Acta

Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni

2017

roč. 9/č.1

FAKULTA FILOZOFICKÁ
ZÁPADOČESKÉ
UNIVERZITY
V PLZNI

Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni

2017, roč. 9, č. 1

FAKULTA FILOZOFICKÁ
ZÁPADOČESKÉ
UNIVERZITY
V PLZNI

Acta FF ZČU, 2017, roč. 9, č. 1

Fakulta filozofická
Západočeská univerzita v Plzni, 2017

PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D., editor, 2017

Registrace MKČR E 19585
Vychází třikrát ročně.

ISSN (print) 1802-0364
ISSN (online) 2336-6346

Obsah

Studie

Prostitúcia, governmentalita a techniky moci 7
Veronika Valkovičová

Manipulace s kolektivní pamětí na příkladu osvobození Rokycan . 31
Markéta Lehnerová

Post-konfliktní Rwanda: Země tisíce kopců v šedé zóně mezi demokracií a autoritářstvím? 55
Martin Schmiedl & Vojtěch Šmolík

Metternich a šlesvicko-holštýnská otázka 75
Barbora Pásztorová

Japonská expedice na Tchaj-wan v roce 1874 95
Veronika Krištofová

K textové lingvistice: diachronní a synchronní hledisko uplatněné v rámci české a frankofonní lingvistiky 119
Helena Horová

K otázce adaptace anglicismů ve francouzštině v porovnání s češtinou na příkladu názvů subkultur 133
Dagmar Kolářiková

Šperky jako součást kroje střední doby bronzové 153
Soňa Nožinová & Petr Krištuf

Rozhovor

Rozhovor s Wojciechem Mazurkem 175
Michal Chocholatý

Recenze

Mariann Vaczi: Soccer, Culture and Society in Spain: An Ethnography of Basque Fandom 187
Jiří Zákravský

Paul Johnson: Sokrates. Člověk pro naši dobu 190
Ondřej Stulík

Jiří Suk: Veřejné záchodky ze zlata: Konflikt mezi komunistickým utopismem a ekonomickou racionalitou v předlistopadovém Československu 193
Jaroslav Bílek

Naděžda Heinrichová a kol.: Německá próza po roce 2000 195
Jan Kubica

Frank McDonough: Gestapo. Mýtus a realita Hitlerovy tajné policie 198
Martin Liška

Pavol Frič: Občanský sektor v ohrožení? 200
Petr Bláha

s. 7–172

Studie

Veronika Valkovičová
Markéta Lehnerová
Martin Schmiedl & Vojtěch Šmolík
Barbora Pásztorová
Veronika Krištofová
Helena Horová
Dagmar Kolářiková
Soňa Nožinová & Petr Krištuf

Prostitúcia, governmentalita a techniky moci: konsenzuálne poskytovanie sexuálnych služieb na Slovensku*

*Veronika Valkovičová***

Abstract: *The aim of the paper is to analyse the Slovak public policies on the consensual provision of sexual services through the prism of Foucault's governmentality, but also in terms of discourse and narrative analysis. The first part of this paper focuses on the perspective of governmentality and the techniques of power. This is presented in light of the established approach to prostitution and sex work through discourse and narrative analysis. The empirical section of this paper utilises content analysis of strategic policy instruments and further analyses expert interviews and open questionnaires of relevant stakeholders. The aim of this paper is to provide a new perspective on the Slovak public policy concerning the consensual provision of sexual services, which has been labelled "decriminalisation with the restrictive influence of the state". In this paper, we argue that discourse and the narrative-focused approach can provide us with new insights into the analysis of power and sexuality in public policies.*

Key words: *prostitution, sex work, governmentality, techniques of power, narratives, discourse analysis.*

---

*Štúdia vznikla z podpory Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR a Slovenskej akadémie vied v rámci projektu „Predstavovaný kontakt ako nástroj zmierňovania predsudkov? Overenie metodiky v slovenskom kontexte“ (č. projektu 2/0079/15) a z finančného príspevku Grantu pre doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov Univerzity Komenského (č. projektu UK/37/2016).

**Mgr. Veronika Valkovičová, MA, Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Univerzita Komenského v Bratislave, veronika.valkovicova@fses.uniba.sk.

1. Úvod

Sex biznis, či prostitúcia[1] nie je témou cudzou pre slovenské akademické kruhy, primárne teda pre oblasť sociológie či sociálnej práce (viď napr. Rác 2011; Ondrejkovič 2009). I keď máme prístup len k minimálnemu množstvu poznatkov o indoorovej[2] prostitúcii, v súčasnosti je pre štúdium outdoorovej, či pouličnej prostitúcie prístupných množstvo informácií a štúdií pochádzajúcich z neziskového sektora.[3] Kvalitou života a potrebami osôb v pouličnej prostitúcii sa zaoberali tiež Bianchi, Popper a Lukšík (2007), avšak isté nedostatky možno badať v oblasti výskumu dopytovej stránky prostitúcie na Slovensku.

Záujem o prostitúciu z politologického hľadiska sa však v posledných rokoch i vďaka vplyvu feministických myšlienkových prúdov začal obracať na úlohu štátu a jeho vplyv na systém právnej úpravy prostitúcie. Ako píše Blanka Bellak-Hančilová (2014, 45), „[p]*rávna úprava odráža ako zákonodarcovia chápu morálku, verejný poriadok, zdravie a ďalšie riziká spojené s prostitúciou*“. Zároveň ide o oblasť, ktorá je i v Európe charakteristická len minimálnym stupňom harmonizácie, čo akademickú obec doviedlo k potrebe vytvoriť istú typológiu právnej úpravy prostitúcie. Rôzne typológie právnych úprav prostitúcie sa zároveň stali konvenčným rámcom pre jej skúmanie v kontexte štátnych inštitúcií.

V poslednej dekáde sa však začali ozývať hlasy z prostredia akademického feminizmu, ktoré volali po novej forme analýzy, ktorá bola ovplyvnená diskurzívnym inštitucionalizmom (Lombardo a Forest 2015). Táto nová forma sa zároveň odpútavala od predchádzajúcej potreby vytvárať typológiu, tá sa jednoducho v svetle novej perspektívy moci a disciplíny ako kapilárnej substancie (Foucault, 1991) stáva obsolentnou. Do popredia sa dostávajú štúdie zamerané na diskurzy a naratívy prostitúcie, ktoré sú mnohými vnímané ako samostatné entity schopné kreovať subjekty. Ako píše Carole Bacchi (2009, 12): „*Nie sú to problémy, ktoré definujú politiky, ale naopak, sú to politiky, ktoré definujú problémy.*“

Cieľom tohto príspevku je poskytnúť politologickú perspektívu governmentality prostitúcie, ktorá nenahliada na prostitúciu cez prizmu legality a konvenčnej typológie právnej úpravy, ale poskytnúť pohľad zameraný na rôzne techniky moci (Foucault 1991), ktoré ju regulujú, resp. (de)normalizujú. V tomto kontexte governmentalita predznamenáva isté riadenie správania subjektov (Foucault 2007). Autorky Jane Scoular a Maggie O'Neill (2007) medzi prvými poukázali na regulá-

[1] Štúdium feministických prístupov k prostitúcii/sex biznisu poukazuje na istý stupeň nekoherentnosti v samotnom názvosloví problematiky (Havelková a Bellak-Hančilová 2014). V tomto príspevku sa snažíme nezaujímať žiadnu z feministických pozícií (máme na mysli konkrétne pozíciu sexuálnej práce alebo pozíciu sexuálneho násilia), tie však zároveň operujú s rôznou terminológiou v kontexte poskytovania sexuálnych služieb za úplatu. V svetle istej dilemy sme sa preto rozhodli používať pojem „prostitúcia“ a „osoby v prostitúcii“, nakoľko (ako poukážeme i v tejto štúdii), nie je v podmienkach Slovenskej republiky prostitúciu možné plne inštitucionalizovať ako formu legitímnej platenej práce. V tejto štúdii sa však stotožňujeme so základným kritériom feministickej perspektívy prostitúcie: „[...] *jednanie osôb v prostitúcii by nemalo byť nikdy trestané a nútenie osôb k prostitúcii by malo byť trestané vždy*“ (Havelková a Bellak-Hančilová 2014, 19). V tomto kontexte tak zaujímame i ľudskoprávnu perspektívu prostitúcie.

[2] Ako „indoorovú“ prostitúciu označujeme prostitúciu vykonávanú v baroch, salónoch či verejných domoch. „Outdoorová“ prostitúcia môže byť tiež označená ako pouličná.

[3] Podľa neziskovej organizácie OZ Odyseus pôsobí na území západného Slovenska v pouličnej prostitúcii okolo 1500 osôb. Z ktorých 95 % tvoria ženy, 4,75 % muži a 0,25 % transrodové osoby (OZ Odyseus 2012).

ciu prostitúcie v Európe ako na archetypálny príklad neoliberálnej governmentality, ktorá je aplikovaná cez rôzne techniky moci. Práve spomínané techniky moci je podľa autoriek nutné skúmať cez rôzne diskurzy a naratívy prostitúcie prítomné vo verejných politikách. Napriek značnej sociálno-vednej literatúre z oblasti prostitúcie na Slovensku, prístup, ktorý sa zameriava na neoliberálne techniky moci, zatiaľ neprenikol do slovenskej politickej vedy. V tejto štúdii sa preto sústredíme na konceptualizáciu poskytovania sexuálnych služieb za úplatu v kontexte štátnej regulácie cez právne normy, ktoré sa implicitne dotýkajú prostitúcie na Slovensku. V kontexte diskurzívneho inštitucionalizmu sa ďalej venujeme rôznym konceptualizáciám prostitúcie a jej regulácie cez výpovede pracovníkov a pracovníčok neziskového sektora. Štúdiu tak dopĺňame o expertné rozhovory s týmito aktérmi a aktérkami, ako i o výsledky dotazníkového šetrenia medzi zástupcami mestskej polície v krajských mestách Slovenskej republiky.

Zatiaľ čo nás diskurzívna analýza právnych noriem zaujíma z hľadiska konceptualizácie prostitúcie ako protispoločenskej činnosti, v rámci expertných rozhovorov sme mali možnosť identifikovať rôzne techniky moci foucaultovskej tradície, ktoré sú uplatňované štátnymi orgánmi vo verejnom priestore. Výsledkom štúdie je pohľad na reguláciu prostitúcie v slovenských podmienkach, ktorá už nie je striktne právne definovaná ako protiprávna, ale podlieha skôr systému štátneho monitorovania a pozorovania istej skupiny populácie, ktorá zostáva naďalej marginalizovaná. Prostitúcia sa na Slovensku nachádza v právnom vákuu (Havelková a Bellak-Hančilová 2014) a ako taká podlieha monitorovaniu, ktoré ju diskurzívne rozlišuje na indoorovú (ticho tolerovanú) a outdoorovú (podliehajúcu štátnemu pozorovaniu). I táto dichotómia je však neustále diskurzívne negociovaná a ako dokladujeme v tejto štúdii, vyplýva skôr zo záujmu individuálnych aktérov na regionálnej úrovni.

Ako píše Noémi Katona (2016) vo svojej štúdii o prostitúcii v maďarskom prostredí, neoliberalizmus je v podmienkach jednotlivých krajín a prostitúcie definovaný rôznymi nástrojmi. V tejto štúdii argumentujeme, že analýza techník moci a právneho systému na Slovensku radí medzi štáty so systémom tzv. tolerovanej neviditeľnosti, ktorá závisí od negociácie verejného a súkromného priestoru.

2. Formy a typológia právnej úpravy

Právne vedy vymedzujú niekoľko typov právnej úpravy prostitúcie/sex biznisu, pričom je zjavné, že ani členské štáty Európskej únie nie sú v tejto úprave jednotné. Najčastejšie sa uvádza konvenčná klasifikácia na štyri typy právnej úpravy a to (Bianchi, Popper a Lukšík 2007):

- Abolicionizmus – profitovanie z prostitúcie je trestané, ale konsenzuálne poskytovanie i vyhľadávanie sexuálnych služieb je tolerované bez intervencie štátu;
- Nový abolicionizmus – outdoorová i indoorová prostitúcia sú rovnako tolerované ako pri abolicionizme, štát však reguluje isté formy poskytovania sexuálnych služieb za úplatu, ako napr. prevádzkovanie verejných domov;

- Prohibicionizmus – obe formy prostitúcie sú trestané, zatiaľ čo v niektorých systémoch môže byť trestané i vyhľadávanie týchto služieb;
- Regulácia – obe formy prostitúcie sú regulované štátnymi inštitúciami a existujúcou legislatívou. Konsenzuálne poskytovanie sexuálnych služieb nie je trestané, ale je inštitucionalizované ako špecifická forma komerčnej činnosti (tzv. sex biznis) na základe stanovených noriem.

Barbora Havelková (2014) však prezentuje komplexnejšiu typológiu založenú na princípe kriminalizácie a dekriminalizácie. Slovenská právna úprava spadá podľa autorky aj s Českou republikou pod kategóriu tzv. „*dekriminalizácie s obmedzujúcim opatrením štátu*“ (Havelková 2014, 47). Ako autorka ďalej uvádza, charakteristickým znakom takejto právnej úpravy je existencia systému, ktorý využíva na reguláciu právne normy a nástroje, ktoré nie sú priamo namierené proti poskytovaniu sexuálnych služieb za úplatu, ale sú inherentne represívne voči pouličnej prostitúcii. Jedným z výsledkov tejto štúdie je však potvrdenie hypotézy, že je slovenský systém blízky Veľkej Británii či Kanade. Britský model totiž netrestá poskytovanie sexuálnych služieb za úplatu ako také, na túto činnosť sa však vzťahuje niekoľko sekundárnych noriem, ktoré do značnej miery ovplyvňujú nielen sociálnu realitu osôb v prostitúcii, ale aj samotný politický diskurz tejto právnej úpravy (Farrid a Glass 2013; Hubbard 2004). O naratívoch prostitúcie a politickom diskurze vo Veľkej Británii však Farrid a Glass (2014) ďalej píšu, že sú do značnej miery ostrakizujúce, nakoľko najmarkantnejšie ovplyvňujú osoby v prostitúcii (teda primárne ženy), zatiaľ čo klientela zostáva imúnna a diskurzívne neviditeľná. Ako píšu Havelková a Bellak-Hančilová (2014), takáto úprava je nepriamo diskriminačná na základe pohlavia. Podľa O'Neill a kolektívu autorov (2008) ako aj Matthewsa (2005) takáto právna situácia živí diskurzívne rámcovanie osôb v (primárne pouličnej) prostitúcii ako protispoločenských jedincov.[4] Je však nutné zdôrazniť, že metropoly Veľkej Británie zároveň zaviedli počas posledných rokov okrem stratégie „vytláčania“ prostitúcie za hranice mesta i extenzívny systém sociálnych agentúr a projektov, ktoré sa venujú rehabilitácii osôb v prostitúcii a predstavujú tak i systém sociálnej kontroly (Matthews 2005).

I z toho dôvodu považujeme za nutné venovať pozornosť naratívom, ktoré sprevádzajú verejné politiky prostitúcie. Tieto naratívy vnímame ako entity, ktoré síce zdanlivo definujú sociálnu realitu, avšak do značnej miery aj prispievajú k jej produkcii (Walby a Smith 2012).

3. Diskurz a naratívy prostitúcie

Vo svojej štúdii zameranej na sex biznis v podmienkach Holandského kráľovstva Joyce Outshoorn (2004) vyzýva k hlbšej akademickej pozornosti voči konkrétnym naratívom prostitúcie prítomným v politickom diskurze a jednotlivých verejných politikách. Autorka zdôrazňuje, že sú to práve naratívy prostitúcie, ktoré rámcujú subjektivitu osôb v prostitúcii/sex biznise, poskytujú konceptualizáciu komerčnej sexuality i subjektivity klientely a môžu tak poskytnúť nový pohľad na vplyv mocenského usporiadania - vzťahu štátnych autorít a tejto špecifickej činnosti často

[4] Z anglického jazyka – *anti-social individuals.*

marginalizovanej skupiny populácie.[5] V tejto štúdii pristupujeme k naratívom prostitúcie vo verejných politikách z foucaultovskej perspektívy.[6] Vnímame naratívy ako produktívne diskurzívne rámce, ktoré utvárajú realitu a ovplyvňujú sociálny svet (Hulusjö 2013).

Na základe štúdie Noaha D. Zatza (1997) autorka Joyce Outshoorn (2001) vo svojej štúdii definuje niekoľko typov naratívov prostitúcie, ktoré sprevádzajú špecifické typy diskurzov vo verejných politikách. Ako píšu Jäger a Maier (2009), diskurzy a naratívy nie sú len jednoduchými prejavmi sociálnych praktík, ale tiež slúžia rôznym mocenským cieľom. Joyce Outshoorn vo svojej štúdii vymedzuje tzv. moderný morálny diskurz, diskurz sexuálnej dominancie a diskurz sexuálnej práce. Podľa Outshoorn možno tieto špecifické centrálne naratívy vypozorovať v jednotlivých právnych úpravách prostitúcie. Zatiaľ čo je švédsky systém kriminalizácie kupovania sexuálnych služieb zároveň typický pre centrálny naratív sexuálnej dominancie, holandský systém inštitucionalizovaného sex biznisu je zas charakteristický diskurzom sexuálnej práce (Outshoorn 2004). Moderný morálny diskurz sa viaže na tzv. tradičný medicínsky diskurz, ktorý bol prítomný v západnej Európe koncom 19.storočia a vníma prostitúciu ako formu činnosti, ktorá musí byť monitorovaná a trestaná, nakoľko je hrozbou pre verejné zdravie[7] (Scoular 2004; Farrid a Glass 2014). Súčasťou tohto diskurzu je i rámcovanie prostitúcie vo verejných politikách ako hrozby pre národné hodnoty (Hubbard 2004). Tiež je nutné zdôrazniť, že rámcovanie a analýza centrálnych naratívov prostitúcie pútajú pozornosť práve v tých krajinách, ktoré sa nenachádzajú na presných póloch notoricky známej osi Švédsko–Holandsko.

Súčasťou centrálnych naratívov verejných politík sú tiež tzv. naratívy subjektov,[8] ktoré sa špecializujú na konkrétne subjektivity v kontexte prostitúcie a pomáhajú tak rámcovať problematiku prostitúcie vo verejných politikách (Kantola a Squires 2004). Príkladná je typológia najčastejších naratívov osôb, ktoré vyhľadávajú komerčné sexuálne služby (teda tzv. kupcov) od Belindy J. Carpenter (2000). Autorka píše, že sú v politickom diskurze najčastejšie prítomné tri naratívy subjektov kupcov – kupci ako devianti, kupci ako slobodní jedinci na trhu a kupci ako jedinci, ktorí uspokojujú svoje primárne potreby. V kontexte subjektivity samotných osôb v sex biznise je zas relevantné skúmať či verejné politiky rámcujú činnosť poskytovania sexuálnych služieb za úplatu ako istú formu identity alebo ako formu ekonomickej činnosti (Shaver 2005). Ďalej autorky Kantola a Squires (2004) v rámci svojej diskurzívnej analýzy verejnej politiky vo Veľkej Británii odhalili častú prítomnosť dvoch naratívov, ktoré rámcujú prostitúciu ako narúšanie verej-

[5] Ako uvádzajú autori Bianchi, Popper a Lukšík (2007), najčastejším dôvodom vstupu do pouličnej prostitúcie na Slovensku je udávaná práve ekonomická núdza a drogová závislosť. Správa Policajnej akadémie SR (2012) tiež uvádza, že jednou z najväčších skupín žien v pouličnej prostitúcii sú ženy rómskeho etnika. Môžeme preto predpokladať, že tieto a rôzne iné faktory vplývajú na marginalizáciu práve tejto skupiny osôb.

[6] O foucaultovskej perspektíve môžeme hovoriť v tom zmysle, že jej primárnym cieľom je analyzovať ako ku vládnutiu dochádza a ako subjekty vládnutia o moci premýšľajú (Foucault 2007).

[7] Koncom 19. storočia bol morálny diskurz prostitúcie presadzovaný i feministickými organizáciami a aktivistkami. Príkladom je i ambivalentný prístup aktivistky Josephine Butler, ktorá verila, že je prostitúcia spoločenským zlom, zastávala však aj názor, že ženy v prostitúcii majú právo na život bez obťažovania (Weeks 1989).

[8] Z anglického jazyka – *subject narratives*.

ného poriadku a formu protispoločenského konania zo strany osôb v prostitúcii,[9] ktorá môže potenciálne viesť k ďalšej kriminalite[10] (O'Neill et al. 2008). Takéto rámcovania možno nájsť aj v modernom morálnom politickom diskurze. Avšak ako píšu Phil Hubbard a Mary Whowell (2007), typické a veľmi problematické pre verejné politiky je isté vyhýbanie sa diverzite subjektivít osôb v prostitúcii/sex biznise a časté jednorozmerné rámcovanie týchto osôb.

Zatiaľ čo mnoho autorov a autoriek zaoberajúcich sa analýzou naratívov a politických diskurzov prostitúcie vyzdvihuje práve prístup zameraný na subjektivitu a sexualitu osôb poskytujúcich a osôb vyhľadávajúcich sexuálne služby (viď napr. Farrid a Glass 2014), niekoľko autorov a autoriek tiež zdôrazňuje prístup zameraný na konceptualizáciu verejného a súkromného priestoru. Belinda Carpenter (2000) napríklad píše, že je to práve naratív dichotómie verejného (ako komerčného) a súkromného (intímneho), ktorý definuje konceptualizáciu prostitúcie vo verejných politikách. Podľa Jeffreyho Weeksa (1989) znamenalo striktné rozdelenie verejnej a súkromnej sféry dekriminalizáciu správania v súkromí (napr. prístup k homosexuálnemu styku) a prísnejší prístup vo sfére verejnej (kontrola pouličnej prostitúcie). V rovnakom zmysle Carpenter (2000) ďalej píše, že sú morálny diskurz a naratív striktnej dichotómie medzi verejným a súkromným, pôdou pre štátnu intervenciu do pouličnej prostitúcie zatiaľ čo je tzv. indoorová prostitúcia ticho tolerovaná. Obaja autori sa zároveň zhodujú, že je to práve viditeľnosť osôb v prostitúcii, ktorá je problematická pre dichotómiu verejnej a súkromnej sféry, nie aktivita samotná. I preto existuje tendencia primárne trestať poskytovanie sexuálnych služieb a nie ich vyhľadávanie.

Kevin Walby a André Smith (2012) vo svojej štúdii rozširujú túto konceptualizáciu a hovoria o troch dichotómiách sexuality, ktoré podliehajú inštitucionálnej kontrole a monitorovaniu: verejná a súkromná, homosexuálna a heterosexuálna, bezpečná a nebezpečná. Príkladom je aj francúzska legislatíva, ktorá svojou vágnosťou „[...] *vytvorila systém, v ktorom je pouličný sex work tolerovaný dovtedy, pokiaľ sa niekto nezačne sťažovať na verejný neporiadok alebo verejné pohoršovanie*" (Hubbard 2004, 1698). Konceptualizácia verejnej sféry ako abstraktného priestoru, v ktorom sú prejavy komerčnej sexuality problematické, sa pretavuje aj do policajných intervencií a stratégii „vyčistenia" mesta a presunutia pouličnej prostitúcie do okrajových (často opustených) častí mesta (Hubbard 2004). Podľa Hubbarda a Sandersa (2003) ide o tzv. morálnu politickú geografiu, ktorá určuje aké správanie je prijateľné na akých miestach.

Politický proces vytvárania hraníc v kontexte protispoločenskej činnosti má tiež tendencie diskurzívne rámcovať osoby v sex biznise ako osoby „mimo lokálnu komunitu", ktoré nepatria do verejného priestoru a nemajú právo svoju činnosť v ňom vykonávať (Coleman 2005; O'Neill et al. 2008). Toto právo je im často odobrané iba na základe ich vzhľadu a viditeľnej diferencie, ktorá môže byť označená za neprijateľnú v danom priestore (Coleman 2005). Z tohto hľadiska je pre štúdium naratívov prostitúcie relevantné zahrnúť i formálne a neformálne normy,

[9] Autorky Kantola a Squires (2004) dokonca predpokladajú, že sú to práve dominantné naratívy narušania verejného poriadku a protispoločenskej činnosti, ktoré viedli vo Veľkej Británii k rôznym politickým stratégiám zameraným na „premiestnenie" prostitúcie za hranice mesta.

[10] Tento koncept pozná moderná kriminalistika pod názvom „téza rozbitých okien", ktorú predstavili autori Kelling a Wilson (1982).

ktoré upravujú podmienky správania sa na verejných priestranstvách – ako napr. normy o verejnom pohoršovaní, protispoločenskej činnosti či verejnom poriadku.

Autorky Jane Scoular a Maggie O'Neill (2007) vnímajú viacúrovňový vplyv štátnych inštitúcií (cez tzv. exit programy, harm reduction a prevenciu) na systém prostitúcie ako istú novú formu neoliberálnej governmentality. Podľa Tore Fougner (2008) predstavuje táto nová governmentalita dva hlavné aspekty. Prvým je premena mocenského sústredenia z primárnej teritoriálnej ochrany na populáciu a jej potreby.[11] Druhým aspektom je spojenie moci a poznania v podobe rôznych techník moci zameraných na riadenie populácie cez poznanie, monitorovanie a porovnávanie. Ako píše Foucault: „[...] *skrátka, treba pripustiť, že moc nie je čosi, čo niekto vlastní, ale čosi, čo niekto uplatňuje, že to nie je nadobudnuté a udržiavané ‚privilégium' vládnucej triedy, ale účinok súboru jej strategických pozícií – účinok, ktorý sa manifestuje a niekedy aj obnovuje pozíciou ovládaných*"[12] (Foucault 1991, 31). Michel Foucault (2009) stavia túto novú formu governmentality do kontrastu s logikou nemeckého policajného štátu *Polizeiwissenschaft* 17. a 18.storočia.

Noémi Katona (2016) však pripomína, že súčasný neoliberalizmus nie je všade rovnaký a ani jeho vplyv na komerčné poskytovanie sexuálnych služieb nie je jednotný. Sociálna kontrola a dohľad[13] jedincov v pouličnej prostitúcii tak, ako sa často deje v metropolách a, ako píše Coleman (2005), pozostáva z rôznych aktov monitorovania a posudzovania. To môžeme prirovnať k Foucaultovmu konceptu panopticizmu,[14] ktorého cieľom je vytvoriť prostredie, v ktorom je subjekt neustále videný (Foucault 1991). Napriek tomu Foucault (2009) vníma panopticizmus nie ako regionálnu techniku aplikovanú len na isté inštitúcie, ale skôr ako všeobecný modus vládnutia. Ako však môžeme vyčítať už z Foucaultovho *Dozerať a trestať*, takýto prístup k štátnej moci možno pozorovať v rôznych nástrojoch, tzv. technikách moci (Foucault 1991), ktorú je nutné zahrnúť do analýzy verejných politík prostitúcie. Ako píše Foucault: „*To znamená, že môže existovať ‚vedenie' o tele, ktoré nie je úplne identické s vedou o jeho fungovaní, a môže existovať ovládanie jeho síl, čo je čosi viac ako schopnosť zvíťaziť nad nimi – toto vedenie a toto ovládanie sú tým, čím by sa dalo nazvať politickou technológiou tela*" (Foucault 1991, 30). Táto technológia alebo technika pristupuje k jedincom ako k objektom.

Ako taká je spomínaná tendenčná morálna geografia príznakom techník moci a modernej governmentality. Foucaultovo ponímanie governmentality možno definovať ako deliberácie, taktiky a stratégie uplatňované vo viacúrovňovom systéme, ktorého cieľom je riadenie istej populácie práve cez tieto techniky moci (Flint 2002). Príznakom nástupu novej governmentality je podľa Foucaulta prechod od

[11] V tomto kontexte sa vo Foucaultových prácach možno stretnúť aj s pojmom „biopolitika", ktorý síce samotný autor nerozpracováva detailne alebo konzistentne, v prácach mnohých autorov a autoriek sa však najčastejšie spája s reguláciou biologických dispozícií a potrieb populácie (Mertl a Krčál 2013). „Populácia" však v tomto kontexte neznamená len fyzickú prítomnosť jedincov na istom území, ale sústredí sa na rôzne biologické fenomény populácie, akými sú napr. pôrodnosť, úmrtnosť, či sobášnosť (Foucault 2007).

[12] Z toho dôvodu po vzore Foucoultových prác navrhujú Mertl a Krčál (2013) posunúť štát ako kategóriu politickej analýzy do úzadia a venovať sa rôznym technikám, ktoré sú príznakom moci.

[13] Z anglického jazyka – *surveillance*.

[14] Panopticizmus je všeobecný princíp novej politickej autonómie, ktorej predmetom a cieľom nie sú vzťahy suverénnosti, ale disciplinárne vzťahy (Foucault 1991, 209).

starého režimu (*Ancien Régime*), cez nové formy akumulácie kapitálu k transformácii tolerovaných aktivít na majetkovú nezákonnosť[15] (Foucault 1991, 88). Foucault sa vo svojej štúdii zaoberá i vznikom konceptu delikvencie v 19.storočí, teda akejsi uzavretej nezákonnosti, ktorá prináša možnosť kontrolovať, infiltrovať skupiny a označovať jedincov (Foucault 1991, 279). Veľmi podobne funguje koncept protispoločenskej činnosti (Carr a Cowan 2006), ktorý umožňuje vládnucej moci jedincov definovať a redefinovať, monitorovať a označovať. Podľa Foucaulta je archetypálnym príkladom nástupu konceptu delikvencie práve zriadenie rozsiahlej siete prostitúcie v 19. storočí, ktorá priniesla kontrolu zdravotného stavu prostitútok, pravidelné uvážňovanie a prínos udavačov (Foucault 1991, 281). Ako píšu Mertl a Krčál, „[...] *panoptikálna štruktúra mala slúžiť pre kontrolu týchto skupín a zaistenie bezpečnosti ostatných obyvateľov, čo predstavuje istý posun, keďže už nebola snaha kontrolovať a disciplinovať úplne všetkých, ale len istú kategóriu ľudí, ktorí boli označkovaní ako nežiaduci*“ (Mertl a Krčál 2013, 33). V tomto kontexte si regulácia prostitúcie už v 19.storočí vyslúžila príznak archetypálnej inštitúcie riadenej rôznymi technikami moci.

V kontexte Foucaultovho ponímania modernej governmentality sa však dostávame ku novej forme panopticizmu v oblasti prostitúcie – konceptu protispoločenskej činnosti, ktorá si zachováva príznaky techník moci. Vládnutie v podaní governmentality je z veľkej časti nepriame: „[...] *politické autority menia a formujú iba faktory, ktoré sú spojené s daným cieľom, o ktorý sa usilujú, iba nepriamo*“ (Mertl a Krčál 2013, 56). Michel Foucault tiež dodáva, že je vzťah medzi mocou a sexualitou negatívny a teda sa stále prejavuje ako popieranie, vylúčenie, odmietnutie i zabránenie (Foucault 1999). Foucault zároveň volá po takej analýze moci a sexuality, ktorá už neberie právo ako model a kód, ale sa sústredí na rôzne techniky moci, ktoré sa uplatňujú „odspodu“ (Foucault 1999). I z toho dôvodu v kontexte prostitúcie zdôrazňujeme analýzu naratívov a diskurzov, ktoré štát utláčajú do úzadia a zdôrazňujú samotné techniky moci. I Michel Foucault vo svojich *Dejinách sexuality* zdôrazňuje, že je týchto diskurzov mnoho a v mnohých inštanciách môžu pôsobiť ako protichodné (Foucault 1999). Pre túto analýzu sme preto zvolili pohľad na slovenské normatívne a politické dokumenty.

3.1. Analýza naratívov prostitúcie v slovenských verejných politikách

V predchádzajúcom režime a ešte v období Československej socialistickej republiky platil na území Slovenska *Trestný zákon č. 140/1961 Z. z.*, ktorého § 203 stanovoval tzv. trestný čin príživníctva. Nakoľko nemohla byť v tomto období prostitúcia inštitucionalizovaná ako legitímna ekonomická činnosť, mohli byť osoby konsenzuálne poskytujúce sexuálne služby obvinené práve s použitím tohto paragrafu. Tento zákon bol v procese liberalizácie v roku 1990 zrušený, k novej právnej úprave, ktorá by napomohla inštitucionalizácii prostitúcie ako ekonomickej činnosti v podobe sex biznisu, však na území Slovenskej republiky už nedošlo. O'Neill a kolektív autorov (2008, 75) píšu, že je pre právnu úpravu prostitúcie typické isté fázovanie: „[...] *hlučné obdobia intenzívnej regulácie a tvorby novej legislatívy sa*

[15] Ako také sú pravidlá novej governmentality sústredené i v zákonoch, ktoré musia byť úplne jasné, aby každý člen spoločnosti mohol odlíšiť kriminálnu činnosť od „počestnej“ (Foucault 1991, 97).

striedajú s obdobiami relatívnej stability". V kontexte Slovenskej republiky je však nutné zdôrazniť, že od roku 1990 nastali v tejto oblasti len minimálne legislatívne zmeny a podobné fázovanie za posledné obdobie nemožno pozorovať. V porovnaní s Českou republikou to však tiež znamená, že bola právna úprava prostitúcie na Slovensku v poslednom období len zriedka diskutovanou témou v médiách a na politických fórach (Havelková 2014). Markantnejšie zmeny možno však badať len v politike boja s obchodovaním s ľuďmi.

Pôvodným zámerom tejto štúdie bolo nasledovať príklady rozsiahlej literatúry zameranej na analýzu naratívov prostitúcie v individuálnych prípadových štúdiách, ktoré spomíname v predchádzajúcej časti a ktoré pracujú prevažne s obsahovou a diskurzívnou analýzou strategických dokumentov. V rámci predbežnej analýzy zdrojov obsahovej analýzy pre túto štúdiu však bolo veľmi skoro možné badať nedostatok strategických a politických dokumentov, ktoré sa explicitne zaoberajú priamo konsenzuálnym poskytovaním sexuálnych služieb za úplatu a teda prostitúciou. Primárny zámer štúdie sa tak presmeroval na prvotnú obsahovú analýzu právnych noriem platných v Slovenskej republike v období rokov 2010–2015. S ohľadom na právnu situáciu sme tiež požiadali o odborné stanovisko Ministerstva vnútra Slovenskej republiky k niektorým právnym normám. Na základe znalosti právnej situácie sme ďalej pre potreby tejto štúdie uskutočnili expertné faktografické rozhovory s predstaviteľmi a predstaviteľkami piatich neziskových organizácií pracujúcimi s klientelou v prostitúcii. Záverom štúdie boli vyzvané zastúpenia Mestskej polície v krajských mestách Slovenskej republiky k vyplneniu jednoduchého dotazníka s otvorenými otázkami.

Vo svojej štúdii o boji s protispoločenským správaním vo Veľkej Británii autori Helen Carr a Dave Cowan (2006) poukázali na to, že je toto správanie vo verejnom priestore jedným zo sociálnych konštruktov modernej governmentality, ktorý je zároveň konceptom otvoreným a musí byť neustále diskurzívne negociovaný vo verejných politikách. Ako píše Sharon Rødner (2009), „nálepky", ktoré jedinci, ktorí sú usvedčení z protispoločenskej činnosti dostávajú (ako napr. drogovo závislí ľudia, ľudia bez domova, ľudia v prostitúcii/sex biznise, atď.), sú produktom politického rozhodovania. Kritická diskurzívna analýza sa javí v tomto kontexte ako vhodná kvalitatívna metóda, ktorej cieľom je dekonštruovať diskurzy a naratívy, ktoré sú v danom kontexte vnímané ako inherentné. Podľa Normana Fairclougha (1992) je metodológia kritickej diskurzívnej analýzy vhodná práve pre analýzu korelácie medzi mikro-svetom (napr. strategické politické texty) a makro-svetom (t.j. diskurzy a naratívy). Kritická diskurzívna analýza sa ďalej podľa Tuppera (2008) využíva v prípadoch, kde sa obsahová analýza sústredí na latentné mocenské štruktúry zabudované v inštitúciách.

Prístup kritickej diskurzívnej analýzy bol do značnej miery ovplyvnený prácou Ernesta Laclau a Chantal Mouffe (1985). Ako autori píšu, sociálni agenti sú konštruovaní na báze súboru pozícii, ktoré nie sú stabilné, ale sú konštruované cez jednotlivé diskurzy. Už J. L. Austin (1962) vo svojej štúdii *How to do things with words*, píše, že i lingvistické prvky a výrazy môžu slúžiť ako performatíva, ktoré majú schopnosť vytvárať sociálnu realitu. Ako ďalej autor dodáva, performatívy možno nájsť i v právnych či politických textoch. Štúdium pozícií subjektov je podľa autorky Chantal Mouffe (1992) možné cez tzv. nodálne body, ktoré sú konštruované

na základe hegemonických sociálnych štruktúr. Táto štúdia sa tak v prvotnej časti zameriava na oblasť slovenskej legislatívy, ktorá implicitne ovplyvňuje poskytovanie sexuálnych služieb za úplatu. Ako nodálne body si táto štúdia volí „dobré mravy“ a „verejné pohoršovanie“, ktoré ovplyvňujú vo verejných politikách subjektivitu „podnikateľa“ a vytvárajú diskurzívny konštrukt protispoločenského jedinca.

Rozsiahla literatúra analýzy naratívov prostitúcie, ktorú sme predstavili v predchádzajúcej časti, nás nabáda venovať pozornosť oblasti regulácie protispoločenskej činnosti a verejného poriadku. Napriek tomu, že sú v podmienkach Slovenskej republiky známe rôzne formy prostitúcie – indoorová i outdoorová, primárnym zameraním tejto štúdie je úprava práve prostitúcie pouličnej, keďže i výsledky zberu dát poukazujú na to, že k istej regulácii dochádza len v tejto oblasti. Súčasťou štúdie je tak i pohľad do legislatívy, ktorá ovplyvňuje správanie na verejných priestranstvách (t.j. priestupková činnosť). Pozornosť však venujeme aj legislatíve v oblasti pracovnoprávnych vzťahov, kde sa zameriavame na koncept „dobrých mravov“, ktorý je v tejto legislatíve prítomný.

Cieľom tejto štúdie nie je analyzovať sociálnu situáciu osôb v prostitúcii na Slovensku. Problematika rozsahu prostitúcie na Slovensku (viď napr. Kolenčík 2000) ako i sociálna situácia samotných osôb v prostitúcii (Takáčová 2006; Bianchi, Popper a Lukšík 2007) už bola odborne spracovaná na iných miestach. Cieľom štúdie tiež nie je poskytnúť detailný právny výklad legislatívy Slovenskej republiky, ale poskytnúť iný pohľad na verejnú politiku prostitúcie z perspektívy neoliberálnej governmentality, ktorá je v mnohých ohľadoch veľmi špecifická i v porovnaní s ostatnými krajinami Európskej únie.

3.2. Prostitúcia a obchodovanie s ľuďmi

V súčasnosti situácia v oblasti legislatívy boja s obchodovaním s ľuďmi podlieha do značnej miery medzinárodným dohovorom a záväzkom Slovenskej republiky voči Európskej únii či Organizácii Spojených národov. Žiadny z medzinárodných dohovorov však nevenuje pozornosť priamo konsenzuálnej prostitúcii, teda situácii, v ktorej nie je prítomná tretia osoba[16] a k výmene služieb za úplatu dochádza na báze dobrovoľnosti a zámeru zo strany poskytujúceho/poskytujúcej.[17] Slovensko je zároveň považované za krajinu pôvodu obchodovania s ľuďmi, pričom za najzraniteľnejšiu komunitu sú považované práve ženy rómskeho etnika (Ministerstvo vnútra SR 2012). Je ale aj tzv. tranzitnou krajinou pre obete pochádzajúce z Východnej Európy a Ázie (U.S. Department of State 2016).

Slovenská republika sa v kontexte obchodovania s ľuďmi riadi mnohými medzinárodnými dokumentami z dielne medzivládnej kooperácie. V kontexte OSN ide napríklad o *Všeobecnú deklaráciu ľudských práv* (1948) či *Dohovor OSN o odstránení všetkých foriem diskriminácie* (1979). Paradigmu v diskurze obchodovania

[16] Podľa *Dohovoru OSN o boji proti nadnárodnému organizovanému zločinu* môžeme tretie osoby definovať ako tie, ktoré osobu naverbovali, prepravili, odovzdali, prechovali alebo prevzali pod hrozbou alebo použitím násilia alebo iných foriem donucovania, únosu, podvodu, lsti, zneužitia právomoci, alebo zraniteľného postavenia, alebo prijatia, alebo poskytnutia platieb alebo prospechu na dosiahnutie súhlasu osoby majúcej kontrolu nad inou osobou s cieľom vykorisťovania (Čečot et al. 2013).

[17] V tomto kontexte autorky Havelková a Bellak-Hančilová (2014) uvádzajú, že v prostitúcii existujú na axióme dobrovoľnosti a dobrovoľnosti tri segmenty – červený, oranžový a zelený.

s ľuďmi predstavovalo prijatie *Protokolu o prevencii, potláčaní a trestaní obchodovania s ľuďmi, osobitne so ženami a deťmi* (tzv. *Palermský protokol*), ktorý dopĺňa *Dohovor OSN o boji proti nadnárodnému organizovanému zločinu.* Tento dokument v roku 2000 predznamenal diskurzívnu paradigmu posunu od koncentrácie na organizovaný zločin k právam obetí obchodovania (Goodey 2004). Slovenská republika sa v tomto kontexte riadi i legislatívou Európskej únie. V roku 2010 bol prijatý *Štokholmský program otvorenej a bezpečnej Európy*, ktorý priniesol obchodovanie s ľuďmi do centra pozornosti členských štátov EÚ. V medziach tohto programu bola prijatá i *Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2011/36/EÚ o prevencii obchodovania s ľuďmi a boji proti nemu a o ochrane obetí obchodovania*, či *Chartou základných práv Európskej únie*, ktorá vyslovene zakazuje obchodovanie s ľuďmi (Čečot et al. 2013).

Obchodovaním s ľuďmi sa zaoberá niekoľko strategických dokumentov Slovenskej republiky. V minulosti bola právna úprava trestných činov obchodovania s ľuďmi v zákone z roku 1961 vyslovene zameraná na „obchodovanie so ženami“, čo bolo novelou v roku 2002 predefinované na „obchodovanie s ľuďmi“ (Čečot et al. 2013). Významným medzníkom bolo i prijatie novely *Trestného zákona č. 300/2005 Z. z.*, ktorému sa budeme podrobnejšie venovať v nasledujúcej časti. Slovenská republika tiež na základe medzinárodných dohovorov vypracováva strategické koncepcie boja proti obchodovaniu s ľuďmi. Prvý *Národný program boja proti obchodovaniu s ľuďmi* bol vypracovaný v roku 2008 na obdobie štyroch rokov. Na vypracovaní národných projektov vychádzajúcich z medzinárodných dohovorov do značnej miery participuje i neziskový sektor pôsobiaci v ľudskoprávnom sektore (Čečot et al. 2013). V súčasnosti platný program bol vypracovaný pre roky 2015–2018 a kladie dôraz na práva a podporu obetí obchodovania s ľuďmi, ktorá vyplýva primárne z medzinárodných záväzkov.

V programovom období 2011–2014 Slovenská republika uskutočnila niekoľko zásadných zmien v inštitucionálnej štruktúre politík boja s obchodovaním s ľuďmi. Bola zriadená pozícia národného koordinátora pre oblasť boja proti obchodovaniu s ľuďmi, ako aj Expertná skupina pre oblasť boja proti obchodovaniu s ľuďmi, ktorej cieľom je byť koordinačným mechanizmom medzi jednotlivými sektormi. V kontexte boja s obchodovaním s ľuďmi bol do problematiky zainteresovaný i Úrad splnomocnenca Vlády SR pre rómske komunity.[18] V poslednom období bolo zorganizovaných množstvo advokačných aktivít a programov prevencie, konkrétnym výstupom bola i *Metodická pomôcka na identifikáciu obetí obchodovania s ľuďmi v rómskych komunitách.* Medzi ostatné významné zmeny možno zaradiť i zriadenie národnej linky pre obete obchodovania a uskutočnenie niekoľkých mediálnych a advokačných kampaní organizovaných i v spolupráci s Medzinárodnou organizáciou pre migráciu (Ministerstvo vnútra SR 2015).

V rámci aktivít, ktoré štátne inštitúcie zorganizovali v programovom období 2011–2014 bolo implicitne do programu zahrnuté konsenzuálne poskytovanie sexuálnych služieb za úplatu vo výskumnej činnosti. Tu je zjavné, že je konsenzuálna prostitúcia implicitne prítomná v politikách boja s obchodovaním s ľuďmi,

[18] Vo svojej správe venovanej prostitúcii na Slovensku identifikuje Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky osoby rómskeho etnika ako skupinu náchylnejšiu na vstup do sex biznisu i nútenej prostitúcie (Ministerstvo vnútra SR 2012).

čo dokazuje aj publikovaná správa *Analýza situácie v oblasti prostitúcie v Slovenskej republike*, ktorá bola pripravená v rámci *Národného programu boja proti obchodovaniu s ľuďmi na roky 2011–2014*. Cieľom správy bolo analyzovať dopyt po prostitúcii na území Slovenska ako jeden z faktorov, ktoré môžu ovplyvňovať trestnú činnosť kupliarstva. Ako správa ďalej uvádza: „[...] *cieľom spracovávanej analýzy prostitúcie je postihnúť problematiku prostitúcie v Slovenskej republike, spôsob a formy jej vykonávania, jej príčiny a ich dôsledky, ako aj vplyv a prípadné dopady vstupu Slovenskej republiky do Schengenského priestoru. Prostredníctvom vedecko-výskumných metód analyzovať súčasný stav, úroveň a podmienky prostitúcie v Slovenskej republike ako aj jej dopytovú stránku zo strany verejnosti využívajúcej poskytované sexuálne služby*“ (2014, 5). Napriek veľmi ambicióznemu plánu, ktorý si správa v úvode stanovuje, je jej analýza v podmienkach Slovenskej republiky len minimálna. Nevenuje pozornosť výskumu medzi ľuďmi, ktorí tieto služby poskytujú alebo vyhľadávajú, uskromňuje sa s prieskumom verejnej mienky a nekonzultuje odborníkov a odborníčky z neziskového sektora.[19] Výsledky tohto prieskumu sú tiež sporné, keďže obsahujú otázky typu: „*Ktorá spoločenská skupina má podľa vás najväčší záujem o poskytovanie sexuálnych služieb?*“, alebo „*O ktorý druh prostitúcie je podľa vás najväčší záujem v meste/obci kde bývate?*“ (Ministerstvo vnútra SR 2012). V tomto kontexte možno spochybniť validitu výsledkov tohto prieskumu, nakoľko ide len o domnienku istej vzorky populácie, ktorá nemusí mať o prostitúcii v oblasti svojho bydliska žiadne faktografické informácie a môže ísť tiež o domnienku založenú na mediálnom zobrazovaní prostitúcie.[20]

3.3. Prostitúcia a právne normy protispoločenskej i ekonomickej činnosti

V kontexte legislatívy Slovenskej republiky je prostitúcia definovaná len nepriamo a na jednom mieste – konkrétne v *Trestnom zákone č.300/2005 Z. z.*. V tomto kontexte má prostitúcia charakter trestnej a protispoločenskej činnosti, keďže sa viaže len na kontext detskej prostitúcie, ktorá je zákonom trestaná. *Trestný zákon č.300/2005 Z. z.* tak prostitúciu definuje ako „[...] *uspokojovanie sexuálnych potrieb iného súložou, iným spôsobom pohlavného styku alebo iným obdobným sexuálnym stykom s dospelou osobou za odmenu*“. Zákon ďalej ustanovuje tzv. kupliarstvo (ako aktivitu spomínaných tretích osôb), ktoré definuje ako „[p]*oužitie podvodného konania, lsti, obmedzovania osobnej slobody, únosu, násilia, hrozby násilia, hrozby inej ťažkej ujmy alebo iných foriem donucovania, prijatia alebo poskytnutia peňažného plnenia či iných výhod na dosiahnutie súhlasu osoby, na ktorú je iná osoba odkázaná, alebo zneužitia svojho postavenia alebo zneužitia bezbrannosti alebo inak zraniteľného postavenia zláka, prepraví, prechováva, odovzdá alebo prevezme*

[19] Reprezentatívnu vzorku pri výskume tvorilo 1290 respondentov z celého územia Slovenskej republiky (Ministerstvo vnútra SR 2011).

[20] Príkladom spornej validity prieskumu je aj otázka: O ktorý druh prostitúcie je podľa vás najväčší záujem v meste/obci kde bývate? Najčastejšie boli udávané „verejné domy“ (17,98 %) a pouličná prostitúcia (15,19 %). Nasleduje barová prostitúcia (15,15 %) a „na telefón“ (12,92 %). Nakoľko je však pre verejnosť najviditeľnejšia práve pouličná prostitúcia, výsledok tejto ankety možno spochybniť práve na základe toho, že sa respondenti môžu len domnievať, ktorý typ prostitúcie je v ich bydlisku práve najčastejší. Ďalším sporným bodom v tejto ankete je tiež „verejný dom“, keďže pracovno-právna ani hospodárska terminológia na Slovensku týmto pojmom môže operovať len vágne, je sporné či mali respondenti a respondentky na mysli bary, erotické/masážne kluby alebo súkromné bary.

iného, hoci aj s jeho súhlasom, na účel jeho prostitúcie alebo inej formy sexuálneho vykorisťovania vrátane pornografie [...]". Zákon trestá takéto konanie odňatím slobody na 4 až 10 rokov. Z čítania tejto právnej normy ďalej možno vyvodiť, že vykonávanie konsenzuálnej prostitúcie za úplatu v medziach tohto zákona nie je trestné pre samotné osoby, ktoré tieto služby za úplatu poskytujú, ako aj pre osoby, ktoré tieto služby vyhľadávajú. Trestané sú len tzv. tretie osoby, ktoré svojim konaním spadajú pod už spomínané kupliarstvo.

Otázka však ďalej spočíva v tom, či je ponúkanie sexuálnych služieb vo verejnom priestore – tzv. pouličná prostitúcia, diskurzívne rámcované vo verejných politikách ako forma protispoločenskej činnosti. Nakoľko nespadá samotné konsenzuálne poskytovanie sexuálnych služieb pod trestné právo, obrátiť sa môžeme na oblasť priestupkovej činnosti. *Zákon č. 372/1990 o priestupkoch* definuje v § 47 tzv. priestupky proti verejnému poriadku. Tohto priestupku sa dopustí ten, kto podľa odseku c) vzbudí verejné pohoršenie. Podľa § 3 *Zákona č. 583/2008 o prevencii kriminality a inej protispoločenskej činnosti* je protispoločenská činnosť definovaná ako konanie, ktoré je priestupkom alebo iným správnym deliktom. Podľa tohto zákona sa za inú protispoločenskú činnosť považuje aj konanie, „[...] *ktoré nie je priestupkom alebo iným správnym deliktom, ale pôsobí negatívne na spoločnosť*". Napriek tomu, že konsenzuálne poskytovanie sexuálnych služieb nie je priamo definované ako priestupková činnosť, jeho spojenie s verejným pohoršovaním či protispoločenskou činnosťou je možné práve na základe jeho zarámcovania ako činnosti, ktorá „*pôsobí negatívne na spoločnosť*". V podobnom kontexte možno vnímať aj národnú *Stratégiu prevencie kriminality a inej protispoločenskej činnosti v Slovenskej republike na roky 2012–2015*, ktorá bola vypracovaná Ministerstvom vnútra SR práve pre potreby regiónov. Už v úvode definuje svoje priority, medzi ktorými je aj „[v]*ytváranie takej hierarchie hodnôt a postojov ľudí, ktoré sú založené na úcte k človeku, zdraviu, životu, spoločenským, etickým, morálnym normám a zákonom*". Ako taký tento dokument nevyhnutne spája koncept protispoločenskej činnosti s morálnymi normami a zákonmi, ktoré môžu pôsobiť konfliktne s konceptom konsenzuálneho ponúkania sexuálnych služieb vo verejnom priestore, v ktorom takáto činnosť nie je explicitne definovaná ako ekonomická činnosť.

Konsenzuálne poskytovanie sexuálnych služieb je v mnohých štátoch Európskej únie považované za legitímny zdroj príjmu jedincov a teda za ekonomickú činnosť, ktorá podlieha legislatíve a pracovnému právu v danej krajine. V kontexte Slovenskej republiky jedna z primárnych právnych noriem *Zákon č. 455/1991 o živnostenskom podnikaní* stanovuje napríklad podmienky, na základe ktorých živnosť nemôže byť udelená. Podľa § 2 tohto zákona je to aj taká činnosť, ktorá je v rozpore s dobrými mravmi. Avšak podľa *Zoznamu odporúčaných označení voľných živností*, ktoré v septembri 2015 vydalo Ministerstvo vnútra SR, je možné prevádzkovanie erotického salónu (podľa označenia č. 9603). Oficiálne stanovisko Ministerstva vnútra SR[21] v tejto veci udáva, že v stanovenom označení voľnej živnosti č. 9603 –

[21] Oficiálne stanovisko poskytlo Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky 8. 9. 2016. Ministerstvo vnútra SR však v tomto stanovisku pripomína, že ide len o individuálne vyloženie právnej normy, ktoré môže mať nižšiu autoritu ako potenciálne vyloženie právnej normy súdnou cestou. Nakoľko zatiaľ k takémuto vyloženiu v podmienkach Slovenskej republiky nedošlo, uvádzame v tomto kontexte oficiálne stanovisko ministerstva. V tomto stanovisku sa uvádza, že pod pojmom „dobré mravy" je nutné chápať súhrn určitých etických i kultúrnych pravi-

prevádzkovanie erotického salónu, sa „[...] *jedná o činnosť (v stacionárnej prevádzkarni) spočívajúci v poskytovaní erotických služieb, ktoré smerujú alebo inak súvisia s podporou sexuálneho vzrušenia (bez pohlavného styku)*“. Stanovisko Ministerstva vnútra ďalej definuje diskurzívne rámcuje poskytovanie sexuálnych služieb ako činnosť, ktorá je v rozpore s dobrými mravmi a tým pádom nespadá pod § 2 *Zákona č. 455/1991 o živnostenskom podnikaní*. Žiadny právny predpis v legislatíve Slovenskej republiky však nedefinuje pojem „dobré mravy“. Samotné Ministerstvo vnútra SR uvádza, že tento pojem podlieha spoločenskému vývoju a tak ho nemožno definovať jediným právnym predpisom. V tomto kontexte tak môžeme vyvodiť záver, že je pojem „dobré mravy“ diskurzívne negociovaný (Fairclough 2009) cez praktiky a nástroje štátnych orgánov. I samotné stanovisko Ministerstva vnútra SR predstavuje ako formu diskurzívnej udalosti (Jäger a Maier 2009) takýto nástroj.

V podmienkach Slovenskej republiky je tiež možné uzavrieť s potenciálnym zamestnávateľom tzv. *Dohodu o vykonaní práce* alebo *Dohodu o pracovnej činnosti*. Takáto možnosť sa teda otvára pre osoby konsenzuálne poskytujúce sexuálne služby v tzv. salónovej alebo barovej prostitúcii. Z polo-štruktúrovaných rozhovorov pre potreby tejto štúdie vyplynulo, že niektoré klientky jednej neziskovej organizácie pôsobiacej na západnom Slovensku uzavreli podobné dohody so zamestnávateľom, a to konkrétne nočným klubom, v ktorom podľa pracovných dohôd oficiálne pôsobia. V spomínaných dohodách sa však nepíše priamo o poskytovaní sexuálnych služieb za úplatu, ale o iných činnostiach (ako napr. práca hostesiek).

Na zákon o živnostenskom podnikaní možno naviazať aj *Zákonom č. 404/2011 o pobyte cudzincov*, v ktorom sa uvádza, že rozhodovanie o žiadosti o udelenie pobytu cudzinca zohľadňuje tiež „[...] *prínos podnikateľskej činnosti štátneho príslušníka tretej krajiny pre hospodárstvo Slovenskej republiky*“. Táto právna norma ďalej stanovuje, že si Policajný útvar pri posudzovaní podnikateľského zámeru, ktorý štátny príslušník tretej krajiny predložil, vyžiada stanovisko Ministerstva hospodárstva Slovenskej republiky, či je táto podnikateľská činnosť prínosom pre hospodárske záujmy Slovenskej republiky. Nakoľko nie je občanom Slovenskej republiky umožnené ani založiť živnosť, ktorej predmetom je poskytovanie sexuálnych služieb za úplatu sexuálnym stykom, je otázne akým spôsobom sú hodnotené potenciálne podnikateľské zámery žiadateľov tretích krajín o pobyt na území Slovenskej republiky.

3.4. Prostitúcia v krajských mestách Slovenskej republiky

Nakoľko je priestupková a protispoločenská činnosť oblasťou, ktorá je do značnej miery správne decentralizovaná na úroveň obcí Slovenskej republiky, je nutné sa v kontexte pouličnej prostitúcie zaoberať aj legislatívou prítomnou na tejto úrovni.[22] V prípade, že existuje na území obce podozrenie na porušenie *Trestného*

diel: „*Jedná sa pritom o pravidlá morálneho charakteru všeobecne platné v demokratickej spoločnosti, v ktorej sa uplatňuje a presadzuje vzájomná slušnosť, ohľaduplnosť a vzájomné rešpektovanie.*“

[22] V porovnaní s Českou republikou (Matoušek 2011) nie sú na území Slovenskej republiky známe žiadne správne konflikty medzi obecnou úrovňou a centrálnymi orgánmi v kontexte spravovania pouličnej prostitúcie.

zákona č. 300/2005 v zmysle trestného činu kupliarstva, mestská polícia oznamuje podozrenie Policajnému zboru SR. Výskum uskutočnený Bianchim, Popperom a Lukšíkom (2007) poukazuje na to, že sú erotické salóny na Slovensku vystavené permanentným prehliadkam polície. Salóny pravidelne navštevujú dôstojníci a dôstojníčky v civile, kontroly sú zamerané na hľadanie konkrétnej ženy, drog, ilegálneho podnikania a pod. Ako také sú tak tieto prehliadky zamerané len na trestnú činnosť spojenú s kupliarstvom.

Avšak tzv. všeobecne záväzné nariadenia (ďalej len VZN) týkajúce sa verejného poriadku sú prítomné v legislatíve každého z krajských miest Slovenskej republiky. Narušenie verejného poriadku je často tiež spájané s čistotou verejných priestranstiev (konkrétne v prípade mesta Nitra, Košice, Prešov a v Bratislave mestské časti Nové Mesto, Staré Mesto a Petržalka). Konanie, ktoré je „v rozpore s dobrými mravmi“ je tak zaradené do kategórie protispoločenskej činnosti spolu s prejavmi hluku či znečisťovaním životného prostredia. Mestá Nitra a Košice tiež zakazujú na priestranstvách mesta akúkoľvek ekonomickú činnosť, ktorá by bola v rozpore s dobrými mravmi. Podľa *VZN č. 4/1996* mestskej časti Bratislava – Nové Mesto, je v priestoroch mesta zakázané tiež „*neprimerané obťažovanie osôb*“, ako aj „*ponúkať alebo poskytovať sexuálne služby alebo sa takýchto služieb dožadovať*“. Ako jediné právne nariadenie na regionálnej úrovni sa tak vzťahuje ako na osoby v prostitúcii, tak aj na osoby dopytujúce sexuálne služby. *VZN č. 6/2012* o pouličných aktivitách mestskej časti Bratislava – Staré Mesto podľa § 5 zakazuje „[...] *vzbudzovať verejné pohoršenie neslušným alebo hlučným správaním*“. Jediným krajským mestom, ktoré explicitne smeruje k zákazu pouličného ponúkania sexuálnych služieb je mesto Prešov.[23] *VZN č. 6/2010* o čistote mesta a verejnom poriadku mesta Prešov v čl. 7 stanovuje, že je na verených priestranstvách mesta zakázané: „[...] *propagovať sexualitu, sexuálne symboly, nahotu, pornografiu a pod.*“[24]

Konsenzuálne ponúkanie sexuálnych služieb na verených priestranstvách je problematické i s ohľadom na pôsobenie Mestskej polície vo verejnom priestore. Príkladom je aj táto štúdia, ktorej súčasťou bola žiadosť o poskytnutie oficiálneho stanoviska a zodpovedanie krátkeho písomného dotazníka s otvorenými otázkami, ktorá bola zaslaná zastúpeniam mestských policií v každom krajskom meste a okrskovým častiam mestskej polície mesta Bratislava. Našim cieľom bolo primárne podrobiť vyjadrenia predstaviteľov a predstaviteliek Mestskej polície v jednotlivých mestách diskurzívnej analýze, ktorá by nám poskytla pohľad na konceptualizáciu prostitúcie v danej lokalite z pohľadu mestských autorít. Dve zastúpenia mestských policii v otvorenom dotazníku uviedli, že nemajú poznatok o tom, že by na verejných priestranstvách mesta dochádzalo k poskytovaniu sexuálnych služieb za úplatu. V tomto kontexte stojí za pozornosť, že v týchto

[23] Z polo-štruktúrovaných rozhovorov s predstaviteľmi a predstaviteľkami neziskového sektora vyplynulo, že v minulosti existovalo v mestskej časti Bratislava – Nové Mesto aj VZN, ktoré explicitne zakazovalo poskytovanie a ponúkanie sexuálnych služieb. Toto VZN však bolo neskôr zrušené.

[24] V regióne pôsobili istú dobu neziskové organizácie OZ Pomocná ruka a OZ Risen, ktorá sa zaoberala aj poskytovaním sociálnych služieb osobám v pouličnej prostitúcii. Podľa výpovede pracovníkov iných neziskových organizácií nie je OZ Pomocná ruka momentálne funkčnou organizáciou z dôvodu nedostatku financií. Bývalí pracovníci organizácie neprejavili záujem participovať na výskumných rozhovoroch.

mestách zároveň pôsobia neziskové organizácie zamerané na sociálnu pomoc osobám v pouličnej prostitúcii. Odpoveď na otvorené otázky uvedeného dotazníka tak môžeme interpretovať ako snahu spomínaných dvoch vyjadrení predstaviteľov Mestskej polície diskurzívne zarámcovať prostitúciu ako fenomén, ktorý explicitne nespadá do kompetencií Mestskej polície, resp. nie je ňou priamo monitorovaný pre svoj charakter konsenzuálneho poskytovania sexuálnych služieb na verejnosť. V kontexte tejto tzv. diskurzívnej udalosti (Jäger a Maier 2009) tak uvedené zastúpenia Mestskej polície volia cestu „zneviditeľňovania" problematiky. Napriek týmto vyjadreniam až 10 zastúpení uviedlo, že o takejto činnosti nemajú poznatok a ani ju neevidujú. Dve zastúpenia uviedli, že takúto znalosť majú, činnosť samotnú však neevidujú ako priestupok alebo porušenie mestského VZN. Jedno zo zastúpení mestskej polície v otvorenom dotazníku priamo uviedlo, že nie je takáto činnosť na verejných priestranstvách vnímaná ako priestupok, osoby ponúkajúce tieto služby sú ale mestskou políciou monitorované. Ďalšie zastúpenie mestskej polície zo stredoslovenského kraja uviedlo, že má skúsenosti s pokutovaním osôb v pouličnej prostitúcii z dôvodu znečisťovania verejných priestranstiev.

Súčasťou štúdie boli i faktografické a expertné polo-štruktúrované rozhovory s predstaviteľmi a predstaviteľkami neziskového sektora. Cieľom tohto prístupu bolo v prvom rade získať faktografické informácie o pôsobení štátnych inštitúcií v kontexte konsenzuálneho poskytovania sexuálnych služieb na Slovensku. Druhým aspektom analýzy bola naša snaha aplikovať na výstupy rozhovorov diskurzívnu rámcovú analýzu (Fairclough 2009), ktorá sa zameriava na rôzne rámce (Mouffe 1992), v ktorých títo predstavitelia a predstaviteľky interpretujú rôzne techniky moci regulujúce prostitúciu na Slovensku. Do štúdie bolo zapojených 5 neziskových organizácií,[25] ktoré sa rôznymi spôsobmi zaoberajú poskytovaním sociálnych služieb osobám v pouličnej prostitúcii. Z rozhovorov primárne vyplynulo, že klientky[26] týchto organizácií majú na západnom Slovensku len minimálne skúsenosti s priestupkovou činnosťou za porušovanie VZN mesta zameraných na verejné pohoršovanie či narušovanie verejného poriadku. Napriek tomu udávajú, že majú občasnú skúsenosť s pokutovaním za porušenie *Zákona č. 8/2009 Z. z. o cestnej premávke*, ktorý ukladá chodcom na neosvetlených cestných komunikáciách povinnosť mať na sebe reflexné prvky alebo reflexnú vestu. Z rozhovorov tiež vyplynulo, že sú klientky týchto organizácii občasne kontrolované políciou, čo vytvára dojem ich monitorovania na verejných priestranstvách mesta. Jeden z predstaviteľov neziskového sektora tiež uviedol, že to v ich klientkach v pouličnej prostitúcii vzbudzuje istú nedôveru v štátne inštitúcie.

Jedna z predstaviteliek neziskového sektora situáciu pouličnej prostitúcie v mestách hodnotila tak, že prístup k ich klientkam v danej lokalite závisí do značnej miery od vedenia mesta a od miestnej polície: „[...] *ak mám byť konkrétnejšia,*

[25] Všetkých 5 organizácií pôsobí v regiónoch západného Slovenska a prácou s osobami poskytujúcimi sexuálne služby za úplatu sa zaoberajú v rôznom rozsahu. Iba 3 organizácie sa špecializujú na prácu s ľuďmi v sex biznise a drogovo závislými osobami, 2 ostatné organizácie sa špecializujú na jedincov v sociálnej núdzi.

[26] Predstavitelia a predstaviteľky týchto organizácií hovorili primárne o „klientkách". Ako z rozhovoru vyplynulo, organizácie kontaktujú primárne ženy zapojené do pouličnej prostitúcie. Phil Hubbard a Mary Whowell (2007) vo svojej štúdii pripomínajú, že sú muži a transrodové osoby v prostitúcii často neviditeľní jedinci, keďže sa sústreďujú primárne vo sfére privátov a eskortu.

poviem o [krajské mesto], je to hlavne prístupom mesta a jeho predstavenstva. Predchádzajúci primátor a zastupiteľstvo bolo výrazne proti a boli radikálnejší v prístupe. Súčasný primátor ale hľadá iné cesty a iné možnosti a práve preto máme také dobré zázemie v [krajské mesto], pretože mesto to chápe a rozumie našej práci, nie len práci s ľuďmi v sex biznise, ale aj práci s užívateľmi drog." I z toho dôvodu sa neziskový sektor sústredí i na prácu s políciou v danom mieste pôsobiska. Veľmi často sa však neziskové organizácie stretávajú s nepochopením situácie (Hugáňová 2008). Táto predstaviteľka neziskového sektora tak zdôrazňuje individuálny prístup mesta k problematike a rámcuje prostitúciu ako fenomén, ktorý je naviazaný na špecifické mocenské podmienky.

V rozhovoroch s predstaviteľmi a predstaviteľkami neziskového sektora do značnej miery rezonovala istá snaha poukázať na progres v prístupe štátnych inštitúcií k problematike pouličnej prostitúcie. Niekoľkí z oslovených sa vyjadrili, že v minulosti existovala v mestách, v ktorých pôsobia, snaha vytlačiť pouličné poskytovanie sexuálnych služieb za úplatu za hranice mesta alebo mimo centrum mesta. Mnohí/é z nich sa vyjadrili, že napriek tomu, že v mestách, v ktorých pôsobia neexistuje žiadna oficiálna zonácia (ako je to napr. v mnohých európskych metropolách), existujú v týchto mestách priestory, v ktorých sa ich klientky združujú a ich prítomnosť je mestskými autoritami „tolerovaná".

3.5. Prostitúcia a vplyv neziskového sektora

Sociálna pomoc a služby *harm reduction*[27] patria tiež medzi domény neziskového sektora na Slovensku. Ani jedna z organizácií, ktoré na území Slovenska pôsobia a ktoré boli oslovené pre potreby faktografických a expertných rozhovorov, sa však nešpecializuje len na osoby v prostitúcii. Organizácie pôsobiace na západom Slovensku OZ Storm, OZ Prima a OZ Odyseus sa špecializujú na pomoc ľuďom v pouličnej prostitúcii, ako aj na pomoc drogovo závislým osobám a marginálne aj osobám bez domova.[28] Iné organizácie ako napr. Centrum Slniečko alebo Linka detskej istoty síce pracujú s klientkami, ktoré majú skúsenosť s poskytovaním sexuálnych služieb za úplatu, primárna činnosť týchto organizácií je však zameraná na pomoc ženám a deťom v núdzi a obetiam domáceho násilia. Na Slovensku momentálne nepôsobí žiadna organizácia alebo profesijné združenie, ktoré by poskytovalo služby a advokovalo len práva osôb v prostitúcii.

Z rozhovorov poskytnutých pre potreby tejto štúdie vyplynulo, že všetky oslovené organizácie čerpajú na svoje projekty financie z projektov a grantov obcí Slovenskej republiky, zo štátneho rozpočtu alebo cez grantové schémy Európskeho

[27] Levická a kolektív autoriek (2015) definuje *harm reduction* ako jeden z mainstreamových prístupov k problematike drogových závislostí. Medzi hlavné princípy *harm reduction* patrí snaha o minimalizáciu negatívnych javov v živote jedinca, primárne je prístup *harm reduction* zameraný na osoby bez domova či drogovo závislé osoby. V tomto kontexte *harm reduction* priznáva jedincom ich autonómny štatút a snaží sa im primárne pomôcť v životných situáciách, nie dosiahnuť zmenu správania (Keane 2003). Na území Slovenskej republiky poskytujú služby *harm reduction* len 4 neziskové organizácie, ktoré sú primárne zamerané na osoby v prostitúcii a drogovo závislé osoby (Levická et al. 2015).

[28] V kontexte *harm reduction* služieb na Slovensku treba zdôrazniť, že klientela týchto organizácii nie je oddelená, resp. mnoho klientok v pouličnej prostitúcii je zároveň drogovo závislých. V tomto kontexte ide o tzv. zaobstarávaciu prostitúciu (Ondrejkovič 2009).

sociálneho fondu.[29] Väčšina týchto projektov sa však zameriava na sociálnu pomoc širokej klientele, ktorej súčasťou sú často implicitne aj osoby poskytujúce sexuálne služby za úplatu, či už v pouličnej prostitúcii alebo v indoorovej prostitúcii (t.j. salónová alebo barová prostitúcia). Prvý projekt výhradne zameraný na práva a potreby osôb v sex biznise bol založený v roku 2008 ako projekt *Červený dáždnik* OZ Odyseus. Súčasťou projektu, ktorý finančne podporila nezisková organizácia Nadácia pre otvorenú spoločnosť (OSF) boli podporné aktivity, výskumy i kampane zamerané na advokáciu práv ľudí v prostitúcii. Projekt *Koniec násilia, čas na práva* podporený zo zdrojov OSF a EEA grantov (tzv. Nórskych grantov) nadviazal na *Červený dáždnik* v roku 2014 a bol ukončený v roku 2016. Podobným projektom bol projekt organizácie OZ Storm *Nebuď obeť* z roku 2015, ktorý bol financovaný Ministerstvom zahraničných vecí a európskych záležitostí SR.[30] Cieľom projektov bolo okrem iného priniesť tému práv ľudí poskytujúcich sexuálne služby za úplatu do verejného priestoru a debatovať o možnom zlepšení spoločenskej mienky ako aj právnej úpravy súčasnej situácie.

Organizácie, s ktorými sme pre potreby tejto štúdie viedli rozhovory, boli za posledných 5 rokov (2010–2015) zapojené do odborných konzultácií so štátnymi inštitúciami alebo s inštitúciami miest a obcí Slovenskej republiky. Primárne išlo o zapojenie do tzv. okrúhlych stolov alebo pripomienkovanie strategických dokumentov. Predstavitelia a predstaviteľky týchto organizácií však uviedli, že sa v žiadnom z prípadov nejednalo vyslovene o konzultácie zamerané na osoby konsenzuálne poskytujúce sexuálne služby. Spomínané konzultácie a strategické dokumenty sa najčastejšie týkali obchodovania s ľuďmi (na základe *Trestného zákon č. 300/2005 Z. z.*), verejného zdravia alebo domáceho násilia a násilia na ženách.

Na záver polo-štrukturovaných rozhovorov bola predstaviteľom a predstaviteľkám neziskového sektora položená posledná otvorená otázka – a teda či by chceli niečo dodať na tému prostitúcie vo verejných politikách, niečo čo považujú za konkrétne problematické. V rámci tejto otvorenej otázky sa objavili dve najčastejšie odpovede. Prvou boli nedostatočné sociálne služby zo strany štátnych orgánov pre osoby, ktoré aj zažívajú domáce násilie a sú aj drogovo závislými či v prostitúcii. Ako nedostatok bola vnímaná istá prierezovosť v riešení problémov ich klientok, ktoré boli znevýhodnené z viacerých dôvodov. Ako druhý najčastejší konkrétny problém bol predstaviteľmi a predstaviteľkami neziskového sektora predstavený istý nezáujem o túto tému v mediálnych, politických i odborných kruhoch. Situáciu zhrnul jeden z predstaviteľov nasledovne: „[...] *chcel by som ešte dodať, že jeden z najväčších problémov tejto problematiky je to, že sa o nej málo rozpráva. Nemyslím len verejnosť, ale aj odborné kruhy.* [...] *myslím si, že je to stále málo čo sa robí* [...]. *Záujem by mal byť z oboch strán. Napríklad na konferencii Čer-*

[29] Väčšina projektov, ktoré boli spomenuté v rámci polo-štruktúrovaných rozhovorov, ktoré sme uskutočnili, sa zameriava na materiálnu pomoc drogovo závislým klientom a klientkam (t.j. nové zdravotnícke prostriedky), prevádzkovanie priestorov, v ktorých organizácie poskytujú sociálne a právne poradenstvo, či vzdelávacie projekty a kampane. Levická et al. (2015) sa vo svojom výskume zameranom na harm reduction služby poskytované na Slovensku venujú tiež finančnej situácii týchto neziskových organizácií, ktorú v súčasnosti komplikuje neustála snaha o získanie nových grantov a projektov, ktoré by boli schopné udržať tieto organizácie plne funkčné.

[30] V súčasnosti patrí gescia ľudskoprávnych grantov pre neziskový sektor pod spomínané ministerstvo.

vený dáždnik neboli žiadni sociálni pracovníci, čo je škoda. A z mestských častí tam nebol vôbec nik [...].“

4. Záver

Barbara Havelková a Blanka Bellak-Hančilová (2014, 51) píšu o právnej úprave dekriminalizácie prostitúcie s čiastkovou intervenciou štátu, ktorá je najčastejšia v strednej Európe, že vytvára istú formu právneho vákua: „[prostitúcia] *nie je považovaná za prácu, ani za trestnú činnosť*“. Záverom tejto štúdie môžeme jednoznačne hodnotiť, že v podmienkach Slovenskej republiky ide jednoznačne o takýto typ právnej úpravy, ktorá je podporovaná súborom politických diskurzov i naratívov, ktoré rámcujú prostitúciu ako istú formu protispoločenskej činnosti, ktorá je regulovaná a monitorovaná v prípade, že narúša dichotómiu verejného a súkromného priestoru.

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky ako subjekt s normatívnou autoritou v tomto kontexte zarámcovalo konsenzuálne poskytovanie sexuálnych služieb sexuálnym stykom ako aktivitu, ktorá je v rozpore s dobrými mravmi. Ako takú ju diskurzívne zarámcovalo do oblasti protispoločenských aktivít, ktoré nemôžu byť označené za legitímnu ekonomickú činnosť. Zároveň táto normatívna autorita zdôraznila, že v prípade poskytovania erotických služieb v erotickom salóne, čo je ako ekonomická činnosť povolené, ide o aktivitu v stacionárnej prevádzkarni, čim jasne diskurzívne odlíšili legitímne poskytovanie erotických služieb (indoorové) a nelegitímne poskytovanie sexuálnych služieb (outdoorové).

V rámci tejto štúdie sme tak i na základe práce mestskej polície v regiónoch Slovenska potvrdili prítomnosť dichotómie verejného a súkromného priestoru, ktorá rozlišuje konsenzuálne poskytovanie sexuálnych služieb na pouličné (indoorové), ktoré podlieha pozorovaniu a monitorovaniu, zatiaľ čo je indoorová prostitúcia mimo štátny panoptikon a ako problematická sa javí iba v prípade keď spadá pod *Trestný zákon č.300/2005 Z. z.*, v zmysle kupliarstva. V niektorých krajských mestách možno spozorovať diskurz sexuality, o ktorom píše už Michel Foucault, keď si kladie otázky o negatívnom vzťahu sexuality a moci: „[...] *čo je zakázané, o tom sa nesmie hovoriť, pokiaľ to v skutočnosti nezanikne. To, čo neexistuje, nemá právo na žiadnu manifestáciu* [...]“ (Foucault 1999, 100). I takto môžeme interpretovať neschopnosť zastupiteľstva pomenovať pouličnú prostitúciu, o ktorej môžeme predpokladať, že má vedomosť.

Napriek tomu sme sa v rámci výskumu stretli s veľmi silným prvkom individuálneho záujmu vedenia mesta o reguláciu pouličnej prostitúcie. Mestá v takomto zriadení disponujú schopnosťou aplikovať rôzne techniky moci, ich existencia však vyplýva len zo záujmu mestských autorít. Existencia noriem zameraných na verejné pohoršovanie vytvára právny rámec pre protispoločenské správanie. Tieto normy však boli prevažne využívané v minulosti a dnes ide prevažne o monitorovanie a kontrolovanie občianskych preukazov, ktoré zároveň vytvára kultúru neustáleho dohľadu. I tento dohľad je však naviazaný na vyhradený záujem mestských autorít. Môžeme preto usúdiť, že neoliberálna governmentalita v slovenských podmienkach má istý špecifický ráz ako taká sa neoslobodila úplne spod štruktúr *Ancien Régime* (Foucault 1991).

Proces priestorovej produkcie (Coleman 2005) je aj procesom sociálnej kontroly, ktorá sa deje práve cez rôzne stratégie presúvania prostitúcie do okrajových častí mesta. Vytvorenie zón tolerancie je zas vnímané ako stanovenie istej formy „tolerancie“ voči prostitúcii, aj ako istá forma normalizácie (Matthews 2005). V slovenských podmienkach a ich právnej úpravy preto pociťujeme existenciu istého špecifického naratívu „tolerovanej neviditeľnosti“, ktorá je udržovaná v prípade, že nie je problematická vo verejnom priestore. Zároveň sa však v tomto kontexte udržujú štátne inštitúcie diskurz prostitúcie ako protispoločenskej činnosti, ktorú nie je možné inštitucionalizovať ako legitímnu ekonomickú činnosť.

Ako píšu Havelková a Bellak-Hančilová (2014), v takýchto diskurzoch môže dochádzať k patologizácii prostitúcie. A teda k normalizácii správania osôb vyhľadávajúcich sex biznis (teda klientely) a prehlasovania za deviantné správanie osôb poskytujúcich sexuálne služby za úplatu (Carpenter 2000). Prostitúcia je vnímaná ako prirodzená súčasť spoločnosti, avšak ako patológia na strane ponuky (čo kreuje osoby v prostitúcii ako legitímny zdroj regulácie), (Havelková 2014). V tomto kontexte je preto nutné sa zamýšľať nad rodovým i etnickým podtónom spomínaných diskurzov, nakoľko sú najčastejšie osoby v sex biznise ženy a v pouličnej prostitúcii nachádzame primárne ženy rómskeho etnika (Policajná akadémia SR 2012).

Ako na záver dodávajú Bianchi, Popper a Lukšík (2007), verejný diskurz o problémoch prostitúcie a jej legalizácie však v krajine takmer neexistuje a v médiách sa tieto témy objavujú iba príležitostne a to vždy ako „senzácie“ viažuce sa na prípady násilia a utrpenia. Je preto zjavné, že mediálny diskurz podporuje naratív „tolerovanej neviditeľnosti“, ktorý prostitúciu rámcuje ako protispoločenskú činnosť.

Použité zdroje

Literatúra

AUSTIN, John L. (1962): *How to do things with words.* London: Oxford University Press.

BACCHI, Carole (2009): *Analysing Policy – What's the Problem Represented to be?* New York: Pearson.

BELLAK-HANČILOVÁ, Blanka (2014): Právní úpravy prostituce. Model švedský a nizozemský. In: Havelková, Barbara a Bellak-Hančilová, Blanka (eds.): *Co s prostitúcí? Veřejné politiky a práva osob v prostituci.* Praha: SLON, s. 44–64.

BIANCHI, Gabriel, POPPER, Miroslav a LUKŠÍK, Ivan (2007): *Medzi dopytom a ponukou – Maďarsko, Poľsko, Slovensko a Slovinsko: regionálna analýza výskumov ponuky a dopytu po sexuálnych službách a obchodovania s ľuďmi.* Budapešť: IOM.

CARPENTER, Belinda (2000): *Rethinking prostitution: feminism, sex and the self.* New York: Peter Lang.

CARR, Helen a COWAN, Dave (2006): Labelling: constrcting definitions of anti-social behaviour? In: Flint, John (ed.): *Housing, urban governance and anti-social behaviour: Perspectives, policy and practice.* Bristol: The Policy Press, s. 57–76.

COLEMAN, Roy (2005): Surveillance in the city: Primary definition and urban spatial order. *Crime Media Culture* 2/2005, s. 131–148.

ČEČOT, Vladimír et al. (2013): *Obchodovanie s ľuďmi alebo Otroctvo 21. storočia.* Slád-

kovičovo: Vysoká škola v Sládkovičove.

FAIRCLOUGH, Norman (1992): *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

FAIRCLOUGH, Norman (2009): A dialectical-relational approach to dritical discourse analysis in social reseatch, In: Wodak, Ruth a Meyer, Max (eds.): *Methods of Critical Discourse Analysis*. New York: SAGE Publications, s. 162–186.

FARRID, Panteá a GLASS, Lauren (2014): "It isn't prostitution as you normally think o fit. It's survival sex": Media representations of adult and child prostitution in New Zealand. *Women's Studies Journal* 1/2014, s. 47–67.

FLINT, John (2002): Social Housing Agencies and the Govenance of Anti-Social Behaviour. *Housing Studies* 4/2002, s. 619–637.

FOUCAULT, Michel (1991): *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. London: Penguin.

FOUCAULT, Michel (1999): *Dějiny sexuality I. – Vůle k vědění*. Praha: Herrman & synové

FOUCAULT, Michel (2007): *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977–78*. London: Palgrave Macmillan.

FOUCAULT, Michel (2009): *Zrození biopolitiky: Kurz na Collège de France (1978–1979)*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultúry.

FOUGNER, Tore (2008): Neoliberal Governance of States: The Role of Competitiveness Indexing and Country Benchmarking. *Millennium – Journal of International Studies* 2/2008, s. 303–326.

GOODEY, Jo (2004): Sex Trafficking in Women from Central and East European Countries: Promoting a 'Victim-Centred' and 'Woman-Centred' Approach to Criminal Justice Intervention. *Feminist Review* 76/2004, s. 26–45.

HAVELKOVÁ, Barbara (2014): Využití právního principu genderové rovnosti pro zlepšení postavení osob v prostituci. In: Havelková, Barbara a Bellak-Hančilová, Blanka (eds.): *Co s prostitúcí? Veřejné politiky a práva osob v prostituci*. Praha: SLON, s. 64–84.

HAVELKOVÁ, Barbara a BELLAK-HANČILOVÁ, Blanka (2014): Představení zahraničních debat o fenoménu prostituce a pozic autorek. In: Havelková, Barbara a Bellak-Hančilová, Blanka (eds.): *Co s prostitúcí? Veřejné politiky a práva osob v prostituci*. Praha: SLON, s. 18–44.

HUBBARD, Phil (2004): Cleansing the Metropolis: Sex Work and the Politics of Zero Tolerance. *Urban Studies* 9/2004, s. 1687–1702.

HUBBARD, Phil a SANDERS, Thomas (2003): Making Space for Sex Work: Female Street Prostitution and the Production of Urban Space. *International Journal of Urban and Regional Research* 1/2003, s. 75–89.

HUBBARD, Phil a WHOWELL, Mary (2008): Revisiting the Red Light District: still neglected, immoral and marginalised? *Geoforum* 5/2008, s. 1743–1755.

HUGÁŇOVÁ, Andrea a PÁLENÍKOVÁ, Miroslava (2008): Terénna sociálna práca so ženami pracujúcimi v sexbiznise. In: Marková, Dagmra (ed.): *Sexuality: Zborník príspevkov z prvej medzinárodnej konferencie realizovanej v dňoch 20. – 21. 9. 2007*. Hradec Králové: Gaudeamus.

HULUSJÖ, Anna (2013): A critical perspective on difference: 'the prostitute' and women with prostitution experience. *Nordic Social Work Research* 3/2013, s. 176–184.

JÄGER, Siegfried a MAIER, Florentine (2009): Theoretical and methodological aspects of Foucauldian critical discourse analysis and dispositive analysis. In: Wodak, Ruth a Meyer, Max (eds.): *Methods of Critical Discourse Analysis*. New York: SAGE Publications, s. 34–61.

KANTOLA, Joanna and SQUIRES, Julie (2004): Discourses Surrounding Prostitution Policies in the UK. *The European Journal of Women's Studies* 1/2004, s. 77–101.

KATONA, Noémi (2016): "Sex work" and "prostitution" in the neoliberal global economy – Potentials of a feminist critique in East-Central Europe. In: Kováts, Eszter (ed.): *Solidarity in Struggle – Feminist Perspectives on Neoliberalism in East-Central Europe.* Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung, s. 89–101.

KEANE, Helen (2003): Critiques of harm reduction, morality and the promise of human rights. *International Journal of Drug Policy* 4/2003, s. 227–232.

KELLING, George L. a WILSON, James, Q. (1982): *Broken Windows – The police and neighbourhood safety* (http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1982/03/broken-windows/304465/, 25. 12. 2016).

KOLENČÍK, Marián (2000): *Svet nepoznanej reality: história a súčasnosť prostitúcie.* Žilina: L.A.X Media.

LACLAU, Ernesto a MOUFFE, Chantal (1985): *Hegemony and the Socialist Strategy.* London: Verso.

LEVICKÁ, Katarína et al. (2015): Identity of Street Sex Workers Working with Drug Users and Sexworkers in Slovakia. *Revista Românească pentru Educaţie Multidimensională* 2/2015, s. 19–33.

LOMBARDO, Emanuela a FOREST, Maxime (2015): The Europeanization of gender equality policies: A discourse-sociological approach. *Comparative European Politics* 2/2015, s. 222–239.

MATOUŠEK, Petr (2011): Zákaz prostituce městskou vyhláškou: kdo, co, jak a kým je zakazováno/regulováno. In: Marková, Dagmar (ed.): *Sexuality III.* Univezita Konštantína Filozofa v Nitre.

MATTHEWS, Roger (2005): Policing Prostitution – Ten Years On. *British Journal of Criminology* 6/2005, s. 877–895.

MERTL, Jiří a KRČÁL, Petr (2013): *(Neo)liberální governmentalita v České republice.* Brno: Václav Klemm.

MOUFFE, Chantal (1992): Feminism, Citizenship and Radical Democratic Politics. Nicholson, Linda a Seidman, Steven (eds.): *Social Postmodernism – Beyond Identity Politics.* Cambridge: Cambridge University Press, s. 315–332.

O'NEILL, Meggie et al. (2008): Living with the other: Street sex work, contingent communities and degrees of tolerance. *Crime Media Culture* 1/2008, s. 73–93.

ONDREJKOVIČ, Peter: (2009). *Sociálna Patológia.* Bratislava: VEDA.

OUTSHOORN, Joyce (2001): Debating Prostitution in Parliament: A Feminist Analysis. *The European Journal of Women's Studies* 4/2001, s. 472–490.

OUTSHOORN, Joyce (2004): Pragmatism in the Polder: Changing Prostitution Policy in the Netherlands. *Journal of Contemporary European Studies* 2/2004, s. 165–176.

RÁC, Ivan (2011): *Sociálna patológia a prevencia sociálno-patologických javov.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.

R?DNER, Sharon (2009): I am not a drug abuser, I am a drug user: A Discoursive Analysis of 44 Drug Users' Construction of Identity. *Addiction Research & Theory* 4/2009, s. 333–346.

SCOULAR, Jane (2004): Criminalising 'punters': Evaluating the Swedish position on prostitution. *Journal of Social Welfare and Family Law* 2/2004, s. 195–210.

SCOULAR, Jane a O'NEILL, Meggie (2007): Social Inclusion, Responsibilization and the Politics of Prostitution Reform. *British Journal of Criminology* 5/2007, s. 746–778.

SHAVER, Frances M. (2005): Sex Work Research: Methodological and Ethical Challenges. *Journal of Interpersonal Violence* 3/2005, s. 296–319.

TORNÓCZYOVÁ, Ľubica (2007): *Základné informácie o sex-biznise* (http://odyseus.org/index.php?option=com_content&view=article&id=88:encyklopedia-sex-biznis-zakladne-informacie&catid=36&Itemid=315, 25. 12. 2016).

TUPPER, Kenneth (2008): Drugs, Discourse and Education: A Critical Discourse Analysis of a High School Drug Education Text. *Discourse: Studies in Cultural Politics and Education* 2/2008, s. 223–238.

WALBY, Kevin a SMITH, Andre (2012): Sex and Sexuality Under Surveillance: Lenses and Binary Frames. In: Johnson, Paul a Dalton, Derek (eds.): *Policing Sex*. New York: Routledge, s. 54–66.

WEEKS, Jeffrey (1989): *Sex, Politics and Society*. London: Longman.

ZATZ, Noah D. (1997): Sex Work/Sex Act: Law, Labour and Desire in Constructions of Prostitution. *Signs* 2/1997, s. 277–308.

Pramene

MINISTERSTVO VNÚTRA SR (2011): *Záverečná správa z vedecko-výskumných úloh „Páchanie trestného činu obchodovania s ľuďmi s prihliadnutím na vstup SR do Schengenu“ a „Formy obchodovania s ľuďmi za účelom nútenej práce“*. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR.

MINISTERSTVO VNÚTRA SR (2012): *Analýza situácie v oblasti prostitúcie a s ňou súvisiaceho dopytu po sexuálnych službách*. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR.

MINISTERSTVO VNÚTRA SR (2015): *Národný program boja proti obchodovaniu s ľuďmi na roky 2015–2018*. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR.

OZ ODYSEUS (2012): *Základné informácie o Sex-biznise* (http://www.ozodyseus.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=88&Itemid=138, 25. 12. 2016).

POLICAJNÁ AKADÉMIA SR (2012): *Analýza situácie v oblasti prostitúcie v Slovenskej republike*. Bratislava: Policajná akadémia SR.

U.S. DEPARTMENT OF STATE (2016): *Trafficking in Persons Report – June 2016*. Washington: U.S. Department of State.

Summary

Sex work or prostitution is a topic well known to Slovak scholarly circles, in particular in the area of sociology and social work. While research on the topic of indoor prostitution is rather scarce, the study of outdoor prostitution – also known as street prostitution – has been carried out mostly in relation to the non-governmental sector, which mainly focuses upon harm reduction practices within marginalised communities. It is also clear that the quality of life and the rights of persons in Slovak outdoor prostitution have been scrutinised in a number of studies. Nevertheless, there has so far been a significant lack of analysis in terms of the demand of sexual services.

The interest of the political sciences in consensual prostitution/sex work has been growing in recent years, particularly under the influence of feminist scholars. This influence has slowly shifted its focus from the sociological perspective to the role of the state and normative institutions in particular case studies. It has been argued, in line with the legacy of J. L. Austin (1962), that the legal framework of prostitution presents a discursive act that depicts how policymakers understand the constructs of anti-social behaviour, public morale, wellbeing and other public risks. Nevertheless, it is also apparent that the consensual provision of sexual services has been reflected in national welfare policies, but,

as such, no attempts at harmonisation have been made among EU Member States. This has led the scholars of political and legal sciences to adopt a typology of legal frameworks regulating this phenomenon.

Based on the study of various approaches of the state and its institutions towards prostitution, feminist scholars have started calling for a new form of analysis based on discourse institutionalism. In line with this new approach, a number of case studies were conducted that stemmed from the analysis of discourses and narratives of prostitution. Using this approach, discourses and narratives are understood as living entities that retain the ability to construct the subjects of public policies.

In this article, we aim to present this new perspective of analysis through the prism of the Foucauldian concept of governmentality (1991), which focuses on the interplay of power and sexuality. Authors Jane Scoular and Maggie O'Neill (2007) were among the first scholars to bring back Foucauldian governmentality to the analysis of the techniques of power in relation to the regulation of prostitution. The authors call for the discourse analysis of discourses and narratives of prostitution present in public policies. Inspired by their study, we focus on the conceptualisation of the provision of consensual sexual services in the context of state regulation. As such, we proceed toward the analysis of a number of normative documents implicitly related to consensual prostitution. Furthermore, as the lack of relevant normative documents hinders further analysis, this study continues with an analysis of open questionnaires distributed among the representatives of the regional Slovak police. The study is concluded with expert semi-structured interviews with representatives of the non-governmental sector.

While we consider the discourse analysis of strategic policy documents to be crucial from the perspective of prostitution, which is politically constructed as anti-social behaviour, the analysis of interviews and questionnaires has allowed us to glimpse a system of techniques of power spread by various regional institutions. Regulation is deployed by monitoring and the creation of zones of tolerated activities. Marginalisation is constructed based on the dichotomy of public and private activities, which are also labelled as either moral or immoral. As Havelková and Bellak-Hančilová (2014) argue, the regulation of prostitution in Slovakia exists in a legal vacuum and discursively separates activities of indoor and outdoor prostitution.

In the conclusions of this study, we argue that the legal framework of the consensual provision of sexual services is mostly defined by the political discourse of "tolerated invisibility", which is upheld provided that it does not become problematic within public space. Nevertheless, this also feeds into the discourse of anti-social behaviour that prevents prostitution in Slovakia from becoming legalised as a legitimate economic activity, i.e. as sex work. We also argue that these political discourses create a form of pathologisation of the provision of prostitution while the demand for it remains unnoticed.

Manipulace s kolektivní pamětí na příkladu osvobození Rokycan

Markéta Lehnerová *

Abstract: *The aim of this paper is to show how collective memory can be influenced and which methods can be used to do so. Research focuses on the liberation of Rokycany after the Second World War in 1945 and on the methods of interpreting the liberation in the socialist era. The space of a city is not politically neutral but can be used to express or embody ideological values. Regimes remake urban space and symbolic places of memory in support of their politics. Publications and daily press in the socialist era wanted to influence the opinion of the population and were influenced by propaganda. Semistructured interviews with the inhabitants of Rokycany and archival material were used as important sources.*

Key words: *memory, liberation, socialism, symbolic places, propaganda.*

* Mgr. Markéta Lehnerová, Katedra antropologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, marketa.lehnerova@seznam.cz.

1. Úvod

Téma paměti patří k často využívaným konceptům sociálních věd. Ve 20. století došlo k významným politickým změnám, což s sebou přineslo i nový pohled na minulost. Vzestupy a pády režimů byly vždy provázeny definováním toho, co má být zapomenuto nebo naopak na co má být vzpomínáno (Pfeiferová a Šubrt 2010, 10, 15). Kolektivní paměť se tak stala nástrojem mocenské manipulace, neboť v každé době se objevují snahy o vlastní interpretaci minulosti v souvislosti se zájmy vládnoucích režimů. Jakými způsoby může být paměť ovlivňována?

K výrazným snahám o ovlivňování a přetváření kolektivní paměti docházelo ve městě Rokycany, bývalém okresním městě v Plzeňském kraji se 14 000 obyvateli,[1] ležícím asi 20 km východně od Plzně. Rokycany jsou specifické tím, že na konci druhé světové války vedla městem demarkační linie (mezi Rokycany a předměstím Borek), oddělující oblasti působení spojeneckých vojsk a vojsk Rudé armády. Samotné osvobození Rokycan je popsáno v městské kronice: „[...Američané] *vjeli se 3 tanky do města v pondělí 7. května po 4. hodině ranní. Přes časnou hodinu shromáždilo se v Sedláčkově ulici, kde tanky parkovaly, velké shromáždění, které jásavě zdravilo americké vojáky.* [...] *Hudba pak dovršila toto nepřipravené, ale srdečné uvítání prvních amerických jednotek*“ (Bílý 1947, 137). Rudá armáda dorazila k Rokycanům z východní strany 10. května a zastavila se na linii mezi Borkem a Rokycany (Borek 2011, 202). Díky tomu zde byla situace v době osvobození a po něm odlišná než v jiných městech, která byla osvobozena jen jednou z těchto armád.

Jak se v souvislosti s osvobozením Rokycan v květnu roku 1945 projevovaly nejrůznější interpretační strategie? Pozornost je zaměřena na oficiální výkladové mechanismy komunistického režimu a na projevy paměti místních obyvatel vážících se k této události. Práce se věnuje problematice desinterpretace osvobození komunistickou ideologií a s ní spojených symbolických aktů. Z tohoto hlediska je v práci věnována zvláštní pozornost manipulaci se symbolickými místy paměti. Relevance tohoto tématu spočívá v jeho přetrvávající společenské aktuálnosti. V období let 2014 a 2015, kdy výzkum probíhal, bylo připomínáno 25. výročí pádu komunistického režimu v Československu a 70. výročí konce druhé světové války. Události spojené s těmito výročími se tak ocitly v centru pozornosti jak nejrůznějších médií, tak i prostých občanů.

Vzhledem k zaměření práce, ve které se pracuje se vzpomínkami pamětníků, byl proveden kvalitativní terénní výzkum (Silverman 2005, 13-14). Nejvýznamnější data byla získávána metodou biografických (narativních) polostrukturovaných rozhovorů, kdy byla vytvořena stručná osnova, podle které jednotlivá interview probíhala (Toušek 2012, 64). Na základě konkrétně účelového výběru (Toušek 2012, 56), bylo vybráno deset informátorů, kteří v době osvobození, případně v období socialismu, žili nebo alespoň pobývali ve městě Rokycany. Nejprve informátoři mluvili o sobě a svém životě, o svém vztahu k městu, v případě starších informátorů o osvobození města. Nejdůležitějším bodem rozhovoru bylo téma týkající se období socialismu – jaké byly diskurzivní roviny tématu osvobození na veřejnosti,

[1] MVCR: *Počty obyvatel v obcích*, http://www.mvcr.cz/clanek/statistiky-pocty-obyvatel-v-obcich.aspx, 27. 1. 2015.

ve školách, v zaměstnání, jak o něm mluvili lidé mezi sebou, jaký byl názor lidí na sochu rudoarmějce, jakým způsobem bylo připomínáno výročí osvobození apod. Poslední otázka směřovala k tomu, jak se změnila situace po roce 1989, tedy po pádu vlády komunistické strany. Kromě rozhovorů je v práci použita i primární a sekundární literatura. Jako primární prameny byly využívány například městské kroniky, dobový tisk a dobová literatura a archivní materiály, získávané především ze Státního okresního archivu v Rokycanech a z archivu Muzea Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech. V případě sekundární literatury se jednalo například o literaturu zaměřenou na historii Rokycan, osvobození Plzně a Rokycan, druhou světovou válku a období socialismu a odbornou literaturu zabývající se teorií kolektivní paměti.

Teoretická část práce vychází z konceptu paměti, který se jeví pro výše formulované zaměření práce zvláště vhodný. Francouzský sociolog Maurice Halbwachs, jenž ve dvacátých letech 20. století začal pracovat s pojmem „mémoire collective“, je autorem práce *Kolektivní paměť* (*La Mémoire collective*) (Namer 2009, 8). Halbwachs je považován za jednoho z nejvýznamnějších autorů zabývajících se konceptem paměti. Na jeho teorii navázal například německý egyptolog Jan Assmann nebo francouzský historik Pierre Nora. Halbwachs rozlišuje paměť na kolektivní a individuální, ovšem říká, že čistě individuální vzpomínky neexistují. Paměť sice má vždy jednotlivec, ovšem tato paměť získává význam v kolektivu (Halbwachs 2009, 60, 80; Assmann 2001, 36). Lidská paměť může existovat jen díky tomu, že existuje kolektivní paměť. Kolektivy nebo skupiny samy o sobě paměť nemají, mají však vliv na formování paměti svých členů (Pfeiferová, Šubrt 2010, 13; Assmannn 2001, 36). Vzpomínky jsou přesnější a důvěryhodnější, může-li je člověk propojit se vzpomínkami ostatních (Halbwachs 2009, 50). Většinou jsou vzpomínky členů jedné skupiny podobné, jejich uvažování je stejné a členové mají tendenci ztotožňovat svoji minulost s minulostí skupiny (Halbwachs 2009, 53–54). Halbwachs zdůrazňuje vliv skupiny na paměť jednotlivce, neboť na některé události si člověk vzpomene jen tehdy, když mu jsou ostatními členy připomenuty. Na vzpomínanou událost je tedy nahlíženo z pohledu skupiny (Halbwachs 2009, 63). Působením kolektivu však může být paměť ovlivněna a pozměněna.

Podle Halbwachsovy teorie nezůstává člověk členem pouze jedné skupiny, v průběhu života přechází mezi různými skupinami. Na minulost nahlíží vždy pohledem dané skupiny, díky ní si své vzpomínky připomíná a doplňuje (Halbwachs 2009, 117). Uvnitř skupin vzniká kolektivní paměť, jejímž prostřednictvím se vzpomínky na události udržují. Členové skupin mají společné vzpomínky. Názory jednotlivců se mohou lišit, jsou však ve vzájemném souladu. Paměť jedné skupiny se vždy drží uvnitř společenství, nepřekračuje jeho hranice a z minulosti zachovává pouze dosud živé vzpomínky. Pokud však již neexistuje skupina, která danou událost zažila nebo jí byla přímo ovlivněna, vzpomínky na událost musí být písemně zaznamenány, jinak zaniknou (Halbwachs 2009, 123–124). Kolektivní paměť se zaměřuje především na podobnosti, na společné znaky a souvislosti. Snaží se skupině ukázat její vlastní společnou minulost (Assmann 2001, 42). V rámci Halbwachsovy teorie platí, že v kolektivní paměti jsou mimo jiné důležité i prostorové představy a spojení paměti a míst. Vztah k místu však není stálý, může se proměňovat na základě událostí, jež mají vliv i na kolektivní paměť skupiny

(Halbwachs 2009, 188). Skupiny jsou vždy spojeny s určitým místem (Halbwachs 2009, 194), tím pádem i kolektivní paměť je zasazena v prostoru.

2. Symbolická místa paměti v Rokycanech

Místa paměti, tak jak je definuje Pierre Nora, jsou místa zasvěcená paměti (Nora 1996, 42). Jsou místy nejen z hlediska materiálního, ale mají i symbolický a funkční význam (Nora 1996, 56), mají připomínat důležité události tam, kde lidská paměť selhala a vzpomínky zmizely (Nora 1996, 46–47). Problém vzpomínání a zapomínání k tématu paměti neodmyslitelně patří. Assmann používá pojem komunikativní paměť, označující vzpomínky na nedávnou minulost. Za nedávnou minulost považuje období 80–100 let, což je doba, kterou si člověk může pamatovat na základě vlastních zkušeností nebo ji zná z doslechu (Assmann 2001, 47). Tyto vzpomínky však zanikají společně se svými nositeli. Vzpomínání se podle něj nejvíce rozvíjí ve vyšším věku člověka, když ukončí profesní kariéru a začne vzpomínat na události prožité během života. V této fázi se v nedávné době ocitla i generace lidí, kteří zažili události druhé světové války, což vedlo ke zvýšenému zájmu o toto téma, veřejnosti často připomínané (Assmann 2001, 48). K oživení paměti a připomenutí minulých událostí slouží mimo jiné právě symbolická místa, například pomníky či pamětní desky, která jsou však často zneužívána pro manipulaci s kolektivní pamětí.

Pro země středovýchodní části Evropy 20. století jsou typické časté změny vládnoucích ideologií využívajících pomníky jako symboly své moci. Dochází tak ke stavění a následnému bourání pomníků význačných vůdců a hrdinů, kteří mají význam vždy pouze pro určitou ideologii (Hojda a Pokorný 1996, 9). Často se však stává, že pomník je vnímán jinak, než je jeho účel. Politika a ideologie se odráží nejen v samotném pomníku, ale také v komemoračních aktech, které umožňují veřejně projevovat politické postoje při projevech. Za vytvářením pomníků ve většině případů stojí aktuálně vládnoucí moc. U pomníků probíhají komemorační akce, ale také se proti nim vyjadřuje nesouhlas (Hojda a Pokorný 1996, 17–18). Pomníky vyvolávají emoce, pomníky vzniklé v době socialismu vyvolávají ambivalentní emoce, častěji negativní. S nástupem nových režimů jsou pomníky těch starých likvidovány, a to nejen veřejností, ale častěji právě novou vládnoucí mocí (Hojda a Pokorný 1996, 20).

Za nejvýznamnější symbolické místo v Rokycanech lze považovat největší rokycanské náměstí, na němž se kromě názvů odpovídajících vládnoucí ideologii měnily i jiné symboly. K symbolickým změnám docházelo především v přelomových obdobích kolem let 1945, 1948, 1968 a 1989, tedy v letech, kdy skončila druhá světová válka, nastoupila k moci komunistická strana, Československo obsadila sovětská okupační vojska a v roce pádu komunistického režimu. Na rokycanském náměstí se proměňovala pamětní místa týkající se osvobození v souvislosti s danou ideologií a oficiálním výkladem této události.

Dne 8. května 1946 byla, podle zápisu v kronice, na radnici zasazena pamětní deska americké armády připomínající osvobození města (viz Obrázek 1). Slavnostního odhalení se kromě zástupců města zúčastnili také zástupci americké armády, amerického velvyslanectví a ministerstva národní obrany (Bílý 1947, 165). Kro-

Obrázek 1: Pamětní deska americké armády.
Picture 1: The memorial plaque of the US Army.

Zdroj: archiv autorky

nika popisuje slavnost takto: „*Město bylo vyzdobeno našimi, americkými a spojeneckými vlajkami.* [...] *Vyhrávala plzeňská vojenská hudba.* [...] *Dvouminutovým tichem bylo vzpomenuto padlých bojovníků. Poté následoval pochod čestné čety našich vojínů*“ (Bílý 1947, 172). Autorem desky byl akademický sochař Václav Koukolíček (Borek 2011, 207). Na desce byl nápis „NAŠIM OSVOBODITELŮM 9. PĚŠ. PLUKU 2. DIVISE USA ARMÁDY NA VĚČNOU PAMĚŤ VDĚČNÉ OBČANSTVO“, přeložený i do angličtiny. Kromě textu byl na desce státní znak Spojených států amerických a znak 9. pěšího pluku. Na desce byla také dvě data, 7. V. 1945 (pravděpodobně odkazuje ke dni osvobození města) a 8. V. 1946 (zřejmě den slavnostního odhalení). Po nástupu komunistické strany k moci v roce 1948 byla však zásluha americké armády na osvobození země zamlčována a odmítána a veškerý podíl byl připisován Rudé armádě. Z toho důvodu byla pamětní deska americké armády roku 1951 odstraněna (Borek 2011, 214).

Na náměstí měl být místo pamětní desky umístěn pomník připomínající zásluhy Rudé armády. První plány na stavbu pomníku jsou v kronice zachyceny už v roce 1949, kdy byl vypsán konkurz na návrh jeho podoby. Byly také pořádány sbírky, ze kterých byla stavba pomníku financována. Jako nejvhodnější bylo pro jeho umístění zvoleno náměstí, konkrétně prostor, na kterém do té doby stála kašna. Rozhodlo se o přesunu kašny do prostoru před muzeum (Bílý 1949, 74). Ve veřejné soutěži zvítězil návrh pomníku od sochaře Václava Vokálka (Cironis 2005, 178), zpodobňující sochu rudoarmějce v nadživotní velikosti (viz Obrázek 2). Datum slavnostního odhalení sochy bylo původně stanoveno na 9. května 1952. Tento

den se však v Plzni konala vojenská přehlídka, proto byla slavnost odložena na 25. května 1952 (Cironis 2005, 178). Na slavnost zval dobový tisk z 15. května 1952 následujícími slovy: „*Nedávné sedmé výročí osvobození naší vlasti připomenulo opět dějinnou pravdu, že za osvobození od nacistické poroby vděčíme jedině vítězství sovětské armády a velkému Stalinovi.* [...] *neskonalou vděčnost a lásku hrdinné Sovětské armádě zvěční* [lid Rokycanska] *postavením památníku Sovětské armády na Rudém náměstí v Rokycanech.* [...] *Masovou účastí dáme důraznou odpověď na nestydatou lež propagandy o domnělých zásluhách armády amerického imperialisty s esesmanem na našem osvobození!*“ (Budovatel 1952 3 (11), 1). Těmito slovy byla zdůrazněna zásluha Rudé armády na osvobození Československa a zásluhy americké armády byly naprosto odmítnuty.

Celá slavnost odhalení pomníku je podrobně popsána v městské kronice – po celý den hrála vojenská hudba a vyhrával rozhlas (Bílý 1952, 80). Na radnici byl nápis „*Sovětská armáda záštita míru*“ a obrazy Stalina a Gottwalda. Městem procházely průvody v čele s vlajkonoši. Slavnosti se kromě představitelů města zúčastnil také ministr státní kontroly Jan Harus, zástupci sovětského velvyslanectví a zástupci československé armády. Po vojenské přehlídce a zahajovacích proslovech byl pomník slavnostně odhalen (Bílý 1952, 80). Ministr ve své řeči, popsané v kronice, zmínil i osvobození města podle tehdejšího oficiálního výkladu. Přítomnost Američanů popsal jako okupaci a zásluhu na osvobození města připsal příslušníkům sovětské armády, kteří podle jeho slov dospěli do města o několik dnů dříve než příslušníci americké armády (Bílý 1952, 80). Jeden z účastníků slavnosti k odhalení pomníku popsal událost takto: „*Pamatuju si na tu oslavu, na to odhalení toho Ivana na náměstí. Byla to blbost, že jo. Správně by tu měl stát Američan. Ale taky kvůli tomu byly všelijaké hlody, to se okecávalo. Že vlastně většinu území osvobodili Rusové, a že to bylo na počest osvobození republiky. A takhle se to všelijak... Tady byla hospoda Na Moravě.* [...] *Seděli tam, byli tu nějací Rusové, nějací generálové, velká sláva*“ (Inf. 2).

Na sochu si pamatují všichni dotazovaní, neboť tvořila nepřehlédnutelnou dominantu náměstí. Všichni se také shodli na tom, že umístění tohoto pomníku na rokycanské náměstí nebylo správné. „*No to je průšvih no... To byla úplná blbost, to byly takový naschvály*“ (Inf. 2). „*No v Rokycanech postavili sochu Rusáka. Všichni mu říkali Udivenej. Protože se divil, kde se tu sebral. Bylo to zbytečný tady stavět takovou sochu. No ale byla doba, tak se to dělalo. Kdyby byl v Borku, tak už by to bylo něco jiného. Ale jinak v Rokycanech ne*“ (Inf. 6). „*No jo, to byl ten Ivan*“ (Inf. 7). „[...] *komunisti potom, když strhli tu desku, tak postavili toho Ivana divnýho na náměstí*“ (Inf. 8).

Socha za dobu svého umístění na náměstí získala několik pojmenování. Nejčastější bylo označení Ivan, zřejmě podle typického ruského křestního jména. Používalo se také pojmenování Diviš nebo Divíšek. „*Vím, že vždycky se, jako spíš hanlivě, říkalo Ivan. Prostě nikdy jsem neslyšela ze svého okolí, že by se mluvilo o rudoarmějci, vždycky to prostě byl Ivan*“ (Inf. 10). Někteří z dotazovaných popisovali nesouhlas, který obyvatelé Rokycan vůči pomníku veřejně projevovali: „*oni bydleli na náměstí.* [...] *její maminka házela na tu sochu knedlíky z okna, zezadu, a měla z toho průšvih*“ (Inf. 5). Jiní naopak vzpomínali na projevy sympatií: „*Byly takový skupiny lidí, to si pamatuju i ze svých známých nebo prostě lidí, kteří by-*

dleli okolo... Když byly svatby tenkrát na Národnim výboře, tak že šli a pokládali ty svatební kytice k tý soše" (Inf. 10).

Významný pro město i celé Československo byl rok 1968. Dne 21. srpna tohoto roku přišla do Československa sovětská invazní vojska (Borek 2011, 227). Situaci v Rokycanech popisuje kronika: „*V půl 11 21. srpna vkročily okupační jednotky do našeho města. Projížděly ulicemi města. Všude byli naši občané. Mnohým tekly po tvářích slzy*" (Štěpánová 1968, 366). Nesouhlas s invazí vojsk Varšavské dohody lidé projevovali různě. Například formou stávek nebo psaním petic. „*To se v 68., když byla okupace, tak to se lidi scházeli na náměstí a snažili se... Kluci nějak jezdili a měnili směrníky, Ejpovice jinam...*" (Inf. 5). „*Tenkrát existovaly takový malý odznáčky, a tam bylo... Souviselo to s tím srpnem 68*" (Inf. 9). Proti přítomnosti vojsk lidé bojovali prostřednictvím symbolických akcí. Největší vystoupení proti okupaci proběhlo v Rokycanech hned na jejím začátku, v noci z 21. na 22. srpna. Skupina obyvatel strhla sochu rudoarmějce. Nelze jednoznačně říci, jak se celá událost odehrála. V literatuře zabývající se tímto obdobím je události věnováno často jen pár vět nezacházejících do podrobností. V knize popisující historii města Rokycan je situace popsána důkladněji, její výklad se však neshoduje s vyprávěním informátorů. Kniha popisuje dva obyvatele Rokycan, kteří soše přivázali kolem krku provaz. Ten se však přetrhl a musel být nahrazen lanem, s nímž se už sochu povalit podařilo. Činu přihlížel dav zpívající státní hymnu. Následně byla socha odnesena k muzeu (Borek 2011, 227–228).

Informátoři, přestože se události přímo nezúčastnili a všichni ji znali jen zprostředkovaně, dokázali poškození pomníku popsat podrobněji. Ani jejich výpovědi však nejsou jednotné a objevují se v nich odlišnosti. Dva z nich popsali událost takto: „*Díky holandskému tyrákovi, který tady měl zaparkovaný to auto tam vedle toho Ivana hroznýho. Tak nějaký kluci přes noc ho přivázali kolem krku a za auto a on ho táhnul až k Plzeňské bráně. Než na to přišel, že něco táhne.* [...] *Ležel dlouhou dobu u muzea*" (Inf. 8). „*Nějací výrostci jí dali lano. No a k autu, které v tom bylo úplně nevinně, tak to k němu přivázali, on se rozjel a strhnul to a vláčel to kus po náměstí*" (Inf. 1). Oba se shodují v celém průběhu události a popisují ji téměř identickým způsobem.

Výpověď dalšího dotazovaného se v některých bodech liší. Podle něj socha nakonec nebyla stržena autem, ale samotnými účastníky incidentu. Zmiňuje také, že mezi zúčastněnými byl udavač. „*Tenkrát tam byli nějací Maďaři, tyráci, a oni jim ho přivázali za auto, mysleli, že si toho nevšimnou a že pojedou a že ho shodí.* [...] *A vlastně nějaký ten šofér ještě než odjel, vylezl a šel se podívat a zjistil, že ho má přivázaného za náklaďákem. Tak to nějak odvázali. A pak nějaká parta lidí a byl mezi nimi někdo, kdo je potom udával. A tak jim pomáhal a ještě se hecovali a shodili ho a pak je udal. On měl snad uraženou hlavu*" (Inf. 2).

Ostatní informátoři podrobnosti neznali, všichni ale věděli, že tento incident v Rokycanech v roce 1968 proběhl. „*Já si akorát pamatuju, že potom byl rok 68, když nás... Sem přijeli ti Rusové. No tak že během chvíle byl dole. Byl sundaný, ani se nevědělo, kam se dal. Akorát se vědělo, kdo ho sundal, ten za to byl i ve vězení. Že ho sundal*" (Inf. 3). „*Když se to v tom 68., když se ta socha poničila nebo porazila, tak jako o tom se mluvilo. Ale zase se o tom mluvilo dost opatrně, protože tenkrát to byl hodně velký průšvih. A i ty lidi byli, co jsme tenkrát slyšeli, dost potrestaný.*

Obrázek 2: Socha rudoarmějce v Muzeu na demarkační linii v Rokycanech.

Picture 2: The statue of the Red Army soldier in the Museum on the Demarcation Line in Rokycany.

Zdroj: archiv autorky

Takže se lidi o tom jako docela báli mluvit. [...] *Ale jako věděli to všichni, že prostě Ivan šel k zemi*" (Inf. 10). Všichni dotázaní věděli, že stržení a poškození pomníku rudoarmějce bylo projevem nesouhlasu s přítomností sovětských okupačních vojsk v Československu. Pomník byl opraven a znovu vztyčen na náměstí 5. listopadu téhož roku. I poté zůstal terčem útoků, v roce 1969 byly například poškozeny keře vysázené kolem. V roce 1970 proběhl proces s účastníky incidentu z roku 1968. Škoda na soše údajně činila téměř 20 000 korun. Obviněno bylo šest rokycanských občanů. Hlavní iniciátor byl odsouzen na dva a půl roku do vězení (Borek 2011, 229).

Z výpovědí je patrné, že pro nikoho z dotazovaných pomník nesymbolizoval vděčnost z osvobození Československa od německé nadvlády, ale vnímali ho spíše

jako připomínku ideologického zamlčování pravdy a ovlivňování skutečnosti. Po sametové revoluci v roce 1989 se začalo s hromadným odstraňováním pomníků připomínajících starý režim. Některé pomníky nemusely být zničeny, stačilo pouze odstranit nápisy a symboly odkazující k jejich původnímu významu (Hojda a Pokorný 1996, 223). V případě sochy rudoarmějce z rokycanského náměstí však tato varianta nebyla možná, neboť obyvatelé města měli sochu spojenou s komunistickým režimem potlačujícím svobodu slova a prosazujícím spojenectví se Sovětským svazem. Proto bylo nutné pomník z náměstí odstranit. Stalo se tak hned v lednu 1990, narychlo, bez výraznějších projevů souhlasu či nesouhlasu (Cironis 2005, 178). Další osud pomníku není jasný. Podle některých údajů byla socha nejprve uložena ve skladu technických služeb (Cironis a Dobromysl 2001, 15) a až do roku 2003 byla zapůjčena soukromému vojenskému muzeu v Doudlebech nad Orlicí (Cironis 2005, 178).

V současné době se socha rudoarmějce nachází v Muzeu na demarkační linii v Rokycanech. Umístění sochy v prostoru muzea vypovídá o chápání jejího významu z historického hlediska. Ponechání sochy na náměstí by bylo vzhledem k okolnostem nevhodné, avšak v muzeu má své místo. Z toho lze usuzovat, že v prostoru muzea je opomíjeno, že je socha zatížena komunistickou ideologií a prosazováním zásluh jedné strany na úkor té druhé. V muzeu je vyzdvihována především historická hodnota této památky. Samotné Muzeum na demarkační linii lze považovat za symbolické místo. Otevřeno bylo na Den veteránů 11. 11. 1997 v symbolických 11 hodin a 11 minut, tedy v čase ukončení první světové války.[2] Jedná se o největší nestátní vojenské muzeum v České republice.[3] Jeho zakladatelem je Nadace pozemního vojska AČR, jež ho provozuje společně s Armádou České republiky, Vojensko-historickým ústavem AČR, Západočeským muzeem v Plzni a Městským úřadem v Rokycanech.[4] Kromě výstroje, výzbroje a techniky české armády od roku 1918 do současnosti je v muzeu vystavena také válečná technika armád druhé světové války – Německa, Sovětského svazu, Spojených států amerických a Velké Británie.[5] Proto je umístění muzea právě v Rokycanech velmi vhodné, neboť zde díky poloze na demarkační linii byla v době osvobození přítomna technika všech těchto stran. V tomto případě je tedy přítomnost demarkační čáry v Rokycanech komercionalizována.

V roce 1990, poté co byl odstraněn pomník rudoarmějce z náměstí, byla na rokycanské radnici znovu obnovena pamětní deska americké armádě. Během květnového výročí osvobození ji slavnostně odhalil prezident Václav Havel (Borek 2011, 242). Jak uvádí kronika, nejednalo se o desku z roku 1946, neboť ta byla při odstraňování v roce 1951 zničena, ale o novou desku vytvořenou panem Hitmanem z Rokycan (Weishäupl 1990, 184). Na tuto skutečnost poukázal i jeden z informátorů, podle nějž na desce přibylo jméno pana Hitmana, které na té původní uvedeno nebylo.

[2] Klub vojenského muzea na demarkační linii: *Muzeum*, http://www.klub-vm.eu/clanky/muzeum.html., 11. 3. 2015.

[3] Bahna: *Muzeum na demarkační linii v Rokycanech – O nás*, http://www.bahna.eu/muzeum.htm., 11. 3. 2015.

[4] Klub vojenského muzea na demarkační linii: *Muzeum*, http://www.klub-vm.eu/clanky/muzeum.html., 11. 3. 2015.

[5] Klub vojenského muzea na demarkační linii: *Muzeum*, http://www.klub-vm.eu/clanky/muzeum.html., 11. 3. 2015.

Obrázek 3: Pomník na demarkační linii.
Picture 3: Monument on the line of Demarcation.

Zdroj: archiv autorky

Další pamětní deska připomínající osvobození Rokycan byla, podle údajů v knize Na demarkační čáře, postavena mezi Borkem a Rokycany v roce 1946. Deska s textem v českém a anglickém jazyce byla zřízena Americkým ústavem v Plzni (Cironis 2005, 121). Na této desce bylo však uvedeno chybné datum příjezdu amerických jednotek do města, a to 6. května 1945. V 50. letech byla deska odstraněna (Cironis 2005, 121). K obnovení desky a postavení pomníku na demarkační linii došlo až v roce 1996. Slavnostní odhalení je popsáno i v městské kronice, podle které se uskutečnilo 3. května, za účasti zástupců ruského a amerického velvyslanectví, starosty města a zástupců rokycanských organizací (Drobná 1996, 48). Na pomníku je datum 7. května 1945, odkazující ke dni osvobození Rokycan, a nápis DEMARKAČNÍ ČÁRA v českém, anglickém a ruském jazyce (viz Obrázek 3). Poblíž je také tabule s informačním textem. Jeden z informátorů se zmínil o nepřesném umístění pomníku: „*Ta demarkační čára jako taková nebyla tam, kde je dneska ten památník. Ten památník v tom prostoru, kde byla ta závora udělaná, nemohli postavit, protože neměli místo, tak to postavili na parkovišti bývalého státního statku. Je to 120 metrů zpátky do města*“ (Inf. 8). Jeho slova potvrzuje i fotografie závory na demarkační linii, na které je vidět, kudy linie vedla.

* * *

Oficiální cenzura je jeden ze způsobů, jakým je s kolektivní pamětí manipulováno. Režimy například usilují o přerušení vztahů s minulostí prostřednictvím

odstranění nevhodných názvů ulic odkazujících k významným historickým datům nebo událostem (Burke 2006, 63-64). Paměť, týkající se tragických událostí dějin, například období druhé světové války, bývá zneužívána médii a politickou snahou o její přetvoření a odstranění negativních vzpomínek. Úkolem paměti by mělo být bojovat proti zapomnění (Levabre 2005, 61). Rokycanské ulice a náměstí byly několikrát přejmenovány právě v důsledku měnícího se společensko-politického kontextu. Výzkum se zaměřil na změny, ke kterým došlo v období 20. století. První vlna přejmenování proběhla po vzniku Československa v roce 1918, další během druhé světové války. Po osvobození byly názvy změněny na původní podobu. V 50. letech byly veřejné prostory přejmenovány v souladu s novou vládnoucí ideologií. Menší změna proběhla ještě také v 70. letech. Po konci vlády komunistické strany v roce 1989 byly ve většině případů odstraněny názvy vniklé v době, kdy byla tato strana u moci.

V Tabulce 1 jsou uvedena rokycanská náměstí a ulice, které prošly v průběhu 20. století nejčastějšími změnami. Popsán je zde vývoj od existence Rakouska-Uherska přes období první republiky, druhé světové války, doby těsně po válce a 50. a 70. let až do současné podoby.

Výraznými změnami prošlo největší rokycanské náměstí v centru města. V době Rakouska-Uherska neslo název Mariánské náměstí. Z prvorepublikového Masarykova náměstí bylo v roce 1940, po zasedání městské rady popsaném v městské kronice, přejmenováno na Velké náměstí (Bílý 1940, 43). Po osvobození Československa byl název Velké náměstí odstraněn a na základě usnesení rady Městského národního výboru z července 1946 byl opět vrácen název Masarykovo náměstí, k uctění prvního československého prezidenta (Cironis 2003, 100–101). V roce 1951, po usnesení Městského národního výboru z 26. června, se z Masarykova náměstí stalo náměstí Rudé armády (Cironis 2003, 118). V současnosti nese opět název Masarykovo.

Menší náměstí, těsně sousedící s Masarykovým, se před rokem 1918 jmenovalo Svatojánské. Po vzniku Československa získalo název Wilsonovo a během druhé světové války bylo přejmenováno na Malé náměstí (Cironis 2003, 91). Po návštěvě prezidenta republiky ve městě, která se uskutečnila 15. června 1945, bylo náměstí na jeho počest pojmenováno náměstí Dr. Beneše (Borek 2011, 206). Komunistický režim změnil roku 1951 jeho název na náměstí Julia Fučíka, podle novináře a kritika, který se stal komunistickou legendou (Cironis 2003, 118). V roce 1991 se vrátil název Malé náměstí (Cironis 2003, 101). Zde je patrná snaha o zachování kontinuity názvu. Nejprve bylo náměstí pojmenováno po prezidentu Wilsonovi, později po prezidentu Benešovi. Jeden symbol byl nahrazen druhým, přičemž byla zachována funkčnost symbolu. O symbolickém významu náměstí svědčí i název z 50. let, který odkazuje k významné komunistické ikoně.

Dvě velké ulice procházející městem zaznamenaly v průběhu 20. století změny, ilustrující setkání dvou armád v roce 1945 a následné zamlčení zásluh jedné z nich v období reálného socialismu. Jedná se o ulici Plzeňskou, vedoucí z centra města směrem k Plzni, a ulici Pražskou, která vede v opačném směru na Prahu. Obě ulice nesly tyto názvy již za Rakouska-Uherska a nezměněné přetrvaly až do období druhé světové války (Cironis 2003, 96). Po osvobození města byly ulice přejmenovány na počest armád, které po nich přijely a město osvobodily. Z Plzeňské

Tabulka 1: Změny názvů během 20. století.

Table 1: Name changes during the 20th century.

R - U	1918	2. světová válka	1946	50. léta	70. léta	dnes
Mariánské náměstí	Masarykovo náměstí	Velké náměstí	Masarykovo náměstí	Náměstí Rudé armády	Náměstí Rudé armády	Masarykovo náměstí
Svatojánské náměstí	Wilsonovo náměstí	Malé náměstí	Náměstí Dr. Beneše	Náměstí Julia Fučíka	Náměstí Julia Fučíka	Malé náměstí
—	Švehlovo náměstí	Náměstí U nádraží	Náměstí 5. května	Náměstí 5. května	Náměstí 5. května	Náměstí 5. května
Plzeňská ulice	Plzeňská ulice	Plzeňská ulice	Ulice Americké armády	Ulice Míru	Ulice Míru	Plzeňská ulice
Pražská ulice	Pražská ulice	Pražská ulice	Ulice Rudé armády	Ulice Rudé armády	Ulice Rudé armády	Pražská ulice
—	Denisova ulice	Srbova ulice	Denisova ulice	Leninova ulice	Leninova ulice	Jeřabinová ulice
Gymnaziální třída	Třída Českých legií	Gymnasijní třída	Třída Československých legií	Ulice Svazu bojivníků za svobodu	Ulice Svazu bojivníků za svobodu	Ulice Svazu bojivníků za svobodu
—	Marklova ulice	Marklova ulice	Marklova ulice	Ulice Julia Fučíka	Dukelská ulice	Dukelská ulice
Kostelní ulice	Kasperova ulice	Kasperova ulice	Smetanova ulice	Smetanova ulice	Smetanova ulice	Smetanova ulice

ulice se stala ulice Americké armády, Pražská získala v části vedoucí od Nerudova náměstí skrz Borek na Prahu název ulice Rudé armády (Cironis 2003, 102, 109). Ulice Rudé armády přečkala změny v 50. i 70. letech (Cironis 2003, 122). Ulice Americké armády byla však zrušena a nahrazena ulicí Míru (Cironis 2003, 115).

V 50. letech došlo ke změně mnoha názvů tak, aby vyhovovaly vládnoucí ideologii. V 90. letech byly názvy často opět změněny nebo navráceny ke své dřívější podobě. Nestalo se to však ve všech případech. V Rokycanech je možné najít ulice či náměstí, u kterých byl jejich dřívější ideologický název ponechán. Některé příklady jsou uvedeny v Tabulce 2. Tyto názvy byly zavedeny v 50. letech, je možné považovat je za ideologicky ovlivněné, avšak existují dodnes. Existuje několik důvodů, proč k této sémantické změně nedošlo, přestože se jedná o členy Komunistické strany Československa. Všichni uvedení byli zakladateli nebo předválečnými členy rokycanské KSČ. Byli to tedy lokální komunisté a nebylo nutné jejich jména z názvů odstranit, jako by tomu bylo v případě, kdy by v názvu bylo jméno významného představitele KSČ, například Klementa Gottwalda. V popisovaném případě zřejmě převážilo rokycanské občanství nad členstvím v KSČ. Důležitý je také fakt, že tito lidé byli zatčeni a popraveni v době okupace pro svoji odbojovou činnost. Důvodem může být také neznalost těchto osob, jejichž jména ulice a náměstí nesou, a neznalost jejich politické příslušnosti, díky čemuž si obyvatelé Rokycan tyto názvy nespojují s komunistickou ideologií. Dalším vysvětlením, proč nedošlo ke změně těchto názvů, mohou být praktické důvody. Lidé si již na tyto názvy zvykli a přejmenování ulice je komplikovaný a nákladný proces. Obyvatelé dané lokality musí změnit svoji adresu nejen v dokladech, ale například i na úřadech, v bankách, v zaměstnání, v pojišťovnách a podobně. Ovšem tento důvod se zdá pouze jako účelový, neboť u jiných ulic a náměstí přejmenování proběhlo.

Tabulka 2: Nezměněné ideologicky ovlivněné názvy.

Table 2: Unchanged ideologically influenced names.

R - U	1918	2. světová válka	1946	50. léta	70. léta	dnes
—	—	—	Kasperovo náměstí	Náměstí Josefa Urbana	Náměstí Josefa Urbana	Náměstí Josefa Urbana
Stodolní ulice	Stodolní ulice	Sedláčkova ulice	Zamrzlova ulice	Ulice Josefa Knihy	Ulice Josefa Knihy	Ulice Josefa Knihy
Puchmírova ulice	Puchmajerova ulice	Puchmajerova ulice	Puchmajerova ulice	Ulice Josefa Tomáška	Ulice Josefa Tomáška	Ulice Josefa Tomáška
—	Ulice Boženy Němcové	Ulice Boženy Němcové	Ulice Boženy Němcové	Ulice Václava Nového	Ulice Václava Nového	Ulice Václava Nového
Saská ulice	Havlíčkova ulice	Anichoberova ulice	Anichoberova ulice	Ulice Václava Gottlieba	Ulice Václava Gottlieba	Gottliebova ulice
—	—	Svatováclavská ulice	Svatováclavská ulice	Ulice Františka Černého	Ulice Františka Černého	Ulice Františka Černého
—	Na Husinci	Na Husinci	Na Husinci	Ulice Františka Kotyzy	Ulice Františka Kotyzy	Ulice Františka Kotyzy
—	Ulice Lindova	Ulice Lindova	Ulice Lindova	Ulice Matěje Šmolíka	Ulice Matěje Šmolíka	Ulice Matěje Šmolíka

3. Osvobození v tisku a publikacích[6]

V období od roku 1948, kdy byl u moci komunistický režim, docházelo v Československu k ovlivňování veřejnosti a zamlčování pravdy ve prospěch názorů komunistické strany. Podstatnou roli hrála v této době i cenzura, která je typická pro všechny totalitní režimy. Zamlčováním určitých informací komunistická strana upevňovala svoji moc. Především v prvních deseti letech své vlády pomocí cenzury a propagandy masově ovlivňovala veřejnost (Kaplan a Tomášek 1994, 7). Byly prováděny kontroly v nakladatelstvích a vytvořen seznam zakázané literatury, která byla v rozporu s politikou komunistické strany nebo byla například zaměřená proti Sovětskému svazu. Všechny nevyhovující knihy byly likvidovány (Kaplan a Tomášek 1994, 15). Cenzura i odmítání a potlačování veřejného povědomí o historických událostech se výrazně dotklo i tématu osvobození Československa po druhé světové válce. Zásluhy Rudé armády na osvobození jsou nepopiratelné, ovšem v období socialismu byla její zásluha silně přeceňována. Komunistické ideologii nestačilo pouze zamlčet podíl americké armády na osvobození země, konkrétně západních Čech. Přítomnost americké armády byla, především v 50. letech, propagandou odsuzována, překrucována a očerňována.

Nejen v této době, ale i později vznikaly v Československu publikace popisující postup americké armády a její pobyt v západních Čechách. V souvislosti s americkou armádou jsou v publikacích používány výrazy, jako například okupanti, teroristická okupační moc, ochránci nacistů, zrada, špionáž, zločinné jednání, ničitelé, otrokáři a podobně. Již samotné názvy, obsahující označení hanebná role nebo americká okupace, napovídají, jakým způsobem je v nich americká armáda a její působení v Československu popsána.

Příchod americké armády do Československa není chápán jako osvobozování, nýbrž okupace. „*Velení amerických okupantů chtělo hned po příjezdu vytvořit na*

[6] V této kapitole pracuji s publikacemi: Hanebná role amerických okupantů v západních Čechách v roce 1945 z roku 1951, Američané v západních Čechách v roce 1945 a Americká okupace západních Čech v roce 1945, obě vydané roku 1953 a Komu patří Plzeň z roku 1970.

našem území tuhý teroristický okupační režim, snažilo se seč mohlo uchovat obsazené území ve svém područí" (Bartošek a Pichlík 1951, 9). Z úryvků vyplývá, že text se snaží ve čtenářích vyvolat pocit zrady ze strany americké armády, která nejen že chtěla obsadit území Československa ve svůj prospěch, ale také nečinně přihlížela řádění Němců a nepomohla obyvatelstvu v tvrdých bojích. „*Tam, kde náš lid skutečně potřeboval pomoci, v boji proti nacistickým bandám, mlčky přihlíželi a ponechávali ho samotný v urputném boji s běsnícími nacisty*" (Fischer a Eis 1953, 20). Americká armáda je vylíčena jako nepřítel Sovětského svazu, který se snaží zabránit osvobození Československa Rudou armádou a spolčuje se s nacisty (Bartošek a Pichlík 1951, 5–6). „*Chtěli po druhé světové válce nastolit v naší zemi neomezené panství amerických monopolů a vykořisťovat pracující lid ČSR pro větší zisky svých trustů*" (Bartošek a Pichlík 1953, 66–67). V publikaci z roku 1970 je patrná změna, ve srovnání se způsobem psaní v 50. letech. Na události je nahlíženo s jistým odstupem. Jsou vynechány absurdní obvinění a celá publikace je psána méně emocionálním jazykem. I přesto je v ní však vyzdvihován Sovětský svaz a americká armáda silně podceňována: „[...] *domnívat se, že by mohly sehrát větší úlohu v pomoci bojujícímu československému lidu, znamená přeceňovat jejich síly*" (Šůma 1970, 100).

V publikacích je situace popsána tím způsobem, že v západních Čechách se lid dokázal sám osvobodit od nacistické nadvlády a Američané přišli až v době, kdy jim ze strany Němců nehrozilo žádné nebezpečí. Americká armáda údajně vyčkávala desítky kilometrů od Plzně (Bartošek a Pichlík 1951, 7) s tím, že pokud se v Plzni bojuje, do města nepřijede (Bartošek a Pichlík 1953, 69). Na příkladu Rokycan je v publikaci popsáno, že k osvobození západočeských měst od německých okupantů došlo několik dnů před příchodem americké armády: „*K spontánním osvobozovacím akcím českého lidu docházelo v celých západních Čechách.* [...] *I Rokycany se osvobodily 5. května* [Američané přišli do Rokycan 7. května]" (Fischer a Eis 1953, 18). Američané jsou vylíčeni jako bezcitní okupanti, lhostejní k osudu českého národa, jejichž cílem je jen obsazení území bez boje.

Literatura z 50. let odsuzuje zastavení postupu americké armády na demarkační čáře a rozhodnutí nevydat se na pomoc Praze. Je v ní opomíjeno nutné respektování předem stanovené demarkační linie a americká armáda je obviněna, že nepostupovala dál směrem na východ. „*Americké jednotky, nevyčerpané bojem, si hověly v Plzni. Jejich tanky, neporušené* [...] *a plně schopné boje, stály na plzeňském náměstí, pokuřující američtí vojáci se o ně ledabyle opírali a ukazovali Plzeňanům svou ‚nadřazenost'. A Praha zatím krvácela...*" (Fischer a Eis 1953, 21). Volání Prahy o pomoc údajně Američané ignorovali (Fischer a Eis 1953, 26) a vydali se zachraňovat německou armádu (Šůma 1970, 93). Literatura zdůrazňuje, že americká armáda se o osud Prahy a zbytku Československa nezajímala, zatímco Rudá armáda se vydala hrdinně zachraňovat obyvatelstvo nejen před nacisty, ale i před Američany chtějícími získat nadvládu.

Autoři také nezapomněli zmínit, že americké velení v západních Čechách neumožnilo dobrovolníkům vydat se Praze na pomoc. „[...] *americké velitelství v Plzni nejenže nedalo auta a zbraně, ale nechalo shromáždění dobrovolníků rozpustit a jejich odjezd na pomoc Praze zakázalo. K stejnému zákroku došlo i v Rokycanech*" (Bartošek a Pichlík 1953, 74). Američané byli nuceni dodržet zóny vlivu

určené demarkační linií. Propaganda však celou situaci otočila proti Američanům a zdůvodnila tím, že byli dohodnuti s nacisty a chtěli jim v Praze nechat volné pole působnosti. Stejným způsobem byl změněn kontext i v situaci, kdy němečtí vojáci prchali směrem na západ do amerického zajetí. To bylo vysvětleno tím, že Američané byli spojenci nacistů a měli s nimi uzavřené tajné dohody, na rozdíl od Sovětského svazu, jenž proti nacistům tvrdě zakročil a chtěl je potrestat za šestiletou okupaci Československa. Američané údajně také plánovali další světovou válku, ve které chtěli Německo využít jako svého spojence. „*Každý nacistický důstojník, vyzkoušený esesácký hrdlořez a gestapácký špion, utíkající před Sovětskou armádou, byl americkými okupanty zachraňován z tonoucí lodě hitlerovské mašinerie pro připravovanou novou světovou válku*“ (Bartošek a Pichlík 1951, 20). Američané se údajně spolčili s nacistickými předáky a využili německé vojsko k potlačení osvoboditelských snah českého lidu (Bartošek a Pichlík 1953, 67).

Celá situace byla popsána jako útěk německých vojáků pod americkou ochranu, ke svým spojencům a přátelům, kteří je zachraňovali před oprávněným zajetím Rudou armádou (Fischer a Eis 1953, 27). „[...] *jejich hlavní starostí bylo zachránit fašistické oddíly co možná neporušené, dopomoci k útěku válečným zločincům a navázat s nacisty spolupráci*“ (Fischer a Eis 1953, 35). Jedna z publikací je doplněna i obrazovou přílohou s karikaturami amerických vojáků. Vyobrazen je v ní například americký voják pomáhající německému veliteli do bezpečí (viz Obrázek 4).

Poté, co bylo v publikacích popsáno osvobození Československa americkou armádou, zaměřily se na následující několikaměsíční pobyt armády na tomto území. Přítomnost Američanů líčí jako teror spojený s násilím, znásilňováním, krádežemi, vznikem nočních klubů a pornografie, dokonce i vraždami (Bartošek a Pichlík 1951, 26). Jako hlavní motivace Američanů je uveden majetek a zisk, na úkor základních lidských potřeb (Fischer a Eis 1953, 58). V publikacích je také v souvislosti s americkou honbou za ziskem popsáno nelegální obchodování. Západní Čechy byly během pobytu Američanů údajně „*rájem černého obchodu, dostaveníčkem šmelinářů*“ (Fischer a Eis 1953, 58). V souvislosti s krádežemi a bezohledností Američanů popsanými v publikaci, je v ní uveden příklad pobytu armády v zámku Březina u Rokycan. „[...] *vybili Američané téměř všechnu vzácnou zvěř v oboře.* [...] *Za dobu jejich panování zmizelo ze zámku na sto kusů nábytku,* [...] *90 rytin a 17 olejomaleb*“ (Fischer a Eis 1953, 62–63).

V publikacích lze rovněž nalézt konkrétní případy přepadení, zastřelení či znásilnění americkými vojáky i se jmény obětí, čímž jim chtěli autoři zřejmě dodat na věrohodnosti. „[...] *12. V. 1945 byla do plzeňské nemocnice převezena A. Cízlová s poraněním mozku. Byla napadena a postřelena americkým vojínem*“ (Bartošek a Pichlík 1951, 26). Publikace z roku 1953 popisuje incident, který se údajně odehrál v Rokycanech: „*Na rokycanském koupališti přepadl americký voják za bílého dne dívku J. Ř. a chtěl ji znásilnit; když se ubránila, prořízl jí nožem skrz vlasy hlavu (asi 8 stehů) a jen seběhnuvší se občané dívku zachránili*“ (Fischer a Eis 1953, 68). „[...] *klatovský občan Wimmer zemřel po pěti dnech od chvíle, kdy mu americká kulka prostřelila plíce*“ (Bartošek a Pichlík 1953, 129). Nelze říci, zda jsou v publikacích vylíčeny případy skutečné či smyšlené. V některých z nich mohlo jít o nešťastné náhody, které byly propagandisticky využity

Obrázek 4: Karikatura v propagandistické publikaci.
Picture 4: Caricature in propaganda publication.

Zdroj: Bartošek a Pichlík 1953

a nasměrovány proti americké armádě. V době bezprostředně po skončení války k podobným událostem mohlo docházet v celém Československu, v publikaci jsou však popsány jako chování běžné pouze u Američanů.

Podle těchto autorů byla u Američanů patrná i nenávist k Čechům obecně, jakožto příslušníkům jiného národa, což mělo vést k bití a nelidskému zacházení (Bartošek a Pichlík 1953, 131). Propaganda se snažila zhoršit pohled veřejnosti na americkou armádu i tím, že popisovala jejich násilné chování k dětem. „*Posadili si jich vždy několik na zadek svého auta a pak s nimi vjížděli prudce do zatáčky. A strašně se smáli, když děti padaly dolů na dláždění a plakaly bolestí*“ (Bartošek a Pichlík 1953, 137) Očerňování americké armády neskončilo jen popisováním jejich násilností, nýbrž pokračovalo vylíčením jejich nemravného chování, návštěv zábavních podniků spojených s alkoholem a orgiemi (Bartošek a Pichlík 1953, 134). Kromě častých návštěv těchto podniků údajně Američané šířili v západních Čechách pornografii. „*K tomu přistupují ještě vláda pornografie, nočních klubů a nevěstinců, neodmyslitelných součástí ‚americké kultury a civilisace‘*“ (Bartošek a Pichlík 1953, 144). Americké noviny vycházející v západních Čechách byly údajně plné nevhodné tématiky, například fotografií polonahých dívek pózujících s americkými důstojníky (Bartošek a Pichlík 1953, 145). Konkrétní příklady však v publikaci uvedeny nejsou, neboť „*se nedají všechny ani uvádět pro svou hnusnost a zhovadilost*“ (Bartošek a Pichlík 1953, 145).

Tato propaganda zaměřená proti americké armádě se neobjevovala jen v knihách a publikacích, ale i v denním tisku. V Rokycanech v této době vycházel nejprve v 50. letech týdeník Budovatel, následně Rokycansko a Hlas Rokycanska a od roku 1990 opět Rokycansko. V těchto novinách byli Američané zmiňováni vždy negativně. Například ve vydání Budovatele z března 1951 je popsáno, jak dopadnou lidé „*sázející na americkou kartu*“. Těmto lidem údajně hrozí stejný osud jako obyvatelům Korejské lidově demokratické republiky, kde zprávy mluví o „*hrozném utrpení milionů lidí, jaké si sotva dovedeme představit, o nejsadističtějším trýznění, vraždění a ničení, o zvěrstvech, která daleko překonávají esesácké orgie*“ (Budovatel 1951 2 (4), 1). Propaganda se od popisu událostí spojených s pobytem americké armády v Československu přesunula k „řádění“ Američanů v jiných státech. Vhodnou se pro ni stala válka v Koreji, díky které mohla pokračovat v podávání zkreslených informací veřejnosti.

V 50. letech se v Československu vyskytla další možnost, jak ideologicky bojovat proti Spojeným státům americkým. V tomto období se na našem území přemnožila mandelinka bramborová, škůdce, který se do Evropy dostal právě z USA (Formánková 2008, 22). Propaganda začala tento hmyz napadající brambory označovat jako amerického brouka. Vznikl Výbor pro potírání mandelinky bramborové, který vydával nařízení a opatření pro boj s tímto škůdcem (viz Obrázek 5) (Formánková 2008, 22). Obyvatelé oblastí, ve kterých se mandelinka vyskytla, byli povoláváni k jejímu sběru. Způsob, jakým se mandelinka do Československa dostala, byl opět namířen proti USA. Nebezpečný škůdce měl být na naše území úmyslně zavlečen americkými imperialisty, kteří chtěli oslabit hospodářství země (Formánková 2008, 24). Vláda ve svém prohlášení odmítla možnost přirozeného vzniku tohoto nebezpečí, neboť byly údajně nalézány lahvičky naplněné brouky (Macura 1992, 28). Kampaň proti mandelince bramborové začala v době, kdy vypukla válka v Ko-

reji. Zprávy o útoku Američanů v Koreji a útoku mandelinky v Československu tak byly propojovány a texty a reportáže o boji s tímto hmyzem byly podávány stejným způsobem jako informace o dění v Koreji (Formánková 2008, 25). Propaganda využila tento hospodářský problém ve svůj prospěch, pro ideologický boj proti nepříteli ze Západu a zvýšení nenávisti vůči němu v očích veřejnosti. Sovětský svaz byl vyzdvihován a oslavován pro svoji nezištnou pomoc, kterou poskytl například prostřednictvím letců nasazených nad oblastmi napadenými mandelinkou (Macura 1992, 33).

Také v Rokycanech probíhal boj s mandelinkou, o čemž svědčí články vydané v tehdejším tisku. V srpnu 1951 týdeník Budovatel upozorňoval, že v rokycanském okrese byl nalezen velký počet larev tohoto brouka, což bylo údajně způsobeno snahou nepřátel zničit úrodu (Budovatel 1951 2 (14), 1). Obyvatelé celého okresu byli v následujících letech vyzýváni k hledání a sběru mandelinky. „*Organisujte hledací službu za slunného dne a odstraňte tohoto škůdce bohaté naší úrody!*“ (Budovatel 1951 2 (16), 1). V tisku byly také zveřejňovány obce, ve kterých došlo k nálezu velkého množství mandelinky, údajně z důvodu špatně provedeného předchozího sběru (Budovatel 1952 3 (19), 1). „*Všechny uvedené obce si musí pospíšiti, aby zmeškaný čas dohonily jak řádnou hledací službou, tak řádným poprášením a postřikem...*“ (Budovatel 1952 3 (19), 1). V dalším článku je uvedeno, že účast hledačů je povinná a je kontrolována a zaznamenávána. V závěru je ještě připomenuto, že „*v příštích číslech »Budovatele« budou uveřejňovány obce s dobře vedenou organizací boje proti mandelince bramborové a obce se špatně organisovaným bojem budou pranýřovány*“ (Budovatel 1953 4 (19), 1). Je tedy patrné, že komunistická ideologie dokázala ke své propagandě využít i škůdce, který byl pro československé hospodářství skutečným problémem a hrozbou.

V době, kdy byla tato ideologicky ovlivněná literatura lidem vnucována, nebyly díky cenzuře k dispozici žádné jiné zdroje, ze kterých by se lidé mohli dozvědět pravdu o osvobození. Většina lidí události spojené s druhou světovou válkou a osvobozením zažila a znala pravdu, i přesto se pravděpodobně našli lidé, kteří socialistické propagandě uvěřili a nechali se jí ovlivnit.

4. Závěr

Zneužívání paměti a snaha o vlastní interpretaci minulého je patrná v každé době a za vlády každého režimu. Samotné chápání uplynulých událostí nikdy není jednotné, vždy se vyskytuje ambivalentnost kolektivního vnímání minulosti. Jako modelový příklad manipulace s pamětí bylo využito město Rokycany, ve kterém, stejně jako v celých západních Čechách osvobozených americkou armádou, byla paměť v období socialismu výrazně ovlivňována. K ovlivňování paměti dochází v mnoha rovinách a různými způsoby. Využívána je oficiální cenzura nebo neoficiální nátlak, kdy je lidem zakazováno o určitých událostech veřejně mluvit.

Cílem práce bylo rozkrýt, jakým způsobem se v souvislosti s osvobozením Rokycan v roce 1945 projevovaly nejrůznější interpretační strategie. Práce se zaměřila na období, kdy byla u moci komunistická strana, neboť v této době docházelo k interpretaci osvobození na základě komunistické ideologie. Zásluha americké armády na osvobození byla zamlčována a veřejně oslavován byl pouze Sovětský svaz a Rudá

Obrázek 5: Kampaň proti mandelince bramborové.
Picture 5: Campaign against the potato beetle.

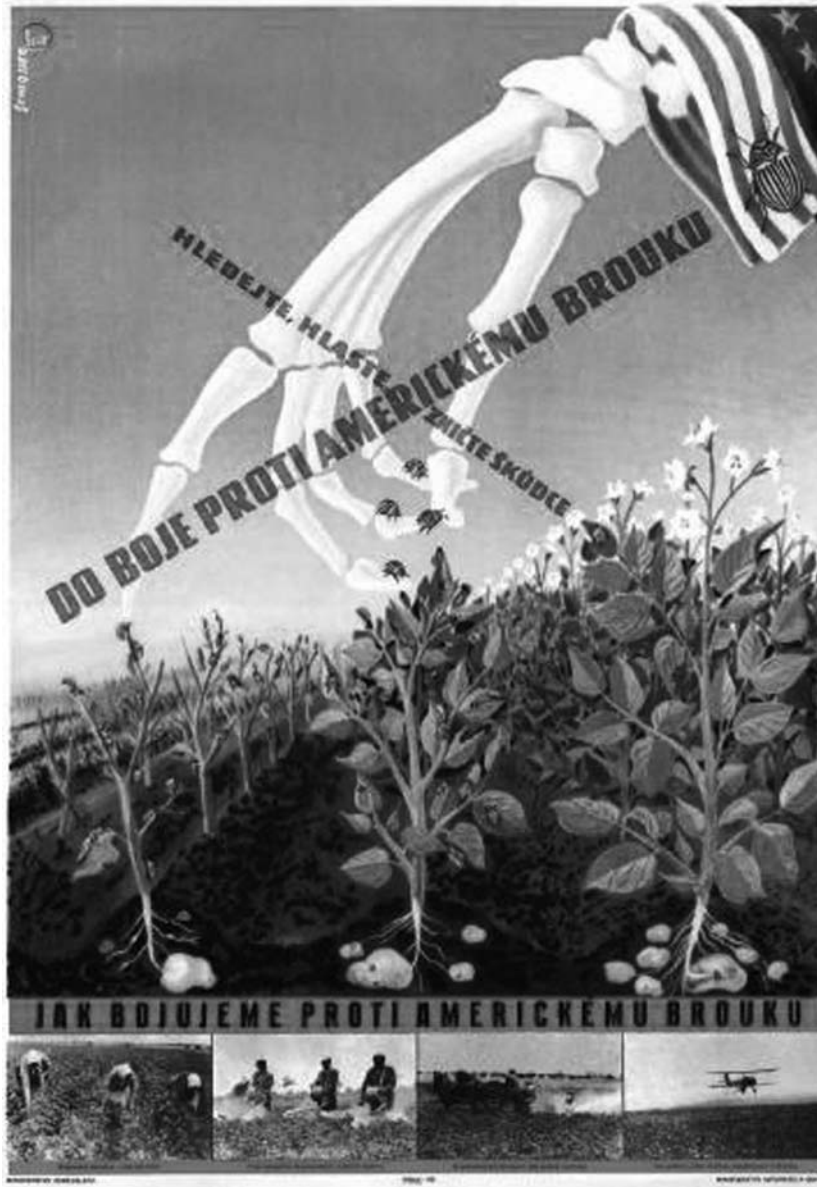

Zdroj: Formánková 2008

armáda. Tehdy se vládnoucí ideologie snažila ovlivnit veřejný názor na osvobození všemi možnými prostředky. Výzkum se zaměřil na několik hlavních oblastí, do kterých režim zasahoval a které nabývaly pro sledované téma osvobození symbolický význam. Využity byly archivní prameny, dobový tisk, primární i sekundární literatura a rozhovory s pamětníky.

Symbolická místa paměti mají výrazný vliv na oživování vzpomínek a připomínání minulých událostí, a vládnoucí ideologie je proto často používají jako symboly své moci. V Rokycanech docházelo k odstraňování a stavění pomníků a pamětních desek. Symboly odkazující k přítomnosti americké armády ve městě, jako například pamětní deska, byly odstraněny a nahrazeny symboly vyhovujícími ideologii. Na náměstí byla postavena socha rudoarmějce. Všichni dotazovaní si byli vědomi absurdnosti tohoto pomníku, především jeho umístění na rokycanském náměstí. Pomník se stal obětí symbolického boje proti Sovětskému svazu, v roce 1968 byl poničen. Po pádu režimu byl definitivně odstraněn a pamětní deska americké armády byla obnovena. Během epochy socialismu došlo v Rokycanech ke změně názvů mnoha veřejných míst. Názvy ulic či náměstí odkazující k osvobození a přítomnosti americké armády byly odstraněny a nahrazeny názvy jinými, odpovídajícími dobovým ideologickým požadavkům. Během bádání byla objevena zajímavá skutečnost. V Rokycanech stále existují ulice či náměstí, kterým byl jejich dřívější ideologický název ponechán. Nejčastěji nesou jména rokycanských představitelů komunistické strany. Jako možné vysvětlení této skutečnosti se nabízí interpretace, že lidé tyto lokální komunisty buď vůbec neznali, nebo pro ně byl významnější jejich rokycanský původ před politickou příslušností. Ovlivňování veřejnosti, zamlčování pravdy a prosazování ideologických názorů ve prospěch komunistické strany bylo patrné i v dobovém tisku a publikacích. Především v 50. letech vycházely propagandistické publikace, v nichž je americká armáda a její přítomnost v západních Čechách očerňována a odsuzována.

Z provedeného výzkumu je patrné, že v období socialismu existovala pouze jedna oficiální interpretace událostí spojených s osvobozením města a celých západních Čech. Komunistický režim tuto svoji verzi prosazoval různými způsoby. Z rozhovorů s pamětníky i lidmi, kteří osvobození znají jen zprostředkovaně, je však patrné, že si tito lidé uvědomují ideologický vliv režimu na výklad událostí. V současnosti není jejich paměť poznamenána tlakem, který byl v souvislosti s tématem osvobození v době socialismu vyvíjen. Dalo by se tedy říci, že kolektivní paměť se režimu změnit nepodařilo. Ovšem již není možné ověřit, jaké by byly jejich výpovědi ve zkoumané době. Zda by se shodovaly, či zda by v nich byl patrný vliv tehdejší ideologie.

Komunistická strana svým jednáním dosáhla spíše opačného účinku. Po roce 1989 je oslavována především americká armáda a na zásluhy Rudé armády na osvobození Československa je zapomínáno. O tom svědčí i připomínání si výročí osvobození. Zatímco v západních Čechách probíhají velkolepé slavnosti, o oslavách ve zbytku republiky není téměř slyšet. Po čtyřiceti letech, kdy byli lidé nuceni připomínat si pouze Sovětský svaz, zřejmě již nikdo nemá na spontánní oslavování Rudé armády chuť.

Použité zdroje

Literatura

ASSMANN, Jan (2001): *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku.* Praha: Prostor.

BARTOŠEK, Karel a PICHLÍK, Karel (1951): *Hanebná role amerických okupantů v západních Čechách v roce 1945.* Praha: Svoboda.

BARTOŠEK, Karel a PICHLÍK, Karel (1953): *Američané v západních Čechách v roce 1945.* Praha: Mladá fronta.

BOREK, David (2011): Rokycany v letech 1945–1989. In: Hrachová, Hana (ed.): *Rokycany.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 201–243.

BURKE, Peter (2006): *Variety kulturních dějin.* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

CIRONIS, Petros (2003): *Rokycanský uličník: Názvy a historický popis ulic a náměstí v Rokycanech.* Rokycany: Státní okresní archiv Rokycany.

CIRONIS, Petros (2005): *Na demarkační čáře: Setkání spojeneckých vojsk v květnu 1945 na Rokycansku.* Praha: Futura.

CIRONIS, Petros a DOBROMYSL, Milouš (2001): *Popis památníků první a druhé světové války na Rokycansku.* Rokycany: Státní okresní archiv Rokycany.

FISCHER, Jan O. a EIS, Zdeněk (1953): *Americká okupace západních Čech v roce 1945.* Praha: Naše vojsko.

FORMÁNKOVÁ, Pavlína (2008): Kampaň proti americkému brouku a její politické souvislosti. *Paměť a dějiny* 1/2008, s. 22–38.

HALBWACHS, Maurice (2009): *Kolektivní paměť.* Praha: Sociologické nakladatelství.

HOJDA, Martin a POKORNÝ, Jiří (1996): *Pomníky a zapomníky.* Praha: Paseka.

KAPLAN, Karel a TOMÁŠEK, Dušan (1994): *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

LEVABRE, Marie-Claire (2005): Užívání a zneužívání pojmu paměť. *Biograf* 37/2005, s. 57–67.

MACURA, Vladimír (1992): *Šťastný věk: Symboly, emblémy a mýty 1948–1989.* Praha: Pražská imaginace.

NAMER, Gérard (2009): Půl století po smrti... In: Halbwachs, Maurice (ed.): *Kolektivní paměť.* Praha: Sociologické nakladatelství, s. 7–12.

NORA, Pierre (1996): Mezi pamětí a historií: problematika míst. In: Mayer, Francoise (ed.): *Politika paměti.* Praha: CEFRES, s. 3–64.

PFEIFEROVÁ, Štěpánka a ŠUBRT, Jiří (2010): Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. *Historická sociologie* 1/2010, s. 9–29.

SILVERMAN, David (2005): *Ako robiť kvalitatívny výskum. Praktická príručka.* Bratislava: Ikar.

ŠŮMA, Vladimír (1970): *Komu patří Plzeň: Populární vojenskohistorický přehled událostí spojených s příchodem armády USA do Plzně na jaře roku 1945.* Plzeň: Západočeský KV KSČ.

TOUŠEK, Laco (2012): Vybrané aspekty metodologie aplikované antropologie. In Hirt, Tomáš (ed.): *Vybrané kapitoly z aplikované sociální antropologie.* Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, s. 25–106.

Prameny

BÍLÝ, Jaroslav (1947): *Kronika města V. 1938–1947*. Státní okresní archiv Rokycany. Fond: MěNV Rokycany 231. Inv. č.: 376. Rukopis.

BÍLÝ, Jaroslav (1951): *Kronika města VI. 1948–1951*. Státní okresní archiv Rokycany. Fond: MěNV Rokycany 231. Inv. č.: 377. Rukopis.

BÍLÝ, Jaroslav (1954): *Kronika města VII. 1951–1954*. Státní okresní archiv Rokycany. Fond: MěNV Rokycany 231. Inv. č.: 378. Rukopis.

„Boj proti americkému brouku – mandelince bramborové.“ in Budovatel 2 (16) 23. srpna 1951, s. 1.

„Boj proti mandelince bramborové – zahájení.“ in Budovatel 4 (19) 15. května 1953, s. 1.

DROBNÁ, M. (1996): *Kronika města XIX. 1996*. Státní okresní archiv Rokycany. Fond: MěÚ Rokycany 826.

„Ničíme amerického brouka!“ in Budovatel 3 (19) 11. července 1952, s. 1.

„Slavnost odhalení památníku Sovětské armády v Rokycanech.“ Budovatel 3 (11) 15. května 1952, s. 1.

ŠTĚPÁNOVÁ, V. (1968): *Kronika města XI. 1964–1968*. Státní okresní archiv Rokycany. Fond: MěNV Rokycany 231. Inv. č.: 382. Rukopis.

„Těm, kdož sázejí na americkou kartu.“ in Budovatel 2 (4) 24. března 1951, s. 1.

„Věnujte zvýšenou pozornost americkému brouku.“ in Budovatel 2 (14) 9. srpna 1951, s. 1.

WEISHÄUPL, K. (1990): *Kronika města XXIV. 1990*. Státní okresní archiv Rokycany. Fond: MěNV Rokycany 231. Inv. č.: 395.

Internetové zdroje

Bahna: *Muzeum na demarkační linii v Rokycanech – O nás*, http://www.bahna.eu/muzeum.htm., 11. 3. 2015.

Klub vojenského muzea na demarkační linii: *Muzeum*, http://www.klub-vm.eu/clanky/muzeum.html., 11. 3. 2015.

MVCR: *Počty obyvatel v obcích*, http://www.mvcr.cz/clanek/statistiky-pocty-obyvatel-v-obcich.aspx, 27. 1. 2015.

Informátoři

Inf. 1 – muž, nar. 1938

Inf. 2 – muž, nar. 1944

Inf. 3 – žena, nar. 1953

Inf. 5 – žena, nar. 1946

Inf. 6 – žena, nar. 1929

Inf. 7 – žena, nar. 1945

Inf. 8 – muž, nar. 1927

Inf. 9 – žena, nar. 1931

Inf. 10 – žena, nar. 1964

Summary

This study deals with the topic of memory, which is a concept commonly employed in the social sciences. Collective memory is used as a tool of power manipulation, as every period strives towards its own interpretation of the past in connection with the interests of ruling regimes. The goal of this paper was to uncover the methods in which memory can be influenced, and the city of Rokycany was used as a model example. The city is special, as the demarcation line at the end of the Second World War was drawn through it and divided the sphere of the allied forces' activities from those of the Red Army. This paper describes how various interpretational strategies arose in connection with the liberation of Rokycany in May 1945. Attention was given to the disinterpretation of the liberation through communist ideology and the expressions of memory related to this event on the part of the local inhabitants. Semi-structured interviews with the inhabitants of Rokycany served as the most significant source of data. These inhabitants lived in the city at the time of the liberation or in the period of socialism. Archived materials such as city chronicles or contemporary press also served as an important source of data. The work of Maurice Halbwachs was used, as Halbwachs is considered to be one of the most prominent authors on the concept of memory. German Egyptologist Jan Assmann or French historian Pierre Nora have also built upon his theory.

Research focused on several primary areas affected by the regime, as these areas took on a symbolic significance in terms of the topic of liberation. Ruling ideologies use symbolically significant places to enforce their power often by removing or building monuments and commemorative plaques. In Rokycany, symbols pointing to the presence of the American Army in the city, such as a commemorative plaque, were removed and replaced by symbols of the suitable ideology. On the main square, a statue of a Red Army soldier was built. During the socialist era, many names of public places were changed. Names of streets or squares referring to the liberation and presence of the American Army were removed and replaced with others to suit the ideological requirements of the time. Influencing the public, silencing the truth, and enforcing ideological opinions for the benefit of the Communist Party were all evident in contemporary press and publications. Propaganda publications that denigrated and denounced the American Army and its presence in West Bohemia were widespread, primarily in the 1950s.

Completed research shows that there was only one official interpretation of the events linked to the liberation of the city and the whole of West Bohemia. The communist regime enforced its own version in various ways. It is evident in the interviews with observers of the time and those who knew of the liberation from others that none had been affected by this ideological interpretation. Through its actions, the Communist Party actually succeeded in bringing about the opposite effect. At present, the American Army is celebrated and the merits of the Red Army's liberation of Czechoslovakia are forgotten. This can be seen in the commemoration of the anniversary of the liberation. While grand-scale ceremonies take place in West Bohemia, celebrations in the rest of the country are almost non-existent. Over the course of forty years, during which individuals were forced to commemorate the Soviet Union, no one seems interested in any spontaneous celebrations of the Red Army.

Post-konfliktní Rwanda: Země tisíce kopců v šedé zóně mezi demokracií a autoritářstvím?*

*Martin Schmiedl & Vojtěch Šmolík***

Abstract: *In 1994, acts of genocide in Rwanda claimed the lives of almost one million people. After peace was established, a new provisional regime was put in place. For nine years after, the country was ruled by a provisional government led by the Rwandan Patriotic Front, a former rebel group transformed into a political party. The head of the new party was Paul Kagame. Since 2003, Rwanda has been showing significant economic growth. Contrary to this prosperity, the regime has begun to transform from democracy into authoritarianism. Although the country has never become fully authoritarian, it is now stuck in a "grey zone" of hybrid regimes. This paper provides an analysis of the hybrid aspects of the Rwandan regime under the theoretical concept of competitive authoritarianism coined by Stephen Levitsky and Lucan Way in 2002. This paper draws the conclusion that Rwanda fulfills all necessary criteria of competitive authoritarianism and is likely to converge into full authoritarianism.*

Key words: *Rwanda, RPF, Paul Kagame, democracy, competitive authoritarianism, elections, civil liberties, uneven playing field.*

---

*Tento text vznikl v rámci projektu Specifického výzkumu FF UHK „Vnitrostátní konflikty v subsaharské Africe".

**Mgr. Martin Schmiedl a Bc. Vojtěch Šmolík, Katedra politologie, Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, martin.schmiedl@uhk.cz a vojtìch.smolik@uhk.cz.

1. Úvod

Rok 2017 bude znamenat pro budoucnost východoafrické Rwandy důležitý milník. Potřetí od konce provizorního stabilizačního období po genocidě, která se odehrála v roce 1994, budou Rwanďané v přímé volbě vybírat svého prezidenta. V předchozích dvou obdobích vždy drtivě zvítězil lídr Rwandské vlastenecké fronty (*Rwandan Patriotic Front*, RPF) Paul Kagame. RPF, která v 90. letech působila ještě jako povstalecká skupina, dokázala významným způsobem zasáhnout proti genocidě a přispěla k jejímu rychlému zastavení.[1] Následně se transformovala do politické strany a získala v post-konfliktní Rwandě zcela dominantní postavení.

Když byla v roce 2003 přijata nová ústava, která měla zemi pomoci k potenciální demokratické budoucnosti, Paul Kagame byl jednoznačně zvolen do prezidentského úřadu. O sedm let později byl obrovskou většinou zvolen podruhé. Tím naplnil v té době platný ústavní limit, povolující jednomu prezidentovi setrvat v úřadě maximálně po dvě funkční období (Constitution of the Republic Rwanda 2003, Article 101). Podobně jako někteří další afričtí vůdci před ním (např. Yoveri Museveni v Ugandě či Robert Mugabe v Zimbabwe) však odmítl toto pravidlo respektovat a rozhodl se kandidovat potřetí. V roce 2015 proto nechal vyhlásit referendum, v němž se občané mohli vyjádřit ve prospěch či neprospěch ústavní změny, která by umožnila navýšení limitu ze dvou funkčních období na čtyři. Více než 98 % Rwanďanů hlasovalo pro a Paul Kagame tak může legálním způsobem usilovat o další dvě znovuzvolení.[2] Jeho popularita do značné míry souvisí se stabilitou a kontinuálním ekonomickým růstem, kterých země pod jeho vedením dokázala dosáhnout, a pro který je Rwanda dávána za příklad rozvoje.[3]

Všechny tyto úspěchy však mají i svou druhou stránku. Dlouhodobá koncentrace moci do rukou úzkého okruhu kolem prezidenta Kagameho, útlak opozice, restrikce vůči médiím a nevládním organizacím vrhá na rwandský pokrok temný stín. Setkáváme se tak se dvěma přístupy, jak na Rwandu nahlížet. Jak uvádí Reyntjens (2015, 21), jeden reprezentují především velké nadnárodní instituce spojené s rozvojovou pomocí, které Rwandu vnímají jako modelovou zemi. Druhý představuje spíše kritiku omezené plurality, nízké úrovně občanských práv a svobod a autoritářských praktik režimu pod fasádou demokracie.

Cílem tohoto článku je nabídnout kritickou perspektivu pohledu na rwandský režim a prostřednictvím teorie hybridních režimů zkoumat, kam Rwanda ve skutečnosti po genocidě dospěla. Při zařazování jejího režimu se totiž potýkáme s terminologickými rozpory, pro které jej někteří autoři vnímají jako plně autoritářský (Hartman 2016, 82; Diamond 2002, 31), jiní ještě jako hybridní (Cas-

[1] United to End Genocide: *The Rwandan Genocide*, http://endgenocide.org/learn/past-genocides/the-rwandan-genocide/, 25. 9. 2016.

[2] Al Jazeera (2016): *Rwandan president to run for third term in office*, http://www.aljazeera.com/news/2016/01/rwandan-president-run-term-office-160101051807816.html, 16. 10. 2016; BBC (2016): *Rwanda's Paul Kagame to run for third presidential term*, http://www.bbc.com/news/world-africa-35209186, 16. 10. 2016.

[3] The World Bank (2009): *Rwanda: From Post-Conflict Reconstruction to Development*, http://siteresources.worldbank.org/IDA/Resources/ida-Rwanda-10-02-09.pdf, 7. 9. 2016.

sani, Carbone 2016, 192).[4,5] Vznikly však i jiné, specifické kategorie, jako je např. rozvojové autoritářství (developmental authoritarianism),[6] o kterém při hodnocení Rwandy hovoří Hilary Matfess (2015). Ani v původní studii Steven Levitsky a Lucan Way (2010) Rwandu mezi soutěživé autoritářství taktéž nezařazují. Výzkumnou otázkou tak je: *Jaký je charakter režimu Paula Kagameho v období let 2003 až 2016?*

Tato případová studie ve své první části nabídne krátký diskurz současných teorií zabývajících se režimy šedé zóny. V následné části pak bude příklad Rwandy analyzován na základě klíčových databází a hodnotících zpráv organizací jako Human Rights Watch, Freedom House či Amnesty International.

2. Hybridní režimy

S procesem dekolonizace se v mezinárodním systému objevil velký počet zcela nových státních útvarů. Tyto státy se často velmi brzy po zisku nezávislosti přiklonily ke způsobu vládnutí založenému na systému jedné politické strany, vojenské diktatuře či autoritářských praktikách. Třetí vlna demokratizace přinesla obecné očekávání jejich postupného otevírání a směřování k demokracii (Diamond 1997, 2; Huntington 1991, 13–14). Některé z nich se touto cestou především s koncem studené války skutečně vydaly, zdaleka ne vždy ale k naplnění těchto předpokladů došlo. U velkého počtu případů můžeme pozorovat stav, v němž nové státy proces demokratizace nedokončily, nelze je však zařadit ani na opačnou část spektra. Došlo v nich spíše k obnovení či vytvoření nových režimů založených více či méně na autoritářském způsobu vládnutí. Přitom si však zachovaly některé základní demokratické prvky. Tím uvízly v prostoru mezi demokracií a autoritářstvím, který se nazývá šedou zónou (Carothers 2012, 9). Protože tyto režimy nelze bezpečně zařadit ani do jedné kategorie (Cassani 2012, 2; Donno 2013, 703; Linz 2000, 33–34; Ottaway 2003, 3), došlo v politické vědě ke zformování nového přístupu, který by s nimi dokázal pracovat. Paralelou šedé zóny se stal fenomén hybridních režimů.

Odborná literatura nenabízí ucelenou definici hybridních režimů jako jednotného konceptu. Jednotliví autoři zabývající se hybridními režimy používají toto označení spíše jako zastřešující termín (Drahokoupil 2014, 5–6). Ve svých studiích představují různé typy hybridních režimů a jejich specifika, respektive způsoby, jak vůbec nahlížet na prostor mezi demokracií a autoritářstvím. Obecnou charakteristiku se nicméně pokusil zformulovat např. Leonardo Morlino, který je považuje za „*soubor institucí, které jsou trvalé, ať už stabilní nebo nestabilní, po dobu jedné dekády, předcházel jim autoritářský nebo tradiční režim (možná s koloniálními charakteristikami) nebo i minimální demokracie a jsou charakterizovány rozpadem limitovaného pluralismu, formami nezávislé, autonomní participace, ale absencí alespoň jednoho ze čtyř aspektů demokracie*“ (Morlino 2009 cit. dle Drahokoupil 2015, 7).

[4] Cassani a Carbone (2015, 192) využívají termín soutěživé autokracie (competitive autocracies).

[5] Ač je samozřejmě nutné zmínit, že záleží i na zkoumaném období.

[6] Matfess (2015) poukazuje na fakt, že žádný jiný termín (např. autoritářství, hybridní režimy) nezachycují charakter Rwandy. Důležitá je pak dle autorky hlavně legitimita získaná jejich rozvojovým charakterem.

O hybridních režimech se zmiňuje již v 90. letech Terry Lynn Karl (1990) ve své práci o politickém uspořádání Střední Ameriky. Představují je některé tamější státy, které si při procházení tranzicí zachovávají svůj restriktivní charakter v oblasti politických a občanských práv. Přitom však připouštějí organizaci voleb, které jsou považovány za jeden z esenciálních aspektů demokracie. Jsou tak jakýmsi „*hybridním mixem elektorálních forem a autoritarianismu*“ (Karl 1990, 15). Zároveň naznačuje potřebu vnímat hybridní režimy jako samostatnou kategorii, v níž se státy mohou nacházet dlouhodobě nejen v období tranzice (Karl 1995, 73; Gilbert a Mohseni 2011; Bílek 2015). Fareed Zakaria si všímá podobných trendů, když apeluje na odlišení států v tranzici od těch, které jsou kombinací demokracie a „iliberalismu“, aniž by k demokracii dále směřovaly. V 90. letech můžeme aplikaci vícestranických voleb sledovat v mnoha regionech jako je Asie, Afrika či Latinská Amerika, ale také jižní a střední Evropa. Málokdy je však lze označit za svobodné a spravedlivé. Jejich výsledky jsou navíc často obcházeny, doprovází je omezování svobody projevu a shromažďování či tlak na média a politickou opozici. V některých případech se dokonce lídři uchylují k vládě na základě prezidentských dekretů.[7] Takové prostředí již nelze vnímat jako tranzitní a pro takové státy navrhuje termín neliberální demokracie (Zakaria 1997, 23–24). Podobnou optiku nabízí Merkel (2004) ve svém konceptu defektní demokracie,[8] kde chybí buď svobodná možnost participovat ve volbách, soutěživé prostředí, respekt k občanským svobodám, nebo schopnost zvolené vlády efektivně vykonávat svou moc.

Dichotomický přístup při klasifikování režimů překračuje také studie Scotta Mainwaringa, Daniela Brinkse a Anibala Pérez-Liňána (2001) o Latinské Americe. Mezi demokracii a nedemokracii staví třetí kategorii semidemokracie, kde sice probíhají soutěživé volby, ostatní prvky demokracie jsou ale zásadním způsobem potlačovány (Mainwaring, Brinks a Pérez-Liňán 2001, 50). Samotná jejich existence neposkytuje záruku, že nebudou zneužívány či jinak autoritářsky omezovány (Mainwaring, Brinks a Pérez-Liňán 2001, 52). Stěžejní prací shrnující předchozí snahy o konceptualizaci hybridních režimů je text Stevena Levitskyho a Lucana Waye (2002). Představují soutěživé autoritářství, které je prezentováno jako režim, v němž dochází ke zneužívání demokratických institucí do takové míry, že již nejsou schopny zajistit plnění a dodržování základních principů demokracie. Takový režim na jedné straně organizuje pluralitní volby, které mají za úkol produkovat legislativní a exekutivní složky, jak bývá v demokratických státech zvykem. V kontrastu s tím však využívá nedemokratických praktik, jako je cílená marginalizace politické opozice, občasná manipulace s volebními výsledky, ohrožování svobody projevu a tisku či zneužívání státních zdrojů. Balancuje tak mezi demokracií a nedemokracií. Demokratické instituce formálně existují a režim neusiluje o jejich úplné odstranění. Jejich funkce je však záměrně deformována do podoby, v níž je oprese a potlačování kritiky de facto legální (Levitsky a Way 2002, 53–54; Hadenius a Teorell 2006, 7–9).

[7] Např. Rovníková Guinea za Macíase Nguemy (viz Hall 2012 a Global Security: *Francisco Macias Nguema*, http://www.globalsecurity.org/military/world/africa/gq-presdent-macias.htm, 28. 9. 2016).

[8] Pro srovnání Schedler (2006).

Se soutěživým autoritářstvím následně operují další autoři. Larry Diamond jej definuje jako podtyp volebních autoritářství, označovaných také výrazem „elektorální“, které lze klasifikovat na základě míry soutěživosti voleb na hegemonické, soutěživé a dvojznačné (Diamond 2002, 25; Donno 2013, 703–707). Volební autoritářství pak blíže rozpracovává Andreas Schedler (2006, 4), v jehož pojetí představuje nedokonalou verzi autoritářského systému, stojícího však stále v šedé zóně mezi demokracií a autoritářstvím. Volební autoritářství se vyznačuje přítomností vícestranických voleb a zásadním omezováním jejich liberálně-demokratického charakteru stejně jako v ostatních typech hybridních režimů (Schedler 2006, 2–5; Bogaards 2009, 407).

Hybridních režimů si vedle odborných prací všímají také databáze zaměřující se na hodnocení kvality demokracie ve světě. Velmi rozšířené je v tomto ohledu využití dat organizace Freedom House. Jak píše Drahokoupil (2014, 5), tak například Morlino „*jejich kategorii částečně svobodných zemí (partly free) pokládá za blízkou kategorii hybridních režimů*“.[9,10] Podobně s nimi pracuje databáze Polity IV, která používá pojem částečné demokracie (Epstein a kol. 2006, 555). Třetím důležitým zdrojem je Index demokracie, sestavovaný časopisem The Economist, který nabízí přímo kategorii hybridních režimů (Drahokoupil 2014, 5). Dílčím aspektům se pak věnují např. statistiky nevládní organizace Reporters Without Borders, zaměřené na hodnocení úrovně svobody tisku ve světě.[11]

3. Soutěživé autoritářství

Soutěživé nebo také kompetitivní autoritářství je v současné diskuzi o hybridních režimech jedním z nejvíce užívaných termínů (Drahokoupil 2014, 18). Podobně jako koncepty Karlové (1990), Zakarii (1997) či Mainwaringa (et al. 2001) stojí i soutěživé autoritářství mezi demokracií a nedemokracií jako samostatná kategorie. Pro jeho specifika jej totiž nelze přiblížit ani k demokracii, ani k autoritářství (Levitsky a Way 2002, 53). Liší se tak i od další často používané kategorie volebního autoritářství, s nimiž jinak sdílí širokou škálu charakteristik. Zásadním rozdílem je soutěž, která se v soutěživém autoritářství vyskytuje vždy, byť mnohdy v nespravedlivé podobě. Schedlerův koncept ale zahrnuje i režimy, v nichž k ní reálně vůbec nedochází (Bílek 2015, 216). Ve své nejobecnější podobě tak soutěživé autoritářství představuje prostředí, které soutěž formálně umožňuje, přístup k ní však nemůže být charakterizován jako spravedlivý a rovný, pročež taková není ani soutěž samotná. Demokratické instituce v něm slouží jako prostředek získávání moci, jejich chod je ale zásadním způsobem ovlivňován podvody, porušováním občanských práv a svobod a nátlakem na opozici a média. Přestože je opozici umožněna existence i zapojení se do politické soutěže, jsou její podmínky záměrně deformovány tak, aby její pozice nebyla stejná ve srovnání s těmi, kteří aktuálně drží moc. V soutěživém autoritářství tak dochází k porušování minimálně jed-

[9] Freedom House stanovuje jako jednu z každoročně hodnocených proměnných úroveň dodržování občanských svobod (Bílek 2015, 223; Lindberg 2006, 248).

[10] Howard a Roessler (2006) používají Freedom House jako zdroj dat o míře spravedlnosti a svobody voleb.

[11] Reporters Without Borders: *Presentation*, https://rsf.org/en/presentation, 25. 10. 2016.

noho ze tří aspektů demokracie: svobodných voleb, všeobecné ochrany občanských práv a svobod a rovného přístupu k politické soutěži[12] (Levitsky a Way 2010, 5–7). Tyto oblasti nazýváme tzv. arénami, v nichž může opozice soupeřit o moc (Levitsky a Way 2002, 55), a přispívat tak k liberalizaci režimu nebo oslabování jeho autoritářského charakteru (Howard a Roessler 2006, 368). Pakliže jsou volby v takovém režimu nerovné a nesvobodné (unfair election) nebo nejsou respektovány občanské svobody (violation of civil liberties) nebo není přístup k politické soutěži rovný (uneven playing field), hovoříme o narušení dané arény, které je podmínkou pro zařazení režimu mezi soutěživé autoritářství. Současně však nesmí být naplněna kritéria plného autoritářství, existuje široké volební právo, a volené orgány nejsou omezovány nevolenými poručnickými silami (tutelary powers) (Levitsky a Way 2010, 365–368).[13]

V soutěživém autoritářství jsou volby legálním nástrojem, jak usilovat o moc. Zákon povoluje existenci opozičních politických stran a umožňuje jim se organizovat, vést kampaně a posílat do voleb své kandidáty. Organizace voleb je však spojena s nízkou mírou transparentnosti, narušováním jejich demokratické podoby, manipulací, útlakem opozice ve snaze zhoršit její podmínky při usilování o hlasy voličů či zastrašování voličů samotných. Soutěž je tím deformována natolik, že ji nelze vnímat jako spravedlivou. Přesto má opozice šanci získat moc a v některých případech se tak i stalo[14] (Levitsky a Way 2002, 55; Levitsky a Way 2010, 7–12). Zaměříme se proto na otázky účasti opozice ve volbách, rovnosti prostředí a problematiky zastrašování, hodnocení voleb a případnou manipulaci s výsledky.

V druhé aréně (občanské svobody) představují hybridní režimy rovněž jakýsi mix s de iure existujícími, ale de facto často porušovanými právy, čímž se vymykají jak demokracii, tak čistému autoritářství (Levitky a Way 2010, 8). Režim přistupuje k restriktivním praktikám, které často zasahují především zájmové skupiny, neziskové organizace a média. Může se jednat např. o úplatky, selektivní přístup při udělování povolení ke vzniku neziskových organizací či nezávislých médií nebo cílené vyvolávání sporů mezi médii (Levitsky a Way 2002, 58). Neváhá, ač výjimečně, však sáhnout i k razantnějším metodám, jako je zatýkání a fyzická likvidace opozičních aktivistů nebo tajná vyšetřování. De facto tak užívá tzv. legální perzekuce (Levitsky a Way 2010, 8–9). V této aréně se budeme věnovat oblastem občanských svobod a jejich zákonných záruk, ohrožování svobody médií a útoky na kritiky režimu včetně vražd opozičních představitelů.

Třetím faktorem, kterému Levitsky a Way (2002; 2010) věnují pozornost, je rovnost prostředí. Tam, kde dochází k systematickému zneužívání státních institucí a opozice je cíleně marginalizována na úkor vládnoucí garnitury, jsou podmínky značně nerovné. V praxi sledujeme projevy této nerovnosti ve třech oblastech: přístupu ke zdrojům, do médií a k legislativě. Zdroje jsou potenciálně zneužitelné potíráním hranice mezi státními výdaji a výdaji vládnoucí strany či elit, odkláněním jejich toků od opozice, která v tomto směru může fungovat jako kon-

[12] Autoři narušení rovného přístupu k politické soutěži nazývají termínem „uneven playing field“ (Levitky a Way 2010, 9).

[13] Plným autoritářstvím je režim pokud: neexistují vícestranické volby na celostátní úrovni nebo existuje masivní vyloučení opozice z volební soutěže, nebo jsou volby významně falšovány či represe neumožňuje fungování opozice ve veřejném prostoru (Levitsky a Way 2010, 365).

[14] Zambie v r. 1991, Malawi v r. 1994.

trolní mechanismus či snahou ovládat soukromý sektor a finance, s nimiž operuje. Oblast médií lze přizpůsobit jejich koncentrací do urbánních center, což znesnadňuje přístup k informacím především venkovským oblastem, s nimiž je díky tomu snazší manipulovat. Média také může vlastnit sám stát za účelem publikace jen takových informací, které jej nebudou poškozovat. Vznik médií, jež by se mohla profilovat jako nezávislá, lze negativně ovlivnit limitujícími podmínkami v zákoně. Předpoklad potenciální kritiky režimu je totiž právě u nich výrazně vyšší. Stejné projevy lze sledovat i v přístupu státu k neziskovému sektoru. Za poslední se pak jedná o přístup k legislativě a nezávislým soudům. V soutěživém autoritářství mohou být např. soudy cíleně marginalizovány či ovlivňovány ve formě úplatků, stejně jako další instituce typu volebních agentur, pozorovatelů voleb a dalších (Levitsky a Way 2002, 56–57; Levitsky a Way 2010, 9–12). V poslední aréně budeme analyzovat přístup ke zdrojům, k médiím a nestrannost „rozhodčích“ (justice a dalších).

Levitsky a Way (2010) v dodatku své knihy detailně rozpracovávají jednotlivé arény a veškerá kritéria, která musí být splněna, aby bylo arény možno vnímat jako narušené. Jejich obecný popis, který předkládaná analýza nabízí, však poskytuje dostatečný prostor pro klasifikaci rwandského režimu jako soutěživého autoritářství. Tento koncept navíc koresponduje i s dalšími přístupy jiných autorů (Bratton a Van de Walle 1994; Bratton 1998), kteří nabízí charakteristiku afrických režimů v kontextu specifických afrických fenoménů, přímo napojených na problematiku jednotlivých arén. V tomto případě se jedná například o neopatrimonialismus, kde hovoříme o personální vládě založené na smývání rozdílů mezi soukromým a veřejným sektorem a výměnných vztazích na bázi patron – klient. V jejich rámci patroni umožňují svým klientům přístup k materiálním výhodám, výměnou za to pak získávají jejich podporu (Bratton a Van de Walle 1994, 458).

V následující části se tedy soustředíme na hodnocení těchto faktorů (arén), jež jsou pro soutěživé autoritářství charakteristické. Hodnotit budeme jejich jednotlivé aspekty, jak bylo uvedeno výše. Je však nutné si uvědomit, že jednotlivé arény jsou spolu úzce propojeny a mohou se vzájemně prolínat.

4. Post-genocidní období a provizorní období

V roce 1994 vygradovaly vnitřní problémy ve Rwandě v událost, která vedla ke koordinovaným a systematickým vlnám násilí a masového zabíjení. Během 100 dní genocidy přišlo o život téměř milion příslušníků z menšinového etnika Tutsi a většinových Hutu, kteří s násilnostmi nesouhlasili (Klíma 2012, 452).

Až mírové dohody z Arushi zahájily po genocidě pětileté provizorní období s cílem obnovit právní stát, zajistit sdílení moci a připravit zemi na přechod k demokracii. Vzniklé přechodné vládní koalici od počátku dominovala RPF, která se po genocidě transformovala do politické strany a její lídr Paul Kagame se stal viceprezidentem (Gasamagera 2007, 3–4; Ankut 2005).[15] Tím odstartoval trend postupné „tutsizace“ státní správy (Reyntjens 2004, 188). RPF je výhradně tutsijská a mnoho jejích členů si z ugandského exilu přineslo angličtinu jako svůj hlavní jazyk. Ta se proto rychle stala úředním jazykem, což v přístupu do úřadů

[15] Také Constitutionnet: *Constitution History of Rwanda*, http://www.constitutionnet.org/country/constitutional-history-rwanda, 12. 9. 2016.

významně znevýhodnilo francouzsky hovořící Rwanďany a především Hutu (Ansoms 2008, 12). V roce 1999 bylo pro údajně špatnou bezpečnostní situaci přechodné období prodlouženo až do roku 2003.[16] Již v roce 2000 za podivných okolností byl odvolán ministr zahraničí, ze svých funkcí pak odstoupili předseda přechodného parlamentu, premiér a sám prezident. Do čela země byl následně dočasně zvolen Paul Kagame. Tato politická krize poprvé významně naznačila, že moc v zemi se konsoliduje do rukou úzkého okruhu lidí kolem lídra RPF, kde není tolerována žádná kritika (Záhořík 2012, 151). RPF zároveň zneužívala pocitu viny mezinárodního společenství za jeho neaktivitu během genocidy a donoři začali Rwandu prakticky bezpodmínečně dotovat finančními prostředky na obnovu a rozvoj (Reyntjens 2004, 190; Záhořík 2012, 144). Poukazování na genocidu se pro RPF stalo „*politickým nástrojem k ospravedlnění preventivních represí, které měly zamezit tomu, aby se zvěrstva tohoto rozsahu neopakovala*“ (Gedlu 2004, 57). Ve skutečnosti však sloužilo i k zajištění politické dominance, kterou neohrozí ani pluralitní a demokratický systém, k němuž měla Rwanda přistoupit po ukončení provizorního období.

5. Počátek politické tranzice

V roce 2003 bylo provizorní období definitivně ukončeno. Ve všeobecném referendu byla přijata nová ústava, která měla být důležitým krokem země směrem k demokratické a pluralitní společnosti. Na přípravě ústavy se podíleli zástupci celé společnosti. Slovo měli členové dosavadní vlády, Fóra pro politické strany a příslušníci ozbrojených složek,[17] prostor dostali také zástupci zájmových skupin, sdružení pro tyto účely do společné platformy. Důležitou roli v ní hrály především organizace zaměřené na podporu žen (Ankut 2005). Ústava zavedla vícestranické volby, zakázala, aby prezident, premiér a předseda dolní komory byli z jedné strany, a stanovila, že minimálně 30 % obou komor parlamentu musí být obsazeno ženami. Zároveň zakázala etnické dělení a nově přijatá legislativa umožnila trestat tzv. genocidní rétoriku a divizionismus. Bez přesné definice však takový zákon umožňuje trestat prakticky libovolně kohokoli, kdo se znelíbí režimu. RPF si tak vytvořila monopol na konstrukci historie a nového národního vědomí a přizpůsobila je svým potřebám. Prezident navíc získal silné pravomoci, stejně jako celá exekutiva, politické instituce byly do značné míry provázány s vládnoucí garniturou, velká část členů nového dvoukomorového parlamentu má být volena nepřímo, a tedy de facto shora jmenována. Do úřadů se nadále dostávali především členové a příznivci RPF, ve většině případů zároveň Tutsi (Rafti 2008, 19–24). Pokračoval tak trend patrný již v provizorním období. Přestože proces tvorby a přijetí nové ústavy zahrnoval spolupráci širší veřejnosti, v platnost vešla garance rovného prostředí a formálně bylo odstraněno etnické štěpení společnosti, důsledkem je spíše legální oprese opozice, médií a občanské společnosti.

Postupná indoktrinace celé politické sféry umožňovala RPF vytvoření objemné personální základny, která po roce 2003 slouží k dalšímu prorůstání státního

[16] Freedom House: *Freedom in the world: Rwanda 2016*, https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2016/rwanda, 11. 10. 2016.

[17] V přechodném období tvořili součást parlamentu.

aparátu (Rafti 2008, 22). Od genocidy tak moc kontroluje úzká skupina Tutsi, která se uchyluje i k masakrům Hutu, aby si udržela moc (Uvin 2001, 75). Došlo ke snížení počtu administrativních jednotek státu, což vládě umožnilo efektivnější kontrolu z centra. V roce 2003 proběhly také první vícestranické volby do parlamentu a volba prezidenta. Přestože je jejich organizace pozitivním krokem k demokracii, reálná podoba voleb přinesla mnoho otázek. Kritika hovořila o manipulaci s výsledky, zastrašování voličů a opozičních politiků (Reyntjens 2015, 21–22; Rafti 2008, 26). MDR (Mouvement démocratique republicain), která měla rozsáhlou podporu mezi Hutu, byla navíc pro obvinění z divizionismu postavena mimo zákon. Aby však režim zamezil tenzím, jež by tento akt mohl vyvolat, několika členům MDR byly nabídnuty pozice v senátu a vládě (Green 2011, 429). RPF pak spustila rozsáhlou kritiku neziskových organizací za jejich údajnou podporu již zakázané straně.[18] Pozorovatelská mise EU konstatovala významná omezení pluralismu jak před volbami, tak v jejich průběhu,[19] podobné stanovisko zaujal New Partnership for Africa's Development (NEPAD) se svým vyjádřením o očekávání absolutního konsenzu na politické scéně za existence politických stran de jure, de facto však bez jejich reálného vlivu.[20]

Již první volby tak ukázaly, že Rwanda nakročila v politické rovině k naprostému odmítání kritiky a svobody projevu. Zneužívání v ústavě vágně definovaných zločinů genocidní rétoriky a divizionismu navíc umožnilo víceméně legální opresi opozice. Vedle voleb do parlamentu proběhla v roce 2003 také první prezidentská volba, kterou se ziskem 94 % hlasů ovládl lídr RPF Paul Kagame. Ani ta se neobešla bez negativních projevů. Nechybělo zatýkání, záhadná a nikdy neobjasněná zmizení několika politicky činných osob a manipulace (Dalby a Samset 2003, 39; Reyntjens 2004, 186). I přes legislativní ukotvení vícestranického charakteru voleb byl tak jejich průběh problematický. Účastnit se jich sice oficiálně smělo libovolné množství politických stran, jejich reálná účast byla shora významně omezena, setkaly se se zastrašováním a represemi.

Po prvních volbách se projevila omezení i v dalších oblastech. Média zasáhla nová legislativa, omezující možnosti kritického vyjadřování, novináři čelili obviněním z rozvracení společnosti a zatýkání.[21] Několik vysokých státních úředníků v této době vyjádřilo potřebu přijmout vůči soukromým médiím určitá opatření na regulaci jejich aktivit.[22] Organizace Reporters Without Borders, která každoročně sestavuje žebříček zemí dle svobody médií, přisoudila Rwandě v roce 2003 110. pozici z celkového počtu 158 států.[23] Do roku 2008 se ale pro výše zmíněné problémy propadla až na 145. místo. S problémy se setkaly také nevládní organizace.

[18] Amnesty International (2004): *Amnesty International Report 2004 – Rwanda*, http://www.refworld.org/docid/40b5a2002a.html, 12. 10. 2016.

[19] European Parliament (2003): *Report*, http://www.europarl.europa.eu/intcoop/election_observation/missions/20030825_rwanda_en.pdf, 10. 10. 2016, s. 12.

[20] APRM (2006): *Country Review Report of the Republic of Rwanda*, http://www.chr.up.ac.za/undp/regional/docs/nepad3.pdf, 12. 9. 2016, s. 31.

[21] Committee to Protect Journalists (2009): *Attacks on the Press in 2008: Rwanda*, https://cpj.org/2009/02/attacks-on-the-press-in-2008-rwanda.php, 3. 10. 2016.

[22] Human Rights Watch (2008): *World Report 2008 – Rwanda*, http://www.refworld.org/docid/47a87c1032.html, 4. 10. 2016.

[23] Reporters Without Borders: *2016 World Press Freedom Index*, https://rsf.org/en/ranking, 11. 9. 2016.

Rwandská vláda disponuje právem rozhodovat o udělení povolení k registraci, cíleně však tento proces v mnoha případech prodlužovala. Snažila se tak zamezit potenciálně kritickým projevům, které by vůči ní mohly být formulovány.[24] Do vedení některých z nich se zároveň RPF podařilo prosadit své příznivce, čímž byl zásadním způsobem ovlivněn jejich chod a neutralita (Reyntjens 2004, 184–185). Občanská společnost se tak pod novou ústavou dostala pod silný tlak a kontrolu. Doprovodnými jevy se stalo využívání síly, mučení, zatýkání akademiků pro zločiny divizionismu a sektářství, nespravedlivé soudní procesy a další porušováním lidských práv.[25] V oblasti občanských práv i rovnosti prostředí byly patrné zásadní nedostatky. Příznačným se stalo využívání zákona zakazujícího divizionismus, který se stal prostředkem legální represe. Soukromá média byla vládou významně regulována, stejně jako přístup k nim, který ukázal na cílenou deformaci rovnosti prostředí.

Nová post-genocidní Rwanda se díky tomu od samého začátku do značné míry podobá provizornímu režimu z let 1994 až 2003. Deklarovaná tranzice je pod rouškou demokracie spíše procesem konsolidace autoritářských praktik režimu instalovaného po převratu RPF v roce 1994 (Rafti 2008, 25). Politická soutěž byla záměrně zdeformována do stavu, v němž může opozice legálně existovat, její podmínky však v žádném případě nejsou rovné RPF. Z toho důvodu lze pochybovat i nad legitimitou prvních parlamentních a prezidentských voleb, konaných v roce 2003. Aby na takovou situaci nebylo možné poukazovat, došlo k významnému potlačení svobody projevu a dalších občanských práv, jehož dopad pocítili především žurnalisté a zástupci neziskových organizací. Ač de iure fungovaly volby, rovnost prostředí a občanské svobody, de facto byly zákony upravující tyto oblasti různým způsobem ohýbány. Ve všech třech oblastech (arénách) se zcela jednoznačně projevila absence demokratických principů, a naopak příklon k praktikám soutěživého autoritářství.

6. Přechází od roku 2008 rwandský režim až k plnému autoritářství?

V roce 2008 proběhly za účasti více stran druhé parlamentní volby. Přítomní zahraniční pozorovatelé o nich reportovali opět především kriticky. Již po sečtení první čtvrtiny hlasů bylo evidentní, kdo ve volbách zvítězí. Mise Evropské unie, která se účastnila sčítání hlasů, zjistila 98 % podporu Kagameho strany.[26] Dva z pozorovatelů později uvedli, že RPF už při sčítání vyjádřila strach z nevěrohodnosti takového výsledku, ustoupila a nabídla některá křesla dvěma dalším stranám, které sdílely podobné postoje. Oficiální výsledek jí nakonec přisoudil 79 % podporu (Reyntjens 2015, 22). Negativní hodnocení se sneslo na více než polovinu volebních míst, kde údajně docházelo k nesrovnalostem v procesu volby a sčítání hlasů a míra

[24] Freedom House: *Freedom in the world: Rwanda 2008*, https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2008/rwanda, 2. 10. 2016.

[25] Amnesty International (2007): *Amnesty International Report 2007 – Rwanda*, http://www.refworld.org/docid/46558edf20.html, 18. 10. 2016; Human Rights Watch (2008): *World Report 2008 – Rwanda*, http://www.refworld.org/docid/47a87c1032.html, 4. 10. 2016.

[26] EU EOM (2008): *Republic of Rwanda. FINAL REPORT: Legislative Elections to the Chamber of Deputies 15–18 September 2008*, http://www.eods.eu/library/FR%20RWANDA%202008._en.pdf, 11. 10. 2016, s. 38.

transparentnosti byla nízká.[27] Na druhé straně je nutné zmínit povolení zakládání lokálních kanceláří politických stran, které pozitivně ovlivnilo činnost politických stran a jejich schopnost mobilizace voličů.[28]

V roce 2010 proběhly také druhé pluralitní volby do prezidentského úřadu, které znovu s přehledem ovládl Paul Kagame s 96 % hlasů (Peachey 2010). Jejich výsledek ale prakticky předurčila cílená snaha RPF omezit možnosti opozice vyslat do volby své protikandidáty. Dvěma stranám byla před volbami dlouhodobě znemožňována registrace, v důsledku čehož se jich nakonec nemohly zúčastnit (Matfess 2015, 189–190), jeden z čelních představitelů opoziční Green Party byl dokonce zavražděn (Peachey 2010). V mnoha vesnicích obcházeli lokální političtí lídři domácnosti a vybírali volební lístky, do nichž pak sami zapisovali volbu kandidáta a následně občanům oznamovali, že jejich účast u voleb již není nutná (Reyntjens 2015, 23). Kagameho pozici neohrozilo ani obvinění OSN z válečných zločinů, které údajně páchají rwandské ozbrojené složky v sousední Demokratické republice Kongo.[29] Mezinárodní podpora Rwandě nicméně díky tomu zaznamenala výkyvy[30] (Naftalin 2011, 22). Přestože lze v období po konfliktu pochopit model silného vůdcovství, jeho aplikace by neměla cíleně přesahovat provizorní období. K tomu však ve Rwandě i nadále dochází. Posilování postavení RPF a de facto též Tutsi je přímým důsledkem politické diskriminace a omezování soutěživosti. Vedlejší efekty se projevují v podobě zvýšené polarizace velkých segmentů společnosti a prohlubování etnických divizí, byť v tomto případě pod pokličkou a ve strachu z obvinění ze zločinu divizionismu (Naftalin 2011, 22–24). V aréně voleb bylo opozici umožněno se jich aktivně účastnit, můžeme dokonce sledovat nový zákon umožňující zakládání lokálních poboček stran. Na druhé straně však byly její snahy výrazně ztěžovány. Rovnost voleb a jejich svobodný průběh narušovaly manipulativní praktiky a zastrašování. Jejich výsledky byly upravovány nejen ve prospěch RPF, tak i s cílem získat kladné hodnocení od zahraničních pozorovatelů.

Občanská společnost se musela i nadále potýkat se silným nátlakem. Z pohledu RPF totiž nepředstavuje protiváhu státu, jak ji vnímáme v demokracii, ale spíše jakési rozšíření státu (Burnett 2008, 375). Rwandskou mediální scénu zasáhla novelizace zákona o registraci nových nezávislých médií, která navýšila povinný vstupní

[27] Human Rights Watch (2008): *World Report 2008 – Rwanda*, http://www.refworld.org/docid/47a87c1032.html, 4. 10. 2016; EU EOM (2008): *Republic of Rwanda. FINAL REPORT: Legislative Elections to the Chamber of Deputies 15–18 September 2008*, http://www.eods.eu/library/FR%20RWANDA%202008._en.pdf, 11. 10. 2016, s. 3.

[28] Freedom House: *Freedom in the world: Rwanda 2008*, https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2008/rwanda, 2. 10. 2016.

[29] Rwanda je obviňována z aktivního zapojení do konfliktu, který v Demokratické republice Kongo dlouhodobě probíhá (Human Rights Watch (2010): *DR Congo: UN Report Exposes Grave Crimes: International Efforts Needed to Create Mechanisms to Ensure Justice*, https://www.hrw.org/news/2010/10/01/dr-congo-un-report-exposes-grave-crimes, 21. 10. 2016; Naftalin 2011, 22). Zákon z roku 2008, zakazující trestní stíhání prezidenta po skončení jeho mandátu za zločiny spáchané v době jeho působení v úřadě, však pro Kagameho představuje v domácím prostředí solidní pojistku (Brannigan a Jones 2009, 204).

[30] Amnesty International USA (2013): *Annual Report: Rwanda 2013*, http://www.amnestyusa.org/research/reports/annual-report-rwanda-2013, 19. 10. 2016; Freedom House: *Freedom in the world: Rwanda 2009*, https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2009/rwanda, 2. 10. 2016; Freedom House: *Freedom in the world: Rwanda 2010*, https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2010/rwanda, 3. 10. 2016.

kapitál nutný pro jejich založení. V rozvojové zemi však není zcela snadné na sumu 41 tisíc eur dosáhnout. Prostor pro vznik nových médií se tím významně omezil. Žurnalisté stále čelí politicky motivovaným obviněním i útočně laděné rétorice samotného prezidenta, který jejich činnost považuje za zbytečnou, protože mu nevyjadřují otevřenou podporu. Svoboda tisku je tudíž významně omezena.[31] Žebříček organizace Reporters Without Borders[32] navíc ukazuje, že se situace neustále zhoršuje. Ze 145. místa v roce 2008 spadla Rwanda až na 161. mezi 177 hodnocenými státy světa. Útlaku musí nadále čelit i neziskový sektor, na který cílí nový dodatek v zákoně o odposlouchávání. Bezpečnostní složky díky němu získaly autorizaci k odposlechům soukromých osob, podezřelých z potenciální hrozby veřejné bezpečnosti. Rwandská policie a armáda tím dostala do rukou pravomoc legálně sledovat každého, kdo bude pro paranoidní režim představovat riziko.[33] Mimo to vláda pokračuje v kontrolách managementu, financování a chodu nevládních organizací ve snaze přizpůsobit je svým potřebám (Burnett 2008, 376).

Nesvoboda a restrikce zůstaly charakteristickými rysy také v prostředí občanské společnosti. V roce 2014 rozvířila velkou diskuzi rezoluce přijatá rwandským parlamentem vyzývající k uzavření lokální kanceláře společnosti BBC. Dokument o genocidě, který BBC uveřejnila, byl totiž v očích vlády příliš kontroverzní a genocidu popíral. Členové vlády byli dokumentaristy opakovaně žádáni o rozhovory, ani jeden jej však neposkytl. BBC ale byla v hledáčku vlády již od roku 2009, kdy jí bylo pro údajný revizionismus zakázáno vysílat v lokálním rwandském jazyce kinyarwanda.[34] Autoritářské praktiky tak nadále mediální prostor omezují a neumožňují tisku svobodné vyjadřování. V žebříčku organizace Reporters Without Borders zůstává Rwanda mezi dvaceti nejhoršími z celkového počtu 179 států.[35] Postupné přetváření společnosti se projevuje i v dalších oblastech. Kigali je považováno za téměř evropské velkoměsto a z pohledu vlády reprezentuje rwandský ekonomický rozvoj. Za čistými ulicemi se však skrývá tajná politika nuceného vysídlování nežádoucích osob prostřednictvím neoficiálních detenčních center mimo hlavní město. Z Kigali tak zmizeli pouliční obchodníci, lidé bez domova, žebráci i děti ulice, jejichž další osud zahrnuje pouze zákaz vstupu zpět do města. Organizace Human Rights Watch několikrát žádala o přístup do center, nikdy jí však nebylo vyhověno (Van Woudenberg 2015).

Vláda tak pokračovala ve využívání legislativní represe vůči médiím. Svůj přístup k tvorbě legislativy i prostřednictvím služeb, které by měly být nestranné (bezpečnostní složky) významně ovlivňovala rovnost prostředí ve Rwandě. Jak bylo zmíněno, tak kritici, neziskové organizace, ale i média čelí různým hrozbám, ať už v podobě legální represe či obvinění z útočné rétoriky vůči prezidentovi.

---

[31] Human Rights Watch (2012): *World Report 2012 – Rwanda*, http://www.refworld.org/docid/4f2007c72.html, 21. 10. 2016.

[32] Reporters Without Borders: *Presentation*, https://rsf.org/en/presentation, 25. 10. 2016.

[33] Freedom House: *Freedom in the world: Rwanda 2013*, https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2013/rwanda, 5. 10. 2016.

[34] Human Rights Watch (2014): *World Report 2014 – Rwanda*, http://www.refworld.org/docid/52dfddbad.html, 25. 10. 2016.

[35] Reporters Without Borders: *2016 World Press Freedom Index*, https://rsf.org/en/ranking, 11. 9. 2016.

V roce 2013 proběhly již třetí vícestranické parlamentní volby v řadě. Se 76 % hlasů v nich uspěla koalice vedená RPF. Pozorovatelé posoudili průběh voleb jako klidný, svobodný a spravedlivý. Dohledu v hlasovacích místnostech se však nesměli účastnit kontroloři z opozice.[36] Výraznější problémy se projevily teprve po volbách, kdy vláda prokazatelně infiltrovala některé opoziční strany ve snaze je rozvrátit. Mimo to pokračovaly útoky na vládní odpůrce, k jejichž následnému vyšetření nikdy nedošlo. Nejvíce medializovaným případem se stala záhadná vražda bývalého člena výzvědných složek vlády Patricka Karegeyi, který se stal jedním z nejaktivnějších režimních kritiků (Gatehouse 2014). Jeho smrt znovu vypustila na povrch pochyby o tom, jak ve skutečnosti politika ve Rwandě funguje. Karegeya před svou smrtí v jednom z rozhovorů prohlásil, že „[...] *rwandská vláda již netoleruje žádný disent a uvažuje o plánu na jeho kompletní eliminaci*“ (Birrell 2014). Jeho slova potvrzuje prohlášení zástupce lidsko-právní organizace Human Rights Watch: „*V praxi dlouhodobě dochází k vraždám a pokusům o vraždy kritiků rwandské vlády*“ (Birrell 2014). O život byli připraveni i další politici či novináři, kteří se pokusili takové případy vyšetřit (Mezzofiore 2014), někteří byli in absentia odsouzeni k vysokým trestům odnětí svobody.[37]

Důležitým faktorem jsou vraždy opozičních představitelů či kritiků, které nejsou častým a přímým projevem soutěživého autoritářství. Ve shodě s Levitskym a Wayem (2010, 8) můžeme tvrdit, že přibližují režim spíše až na hranu čistého autoritářství. V něm se násilné represe vůči kritice objevují podstatně více. Jsou-li plány na úplnou eliminaci opozice rwandského režimu skutečné, mohou jej v budoucnu posunout právě do kategorie plného autoritářství. Pravděpodobnost takového posunu naznačuje i stále větší předvídatelnost výsledků voleb (Levitsky a Way 2010, 12). Vícestranické volby jsou zaručeny zákonem, stejně jako garance občanských svobod a rovnost prostředí. Jeho reálná podoba se však do značné míry liší. Deformace prostředí, manipulace s volebními výsledky a další neformální nástroje (vydírání, uplácení, právní represe), které jsou pro fungování soutěživého autoritářství klíčové (Levitsky a Way 2010, 27–28), napomáhají udržování moci v rukou RPF a prezidenta Kagameho. V tomto směru jsou volby zásadním ukazatelem, protože jejich organizace režimu poskytuje legitimitu dovnitř i navenek. Jejich cílem je však upevnění pozice stávajících elit i za cenu neskrytého zasahování do jejich průběhu a výsledků. To jednoznačně potvrdil případ, ve kterém došlo ke snížení volebního zisku ve snaze zajistit věrohodnost voleb.

Shrneme-li všechna zkoumaná období, můžeme v nich vždy jednoznačně pozorovat narušení alespoň jedné z arén, na nichž je postaven koncept soutěživého autoritářství. Zároveň lze konstatovat, že nikdy nebyla naplněna kritéria plného autoritářství a rwandský režim tak za něj nelze pokládat. Vícestranické volby se po všechna období konaly, opoziční strany se jich mohly účastnit, přestože jejich pozice byla vládou cíleně zhoršována, volební machinace se sice objevily, nikdy

[36] The Commonwealth: *Report of the Commonwealth Expert Team. RWANDA LEGISLATIVE ELECTIONS (Chamber of Deputies) 16–18 September 2013*, http://thecommonwealth.org/sites/default/files/project/documents/Rwanda_Elections_2013_Commonwealth_Expert_Team_Report.pdf, 17. 10. 2016, s. 1–17

[37] The East African (2016): *Rwanda's opposition in diaspora disintegrating*, http://www.theeastafrican.co.ke/news/Rwanda-s-opposition-in-diaspora-disintegrating/2558-3307666-i6y8t2/index.html, 25. 10. 2016.

však v takové míře, která by z voleb činila zbytečný proces. Soutěživé autoritářství se proto jeví jako nejvhodnější kategorie, do níž lze současnou Rwandu zařadit. První aréna vykazuje známky manipulace s výsledky voleb. Počet obdržených hlasů vládní RPF však je paradoxně záměrně snižován z obavy obvinění z podvodů. Ve druhé aréně shledáváme za zásadní negativní vliv směrem k neziskovým organizacím. Třetí aréna je pak příznačná skutečně nerovným prostředím. Tento stav způsobuje už samotný přístup RPF k moci. Prakticky neohrozitelnou pozici získala díky své klíčové úloze při ukončení genocidy v roce 1994 a dodnes ji aktivně využívá ve svůj prospěch. Vláda pod jejím vedením vytváří legislativní nástroje, které jí ulehčují např. kontrolu médií a další narušování hranic všech arén.

7. Závěr

Tato práce představila Rwandu v rámci teorie soutěživého autoritářství, jehož základní charakteristiky naplňuje. Poukázala tak na fakt, že Rwandu lze označit za soutěživé autoritářství. Země dlouhodobě stagnuje v šedé zóně mezi demokracií a autoritářstvím. De iure existence zákonů na ochranu politických a občanských práv formálně utváří relativně rovné prostředí. De facto jsou však tyto zákony často a zásadním způsobem obcházeny. Typickým příkladem je flexibilita výkladu zákona o zákazu divizionismu, která umožňuje výrazně zvýhodňovat vládnoucí stranu a legálně perzekuovat opozici.

V námi zkoumaném období Rwanda vykazuje významné rysy soutěživého autoritářství. Dochází v něm k jednoznačnému porušování základních pravidel (arén) demokracie. Opozice sice existuje, je však výrazně omezována. RPF infiltruje opoziční strany a jejich politikům je vyhrožováno. Nezřídka je situace dohání k odchodu do exilu. Výjimkou však nejsou ani případy záhadných zmizení či úmrtí těch, kteří pro režim představují zvýšené riziko. Stejně tak je limitován přístup opozice k volbám, které pravidelně probíhají, nelze je však hodnotit jako stoprocentně svobodné a spravedlivé. Přesto jsou vnímány jako reálná cesta k moci a pro režim hrají důležitou roli jednak pro vnější prezentaci, jednak i dovnitř režimu.

Ve druhé aréně, která zahrnuje občanská práva a svobody, spatřujeme další problémy. Prostor pro kritiku je cíleně umenšován také v mediálním prostředí. Atmosféra strachu nutí rwandské zpravodajství k silné cenzuře vlastních výstupů. Některá média čelí represím a jsou nucena ukončit svou publikační činnost. Novináři odcházejí do zahraničí, odkud pokračují v kritizování mocenských praktik RPF, někteří i za cenu vlastního bezpečí. Útlak se nevyhýbá ani neziskovému sektoru, který reprezentuje občanskou společnost a vyvažuje roli státu.

Zkoumání třetí arény ukázalo, že ani oblast rovnosti prostředí neodpovídá demokratickým principům. Vládnoucí RPF je významným způsobem prorostlá se státními strukturami, pluralita je díky tomu dlouhodobě omezena a podmínky opozice pro vstup do politické soutěže jsou záměrně deformovány.

Kagameho režim formálně umožňuje organizaci soutěživých voleb, zajišťuje občanská práva i rovnost prostředí. Při bližším pohledu pod povrch jeho fungování ale zjistíme, že ve všech třech arénách legislativu účelově zneužívá ve svůj prospěch. Volební zákony slouží režimu ke ztěžování podmínek registrace do voleb. Zákony garantující ochranu rwandského lidu před návratem genocidní rétoriky umožňují

díky volnému výkladu perzekuci občanské společnosti. Spekulacím o vraždách, kterými se režim pravděpodobně zbavil některých svých nejvýraznějších kritiků, se dostalo i mezinárodní pozornosti. Kombinace těchto faktorů naznačuje jeho potenciální budoucí posun k plnému autoritářství.

Pokračování demokratizačního procesu je proto významným způsobem ohroženo. V situaci, kdy se režim zdá být stále více restriktivní a nebojí se přikročit ani k únosům či dokonce vraždám je otázkou, zda se v budoucnu nepřiblíží spíše k čistě autoritářské praxi. Takovému vývoji doposud brání relativní snaha Kagameho udržovat si na mezinárodní scéně alespoň slabou masku demokratického uspořádání. Přestože je jeho prohra v příštích volbách spíše nepravděpodobná, stále pro něj hrají demokratické nástroje systému důležitou roli pro udržení legitimity.

Potenciální vyzyvatelé do prezidentských voleb jsou prostřednictvím nerovného prostředí cíleně oslabováni, a ani v příštích volbách tomu pravděpodobně nebude jinak. Cesta Paula Kagameho ke třetímu zvolení v roce 2017 díky tomu nebude nikterak trnitá. Obecný odklon od demokratických hodnot a příklon k soutěživému autoritářství mu umožňuje udržovat silnou pozici, zároveň však opakovaně získávat legitimitu prostřednictvím voleb. Narušování politické soutěže, nedodržování občanských práv a svobod a problematická rovnost prostředí pak mohou být přehlíženy v honbě za ideálním modelem afrického politického rozvoje. Země však fakticky stále stojí na jakémsi rozhraní mezi demokracií a autoritářstvím, ač se pravděpodobně stává stále více předvídatelnou z hlediska politické soutěže, což ji do budoucna může směřovat k plnému autoritářství.

Použité zdroje

Literatura

ANKUT, Pricsilla Yachat (2005): *The Role of Constitution-Building Processes in Democratization: Case Study Rwanda* (http://www.constitutionnet.org/sites/default/files/CBP-Rwanda.pdf, 3. 10. 2016).

ANSOMS, An (2008): *A Green Revolution for Rwanda: The Political Economy of Poverty and Agrarian Change*. Discussion Paper, Institute of Development Policy and Management (https://www.uantwerpen.be/images/uantwerpen/container2143/files/Publications/DP/2008/06-Ansoms.pdf, 6. 10. 2016).

BÍLEK, Jaroslav (2015): Hybridní režimy jako svébytná kategorie politických režimů: Komparace vybraných přístupů. *Středoevropské politické studie*, roč. 17, č. 2, s. 212–233.

BIRRELL, Ian (2014): Darling of the West, terror to his osonents: Meet Rwanda's new scourge – Paul Kagame. *The Independent*, 3. 1. 2014 (http://www.independent.co.uk/news/world/africa/darling-of-the-west-terror-to-his-osonents-meet-rwanda-s-new-scourge-paul-kagame-9037914.html, 20. 10. 2016).

BOGAARDS, Matthijs (2009): How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism. *Democratiozation*, roč. 16, č. 2, s. 399–423.

BRANNIGAN, Augustine a JONES, Nicholas A (2009): Genocide and the Legal Process in Rwanda: From Genocide Amnesty to the New Rule of Law. *International Criminal Justice Review*, roč. 19, č. 2, s. 192–207.

BRATTON, Michael (1998): Second Elections in Africa. *Journal of Democracy*, roč. 9, č. 3, s. 51–66.

BRATTON, Michael a VAN DE WALLW, Nicolas (1994): Neopatrimonial Regimes and Political Transitions in Africa. *World Politics*, roč. 46, č. 4, 453–489.

BURNETT, Jennie A. (2008): Gender Balance and the Meanings of Women in Governance in Post-Genocide Rwanda. *African Affairs*, roč. 107, č. 428, s. 361–386.

CAROTHERS, Timothy (2002): The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, roč. 13, č. 1, s. 5–21.

CASSANI, Andrea (2012): *Hybrid what? The comtemporary debate on hybrid regimes and the identity question*. XXVI Convegno SISP, Řím 12.–15. 9. 2012 (http://www.sisp.it/files/papers/2012/andrea-cassani-1445.pdf, 15. 9. 2016).

CASSANI, Andrea a CARBONE, Giovanni (2016): Citizen wellbeing in African competitive authoritarian régime. In: Bogaards, Matthijs a Elischer, Sebastian (eds.): *Democratization and Competitive Authoritarianism in Africa*. Weisbaden: Springer VS, s. 191–213.

DALBY, Orrvan a SAMSET, Ingrid (2003): *Rwanda: Presidential and Parliamentary Elections 2003*. Report, The Norwegian Institute of Human Rights (NORDEM) (https://www.cmi.no/publications/file/1770-rwanda-presidential-and-parliamentary-elections.pdf, 20. 10. 2016).

DIAMOND, Larry Jay (1997): *Is the Third Wave of Democratization Over? An Empirical Assessment*. Working Paper, The Hellen Kellog Institute for International Studies (http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.122.4030&rep=rep1&type=pdf, 8. 9. 2016).

DIAMOND, Larry Jay (2002): Thinking About Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*, roč. 13, č. 2, s. 21–35.

DONNO, Daniela (2013): Elections and Democratization in Authoritarian Regimes. *Journal of Political Science*, roč. 57, č. 3, s. 703–716.

DRAHOKOUPIL, Štěpán (2014): Labyrintem hybridních režimů: přístupy, kategorie a typologie. *Politologická revue*, roč. 20, č. 2, s. 3–26.

EPSTEIN, Alek D. et al. (2006): Democratic Transitions. *American Journal of Political Science*, roč. 50, č. 3, s. 551–569.

GASAMAGERA, Wellars (2007): *The Constitution Making Process in Rwanda: Lessons to Be Learned*. 7th Global Forum for Reinventing Government, Vídeň 26.–29. 6. 2007 (http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan026620.pdf, 22. 10. 2016).

GATEHOUSE, Gabriel (2014): *Patrick Karegeya: Mysterious death of a Rwandan exile* (http://www.bbc.com/news/world-africa-26752838, 26. 3. 2014, 28. 10. 2016).

GEDLU, Mesfin (2004): Afrika a demokracie: Případ Rwandy a Jižní Afriky. In: Onderka, Pavel (ed.): *Afrika: Dvojznačné jaro 1994*. Moravská Třebová: Občanské sdružení Aegyptus, s. 54–60.

GILBERT, Leah a MOHSENI, Payam (2011): Beyond Authoritarianism: The Conceptualization of Hybrid Regimes. *Studies in Comparative International Development*, roč. 46, č. 3, s. 270–297.

GREEN, Elliott (2011): Patronage as Institutional Choice: Evidence from Rwanda and Uganda. *Comparative Politics*, roč. 43, č. 4, s. 421–438.

HADENIUS, Axel a TEORELL, Jan (2006): *Authoritarian Regimes: Stability, Change, and Pathways to Democracy, 1972–2003*. Working Paper, The Hellen Kellog Institute for International Studies (https://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/331.pdf, 17. 10. 2016).

HALL, Michael R. (2012): Authoritarian Terror and Economic Devastation in Equatorial Guinea: the Dictatorship of Francisco Macías Nguema Biyogo (1968–1979). *International Journal of Arts & Sciences*, roč. 5, č. 6, s. 389–395.

HARTMAN, Christof (2016): Leverage and linkage: how regionalism shapes regime dynamics in Africa. In: Bogaards, Matthijs a Elischer, Sebastian (eds.): *Democratization and Competitive Authoritarianism in Africa*. Wiesbaden: Springer VS, s. 79–98.

HOWARD, Marc Mojré a ROESLLER, Philip G. (2006): Liberalizing Electoral Outcomes in Competitive Authoritarian Regimes. *American Journal of Political Science*, roč. 50, č. 2, s. 365–381.

HUNTINGTON, Samuel (1991): Democracy's Third Wave. *Journal of Democracy*, roč. 2, č. 2, s. 12–34.

KARL, Terry (1990): Dilemmas of Democratization in Latin America. *Comparative Politics*, roč. 23, č. 1, s. 1–21.

KARL, Terry (1995): The Hybrid Regimes of Central America. *Journal of Democracy*, roč. 6, č. 3, s. 72–86.

KLÍMA, Jan (2012): *Dějiny Afriky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

LEVITSKY, Steven a WAY, Lucan (2002): Elections Without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*, roč. 13, č. 2, s. 51–65.

LEVITSKY, Steven a WAY, Lucan (2010): *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press.

LINDBERG, Staffan (2006): Tragic Protest: Why Do Ososition Parties Boycott Elections? In: Schedler, Andreas: *Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.

LINZ, Juan (2000): *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.

MAINWARING, Scott, BRINKS, Daniel a PÉREZ-LIÑÁN, Aníbal (2001): Classifying Political Regimes in Latin America, 1945–1999. *Studies in Comparative International Development*, roč. 36, č. 1, s. 37–65.

MATFESS, Hilary (2015): Rwanda and Ethiopia: Developmental Authoritarianism and the New Politics of African Strong Men. *African Studies Review*, roč. 58, č. 2, s. 181–204.

MERKEL, Wolfgang (2004): Embedded and defective democracies. *Democratization*, roč. 11, č. 5, s. 33–58.

MEZZOFIORE, Gianluca (2014): Patrick Karegeya: Why was Rwanda's Ex Spy Chief Murdered? *International Business Times*, 2. 1. 2014 (http://www.ibtimes.co.uk/who-rwandas-ex-spy-chief-patrick-karegeya-1430813, 24. 10. 2016).

NAFTALIN, Mark (2011): A New Rwanda? *The World Today*, roč. 67, č. 7, s. 22–24.

OTTAWAY, Marina S. (2003): *Democracy Challenged, The Rise of Semi-Authoritarianism*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace.

PEACHEY, Paul (2010): Senior politician found hacked to death in Rwanda. *The Independent*, 15. 7. 2010 (http://www.independent.co.uk/news/world/africa/senior-politician-found-hacked-to-death-in-rwanda-2026766.html, 22. 10. 2016).

RAFTI, Marina (2008): *A Perilous Path to Democracy Political Transition and Authoritarian Consolidation in Rwanda*. Discussion Paper, Institute of Development Policy and Management (IOB) (https://core.ac.uk/download/pdf/6698801.pdf, 12. 10. 2016).

REYNTJENS, Filip (2004): Rwanda, Ten Years On: From Genocide to Dictatorship. *African Affairs*, roč. 103, č. 411, s. 177–210.

REYNTJENS, Filip (2015): Rwanda: Progress or Powder Keg? *Journal of Democracy*, roč. 26, č. 3, s. 19–33.

SCHEDLER, Andreas (2006): *Electoral Authoritarianism, the Dynamics of Unfree Competition*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.

UVIN, Peter (2001): Reading the Rwandan Genocide. *International Studies Review*, roč.

3, č. 3, s. 75–99.

VAN WOUDENBERG, Anneke (2015): *The Dirty Secret Behind Kigali's Clean Streets* (https://www.hrw.org/news/2015/10/15/dirty-secret-behind-kigalis-clean-streets, 17. 10. 2016).

ZÁHOŘÍK, Jan (2012): *Dějiny Rwandy a Burundi*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

ZAKARIA, Fareed (1997): The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, roč. 76, č. 6, s. 22–43.

Prameny

Constitution of the Republic of Rwanda adopted on 26 May 2003 (https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/64236/90478/F238686952/RWA64236.pdf, 19. 9. 2016).

Internetové zdroje

Al Jazeera (2016): *Rwandan president to run for third term in office*, http://www.aljazeera.com/news/2016/01/rwandan-president-run-term-office-160101051807816.html, 16. 10. 2016.

Amnesty International (2004): *Amnesty International Report 2004 – Rwanda*, http://www.refworld.org/docid/40b5a2002a.html, 12. 10. 2016.

Amnesty International (2007): *Amnesty International Report 2007 – Rwanda*, http://www.refworld.org/docid/46558edf20.html, 18. 10. 2016.

Amnesty International USA (2013): *Annual Report: Rwanda 2013*, http://www.amnestyusa.org/research/reports/annual-report-rwanda-2013, 19. 10. 2016.

APRM (2006): *Country Review Report of the Republic of Rwanda*, http://www.chr.up.ac.za/undp/regional/docs/nepad3.pdf, 12. 9. 2016.

BBC (2016): *Rwanda's Paul Kagame to run for third presidential term*, http://www.bbc.com/news/world-africa-35209186, 16. 10. 2016.

Committee to Protect Journalists (2009): *Attacks on the Press in 2008: Rwanda*, https://cpj.org/2009/02/attacks-on-the-press-in-2008-rwanda.php, 3. 10. 2016

Constitutionnet: *Constitution History of Rwanda*, http://www.constitutionnet.org/country/constitutional-history-rwanda, 12. 9. 2016.

Election Guide: *Republic of Rwanda*, http://www.electionguide.org/elections/id/2160/, 10. 10. 2016.

EU EOM (2008): *Republic of Rwanda. FINAL REPORT: Legislative Elections to the Chamber of Deputies 15–18 September 2008*, http://www.eods.eu/library/FR%20RWANDA%202008._en.pdf, 11. 10. 2016.

European Parliament (2003): *Report*, http://www.europarl.europa.eu/intcoop/election_observation/missions/20030825_rwanda_en.pdf, 10. 10. 2016.

Freedom House: *Freedom in the world: Rwanda 2008*, https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2008/rwanda, 2. 10. 2016.

Freedom House: *Freedom in the world: Rwanda 2009*, https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2009/rwanda, 2. 10. 2016.

Freedom House: *Freedom in the world: Rwanda 2010*, https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2010/rwanda, 3. 10. 2016.

Freedom House: *Freedom in the world: Rwanda 2013*, https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2013/rwanda, 5. 10. 2016.

Freedom House: *Freedom in the world: Rwanda 2016*, https://freedomhouse.org/report/

freedom-world/2016/rwanda, 11. 10. 2016.

Global Security: *Francisco Macias Nguema*, http://www.globalsecurity.org/military/world/africa/gq-presdent-macias.htm, 28. 9. 2016

Human Rights Watch (2008): *World Report 2008 – Rwanda*, http://www.refworld.org/docid/47a87c1032.html, 4. 10. 2016.

Human Rights Watch (2010): *DR Congo: UN Report Exposes Grave Crimes: International Efforts Needed to Create Mechanisms to Ensure Justice*, https://www.hrw.org/news/2010/10/01/dr-congo-un-report-exposes-grave-crimes, 21. 10. 2016.

Human Rights Watch (2012): *World Report 2012 – Rwanda*, http://www.refworld.org/docid/4f2007c72.html, 21. 10. 2016.

Human Rights Watch (2014): *World Report 2014 – Rwanda*, http://www.refworld.org/docid/52dfddbad.html, 25. 10. 2016.

Reporters Without Borders: *2016 World Press Freedom Index*, https://rsf.org/en/ranking, 11. 9. 2016.

Reporters Without Borders: *Presentation*, https://rsf.org/en/presentation, 25. 10. 2016.

The Commonwealth: *Report of the Commonwealth Expert Team. RWANDA LEGISLATIVE ELECTIONS (Chamber of Deputies) 16–18 September 2013*, http://thecommonwealth.org/sites/default/files/project/documents/Rwanda_Elections_2013_Commonwealth_Expert_Team_Report.pdf, 17. 10. 2016, s. 1–17.

The East African (2016): *Rwanda's opposition in diaspora disintegrating*, http://www.theeastafrican.co.ke/news/Rwanda-s-opposition-in-diaspora-disintegrating/2558-3307666-i6y8t2/index.html, 25. 10. 2016.

The World Bank (2009): *Rwanda: From Post-Conflict Reconstruction to Development*, http://siteresources.worldbank.org/IDA/Resources/ida-Rwanda-10-02-09.pdf, 7. 9. 2016.

United to End Genocide: *The Rwandan Genocide*, http://endgenocide.org/learn/past-genocides/the-rwandan-genocide/, 25. 9. 2016.

Summary

This paper deals with the regime of post-conflict Rwanda after 1994. It explores the regime from a perspective of hybrid regimes and primarily in terms of competitive authoritarianism. It provides an analysis of the regime's basic aspects (arenas) in the field of civil rights, civil freedoms, and elections. The first section of the paper provides a summary of theoretical approaches to date that have dealt with the issue of regime theories and so-called "grey zones". In the second section, these concepts are applied specifically to the Rwandan regime. In the context of competitive authoritarianism, the paper focuses in detail on issues concerning the fairness of elections, the equality of the environment, and civil freedoms. The paper studies the developments in these three arenas to the present.

The authors of this paper view Rwanda's political development in a critical manner. Although Rwanda can at present be placed into the category of competitive authoritarianism, they point out the fact that we can expect this regime to shift into the category of full authoritarianism if present trends persist. The authors point to evidence of the regime's competitive authoritarianism in the de iure existence of political competition and provide an explanation of the importance of elections for the regime and President Kagame, as these elections serve to maintain internal and external legitimacy. Various parties may vie for power, but their practical operation is strongly impeded. Not only informal tools such as manipulation of election results and bribes are used, but also e.g. legislative repression. In such cases, laws are used against these parties that should in other circumstances ensure the equality of the environment or prevent the return of genocidal practices.

The environment of civil liberties is also similarly restrained. The authors of this paper document regime practices using the example of the media, which is guaranteed freedom de iure but is de facto seriously restrained. Practices are applied against the media by the regime, negatively influencing its operation. Using various formal registration fees, the regime can make the establishment of media impossible or has persecuted journalists for criticizing the regime or for efforts to investigate various suspicious practices.

The third arena of the equality of the environment is disrupted in the same manner. State authorities that should be neutral are in reality slanted toward the regime. A typical example of this can be found in the security forces or the approach to the creation of legislation, which is often manipulated in ways that allow it to be used against the opposition.

From a general standpoint, the election process is becoming the primary problem for the future. Although elections in terms of legitimacy are a very important tool, they are rather simple to predict in the environment that is almost wholly ruled by the present regime. This fact, together with the relatively swiftly-growing power of the regime's repressions against the opposition and its critics (including disappearances or deaths) can cause the regime to shift into the category of full authoritarianism. Although this shift has not yet taken place, the Rwandan post-conflict regime can still be considered to be competitive authoritarianism.

Metternich a šlesvicko-holštýnská otázka*

*Barbora Pásztorová***

Abstract: *The aim of this study is to analyze the development of the Schleswig-Holstein question, especially during the 1840s, and to outline Austrian Chancellor Metternich's attitude on the issue. Metternich began to pay attention to the Schleswig-Holstein question after July 8, 1846 when Danish King Christian VIII issued the so-called Open Letter, after which Metternich was called on to express his stance. He was kept well-informed on the issue by the Austrian Ambassador to Copenhagen. Also, in the case of the Schleswig-Holstein question, he continued in his policy of appeasement and suppressed all revolution attempts and national aspirations, especially among the Germans. Metternich was convinced that in this problematic situation, in which dynastic, national, political, and even revolutionary interests played their own individual roles – not to mention the legal interests of individual states and of the German Confederation – it would be possible to reach a satisfactory solution only if the powers involved – mainly Austria and Prussia – came to an agreement on common principles and aims.*

Key words: *Schleswig-Holstein question, Pre-March Period, Metternich, national movements, German Confederation, Denmark, constitution, Eiderdanes.*

---

*Tato studie vznikla v rámci grantu SGS-2016-048, který autorka realizovala na KHV FF ZČU.

**Mgr. Barbora Pásztorová, Katedra historických věd, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, barpas@khv.zcu.cz.

1. Úvod

Šlesvicko-holštýnská otázka je souhrnný název pro komplex problémů, týkajících se vztahů mezi Šlesvickem a Holštýnskem navzájem, jejich vztahu k Dánskému království a k Německému spolku. Především se však jednalo o problematiku příslušnosti Šlesvicka k dánskému severu či k německému jihu, o to, zda po staletí narůstající administrativní, hospodářská a kulturní jednota Šlesvicko-Holštýnska zůstane zachována nebo od sebe budou vévodství odtržena. Na počátku 19. století se stala nezbytným faktorem v národním vývoji Dánska a Německa. Historik Miroslav Šedivý ve své publikaci s názvem *Zrod německého nacionalismu* zastává názor, že s největší pravděpodobností ještě větší měrou než Rýnská krize stimulovala touhu po velkém Německu právě otázka Šlesvicka a Holštýnska.[1]

V rámci šlesvicko-holštýnské otázky se do popředí dostávaly pojmy typu revoluční tendence, národní stát, národní a liberální hnutí či ústava. A právě proto se tato otázka dotkla i rakouského kancléře Metternicha, který se po mnoho let snažil zachovat stabilitu a mír, poněvadž se domníval, že revoluční násilí by bylo smrtelnou hrozbou pro evropský řád. Z tohoto důvodu se stal nesmiřitelným nepřítelem všech hnutí směřujících k národnímu sjednocení. Celý život vedl kampaň proti velkým nacionálním, liberálním a demokratickým hnutím a potlačoval všechny pokusy o revoluci, a to především v Německu.

Otázka Metternichova postoje ke šlesvicko-holštýnské otázce i problematika otázky samotné je téma, které je v českém prostředí dodnes v zásadě jen velmi málo zpracované. V zahraniční se Metternichovou německou politikou zabýval mimo jiné také americký historik Robert D. Billinger Jr., a to ve své knize *Metternich and the German Question. States' Rights and Federal Duties. 1820–1834*, ovšem jak název napoví pouze do roku 1834. Z tohoto důvodu je cílem předkládané studie analýza vývoje šlesvicko-holštýnské otázky, a to především během 40. let 19. století, a nastínění Metternichova postoje k ní. Na tomto místě je však nutné zdůraznit, že rakouský státník začal této problematice věnovat pozornost až v souvislosti s publikováním takzvaného otevřeného dopisu dánského krále Christiana VIII. dne 8. července 1846, kdy byl požádán, aby se k dané záležitosti vyjádřil. Ovšem to neznamenalo, že by šlesvicko-holštýnskou otázku nesledoval již dříve, kromě toho byl v této věci velmi dobře informován rakouským vyslancem v Kodani. Také ve 40. letech 19. století Metternich navázal na svou usmiřovací mírovou politiku předchozích dvou dekád, jejímž cílem bylo uklidňování národních a revolučních tenzí, hájení principu legitimity a zachování evropského řádu.

V zájmu přehledného vysvětlení dané problematiky je text rozdělen do několika kapitol. První kapitola je věnována vymezení šlesvicko-holštýnské otázky, a to konkrétně územnímu, historickému, právnímu, jazykovému a politickému. Druhá kapitola se zaměřuje na vzedmutí dánského a německého národního hnutí ve 40. letech 19. století, a to především v souvislosti s Rýnskou krizí a jazykovou a nástupnickou otázkou v Dánsku. Poslední kapitola se pak soustředí na uveřejnění otevřeného dopisu, na důsledky, které tento akt vyvolal a především na Metternichovy postoje, názory a konkrétní kroky v této záležitosti.

[1] Šedivý 2013b, 162.

2. Vymezení šlesvicko-holštýnské otázky

Až do prusko-dánské války v roce 1864 se dánský stát[2] skládal ze severního Jutska, z dánských hlavních ostrovů a ostrova Bornholm, a vévodství Šlesvicka, Holštýnska a Lauenburska, které byly připojeny v rámci personální unie.[3] Kromě toho k Dánsku patřily ještě Faerské ostrovy, Island, Grónsko a dánská západní Indie. Do roku 1814 k Dánsku náleželo i Norsko a ostrov Helgoland. Obě území však byla ztracena kvůli spojenectví s Napoleonem. Rozhodnutím Vídeňského kongresu z let 1814 a 1815 bylo Norsko předáno Švédsku a Helgoland Velké Británii. Někdejší postavení Dánska jako regionální mocnosti severní Evropy tak již bylo nenávratně ztraceno a zisk Lauenburska, malého venkovského knížectví coby náhrady na tom nic nezměnil.[4]

Holštýnsko bylo původně lénem římsko-německých císařů a králů. V roce 1474 bylo císařem Friedrichem III. povýšeno na vévodství. Řeky Eider a Levensau tvořily jeho severní hranici a tím zároveň i hranici Svaté říše římské, jižní hranice se táhla podél dolního toku Labe a hamburské zemské hranice. Když Svatá říše římská v roce 1806 zanikla, bylo holštýnské vévodství jednoduše včleněno do dánského státu. Na Vídeňském kongresu se pak Holštýnsko stalo součástí Německého spolku, přestože nadále zůstalo personální unií spojeno s dánskou korunou. Šlesvicko bylo sice lénem dánského krále, ale nesmělo být v souladu s *Constitutio Waldemariana* z roku 1326 včleněno do dánského království. Jeho přirozenou hranici na severu tvořila řeka Königsau a na jihu Eider a Levensau. Když v roce 1459 zemřel Adolf VIII., hrabě holštýnský a vévoda šlesvický, nastoupil po něm jeho synovec Christian I., hrabě z Oldenburgu a Delmenhorstu. Ten byl již od roku 1448 dánským králem, neboť poslední panovník zemřel bezdětný. Od té chvíle pak vládl všem třem oblastem v rámci personální unie. Christian I. potvrdil dochovaná zemská práva a zaručil stavům Šlesvicka a Holštýnska v roce 1460 ve smlouvě z Ripenu nedělitelnost obou území do budoucna pod známou formulí: „*dat se bliven ewich tosamende ungedelt*“ – „*zůstanou navěky neoddělitelnými*“.[5]

Mezi lety 1544 a 1721/1773 byla vévodství za účelem uspokojování požadavků dánských princů mnohokrát rozdělena, přičemž formální jednota vévodství zůstala zachována. Vedle královského podílu se utvořilo mnoho oblastí ovládaných královskými vedlejšími liniemi.[6] Po skončení severní války v roce 1721 a vyhnání gottorfského knížecího rodu ze Šlesvicka, se gottorfský knížecí podíl spojil s podílem královským a tehdy se celé Šlesvicko opět připojilo k dánské koruně a od té doby bylo součástí Dánska.[7]

Šlesvicko bylo v protikladu k ryze německému Holštýnsku hraniční a přechodovou zemí. V 19. století byla populace venkovských oblastí severního Šlesvicka téměř výhradně dánská, centrální Šlesvicko a města na severu byla německo-

[2] Německy Gesamtstaat, dánsky Helstat.

[3] Také Sasko-Lauenbursko.

[4] Ganschow 2013, 43 a 46.

[5] Ganschow 2013, 54–55; Pauls 1950, 31; Scharff 1955, 30; Hahn a Berding 2010, 469; Šusta 1923, 36.

[6] Mimo jiné například vévody Šlesvicko-Holštýnsko-Gottorfskými, Šlesvicko-Holštýnsko-Sondenbursko-Augustenburskými a Šlesvicko-Holštýnsko-Sondenbursko-Beckskými (od roku 1825 Šlesvicko-Holštýnsko-Sondenbursko-Glücksburští).

[7] Ganschow 2013, 56; Pauls 1950, 31.

-dánská, jižní Šlesvicko pak zcela německé. Jazykem škol, kostelů a úřadů byla převážně němčina, ve venkovských oblastech severního Šlesvicka byla církevním jazykem dánština, zatímco ve větších městech, jako je Apenrade nebo Hadersleben, se kázalo v němčině. Na západě a na severofríských ostrovech se mluvilo převážně frísky.[8]

Z pohledu knížecího práva byly Šlesvicko a Holštýnsko spojeny personální unií s Dánskem, z hlediska spolkového práva však byly odděleny. S ohledem na zemské právo se vévodství nacházela v důsledku ripenské smlouvy v nerozpustitelné stavovské jednotě. Tato již sama o sobě velice spletitá právní situace byla ještě navíc zkomplikována nástupnickým právem, které stanovovalo ve Šlesvicko-Holštýnsku pouze mužské nástupnictví, zatímco v Dánsku v souladu s Královským zákonem (*Lex Regia*) z roku 1665 bylo přípustné nástupnictví ženské.[9]

V roce 1839 zemřel dánský král Frederik VI. Ten neměl žádné mužské potomky, a proto se jeho následníkem stal Christian VIII., syn Frederika Dánského, vnuk Frederika V. Christian VIII. měl jen jednoho syna, prince Frederika, pozdějšího krále Frederika VII., který byl již podruhé ženatý, ale prozatím se nezdálo, že by se měl dočkat synů. Proto nejbližší nárok na dánský trůn měla králova sestra Charlotta a její potomci. Nově vzniklá liberální strana Eider-Dánů (*Partei der Eiderdänen*) prohlašovala, že Královský zákon platil od roku 1721 i pro Šlesvicko, což by při budoucí změně na trůnu znamenalo sjednocení Šlesvicka s Dánskem pod vládou ženské linie. Za těchto okolností byla odhodlána zřeknout se personální unie s Holštýnskem a připustit, že zde dědické právo příslušelo sondenbursko-augustenburské linii. Německá strana naopak tvrdila, že s ripenskou smlouvou přešel holštýnský nástupnický řád také na Šlesvicko, a dospěla k závěru, že při příští trůnní změně, kdy přejde vláda v Dánsku na ženskou linii, připadnou obě vévodství mužské linii, jejichž reprezentantem byl Christian August, vévoda Augustenburský. Ten se hlasitě dovolával svého dědického práva ve Šlesvicku i Holštýnsku.[10] Na dánský trůn vznášelo požadavky i Hesensko, poněvadž hesenský princ regent Friedrich Vilém byl synem starého kurfiřta Viléma II. a dánské princezny Wilhelminy Karoliny. Avšak konstituční listina Hesenska mu zakazovala přijmout dvě koruny. Načež však bylo namítnuto, že princ regent ještě nepřísahal na hesenskou ústavu. Další mocností, která si činila nároky v otázce dánského nástupnictví, bylo Rusko, přestože v roce 1767 carská rodina postoupila všechna svá práva na Holštýnsko Dánsku. Carský postup směřoval k donucení hesenského prince regenta přijmout vyhlídky na Hesensko výměnou za jeho práva na Holštýnsko, aby Dánsko, Holštýnsko a Šlesvicko zůstaly pohromadě. V podobném smyslu Rusko působilo také na vévodu Augustenburského, který však rozhodně odmítl všechny návrhy ruského dvora. Svůj postup vysvětlil Metternichovi, když jej navštívil na

[8] Steefel 1932, 5; Ganschow 2013, 54–55.

[9] Poté, co se v roce 1660 Dánsko změnilo v absolutní dědičnou monarchii a volební právo říšských stavů bylo zrušeno, upravil král Frederik III. prostřednictvím Královského zákona z 14. listopadu 1665 nástupnictví a k tomu ustanovil své vlastní mužské potomky podle řádu primogenitury a eventuelně ženskou linii jeho potomků, zbývající linie oldenburského domu tím vyloučil. Thudichum 1871, 12; Peter 1972, 28; Steefel 1932, 6–7.

[10] Šusta 1923, 37–38; Hahn a Berding 2010, 470; Peter 1972, 29; Skovmand 1973, 81; Brandt 1966, 208.

podzim 1843 na jeho zámku v Kynžvartu. Zároveň se také domníval, že po vymření dánského domu bude hrozit oživení ruských právproti domu augustenburskému.[11]

Jako vévoda holštýnský a lauenburský disponoval dánský král křeslem a hlasem ve Spolkovém sněmu ve Frankfurtu nad Mohanem, zároveň však musel ve věci těchto vévodství respektovat práva Německého spolku a s ním související vztahy k ostatním spolkovým zemím a zejména k vůdčím mocnostem Rakousku a Prusku.[12] Na základě Spolkových akt z 8. června 1815 měla být v Holštýnsku garantována ústava, založená na zastupitelském sboru (článek 13).[13] Ta byla vyhlášena v roce 1834 a na jejím základě došlo k vytvoření čtyř provinčních stavovských zastoupení.[14] Loajalita vůči dánské koruně zůstala nenarušená, ale nálada lidu se nepochybně začala přinejmenším měnit. Významný podíl na tom nesl liberální zemský správce Sylteru Uwe Jens Lornsen.[15] Lornsen byl v důsledku revolucí z roku 1830 ovlivněn požadavkem na svobodnou ústavu pro Šlesvicko a Holštýnsko. Jeho leták s názvem *O ústavní práci Šlesvicko-Holštýnska* (*Ueber das Verfassungswerk Schleswigholsteins*) vyvolal znepokojení Frederika VII., přestože nežádal žádné spojení s Německým spolkem, nýbrž modernizaci ústavně-politických poměrů vévodství v rámci dánské monarchie. Ačkoliv jeho cílem bylo sjednocené Šlesvicko-Holštýnsko (*Schleswigholstein*) se společnou ústavou pod svrchovaností dánské koruny, byl Lornsen zatčen a potrestán ročním vězením.[16]

Ve 30. letech 19. století panoval mezi dánskými a německým liberály důvěrný vztah. Národní rozdělující linie zde sice již byly, ale nevzbuzovaly ještě žádné vášně. Proto, když v roce 1838 Lornsen spáchal sebevraždu, byla jeho památka oslavována jak v Kodani, tak v Kielu. Liberální vůdci spolu navzájem korespondovali a diskutovali o společných problémech, kterým čelili jako političtí spojenci v boji proti absolutismu a konzervatismu. Když se však začalo debatovat o národních otázkách, byla odhalena zásadní odlišnost názorů v otázce právního statusu Šlesvicka. Dánští právníci a historici se odvolávali na tvrzení, že Šlesvicko bylo do dánského království včleněno v roce 1721. Tento názor byl však neslučitelný s německou vírou v nezávislost vévodství, jež jim byla garantována zemským právem. V nárůstu dánského liberalismu hrála hlavní roli *Tisková společnost* (*Trykkefrihedsselskabet*), založená v Dánsku roku 1835 na protest proti cenzurním regulacím, které zavedla dánská vláda poté, co nový radikální list *Vlast* (*Fædrelandet*) napadl absolutismus. Pokus Tiskové společnosti přimět Šlesvicko, aby si uvědomilo svůj dánský charakter, započal spor mezi Němci a Dány. Hovoří se o takzvaném dánském probuzení.[17]

[11] Jenison-Walworth Ludvíkovi I., Vídeň, 28. 11 1843, BayHStA, MA 2412.
[12] Ganschow 2013, 43.
[13] Grimm 1988, 65; Holborn 1970, 141.
[14] Stavy Jutska a dánských ostrovů se scházely ve Viborgu a Roskilde, stavy Šlesvicka a Holštýnska ve Šlesviku a Itzehoe. Carr 1963, 94–95; Grimm 1988, 65; Holborn 1970, 141.
[15] Carr 1963, 98.
[16] Ganschow 2013, 56–57.
[17] Skovmand 1973, 67; Carr 1963, 102–103 a 109; Botzenhart 1985, 142.

3. Vzedmutí národních hnutí ve 40. letech 19. století

Národně liberální strana v Dánsku, především její radikální, takzvané eider-dánské křídlo, upozorňovala na historické právo, na starší spojení Šlesvicka s Jutskem a Dánském a na státoprávně odlišné postavení Šlesvicka a Holštýnska. V rámci ústavní reformy požadovala včlenění Šlesvicka do dánského národního státu, jehož jižní hranici měla tvořit řeka Eider, a zpřetrhání závazků Dánska vůči Německému spolku. Toho bylo možné dosáhnout jen prostřednictvím zřeknutí se Holštýnska a Lauenburska. Jedním z vůdčích dánských národních liberálů byl Orla Lehmann.[18] Na druhé straně národní, nebo také šlesvicko-holštýnská strana, se odvolávala na zemské právo, na spojení obou vévodství na základě ripenské smlouvy, a usilovala o ustanovení blíže sjednoceného německého národního státu, který měl zahrnovat nejen Lauenbursko a Holštýnsko, které již byly členy Německého spolku, ale také Šlesvicko.[19] Její požadavky pak lze shrnout do třech bodů: 1. Šlesvicko a Holštýnsko jsou nezávislé, suverénní státy, spojené s Dánskem pouze personální unií, 2. Šlesvicko a Holštýnsko jsou navzájem nerozdělitelně spojeny v reálnou unii, proto název Šlesvicko-Holštýnsko, 3. následnictví ve vévodstvích sleduje salické právo.[20] V souvislosti s těmito požadavky Eider-Dánové tvrdili, že Šlesvicko bylo po právu provincií Dánského království, do kterého se začlenilo v roce 1721, že nerozpustitelná unie vévodství nebyla oprávněná ani historií, ani po právní stránce, a že ve Šlesvicku bylo nástupnictví stejné jako v Dánském království, kde platil Královský zákon z roku 1665, umožňující nástupnictví žen.[21] Mezi obyvateli severního Šlesvicka se však našli i tací, v nichž bylo vědomí šlesvicko-holštýnského společenství navzdory dánskému jazyku silnější než přitažlivost dánské agitace. Rovněž existovali kulturně němečtí obyvatelé Šlesvicka, kteří ještě uvažovali celostátně a chtěli zůstat loajálními poddanými svého krále a nechybělo jim ani zvláštní šlesvické přesvědčení, že by se Němci a Dánové měli spojit v obraně proti zásahům z jihu a severu.[22]

Dánský nacionalismus, který utlačoval němectví ve Šlesvicku a usiloval o rozpuštění právně neoddělitelného spojení obou vévodství, působil na Metternicha jen do té míry, dokud mu bylo každé národní hnutí protivné. Kromě toho byly tyto dánské tendence demokratické povahy a usilovaly o zničení stávajících legálních vztahů. Metternich však na druhou stranu nemohl riskovat, že by díky odloučení knížectví od Dánska došlo k posílení pruské moci.[23]

Během 40. let 19. století se ve stavovských shromážděních Šlesvicka a Holštýnska stával stále hlasitějším požadavek užšího spojení obou vévodství a sjednocení jejich stavů. Řeč přišla také na reformní úsilí v zákonodárství, správě a justici.[24] Významnou roli v tomto úsilí sehrály petice. V roce 1840 podle rakouského vyslance ve Švédsku Eduarda hraběte von Woyna dala „*těmto petičním nesmys-*

[18] Ganschow 2013, 48; Scharff 1955, 30.
[19] Steefel 1932, 5–6.
[20] Salické či sálské právo je zákoník, který byl sepsán na počátku 6. století na rozkaz merovejského krále Chlodvíka I., a podle něhož bylo umožněno následnictví pouze v mužské linii.
[21] Steefel 1932, 5–6.
[22] Scharff 1955, 32.
[23] Srbik 1925, 109.
[24] Brandt 1966, 205.

lům“[25] podnět sama dánská královská vláda, neboť v odpovědích na nespočet adres, které dorazily při nástupu Christiana VIII. na trůn v roce 1839, odkazovala na stavovská shromáždění.[26] Šlesvické stavovské shromáždění se podle jeho zpráv do této chvíle jevilo obecně lépe smýšlejícím a loajálním, ovšem i ono trpělo chorobným velebením národnosti. Navíc Woyna Metternicha na konci roku 1840 upozorňoval, že dánská královská vláda doposud nepodnikla žádné kroky za účelem spojení Šlesvicka s Dánskem, které by tuto úzkostlivost opravňovaly. Ono chorobné přepětí je ve skutečnosti založeno jen na několika novinových článcích dánské centralizační strany.[27]

Woyna pozorně sledoval průběh jednání ve stavovských shromážděních, která se sešla 15. října 1840 ve Wiborgu a Šlesviku. Metternichovi v této souvislosti napsal: „*Bohužel nejsem schopen oznámit Vaší Výsosti výsledek* [jednání sněmu] *nebo jednání jednotlivých členů stavů nebo stanovisko, které by dokazovalo lásku a důvěru králi!! Naopak nesla všech jednání charakter důkladně promyšleného revolučního smýšlení.*“[28] Na tomto místě je nutné zdůraznit, že Metternich spatřoval v revolučním násilí smrtelnou hrozbu pro existující evropský řád, a proto se mnoho let snažil zachovat stabilitu a mír. Všechna nacionální hnutí, zvláště to německé, považoval pouze za jednu z fází demokratického hnutí vedoucího přímo k anarchii. Z toho důvodu vedl celý život kampaň proti velkým nacionálním, liberálním a demokratickým hnutím a potlačoval všechny pokusy o revoluci. Dokázal využít strachu německých vládců ze spiknutí k tomu, aby na konferencích v Karlových Varech roku 1819 a ve Vídni v letech 1820 a 1834 prosadil protirevoluční opatření, která značně stěžovala činnost německým nacionalistům i liberálům.

Pro Lehmanna a ostatní stejně smýšlející nepřicházela v úvahu ani nezávislost Šlesvicka ani dělení vévodství kvůli nejisté a promíchané jazykové hranici: „*Celistvé musí patřit k Dánsku nebo k Německu a stejně tak, jak je nyní jisté, že nepatří k Německu a nikdy k němu nepatřilo, tak je jisté, že navzdory své administrativní nezávislosti je po politické stránce částí Dánska. Proto rozumíme pod pojmem Dánsko všechny země mezi Öresund a Eider, a jsme připraveni naše staré Dánsko bránit před velezrádným křikem Nordalbingaňů.*“[29] V Lehmannově proslovu byly rovněž odmítnuty německé úvahy o přijetí Dánska jako námořního státu do Německého spolku.[30] Tento požadavek se objevil v důsledku válečného nebezpečí, které existovalo na počátku 40. let 19. století mezi Francií a Německým spolkem v souvislosti s Rýnskou krizí,[31] kdy se do zorného pole dostala problematika postoje k Německému spolku. Velmi často byla nyní v dánských a německých liberálních novinách nadnášena otázka, zda se má Dánsko důkladněji a neoddělitelněji spojit s Německem nebo se Švédskem a Norskem a vytvořit tak spolek, který byl dlouho snem dánských liberálů. Dánský král jakožto holštýnský vévoda byl povinen dát

[25] Woyna Metternichovi, Kodaň, 2. 8. 1840, HHStA, StAb, Dänemark 108.
[26] Woyna Metternichovi, Kodaň, 2. 8. 1840, HHStA, StAb, Dänemark 108.
[27] Woyna Metternichovi, Kodaň, 6. 11. 1840, HHStA, StAb, Dänemark 108.
[28] Woyna Metternichovi, Kodaň, 27. 12. 1840, HHStA, StAb, Dänemark 108.
[29] Ganschow 2013, 49. Öresund je jednou z mořských úžin, která odděluje dánský Sjælland od švédského Skøane. Nordalbingie byla jedním ze čtyř administrativních regionů středověkého Saského vévodství.
[30] Ganschow 2013, 49.
[31] Více k tomuto tématu v Šedivý 2013a.

k dispozici Německému spolku holštýnské vojáky. Zároveň se také v tomto období objevily německé plány, jejichž cílem bylo učinit z Dánska námořní stát (*Admiralstaat*) Německého spolku, jehož flotila by v Baltském moři sloužila německým účelům.[32] Dánské loďstvo a válečná flotila, „*nejvíce vynikající věc, kterou Dánsko disponuje*“ – by se staly Německému spolku užitečnou mocenskou oporou a nahradily by současně chybějící marinu spolkovou.[33] Rovněž byly zdůrazňovány nepopiratelné obchodní výhody, plynoucí z tohoto spojení jak pro Německo, tak pro Dánsko. Německá strana doufala a věřila, že pruský dvůr by podpořil její plány, a to především kvůli existujícímu celnímu spolku, jehož členem Holštýnsko nebylo. Nyní se jím však měl stát Hamburk, jehož obchodní zájmy byly s Holštýnskem tak úzce propojené, že jeden bez druhého nemohly dobře existovat.[34]

K zásadnímu zvratu došlo 14. května 1840, kdy Christian VIII. vydal jazykový edikt. Toto nepatrnou menšinou přijaté nařízení přimělo šlesvické stavovské shromáždění nařídit a přísně prosazovat dánský soudní a správní jazyk všude tam, kde byla dánština jazykem církevním.[35] Tím král do značné míry vyhověl požadavkům Eider-Dánů, ovšem na druhou stranu vyvolal mezi Němci široké protestní hnutí, v němž se začal měnit starý zemský patriotismus obyvatel Šlesvicko-Holštýnska ve skutečné národní hnutí.[36] Ti, kteří smýšleli prodánsky, byli však potěšeni a zaslali děkovnou adresu dánskému králi s třemi tisíci podpisů. Ovšem vévoda Augustenburský, který stál v čele šlesvicko-holštýnského hnutí, napadl edikt a všechny, kteří se na něm shodli. Považoval jej za „dánskou propagandu“ a za pokus zničit administrativní jednotu ve vévodstvích.[37] Šlesvicko-holštýnská otázka se stala otázkou německou. Nešlo přitom již jen o to chránit domněle ohroženou německou národnost ve Šlesvicku, nýbrž prostřednictvím začlenění této země do společného německého státu dlouhodobě posílit mocenské postavení Německa v Evropě a na světových mořích.[38]

Christian VIII. však chtěl udržet dánský stát v jednom celku a vyvarovat se demagogů, a proto na počátku roku 1842 jmenoval Friedricha Emila Augusta, prince Šlesvicko-Holštýnsko-Sondenbursko-Augustenburského, knížete von Noer, bratra vévody Augustenburského, místodržitelem Šlesvicko-Holštýnska a současně jmenoval bratry Heinricha a Josefa Reventlow-Criminilovi, původem z Holštýnska, na vysoké posty. První se stal dánským ministrem zahraničí a druhý šéfem šlesvicko-holštýnského kancléřství. Tímto svým činem chtěl dánský král ukázat vévodstvím jistou vstřícnost. Na druhou stranu však mezitím schválil nařízení, která měla za cíl splynutí Šlesvicko-Holštýnska s Dánskem. Vévodství se na jejich základě měla vzdát svého s Hamburkem a Lübeckem shodného peněžního standardu a přizpůsobit se dánskému peněžnímu systému. Úředníci museli nosit dánskou kokardu, zatímco modro-bílo-červené barvy byly zakázány.[39] K tomu navíc

[32] Skovmand 1973, 70.
[33] Woyna Metternichovi, Kodaň, 29. 8. 1841, HHStA, StAb, Dänemark 109.
[34] Woyna Metternichovi, Kodaň, 29. 8. 1841, HHStA, StAb, Dänemark 109.
[35] Brandt 1966, 205; Benöhr 1911, 9.
[36] Hahn a Berding 2010, 470–471.
[37] Skovmand 1973, 70.
[38] Hahn a Berding 2010, 470–471.
[39] Skovmand 1973, 70; Brandt 1966, 211–212.

bylo přikázáno přebudování armády podle dánského vzoru, přemístění šlesvického batalionu do Fredericie a Kodaně stejně jako vnucení dánské vlajky.[40]

Královo počínání zklamalo ty, kteří se před dvěma lety těšili z jazykového reskriptu. V této situaci potřebovalo dánské hnutí vzpruhu. Podnět přišel v okamžiku, kdy advokát Jacob Guido Theodor Gülich z Apenrade dne 11. listopadu 1842 ve šlesvickém stavovském shromáždění požadoval, aby označení „dánské vlastnictví“ bylo odstraněno z lodí vévodství.[41] Náhle jeden z poslanců za Sonderburg, který byl zároveň zástupcem dánské strany, na místo, aby mluvil německy, se rozhodl hovořit jen dánsky a svou řeč chtěl do protokolu zanést rovněž v dánském jazyce. Následně byl řečník nejen kvůli jazyku, ale také kvůli tomu, o čem chtěl diskutovat, prezidentem shromáždění Nicolausem Falckem vykázán, aby byl zachován pořádek. Tímto poslancem byl jistý Peter Hiort Lorenzen.[42] V důsledku tohoto incidentu, byla koncipována stížná petice směřovaná na dánského krále. Ti, co ji napsali, byli podle Woyny natolik drzí, že obvinili králova vlastního švagra, vévodu Augustenburského, jakožto člena stavovského shromáždění a královského komisaře hraběte Criminila ze zanedbání svých povinnosti.[43] Teprve v roce 1844 dospěl Christian VIII. ke konečnému rozhodnutí. Nařídil, aby byl dánský jazyk ve šlesvickém stavovském shromáždění používán jen těmi poslanci, kteří neovládají němčinu.[44]

Pozornost se stále obrací k neklidné otázce, týkající se dánské nebo německé národnosti Šlesvicka, informoval ve své zprávě hrabě Woyna Metternicha v červnu 1843 a zároveň prohlašoval, že by se tento stav již dávno uklidnil, kdyby nebylo stálého přílivu článků, které obě strany využívaly ve svůj prospěch. Kromě toho také upozornil na konání lidových slavností pod širým nebem, které byly pořádány různými politickými společnostmi. Poukazoval také na fakt, že těmto slavnostem, které sice prozatím probíhaly bez nepříjemných výstupů, nebyly kladeny vůbec žádné překážky, pouze byly z povzdálí pozorovány. Důležitější než tyto pletichy se však Woynovi jevila činnost takzvaného Skandinávského spolku,[45] neboť 4. července 1844 skandinávská strana uspořádala demonstraci.[46] Jednalo se v pořadí již o druhou slavnost na pahorkatině Skamlingsbanken (u Koldingu). Obě shromáždění si získala svůj zvláštní ráz tím, že na nich mladý, výřečný farmář Laurids Skau ze Sommerstedtu u Haderslebenu, vznášel hořká obvinění kvůli převaze německého jazyka v severním Šlesvicku. Tak povstalo během několika málo let na půdě severního Šlesvicka lidové hnutí proti němectví, které vedlo boj za dánský jazyk a dánský národní ráz s takovou vášní a rozhořčením, že se řešení šlesvicko-holštýnské otázky mírovou cestou již tehdy jevilo krajně ohroženo.[47]

---

[40] Do té doby měla vévodství své vlastní staré regimenty, z nichž každý měl své garnisony ve vévodstvích pod vlastními prapory: Šlesvicko se zlatým lvem v modrém poli, Holštýnsko s bílým polygonem v červeném poli. Nové formování rozpustilo staré regimenty, jejich prapory byly zaměněny za dánský, jejich názvy vymizely. Droysen 1850, 145; Thudichum, 1871, 13.

[41] Skovmand 1973, 71; Brandt 1966, 205.

[42] Woyna Metternichovi, Kodaň, 26. 11. 1842, HHStA, StAb, Dänemark 109.

[43] Woyna Metternichovi, Kodaň, 6. 12. 1842, HHStA, StAb, Dänemark 109.

[44] Skovmand 1973, 72.

[45] Jako spolek oficiálně neexistoval.

[46] Woyna Metternichovi, Kodaň, 12. 6. 1843, HHStA, StAb, Dänemark 110.

[47] První se konala 18. května 1843. Brandt 1966, 210–211.

V rámci šlesvicko-holštýnského hnutí došlo tváří v tvář rostoucí národní dánské agitaci k užšímu spojení než kdy dříve. Muži, kteří předtím stáli proti sobě, se nyní spojili do šlesvicko-holštýnské Zemské strany (*Landespartei*). Patřil k ní německý politik Wilhelm Hartwig Beseler, který se v těchto letech stal vůdčí osobností německé většiny ve šlesvickém stavovském shromáždění, a také protivník liberálů, vévoda Augustenburský. Toho však nepřiměla ke vstupu do strany změna politického smýšlení, nýbrž zištný úmysl prosadit s pomocí šlesvicko-holštýnského hnutí dědické nároky svého domu ve vévodstvích. Zemská strana pojala myšlenku lidových slavností jako prostředek politické agitace a mobilizace stoupenců. Po slavnostních banketech v Süderbrarup a Haddeby v dubnu a květnu 1843 se konala v červnu téhož roku v Jevenstedtu první velká lidová slavnost. Za účelem vymezení se vůči dánskému národnímu hnutí v severním Šlesvicku se pak v následujícím měsíci konala slavnost i v blízkosti Apenrade.[48]

Mezi oběma stranami byla vedena nesmírně čile bitva per, informoval Woyna Metternicha.[49] Na podzim 1843 se v Holštýnsku objevila brožura s názvem *Bože zachovej krále, našeho vévodu šlesvicko-holštýnského* (*Gott erhalte den König, unsern Herzog Schleswig-Holstein*), jejíž motto znělo: „*Nezávislost vévodství Šlesvicka a Holštýnska na Dánském království je jasná všem těm, kteří s nenuceným pohledem rozumí dějinnému vývoji našich zemských vztahů a dokážou jej ocenit. A pokud by kníže Metternich, konzervátor všech stávajících politických práv, učinil inspekci všech uznaných dokumentů, týkajících se Šlesvicko-Holštýnska, sám by řekl: ‚Obyvatelé Šlesvicka a Holštýnska mají pravdu‘.*“[50] Po tomto vstupu na titulní straně, následoval výčet dlouhé řady obecně známých dokumentů, které německá strana neustále vyzdvihovala, chtěla-li dokázat, že Šlesvicko kdysi nemohlo být odděleno od Holštýnska a nesmělo zůstat spojeno s Dánskem. Woyna se domníval, že tuto brožuru je nutné mezi jinými vyzvednout, neboť se zdálo, že byla koncipována pod bezprostředním vlivem vévody Augustenburského.[51]

V eskalujícím sporu s dánskými nároky získávaly šlesvické a holštýnské stavy stále širší podporu prostřednictvím liberálních a národních sil v Německu. V Kielu působící profesor Johann Gustav Droysen společně s bonnským profesorem Friedrichem Christophem Dahlmannem, který již dlouho vystupoval na straně zájmů Šlesvicka, rozhodně hájili historická práva obyvatel Šlesvicka a přispěli k tomu, že se po celém Německu zasazovali zemské sněmy, občanská shromáždění, univerzity či politikové různých směrů za zájmy obou vévodství.[52]

O slovo se začala během 40. let 19. století hlásit také politická poezie. Zmínit lze například báseň *Lidu!* (*An das Volk!*), z jejíchž veršů: „*Trikolora vysoko jako vlajka vlaje, / podívejme se; zda nám dánský lid mohou vzít! / Svatý boj rozněcuje lid od severu po jih, / dokud všude zní píseň vítězství*“, je zcela patrný dánský nacionalismus.[53] Dále se objevovaly básně poukazující na nerozdělitelnost vévodství a odvolávající se na ripenskou smlouvu. Jednou z nich byla v roce 1843 Moritzem Reichen-

[48] Löding 1985, 28–29.
[49] Woyna Metternichovi, Kodaň, 21. 3. 1842, HHStA, StAb, Dänemark 109.
[50] Woyna Metternichovi, Kodaň, 12. 6. 1843, HHStA, StAb, Dänemark 109.
[51] Woyna Metternichovi, Kodaň, 12. 6. 1843, HHStA, StAb, Dänemark 109.
[52] Hahn a Berding 2010, 470–471.
[53] *Sechs Lieder an Schleswig-Holstein! Heft einer Widmung an Sr. Majestät dem König Christian VIII. von Dänemark*, s. 15–16, https://play.google.com/store/books/

bachem v duchu písní o Rýnu složená *Píseň o Holštýnsku* (*Holsteinlied*), v níž autor provolával: „*A nyní nás chce dělit / prostřednictvím ducha propagandy? / Vždyť přece poznají, / že německé je, co německy se zve… / Se vším všudy tě mít nebudou; / nechť křičí, dál a dál! / Co chtějí ti dychtivý krkavci? / Tebe chrání královské slovo!*“[54] V podobném duchu se nesla i báseň *Právní dopis* (*Der Rechtsbrief*): „*‚Navždy mají zůstat neodděleny‘ / pravil kníže ušlechtilých úst, / slib zůstane navždy neporušen, / a Šlesvicko-Holštýnsko navždy nerozděleno.*“[55] Ovšem onou nejvýznamnější básní, která se vyvinula díky německým pěveckým slavnostem do bojové písně německého národního hnutí, byla báseň Matthäuse Friedricha Chemnitze *Šlesvicko-Holštýnsko, obklopené mořem* (*Schleswig-Holstein, meerumschlungen*), jež byla složena pro pěveckou slavnost, která se konala ve Šlesviku ve dnech 23.–25. července 1844.[56] Báseň sice doslova nezmiňovala německou jednotu, ovšem její konečný refrén měl čistě nacionalistické tendence: „*Šlesvicko-Holštýnsko, rodem příbuzné, neváhej, má vlasti!*“ („*Schleswig-Holstein, stammverwandt, / Wanke nicht mein Vaterland!*“).[57] Ve dnech 4.–6. srpna 1845 se sešly všechny německé pěvecké společnosti a spolky k velkoněmecké pěvecké slavnosti, která se konala ve Würzburgu. Skupinka německých bratří zde zpívala píseň Šlesvicko-Holštýnsko, obklopené mořem, načež se severní bratří sami od sebe obrátili na celou německou vlast s písní *Šlesvicko-Holštýnsko Německu* (*Schleswig-Holstein an Deutschland*).[58] Stejného přijetí se Chemnitzova píseň dočkala i v Kolíně roku 1846 a Lübecku o rok později.[59]

Dne 22. října 1844 odhlasovalo stavovské shromáždění ve Viborgu adresu dánskému králi v duchu eider-dánské politiky, v níž požadovalo, aby prohlásil celé své panství za nedělitelné a dědičně neoddělitelné, tedy, že Královský zákon platí v celém Dánsku. Zároveň byl také přijat návrh kodaňského starosty Tageho Algreen-Ussinga, podle kterého měl být dánský národní stát podle Královského zákona zachován také při ženském následnictví. Šlesvické i holštýnské stavovské shromáždění se následně ocitlo doslova pod palbou protestních petic.[60] Dne 11. listopadu 1844 byla v Kielu sepsána petice proti Ussingově návrhu směřovaná holštýnskému stavovskému shromáždění, v jejíž předmluvě se pravilo: „*Dánové vidí zničení německé moci, zánik veškerého národního cítění a domnívají se, že kus německé země, který oddrolený stojí pod jejich vládou, mohou s lehkým úsilím dánizovat.* […] *ale v posledním desetiletí se duch národa stával silnějším, v celém Německu se postupně vyvíjel jasný pocit německé národnosti.* […] *Ale doufáme s pevnou vírou, že [královský vévoda] nepřeslechne hlas svých německých poddaných. Může ale přijít, cokoli chce, budeme se pevně držet německé vlasti, budeme pevně stát proti každému úsilí, které nás chce od ní oddělit, budeme ze všech sil bojovat*

details/Sechs_Lieder_an_Schleswig_Holstein_Von_einem_Schle?id=gaBdAAAAcAAJ&hl=en, 12. 12. 2016.

[54] Benöhr 1911, 12.

[55] Ebrard 1863, 3.

[56] Brandt 1966, 206–207; Löding 1985, 25 a 29; Benöhr 1911, 25.

[57] Vanchena 2000, 24.

[58] Benöhr 1911, 28.

[59] Vanchena 2000, 74.

[60] Hahn a Berding 2010, 470; Peter 1972, 29; Skovmand 1973, 81–82 a 89; Brandt 1966, 212.

za povstání Německa. Nespokojenost následují petice, toto je jedna z nich.“[61] Po kielské petici následoval 21. prosince 1844 protest provinčních stavů Holštýnska, který obsahoval tři teze: 1. vévodství jsou nezávislými státy, 2. mužská linie vládne ve vévodstvích, 3. vévodství holštýnské a šlesvické jsou pevně spojenými státy.[62]

Reakcí byl protest Šlesvického spolku proti stížnému spisu holštýnského stavovského shromáždění z 21. prosince 1844 a proti vměšování se německých stavovských shromáždění do šlesvických záležitostí. V tomto protestu se psalo: „*Jsme přesvědčeni, že Šlesvicko je součástí dánského státu; ani na okamžik jí nepřestalo být; a nikdy od počátku historického času tomu nebylo jinak. Dále jsme přesvědčeni, že Šlesvicko nemůže být od dánského státu odděleno prostřednictvím jakékoli výměny regenta v Dánsku. Nakonec objasňujeme, že za největší politické neštěstí, které by mohlo potkat Šlesvicko, považujeme to, když se oddělí od Dánska a splyne s Holštýnskem, a bylo-li by včleněno do Německého spolku, nejen proto, že Šlesvicko by bylo opomíjeno ve všech vnějších vztazích, nýbrž především, že náš jazyk a národnost, a tím náš celý duchovní život by byl takovýmto spojením potlačován a bylo by s ním špatně nakládáno, a naše občanská nezávislost by byla úplně zničena.*“[63]

4. Otevřený dopis

V této chvíli byl Christian VIII. nucen zvolit si stranu a taky tak učinil, když 8. července 1846 zveřejnil takzvaný otevřený dopis, v němž stálo, že dědická posloupnost podle Královského zákona, to znamená v ženské linii, je platná v dánském království, ve Šlesvicku i v Lauenbursku. V otázce Holštýnska panovala jistá pochybnost.[64] Šlesvicku kromě toho slavnostně slíbil, že není jeho záměrem se nějakým způsobem dotknout jeho nezávislosti. Ovšem zdůraznil, že je navzdory ní s monarchií nerozlučně spojeno. Tento akt znamenal rozkol mezi králem a vévodou Augustenburským. Na protest složili své úřady také kníže von Noer a Josef Reventlow-Criminil.[65] Holštýnské stavy zpočátku směřovaly své stížnosti ohledně porušení ústavy na královskou dánskou vládu.[66] Později se obrátily na německý spolkový sněm ve Frankfurtu nad Mohanem a protestovaly, že jejich ústava byla porušována. Šlesvické stavy dokonce odhlasovaly, že Šlesvicko by mělo být přijato do Německého spolku. Rozčílení ve vévodstvích bylo tak velké, že se ocitlo na pokraji revoluce.[67]

[61] *Die Kieler Petition gegen den Antrag Ussings auf eine landesherrliche Erklärung über die dänische Staatseinheitsfrage*, https://play.google.com/store/books/details/Fr_Hedde_Die_Kieler_Petition_gegen_den_Antrag_Ussi?id=MM5CAAAAcAAJ&hl=en, 12. 12. 2016.

[62] Twiss 1848, 64.

[63] *Protest des Schleswigschen Vereins gegen die sogenannte Verwahrungsacte der Holsteinischen Ständeversammlung vom 20. Decbr. 1844 und gegen die Einmischung Deutscher Ständeversammlungen in die Schleswigschen Angelegenheiten*, https://play.google.com/store/books/details/Anonymus_AC10219866_Protest_des_Schleswigschen_Ver?id=UipiAAAAcAAJ&hl=en, 12. 12. 2016.

[64] Peter 1972, 29–30.

[65] Skovmand 1973, 82; Brandt 1966, 213.

[66] Tajné ministerstvo meklenburského velkovévodství vyslanci meklenburského velkovévodství u Spolkového sněmu a tajnému radovi von Schack do Frankfurtu, Schwerin, 18. 9 1846, LHA SN 4.11-1 Nr. 753.

[67] Skovmand 1973, 82; Brandt 1966, 213.

Největší rozruch nepůsobily pouze návrhy ze strany šlesvických stavů, nebo ten vévody Augustenburského, týkajícího se reunie obou německých vévodství, ani návrh jistého poslance, formulující požadavek na administrativní oddělení vévodství od Dánska, nebo nestoudný návrh požádat krále, aby propustil své ministry a změnil svou politiku, ale především požadavek na začlenění Šlesvicka do Německého spolku.[68] Názory dánských ministrů na to, jaká byla nejvhodnější opatření k uklidnění lidového kvasu a k zamezení všech lidových demonstrací v Holštýnsku, se značně lišily. Přičemž se do popředí dostalo volání po striktním vykonávání spolkových německých zákonů, a to včetně těch z června 1832.[69] Ovšem v případě těchto zákonů bylo opomenuto, že byly publikovány v době bouře, proto bylo nutné vyřešit nastalou situaci nařízením novým.[70]

Německé veřejné mínění se postavilo na stranu vévodství a šlesvicko-holštýnskou otázku nyní považovalo za celoněmecký národní problém.[71] To bylo zcela patrné například z petice s názvem *Stateční němečtí bratři ve Šlesvicko-Holštýnsku!* (*Wackre Deutsche Brüder in Schleswig Holstein!*), která byla publikována 5. září 1846 v Norimberku a hlásala: „*V dobrém a zákonném boji, který bojujete, vás doprovázíme, my, podepsaní občané a obyvatelé Norimberku jako každý správný Němec.*“[72]

Metternich byl toho názoru, že nařízení vyhlášené otevřeným dopisem nabývalo podoby komplikace, jejíž průběh a vyřešení nebylo možné žádným způsobem předvídat. Z tohoto důvodu vídeňský kabinet v prvních okamžicích vývoje této záležitosti ještě neměl zaujmout žádný oficiální postoj, naopak si měl vyhradit co nejúplnější svobodu jednání. Proto se v odpovědích na výzvy, které doposud dorazily v této otázce z Kodaně a Oldenburgu do Vídně, kancléř omezil pouze na obecné výrazy prostého přijetí. Byl však přesvědčen o tom, že v tomto nově vzniklém problému, v němž sehrály roli dynastické, národní, politické, státně-právní a spolkově-právní, ale také i revoluční zájmy a tendence, bylo možné dosáhnout uspokojivého východiska jen tehdy, když se velmoci, v přední linii Rakousko a Prusko, shodnou na společných zásadách a cílech. V tomto duchu se proto rozhodl informovat nejprve berlínský kabinet o stanoviscích Vídně, které však mohly být v této chvíli pouze obecné povahy. 1. Dánský král jakožto regent v zemích tvořících dánskou monarchii má právo učinit a nechat uznat opatření týkající se následnického práva ve vévodstvích Holštýnsku a Šlesvicku. Měl by však při tom respektovat listinná práva, která v nich platila, a tím na základě práva předejít možným rozepřím, které mohly nastat v případě vymření v Dánsku nyní panující mužské linie. 2. Dříve, než dánský král definitivně stanoví a zveřejní ona opatření, je žádoucí, aby se předem dohodl s agnáty oprávněnými dědit. To, že tak zatím neučinil, dokazuje předložený oldenburský protest, stěžující si, že přinejmenším vůči této větvi holštýnsko-gottorfského domu nebyl z královské strany učiněn žádný pokus dohodnout se. 3. Cizí mocnosti, kterým nepřísluší nárok ve vztahu k nástupnictví

[68] Ascheraden Fridrichu Vilémovi IV., Kodaň, 11. 11. 1846, GStA, III. HA MdA, I Nr. 4617/2.
[69] Ascheraden Fridrichu Vilémovi IV., Kodaň, 30. 7. 1846, GStA, III. HA MdA, I Nr. 4617/2.
[70] Ascheraden Fridrichu Vilémovi IV., Kodaň, 11. 8. 1846, GStA, III. HA MdA, I Nr. 4617/2.
[71] Brandt 1966, 213–214.
[72] *Wackre Deutsche Brüder in Schleswig Holstein!*, https://play.google.com/store/books/details/Wackre_Deutsche_Br%C3%BCder_in_Schleswig_Holstein?id=3-9DAAAAcAAJ&hl=en, 12. 12. 2016.

ve vévodstvích, mají na tuto spornou otázku nahlížet jako na ryze vnitřní dánskou záležitost, do níž se nemají vměšovat tím, že by předčasně uznaly nástupnická práva té či oné strany. 4. Výjimku v tomto pravidle tvoří Rakousko a Prusko coby členské státy Německého spolku. Jejich vměšování se však mohlo týkat pouze těch částí dánského státu, které byly součástí Německého spolku, jmenovitě vévodství holštýnského a lauenburského. Zároveň je žádoucí, aby Německý spolek vzal tuto záležitost na vědomí, neboť se v souvislosti se sporem o nástupnictví mezi německými spolkovými zeměmi, se stavovskou stížností nebo s rodícím se neklidem v dánsko-německé spolkové oblasti mohly naskytnout podněty pro jeho intervenci. Ve všech těchto případech budou Rakousko a Prusko ve spolkovém sněmu vystupovat společně a jednat na základě stávajících spolkových zákonů a spolkových zájmů. 5. Všechny mocnosti by se měly vyvarovat poskytování záruk té či oné straně, a zachovat si tak svobodný postoj v případném dědickém boji.[73] O tuto depeši se Metternich podělil s pruským státníkem Karlem Ernstem Wilhelmem von Canitz und Dallwitz, který mu odpověděl 10. srpna 1846, a ujistil kancléře o plném souhlasu pruského kabinetu se všemi body.[74]

Metternich byl toho názoru, že v dánské monarchii hrozilo, že se do konfliktu dostane právo a státní zájem. Byl přesvědčen, že pouze zachování integrity státu mohlo dánské království ochránit před ztrátou politické nezávislosti a skandinávským sjednocovacím tlakem. V souvislosti s vlnou národního vzrušení, kterou otevřený dopis vyvolal, dospěl rakouský státník k názoru, že jedinými oprávněnými se k oné záležitosti vyslovovat byli zaprvé ti, jenž do ní byli zapojení právní cestou, zadruhé hlavní mocnosti v souvislosti s účinkem, který měl mít její výsledek na politickou oblast Německého spolku, a zatřetí centrální úřady Německého spolku. Domníval se, že ani univerzita v Heidelbergu, ani německé magistráty či vzdělávací a pěvecké spolky nemají s řešením nástupnické otázky ve vévodstvích nic společného, a tím pádem ani nemají právo se do této záležitosti žádným způsobem vměšovat. Podle Metternicha se v srpnu 1846 záležitost spojená s otevřeným dopisem nacházela teprve v první instanci, dokonce ani to ne, neboť zatím byla pouze řeč o eventualitách. Nástupnictví ještě nebylo zahájeno.[75]

V otázce podání protestů k německému spolkovému sněmu byl Metternich toho názoru, že s nimi v této fázi nemohlo být učiněno nic víc, než je pouze zaznamenat do akt. Podle jeho názoru měla každá strana právo protestovat, pokud šlo o zachování skutečně nebo domněle ohrožených práv, a to u kompetentních úřadů a ve správný čas. V této souvislosti však zdůrazňoval, že se to týkalo pouze přímo povolaných stran a nejvyšších německých spolkových úřadů nebo příslušných kabinetů. Podle jeho názoru měl německý spolkový sněm, ba dokonce musel dát řeč stížným stranám. Pustit se v této věci dál se však prozatím nemohl. Otázka potlačení povyku, prohlašoval rakouský státník, byla záležitostí jednotlivých německých vlád, které měly v prvé řadě právo manipulovat s morálním a materiálním pořádkem na vlastním území.[76]

[73] Metternich-Winneburg 1883, Metternich Handelovi, Kynžvart, 7. 8 1846, 252–254.
[74] Metternich-Winneburg 1883, Metternich Handelovi, Kynžvart, 7. 8 1846, 255.
[75] Metternich-Winneburg 1883, Metternich Canitzovi, Kynžvart, 22. 8 1846, 256–259.
[76] Metternich-Winneburg 1883, Metternich Canitzovi, Kynžvart, 22. 8 1846, 256–259.

Canitz byl toho názoru, že je žádoucí, aby Německý spolek v otázce nástupnictví v Holštýnsku brzy projevil nějakou aktivitu, jinak hrozilo, že by se politická opozice v Německu, liberálové a demokraté, zmocnila celé věci sama. Následkem mohlo být narušení základů společenského a právního stavu v celém Německu. Tento názor byl podle Metternicha naprosto správný. Důležité však bylo správné směřování a načasování.[77] Vídeňský kabinet si dobře uvědomoval, co bylo na situaci, vyvolané otevřeným dopisem, revolučního, a že na obecném napětí nesla podíl také část německých knížat.[78]

Aby se kancléř vyhnul sporům o trůn a zachoval integritu celého dánského státu, nebyl nakonec ochoten podřídit se německým právním nárokům, ani politickým zájmům Dánska a přáním Christiana VIII.[79] S jeho souhlasem pak vyslovil německý spolkový sněm dne 17. září 1846 důvěrné očekávání, že dánský král bude při konečném určování nástupnictví respektovat práva všech a každého, zvláště Německého spolku, agnátů oprávněných dědit a zákonného zemského shromáždění Holštýnska.[80]

Augsburské obecné noviny (*Augsburger Allgemeine Zeitung*) již několikrát zpravovaly o tom, že dánský ministr baron Georg Heinrich von Löwenstern rezignoval na svůj post a nyní se nachází ve Vídni, kde zůstane do konce příštího října, o čemž informoval v srpnu 1846 bavorský vyslanec ve Vídni hrabě Franz Oliver von Jenison-Walworth bavorského krále Ludvíka I. Löwenstern byl pověřen oficiálně předat Metternichovi otevřený dopis svého vládce. Ten se totiž domníval, že kvůli neklidu, který publikování zmíněného dopisu vyprodukovalo ve vévodstvích stejně jako v jiných zemích Německého spolku, by mohla být celá záležitost přivedena na německý spolkový sněm, a to buď jménem knížat, jejichž dědická práva byla poškozována, nebo členem Německého spolku či ze strany vyhoštěných osob, které patřily do stavů zmiňovaných vévodství.[81] Vzápětí Löwenstern obdržel zpět nótu, ve které však kníže pouze potvrzoval přijetí otevřeného dopisu od dánského krále, a memoranda, které jej doprovázelo, a jejich předání v Kynžvartu.[82]

Obsah depeše, kterou Löwenstern předal Metternichovi, lze shrnout v následujících čtyřech bodech: 1. zachování integrity dánské říše v jejím nynějším stavu je v zájmu země i evropského státního systému; 2. uspokojení proti sobě stojících práv agnátů mělo být dosaženo cestou dohody, jednotlivé právní otázky měly být podřízeny vyšší otázce integrity; 3. je nutné vyčkat na klidnější moment, než bude zahájeno jednání; 4. dánský kabinet prosí o spolupráci obou mocností, Rakouska a Pruska, prostřednictvím rad a podpory, přičemž by se prozatím mohly přiklonit k principu integrity a vyjádřit souhlas s připravenými názory. Metternich na depeši odpověděl velmi obecně a se svými názory nejprve obeznámil berlínský kabinet. Jeho odpověď ze 17. června 1847 zněla zhruba takto: ad 1. zachování integrity dánského království v jejím nynějším stavu se jeví i rakouskému dvoru v zájmu zúčastněných zemí i nanejvýš žádoucím výsledkem s ohledem na politickou situaci ve světě; ad 2. zmíněné právní požadavky jsou uspokojitelné jen prostřednictvím

[77] Metternich-Winneburg 1883, Příloha k depeši z 22. 8. 1846, 259–261.
[78] Metternich-Winneburg 1883, Metternich Münchovi, Praha, 13. 9. 1846, 263–264.
[79] Srbik 1925, 112.
[80] Metternich-Winneburg 1883, 264.
[81] Jenison-Walworth Ludvíkovi I., Vídeň, 13. 8. 1846, BayHStA, MA 2414.
[82] Jenison-Walworth Ludvíkovi I., Vídeň, 28. 8. 1846, BayHStA, MA 2414.

jednání; ad 3. určení doby, kdy bude vhodné něco podniknuout, se přenechává na rozhodnutí dánského krále; ad 4. ujištění o spolupráci v ad. 2 označených mezí.[83]

Obtížnost záležitosti spočívala podle Metternicha ve třech neoddělitelných principech, jimiž byly integrita, Královský zákon a právo agnátů. K dosažení prvního bylo zapotřebí buď druhé, nebo třetí ponechat stranou. V nastalé situaci se jevilo nejjednodušším vzdát se Královského zákona. To byla jediná možná cesta. Kancléř byl přesvědčen o tom, že pokud budou výše zmíněné názory přijaty v Kodani, je žádoucí, aby s nimi dánský dvůr co nejrychleji seznámil i Rusko. Rovněž mu bylo zcela jasné, že s onou spornou otázkou v dnešním stádiu jednání Německý spolek nic nezmůže. Ovšem mělo-li být na právech agnátů nebo jakéhokoli z dotčených krajů spácháno násilí ze strany dánského dvora, potom mělo Rakousko s Pruskem postupovat ve shodě a snažit se uhájit všechna legitimní práva, zvláště ta Německého spolku.[84]

V prosinci roku 1847 pověřil Christian VIII. královského komisaře u stavovského shromáždění, aby vypracoval objasnění ústavní otázky. Ten dodal na druhý svátek vánoční návrh ústavy se zákonodárným parlamentem oprávněným vypisovat daně. Král stanovil, že návrh bude projednán 6. ledna 1848 ve státní radě. Ovšem toto zasedání se již nekonalo. Večer 20. ledna 1848 Christian VIII. zemřel. Jeho syn byl vzápětí provolán Frederikem VII. Před svou smrtí zanechal synovi dopis, ve kterém mu radil, aby dánskému lidu a vévodstvím přislíbil společnou ústavu. Ta byla vyhlášena 28. ledna 1848.[85] Předpoklady kodaňské vlády, že se prostřednictvím vyhlídky na liberální ústavu utiší národní hnutí, se ukázaly jako relevantní. Německé národní požadavky začaly být v důsledku zabývání se konstitučním problém zatlačovány do pozadí. V tomto okamžiku však vypukla únorová revoluce, jejímž následkem přišel tento poslední pokus dánské koruny utišit národní síly uvnitř státu vniveč, neboť se národní spory vynořily nanovo a ještě ostřeji.[86]

5. Závěr

Ve 30. letech 19. století vzniklo ve Šlesvicku jak německé, tak dánské národní hnutí. Obě požadovala celé Šlesvicko pro sebe. V souvislosti s úmrtím krále Frederika VI. v roce 1839 byla otevřena nástupnická otázka. Eider-dánská strana prohlašovala, že dánský Královský zákon platil od roku 1721 i pro Šlesvicko. Německá strana však naopak tvrdila, že s ripenskou smlouvou z roku 1460 přešel holštýnský nástupnický řád také na Šlesvicko. Když poté 8. července 1846 Christian VIII. zveřejnil svůj otevřený dopis, přiklonil se jím v podstatě na stranu Eider-Dánů. Metternich nepovažoval toto rozhodnutí za příliš šťastné. Byl však přesvědčen o tom, že v tomto nově vzniklém problému, v němž sehrály roli dynastické, národní, politické, státněprávní a spolkově-právní, ale také i revoluční zájmy a tendence, bylo možné dosáhnout uspokojivého východiska jen tehdy, když se velmoci, v přední linii Rakousko a Prusko, shodnou na společných zásadách a cílech. K této záležitosti se měly podle jeho názoru právo vyslovit pouze ti, kteří do ní byli zapojeni právní cestou,

[83] Metternich-Winneburg 1883, Metternich Drintsovi, příloha k depeši ze 17. 6. 1847, 445–447.
[84] Metternich-Winneburg 1883, Metternich Canitzovi, Vídeň, 17. 6. 1847, 441–445.
[85] Skovmand 1973, 89–90.
[86] Brandt 1966, 216–217.

tedy Holštýnsko-Oldenbursko včetně augustenburských a glückburských agnátů, hlavní mocnosti Německého spolku, to znamená Rakousko a Prusko, a centrální úřady Německého spolku. Nikdo jiný, žádné jiné mocnosti ani veřejnost, neměl do záležitosti zasahovat. Spolkový sněm s jeho souhlasem dne 17. září 1846 oznámil důvěrné očekávání, že dánský král při konečném určování nástupnictví bude respektovat práva všech a každého, zvláště Německého spolku, agnátů oprávněných dědit a zákonného zemského shromáždění Holštýnska. Metternich se obrátil proti liberalismu a bezostyšné agitaci, která zneužívala ctihodného pocitu národnosti za účelem převratu všeho zákonně existujícího, která působila proti salické dědické posloupnosti a vyvolávala znepokojení. Metternich si však neuvědomoval, že se jednalo o skutečné lidové hnutí, neviděl, stejně jako v době Rýnské krize, že se vzpíralo pyšné sebevědomí silného národa. Co se týče šlesvicko-holštýnské otázky, uvědomoval si rakouský státník, že otevřený dopis ještě neznamenal státní převrat a žádné porušení práva agnátů nebo stavů Holštýnska, nýbrž pouhé oznámení záměru, a že v budoucnu tedy buď dojde ke zrušení dánského královského práva, nebo bude dosaženo vyrovnání s agnáty.

Na tomto místě je rovněž nutné podotknout, že ve stejnou dobu, kdy byl Metternich nucen vzdát se svého postu v důsledku revoluce, která zasáhla Vídeň, došlo v Dánsku k vyhrocení situace, eider-dánská strana se dostala k moci a již 21. března 1848 nařídila včlenění Šlesvicka do Dánska. Metternich představoval jistý způsob chování – umírněnost, klid a usměrňování – který však byl v době nacionalismu odmítnut. Výsledkem byl konflikt mezi Dánskem na jedné straně a Rakouskem a Pruskem na straně druhé, který skončil dánským vítězstvím. Znovu se konflikt rozhořel v souvislosti se změnou na dánském trůně, ke které došlo v listopadu 1863, a následující proměnou ústavních poměrů v Dánsku. Tentokrát to bylo Prusko a Rakousko, kdo zvítězil a získal Šlesvicko, Holštýnsko a Lauenbursko pod svou kontrolu. Získaná kořist se však stala zdrojem trvalých dohadů a nakonec i předmětem válečných událostí, které ve své konečné fázi mimo jiné vedly ke sjednocení Německa.

Použité zdroje

Literatura

BENÖHR, Franz (1911): *Die politische Dichtung aus und für Schleswig-Holstein in den Jahren von 1840–1864*. Schleswig: J. Ibbeken.

BOTZENHART, Manfred (1985): *Reform, Restauration, Krise. Deutschland 1789–1847*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

BRANDT, Otto (1966): *Geschichte Schleswig-Holsteins. Ein Grundriß*. Kiel: Walter G. Mühlau.

CARR, William (1963): *Schleswig-Holstein 1815–1848. A study in national conflict*. Manchester: University Press.

GANSCHOW, Jan (2013): *Der Deutsch-Dänische Krieg 1864. Vorgeschichte, Verlauf, Folgen*. Graz: Ares Verlag.

GRIMM, Dieter (1988): *Deutsche Verfassungsgeschichte. 1776–1866. Vom Beginn des modernen Verfassungsstaats bis zur Auflösung des Deutschen Bundes*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

HAHN, Hans Werner a BERDING, Helmut (2010): *Handbuch der deutschen Geschichte. Band XIV. Reformen, Restauration und Revolution 1806–1848/49*. Stuttgart: Klett--Cotta Verlag.

HOLBORN, Hajo (1970): *Deutsche Geschichte in der Neuzeit*. Bd. 2. München: Oldenbourg-Verlag.

LÖDING, Frithjof (1985): *Theodor Storm und Klaus Groth in ihrem Verhältnis zur schleswig-holsteinischen Frage. Dichtung während einer politischen Krise*. Neumünster: Wachholtz.

PAULS, Volquart (1950): *Schleswig-Holstein zwischen Nord und Süd*. Neumünster: Wachholtz.

PETER, Michael (1972): *Der Konflikt in Schleswig-Holstein (1846–1852) im Spiegel der englischen Presse. Ein Beitrag zur Geschichte der deutsch-englischen Beziehungen um die Mitte des 19. Jahrhunderts*. Würzburg.

SCHARFF, Alexander (1955): *Schleswig-Holstein in der europäischen und nordischen Geschichte*. Kiel: Hirt.

SKOVMAND, Roar (1973): *Geschichte Dänemarks. 1830–1939. Die Auseinandersetzungen um nationale Einheit, demokratische Freiheit und soziale Gleichheit*. Neumünster: Wachholtz.

SRBIK, Heinrich Ritter von (1925): *Metternich. Der Staatsmann und der Mensch*. Bd. 2. München: Bruckmann.

STEEFEL, Lawrence D. (1932): *The Schleswig-Holstein Question*. Cambridge: Harvard University press.

ŠEDIVÝ, Miroslav (2013a): *Metternich, the Great Powers and the Eastern Question*. Plzeň: Západočeská univerzita.

ŠEDIVÝ, Miroslav (2013b): *Zrod německého nacionalismu*. Plzeň: Západočeská univerzita.

ŠUSTA, Josef (1923): *Dějiny Evropy. V letech 1812–1870. II*. Praha: Vesmír.

VANCHENA, Lorie A. (2000): *Political Poetry in Periodicals and the Shaping of German National Consciousness in the Nineteenth Century*. New York, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, Oxford, Wien: Peter Lang.

Archivy

Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München, Ministerium des Auswärtigen, 2412 a 2414.

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin, Dahlem, III. HA, Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten I, Nr. 4617/2.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Staatenabteilungen, Dänemark 108–110.

Landeshauptarchiv Schwerin, 4.11-1 Mecklenburg-Strel. Staatsministerium und Landesregierung, Nr. 753.

Publikované prameny

Die Kieler Petition gegen den Antrag Ussings auf eine landesherrliche Erklärung über die dänische Staatseinheitsfrage, https://play.google.com/store/books/details/Fr_Hedde_Die_Kieler_Petition_gegen_den_Antrag_Ussi?id=MM5CAAAAcAAJ&hl=en, 12. 12. 2016.

DROYSEN, Johann Gustav a SAMWER, Karl (1850), *Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das Königreich Dänemark. Aktenmäßige Geschichte der dänischen Politik seit dem Jahre 1806*. Hamburg: Perthes-Besser und Mauke.

EBRARD, Johannes Heinrich August (1863): *Schleswig-Holstein. Sechsundvierzig Lieder wider den Dänen*. Erlangen: Bläsing.

METTERNICH-WINNEBURG, Richard (ed.) (1883): *Aus Metternichs nachgelassenen Papieren*, Bd. 7. Wien Wien W. Braumüller.

Protest des Schleswigschen Vereins gegen die sogenannteVerwahrungsacte der Holsteinischen Ständeversammlung vom 20. Decbr. 1844 und gegen die Einmischung Deutscher Ständeversammlungen in die Schleswigschen Angelegenheiten, https://play.google.com/store/books/details/Anonymus_AC10219866_Protest_des_Schleswigschen_Ver?id=UipiAAAAcAAJ&hl=en, 12. 12. 2016.

Sechs Lieder an Schleswig-Holstein! Heft einer Widmung an Sr. Majestät dem König Christian VIII. von Dänemark, https://play.google.com/store/books/details/Sechs_Lieder_an_Schleswig_Holstein_Von_einem_Schle?id=gaBdAAAAcAAJ&hl=en, 12. 12. 2016.

THUDICHUM, Friedrich Wolfgang Karl (1871): *Verfassungsgeschichte Schleswig-Holsteins von 1806–1852 in ihren deutschen und europäischen Beziehungen*. Tübingen: Laupp.

TWISS, Travers sir (1848): *On the Relations of the Duchies of Schleswig and Holstein: To the Crown of Denmark and the Germanic Confederation, and on the Treaty-engagements of the Great European Powers in Reference Thereto*. London: Longman, Brown, Green, and Longmans.

Wackre Deutsche Brüder in Schleswig Holstein!, https://play.google.com/store/books/details/Wackre_Deutsche_Br%C3%BCder_in_Schleswig_Holstein?id=3-9DAAAAcAAJ&hl=en, 12. 12. 2016.

Summary

At the beginning of the 19th century, the Schleswig-Holstein question became a crucial factor in the national development of Denmark and Germany. In reality, the issue was made up of a complex set of problems concerning mutual relationships between Schleswig and Holstein and their relationship toward the Kingdom of Denmark and the German Confederation. This dealt mainly with whether Schleswig belonged to the Danish north or the German south and whether Schleswig-Holstein – an administrative, economic, and cultural unit that had been built up over centuries – would remain intact or whether the duchies would be severed.

The north of Schleswig was home to a significant Danish minority, which was experiencing a certain national awakening as a result of the revolutionary wave at the beginning of the 1830s and began to make linguistic demands. A turning point came when a language edict was issued in 1840, ordering that the Danish language, as the language of the court and administration, be used wherever Danish was used as the language of the Church. By doing so, the king to a large degree satisfied the wishes of the Eider-Danes and at the same time sparked a widespread protest movement and wave of nationalistic sentiment among Germans.

The creation of two political groups followed – the Eider-Danish side and the Schleswig-Holstein side. The Eider-Danish side placed emphasis on Schleswig's 1 000 years of existing association with Jutland and Denmark and the differing legal statuses between Schleswig and Holstein. Its aim was to incorporate Schleswig into a Danish nation state, the southern border of which would be formed by the Eider River, and to break off Denmark's obligations to the German Confederation that stemmed from Holstein's association to it. The relinquishment of Holstein and Lauenburg was offered as a solution. On the opposing side, the Schleswig-Holstein side pointed to the link between the two duchies based on the Treaty of Ribe and strove to integrate Schleswig into the German Confederation.

In the escalating dispute over Danish claims, the Schleswig and Holstein estates began to gain wider support of liberal and nationalist powers in Germany. At this point, Christian VIII was forced to take sides and on July 8, 1846, he published his Open Letter stating that hereditary succession according to royal law is valid in the Danish Kingdom, in Schleswig, and in Lauenburg. In doing so, he again satisfied the wishes of the Eider-Danes. A score of complaints ensued from the Holstein estates, which were first addressed to the royal Danish government and then to the Federal Diet in Frankfurt. Anger grew so large in the duchies that they began to near war. German public opinion took the side of the duchy and began to view the Schleswig-Holstein question as a German-wide national problem.

Metternich was of the opinion that the publishing of the Open Letter was not a wise choice. He was convinced that a satisfactory solution to this emerging problem could only be achieved if the powers of Austria and Prussia agreed on shared principles and goals. In connection to the wave of national excitement that the Open Letter evoked, Metternich reached the conclusion that the only parties entitled to their say in the matter were, firstly, those that were involved in it in a legal manner, secondly, the main powers involved in terms of this matter's effect on the political field of the German Confederation, and thirdly, the central authorities of the German Confederation. With his agreement, the Federal Convention expressed its confidential expectation that, in his final judgment on succession, the Danish King would respect the rights of each and all agnates (and especially those of the German Confederation) entitled to inherit and the legitimate State Diet of Holstein.

Japonská expedice na Tchaj-wan v roce 1874*

*Veronika Krištofová***

Abstract: *This study describes the Japanese expedition to Taiwan in 1874. The expedition was a part of Japan's transformation from a traditional and conservative Asian state to one supporting a programme of modernization, leading it to become a rapidly prosperous state that was newly inspired by Western values. This change, however, caused relations to deteriorate with its other Asian neighbours Korea and China. While the growing conflict with Korea culminated in Japan's invasion of the Korean Peninsula, the dispute with China was reflected in Japan's efforts to expand into Taiwan and the Ryukyu Archipelago. The expedition to Taiwan in 1874 was a manifestation of Japan's efforts to gain dominance in the region. Although Japanese units withdrew from Taiwan without significant success, part of the conflict was the subsequent incorporation of the Ryukyu Archipelago into the Japanese Empire.*

Key words: *Taiwan, Ryukyu, expedition, reforms, modernization, foreign policy, aborigine, treaty.*

---

*Tato studie vznikla jako jeden z výstupů projektu SGS-2016-067 *Velká Británie a Restaurace Meidži* řešeného na Katedře historických věd FF ZČU.

**Mgr. Veronika Krištofová, Katedra historických věd, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, kristofovav@seznam.cz.

1. Úvod

Tato studie se zabývá japonskou expedicí na Tchaj-wan v roce 1874. Otevření japonských ostrovů světu prostřednictvím vojenské expedice Matthewa Calbraitha Perryho v letech 1853–1854 vedlo Japonce k nutnosti modernizace země. Jejich cílem bylo vyrovnání se Západu, který byl v dané době Japonsku vojensky nadřazen. Politická změna ve formě restaurace Meidži vedla k reorganizaci celého státu a národa jako takového. Japonci se začali orientovat na západní hodnoty a vzory, které jim dopomohly vytvořit novou národní identitu prvního moderního asijského národa. To je ovšem přivedlo k myšlence nadřazenosti nad ostatními asijskými státy, přičemž se tento postoj promítl do zhoršujících se vztahů s japonskými sousedy – především s Koreou a Čínou. Snaha Japonska o teritoriální zisky v oblasti souostroví Rjúkjú vedla ke konfliktu s Čínou. Incident z roku 1871, kdy místní tchajwanští domorodci povraždili ztroskotané námořníky z Rjúkjú, se stal pro Japonce záminkou k vojenské expedici na Tchaj-wan, jejímž prostřednictvím mělo dojít jak k uklidnění vnitřních problémů země, tak k naplnění záměrů státníků podporujících expanzivní zahraniční politiku. Samotná expedice předznamenala první z úspěchů japonské moderní diplomacie, jelikož Japonsko z tohoto konfliktu vyšlo jako vítěz. Navíc jejím výsledkem byla postupná inkorporace souostroví Rjúkjú do japonského císařství, bez většího odporu ze strany Číny.

Významnou roli v tomto článku tak hraje snaha o interpretaci spojitostí dvou významných japonských politických kroků v prvních letech éry Meidži (to znamená 70. léta 19. století). Konkrétně se jedná o provázanost otázky svrchovanosti nad souostrovím Rjúkjú a následnou trestnou expedicí na Tchaj-wan. Tyto dvě události měly v rámci raných let nové zahraniční politiky éry Meidži vést k navýšení národní prestiže Japonska ve světě ovládaném západními mocnostmi a k zajištění národní bezpečnosti japonských ostrovů. Dvojí podřízenost království Rjúkjú Číně a Japonsku představovala pro Japonsko možné nebezpečí. Trestná expedice na Tchaj-wan jako odpověď na povraždění obyvatel království Rjúkjú, kteří byli nově považováni za japonské poddané, měla sloužit jako demonstrace japonské suverenity nad souostrovím Rjúkjú. Cílem článku je tak zakomponování trestné expedice na Tchaj-wan do kontextu s rozšířením japonské suverenity na souostroví Rjúkjú. To znamená do kontextu japonské zahraniční politiky na počátku éry Meidži vyznačující se podporou expanzivní politiky, jež se inspirovala v západně vedené formě imperialismu.

Samotný text článku je řazen periodicky. První část se zabývá proměnou japonské politiky v důsledku otevření se světu a následky této změny. Prvním důsledkem bylo zhoršení vzájemných vztahů s Koreou. Druhá část se věnuje vojenské expedici na Tchaj-wan, jež měla být odpovědí na výše zmíněný masakr námořníků z Rjúkjú. S odkazem na předešlé útoky tchajwanských domorodců na ztroskotané námořníky Čína odmítala jakoukoliv zodpovědnost za jejich chování, čehož diplomaticky využilo Japonsko. Ačkoliv se mělo původně jednat o civilizační misi na Tchaj-wanu, tohoto cíle Japonsko nedosáhlo. Přesto se díky následným jednáním a uzavření Pekingské smlouvy jednalo o politickou výhru Japonska, které čínské odškodnění prezentovalo jako uznání práva svrchovanosti nad souostrovím Rjúkjú, jenž s postupem času inkorporovalo do svého císařství. Jednalo se tak zřejmě

o první úspěch počátečního japonského imperialismu, který měl později narůst do mnohem větších rozměrů.

Cílem této studie je tak přiblížit pro české prostředí ne příliš probádané počátky japonského imperialismu, jenž ovlivnil nejen samotné japonské ostrovy, ale též vývoj jihovýchodních asijských států. Jeho počátky souvisí s japonskou inspirací v západních hodnotách, odkud Japonci převzali i způsob vedení zahraniční politiky pomocí namířených zbraní. S rostoucím sebevědomím a pocitem nadřazenosti obyvatel japonských ostrovů narůstal i jejich zájem o expanzi císařství. Proto někteří historici, jako například Robert Eskildsen, označují japonskou expedici na Tchaj-wan z roku 1874 termínem mimetický imperialismus, tedy imitací západního imperialismu.

Článek čerpá především z děl zahraničních autorů, přičemž se opírá o archivní materiály britského národního archivu. Konkrétně o zprávy britských diplomatů a pozorovatelů na Dálném východě, kteří vynikají svou nezaujatostí a přesností. Využití těchto pramenů má za cíl zdůraznit roli britského působení na japonskou zahraniční politiku v otázce trestné expedice na Tchaj-wan z roku 1874. Zahraniční diplomaté právě z Británie hráli významnou úlohu na mezinárodní scéně na Dálném východě. Článek tak pomocí britských archivních pramenů mapuje zásahy vyslance v Japonsku sira Harry Parkese do událostí z roku 1874 a obdobně neopomíjí významnou roli vyslance Thomase Francise Wadeho v Číně jako prostředníka při čínsko-japonských jednání ohledně japonské trestné výpravy na Tchaj-wan. Díky jeho osobě došlo 31. října 1874 k podepsání Pekingské smlouvy, jež urovnala vztahy mezi Čínou a Japonskem, a právě jeho interpretace ustanovení smlouvy dopomohla k potvrzení japonské suverenity nad souostrovím Rjúkjú.

2. Proměna japonského státu

Japonsko, jež od nástupu rodu Tokugawů k moci (roku 1600) vyznávalo politiku izolacionalismu, se muselo od konce 18. století potýkat se snahami západních mocností o otevření země za cílem navázání obchodních vztahů. U japonských břehů se ve větší míře začínaly objevovat lodě z Ruska, Spojených států amerických, Anglie, Holandska a Francie, což vedlo k několika potyčkám a následnému zpřísnění tokugawské politiky izolacionismu.[1] K obratu v japonské zahraniční politice došlo v důsledku příjezdu komodora Matthewa Calbraitha Perryho (1794–1858), který prostřednictvím politiky namířených zbraní donutil Japonsko 31. března 1854 podepsat Kanagawskou smlouvu, jež vedla k otevření Japonska světu. Snaha o vyhnání cizinců a obnovení císařství vedla k takzvané restauraci Meidži (*Meidži išin*), jež ukončila šógunát a obnovila moc císaře, kterým byl od 13. února 1867 teprve patnáctiletý Mucuhito (1852–1912), posmrtně známý jako císař Meidži (v překladu „osvícená vláda“). Samotný akt obnovení císařské moci otevřel dveře mnoha násle-

[1] V Japonsku byli jak zastánci izolacionismu – především z knížectví Mito (dnešní prefektura Ibaraki), například Seišisai Aizawa (1782–1863) a Tóko Fudžita (1806–1855), tak i stoupenci myšlenek otevření země – například Čóei Takano (1804–1850) a Šózan Sakuma (1811–1864), který razil heslo „*etika Východu a vědy Západu*“, které se později stalo konceptuálním východiskem modernizace země. Reischauer a Craig 2008, 122.

dujícím reformám a vlivům z vnějšího světa, které vedly ke vzniku kapitalistického, imperialistického a moderního Japonska.[2]

3. Spor s Koreou

V 60. a 70. letech 19. století Japonsko řešilo dvě záležitosti zahraniční politiky, jež na sebe vzájemně působily – spor s Koreou a spor s Čínou o souostroví Rjúkjú a Tchaj-wan. Rychlý rozvoj Japonska v období Meidži vyvolal v Japoncích pocit nadřazenosti vůči ostatním asijským státům, což se projevilo právě ve vztahu s Koreou. Japonsko se samo povýšilo na roveň Číny a jednostranně změnilo dosavadní protokol diplomatických jednání s Koreou. Změněn byl název delegace, její členové i pečeť, která byla pro tyto účely darována rodu Só samotnou Koreou. Pro označení japonského císaře se začal nově užívat titul *hwangje* („císař“).[3] Titul „císař“ byl do té doby užíván pouze ve spojitosti s čínským panovníkem, se kterým byla Korea v tradičním vazalském vztahu. Tím měl vztah mezi korejským králem (*wang*) k císařem (*hwangje*) začít fungovat na stejném principu jako s již zmiňovaým panovníkem Číny.[4] Proto Korea odmítala uznat japonský císařský titul, jenž by v tomto ohledu „podřídil“ korejského krále japonskému panovníkovi. Neúspěšné snahy o navázání diplomatických vztahů s Koreou se staly nástrojem v rukách těch, kteří podporovali expanzivní zahraniční politiku. V letech 1869–1871 byl japonským ministrem zahraničí Sawa Nobujoši (1835–1871), nacionalista podporující myšlenku aktivní zahraniční politiky vůči japonským sousedům. Společně s dalšími přívrženci jako byl Morijama Šigeru či Kido Takajoši (1833–1877) navrhl politiku „*podmanění si Koreje*“ (*Seikanron*) pomocí namířených zbraní po vzoru západní diplomacie.[5] Ačkoliv představy tohoto „podmanění“ nebyly jednotné, byl mimo údajnou urážku ze strany Koreje hlavním racionálním důvodem strach z obsazení Korejského poloostrova jinou mocností. Vzhledem k předchozím pokusům Francie, Ruska i Spojených států amerických o otevření země se tyto obavy jevily reálnými. Korea měla pro Japonsko strategicky významnou pozici. Ostatně německý poradce v Japonsku major Jacob Meckel (působil zde od roku 1885) označil Koreu jako „*dýku namířenou na srdce Japonska*“, poukazujíc tak na její geografickou blízkost.[6] Dobytí Korejského poloostrova bylo navíc podle zastánců této expanzivní politiky nutné kvůli získání zdrojů surovin a zároveň mělo sloužit jako způsob odvedení pozornosti veřejnosti od domácí politiky.[7]

[2] Více o započetí éry Meidži a následné restauraci Meidži možno dočíst v Beasley 1991, 23–100; Benedictová 2013, 89–105; Bix 2002, 16–39; Hilská 1953, 260–298; Mason a Caiger 2007, 257–303; Reischauer a Craig 2008, 119–218; Zischka 1936.

[3] Yi 2004, 402–403.

[4] Japonsko bylo stejně jako Korea počítáno do čínských vazalských vztahů, ačkoliv již od roku 1549 nevysílalo do Číny tributární mise a též odmítalo titulaturu „krále“ (*wang*), jež poukazovala na podřízený vztah k čínskému císaři. Japonsko a Korea tak v sinocentrickém systému měly stejný statut. Beasley 1991, 42; Janoš 2007, 16.

[5] Duus 1995, 32–33.

[6] Duus 1995, 49.

[7] Expanzivní zahraniční politiku podporoval například japonský ministr zahraničí v letech 1869–1871 Sawa Nobujoši (1836–1873), státníci Morijama Šigeru a Kido Takajoši (1833–1877). Duus 1995, 32–34. V pozdějších letech ji zastával například Ókuma Šigenobu (1838–1922) a Soedžima Taneomi (1828–1905). Duus 1995, 37, 39.

Na konci roku 1871 z Japonska odcestovalo pod vedením zkušeného státníka Iwakury Tomomiho (1825–1883) poselstvo čítající 48 oficiálních členů, jehož cílem bylo v následujících dvou letech shromáždit maximum zprostředkovaných poznatků o Západě a pokusit se západní mocnosti přimět k revizím nerovnoprávných smluv uzavřených s Japonskem.[8] Iwakurovy nepřítomnosti se rozhodli využít japonští státníci podporující myšlenku potrestání Korejců za jejich „urážku“ Japonska. Především tehdejší ministr zahraničí Soedžima Taneomi (1828–1905) prosazoval agresivní zahraniční politiku, přičemž jeho cílem bylo zvýšení japonského vlivu ve východní Asii a snížení vlivu čínského. Prosazoval diplomacii podle západních norem, což znamenalo dodržování západní etikety a oblékání.[9] Takové počínání budilo zdání, že se Japonci změnili v moderní a civilizovaný národ, na rozdíl od Číny. Soedžimovy plány obsahovaly zrušení čínské nadvlády nad Koreou a rozšíření japonské sféry vlivu jak na Korejský poloostrov, tak na Tchaj-wan a království Rjúkjú. Již v červnu projednávala vláda otázku vyslání emisarů do Koreje. Saigó Takamori (1828–1877) a Soedžima počítali s následnou vojenskou expedicí o síle 50 000 mužů, která měla Koreu dobýt do 100 dnů.[10] Otázka trestné výpravy do Koreje vygradovala v říjnu rozepří mezi dvěma frakcemi – Iwakura Tomomi, Kido Takajoši, Ókubo Tošimiči a Itó Hirobumi (podporovali je i Ókuma Šigenobu, Inoue Kaoru, Jamagata Aritomo a Kuroda Kijotaka, kteří se Iwakurovy mise neúčastnili) na jedné straně proti zastáncům vojenské mise do Koreje, jimiž byli Saigó Takamori, Itagaki Taisuke, Soedžima Taneomi, Etó Šimpei a Gotó Šódžiró.[11] Jak ministr námořnictva Kacu Kaišú (1823–1899), tak ministr armády Jamagata Aritomo (1838–1922) podpořili Iwakurův odmítavý postoj k válečné expedici do Koreje svým oznámením o nepřipravenosti námořnictva a armády pro takovou operaci. Nešlo tak o opozici vůči návrhu samotnému, jelikož Iwakura též podporoval myšlenku expanze, avšak dle odpůrců se nejednalo o správné načasování takto rozsáhlé vojenské operace.[12] Většina zastánců vojenské mise do Koreje následně v důsledku svého politického neúspěchu opustila vládu.

4. Expedice na Tchaj-wan a otázka svrchovanosti nad souostrovím Rjúkjú

Po neúspěchu prosazení trestné výpravy na Korejský poloostrov se pozornost obrátila na Tchaj-wan. Jedním z důvodů expedice byla potřeba uklidnění rozbouřené domácí scény. Značným zdrojem napětí v zemi byla samurajská kasta, která se sice podílela na svržení šógunátu a obnovení vlády císaře, ovšem následné modernizační reformy negativně ovlivnily jejich společenské postavení. V roce 1872 vešla v platnost všeobecná branná povinnost, jež měla dokazovat zrovnoprávnění všech společenských tříd, jelikož do té doby byla válečnická kasta vyhrazena pouze profesionálním bojovníkům, to je samurajům. Tímto samurajové přišli o jasně vytyčené společenské postavení a v mnohých případech v důsledku nárůstu nově

[8] Reischauer a Craig 2008, 144. Mapa této cesty viz Jansen 1984, 357.

[9] Japonko se zavázalo přizpůsobit západním praktikám ve smlouvách se západními mocnostmi z roku 1868. Eskildsen 2005a, 9.

[10] Mayo 1972, 798.

[11] Mayo 1972, 793.

[12] Conroy 1960, 47–49.

vzniklé konkurence i o zdroj financí. Do roku 1873 vláda vyplácela samurajům pravidelné mzdy, poté se rozhodla proplatit jednorázové odstupné, z něhož polovinu tvořila hotovost a druhou polovinu státní obligace. Značná část samurajů se díky svému vzdělání a schopnostem uchytila na úřednických postech, ale chudší samurajové doufali ve své uplatnění na bojišti. Proto ve velkém podporovali myšlenku zahraniční mise a neúspěch z prosazení výpravy na Korejský poloostrov byl pro mnohé značným zklamáním. Císařskou gardu tehdy opustilo více než 600 důstojníků a vojáků ze Sacumy.[13] Toto napětí na domácí scéně vedlo japonské státníky k podpoře myšlenky zahraniční expedice, jež by umlčela nespokojenost bývalých samurajů.

Hlavním zájmem Japonska v budoucím sporu s Čínou ohledně Tchaj-wanu byla svrchovanost nad souostrovím Rjúkjú. V dubnu 1609 došlo k invazi klanu Šimazu z provincie Sacuma na souostroví Rjúkjú, přičemž Japonci dobyli hrad Šuri a zajali krále souostroví Šó Neje (1564-1620). Do japonských rukou přešla část souostroví – ostrovy Anami, nad nimiž začala Sacuma vládnout roku 1613, kdy panovník Šó Nej předal kontrolu nad souostrovím Rjúkjú Sacumě, přesto zbytková suverenita zůstala v rukou království Rjúkjú.[14] Od této doby se souostroví nacházelo pod dvojím jhem, jelikož tradičně platilo tribut Číně. Podle místních představ tedy tvořilo volnou součást mandžuského impéria. Otázka svrchovanosti nad královstvím Rjúkjú se začala projednávat až v 70. letech 19. století.

Po odstoupení Soedžimy z vlády v jeho plánu invaze na Tchaj-wan pokračoval tehdejší ministr financí Ókuma Šigenobu (1838–1922). Záminkou této expedice se stal incident z listopadu roku 1871, kdy u tchajwanských břehů ztroskotaly dvě lodě rybářů z Rjúkjú. První posádka o 46 členech přistála poblíž osady přistěhovalců z čínské pevniny. Dostalo se jí pomoci a byla navrácena domů, zatímco druhou loď zavál vítr k pobřeží obývaném jedním z domorodých kmenů jménem Botan (proto je tato událost známa jako „incident z Botanu“).[15] Z celkového počtu 69 námořníků tři utonuli v moři, 54 přeživších trosečníků povraždili tchajwanští domorodci, pouze dvanácti se podařilo prchnout do nedaleké džungle a informovat čínské obyvatele Tchaj-wanu o incidentu. V červnu 1872 se dvanáct přeživších Rjúkjúanů navrátilo domů do města Naha. Nejednalo se o ojedinělý případ, jelikož mezi léty 1701–1876 ztroskotalo u tchajwanských břehů 53 lodí z Rjúkjú.[16] Král souostroví Rjúkjú Šó Taj (1843–1901) poslal za odměnu čínským úředníkům, kteří poskytli přeživším námořníkům pomoc, finanční odměnu a pověřence pro vyšetření incidentu. Tím pro něj byla celá záležitost uzavřena. Ne však pro japonskou vládu, která se rozhodla této záležitosti využít jako záminky k uznání plné suverenity Japonska nad souostrovím Rjúkjú a zároveň k rozšíření svého vlivu na sousedící Tchaj-wan. Zpráva o incidentu dorazila do Kagošimy a následně do Tokia. Expanzivní plány podporovali především Saigó Takamori, Soedžima Taneomi a Itagaki Taisuke (1837–1919). Informace o celém incidentu získali od dvou japonských úředníků působících na souostroví Rjúkjú – Ijiči Sadaky a Narahary Kógoróa, původem z prefektury Kagošima, kam se 14. července vrátili a uvědomili o celé záležitosti místního gu-

[13] Mizuno 2009, 721.
[14] Kerr 2000, 362.
[15] Bakešová, Fürst a Heřmanová 2004, 57–58.
[16] Leung 1983, 263.

vernéra Ójamu Cunajoši. Dne 12. srpna Iji̇či v Tokiu osobně předal žádost guvernéra Ójamy o vyslání trestné expedice na Tchaj-wan.[17] V září 1872 byl do Pekingu poslán japonský vyslanec, který zde žádal potrestání domorodých kmenů na Tchaj-wanu. Čínská odpověď dala Japonsku vhodnou záminku k vyslání trestné expedice. Čínská vláda totiž odmítla plnou odpovědnost za domorodé oblasti na Tchaj-wanu. Konkrétně se mělo jednat o území nacházející se na východním pobřeží ostrova a v horských oblastech, jež tvořily až dvě třetiny ostrova.[18] Toto odmítnutí čínské jurisdikce nad domorodými oblastmi Tchaj-wanu vycházelo z předešlého precedentu, incidentu lodi *Rover* na ostrově Tchaj-wan z roku 1867.

V březnu 1867 se americká loď *Rover*, na jejíž palubě se nacházel kapitán J. W. Hunt s manželkou Mercy, plavila podél pobřeží jižního Tchaj-wanu. Po nárazu do útesu (známo jako *Vele Rete Rocks*) byla posádka evakuována a rozdělena do dvou záchranných člunů. Kapitán s manželkou a s jeho posádkou byli ovšem povražděni místními domorodci z vesnice Koalut.[19] Jediný přeživší Číňan o incidentu informoval místní čínské obyvatele, na což reagovali představitelé západních mocností. První záchrannou misi vedl anglický kapitán George D. Broad z parníku *Cormorant* za přítomnosti britského konzula pro Tchaj-wan Charlese Carrolla, doktorů Patricka Mansona a Leonarda Lucase, a dvou poručíků Edgara R. Mathiase a Harry L. Ridera.[20] Jejich expedice nebyla úspěšná, jelikož byli v dané oblasti taktéž napadeni místními domorodci. V dubnu se pokusil o další záchrannou a průzkumnou akci velitel John C. Febiger na parníku *Ashuelot*, ovšem též neúspěšně. Společnost mu dělal americký konzul v Amoji Charles William LeGendre (1830–1899), který prosazoval názor, že odpovědnost za smrt amerických občanů nese na základě Tchien-ťinské smlouvy z roku 1858 čínská vláda.[21] Tchaj-wanský guvernér na takové prohlášení reagoval následnou deklarací: „*články 11 a 13 smlouvy (mezi Spojenými státy americkými a Čínou) zajišťují, že v rámci císařské jurisdikce na břehu či na moři, každý, kdo by obtěžoval americké občany, bude potrestán občanskými a vojenskými autoritami ve snaze našeho nejlepšího uvážení; ovšem v případě incidentu lodi Rover nebyli američtí občané zavražděni na čínském území nebo v čínských mořích, ale v regionu obývaném domorodými kmeny, a proto nemůže být na základě této Smlouvy žádána pomoc. Bylo by v našich silách dopadnout vrahy, rádi tak učiníme, abychom udrželi přátelské styky s cizinci. Ovšem domorodé regiony nespadají do hranic naší jurisdikce.*“[22] Čínská vláda sice vyslala na Tchaj-wan trestnou expedici, ale nikdy přesněji nevymezila své vztahy s domorodými oblastmi Tchaj-wanu. Jednalo se pouze o snahu udržet přátelské vztahy se Spojenými státy americkými. LeGendre se proto rozhodl jednat osobně a roku

[17] Leung 1983, 266.

[18] Kerr 2000, 356.

[19] Incident popsán v The National Archives (dále jen TNA), Foreign Office 46/180 (dále jen FO), 25. června 1874.

[20] Eskildsen 2005a, 79.

[21] Eskildsen 2005a, 5. V průběhu tohoto jednání byla v červnu na Tchaj-wan vyslána ještě jedna trestná výprava pod vedením admirála Henry Haywooda Bella, který měl k dispozici fregatu *Hartford* a korvetu *Wyoming* se 181 muži na palubách. Davidson 1903, 116; Eskildsen 2005a, 34–35.

[22] Eskildsen 2005a, 182; LeGendre 1874, 12.

1867 uzavřel s místním vůdcem domorodých kmenů jménem Tokitok dohodu,[23] jež uklidnila vztahy mezi Západem a místními obyvateli Tchaj-wanu.[24] V únoru 1869 a následně v březnu 1872 tuto dohodu obnovil. Přesto zřejmě v důsledku Tokitokova chatrného zdraví a následného úmrtí došlo v roce 1871 k jejímu porušení, a to k povražděním trosečníků z království Rjúkjú.

Japonská vláda se tak rozhodla využít incidentu na Tchaj-wanu z roku 1871 k úplnému pohlcení souostroví Rjúkjú. Nejdříve byl do Šuri vyslán Narahara Kogoro (1834–1918, údajný vrah Angličana Richardsona v Namamugi z roku 1862) a Ijiči Sadaka. Oba dva po králi Šó Tajovi požadovali odjezd do Tokia, kde měli vzdát hold japonskému císaři. To Šó Taj odmítl a předstírajíc nemoc, vyslal místo sebe do japonského hlavního města svého strýce prince Ie a ministra Ginowana Uekatu. Dne 14. října navštívil Rjúkjú japonský ministr zahraničí s císařským výnosem, který oznamoval: „*podařilo se nám udržet císařskou linii věčnou na věky, a nyní, vládne nad veškerou zemí. Rjúkjú, které se nachází na jihu, je stejné rasy, zvyků a jazyka, a vždy bylo loajální k Sacumě. Ceníme si této loajality, a proto Vás povyšujeme do šlechtického stavu a jmenujeme Vás, králi Rjúkjú, Han. Vy, Šó Taji, převezměte odpovědnost za správu han, a pomáhejte nám na věky.*“[25] Tím bylo Rjúkjú *de facto* vyhlášeno za součást Japonska a jeho král za japonského šlechtice. Rjúkjú tak již nebylo považováno za autonomní stát (*koku*), ale za závislé feudální teritorium (*han*), které spadalo pod autoritu císaře, a jeho zahraniční politika se plně ocitla v rukách japonské vlády. V listopadu Tokio oficiálně oznámilo zahraničním vládám Spojených států amerických, Nizozemí a Francie, že přebírá odpovědnost za souostroví Rjúkjú. Čína nebyla informována. Americký vyslanec v Japonsku Charles Egbert DeLong (1832–1876) se obával případných obtíží v rámci již uzavřených zahraničních smluv se souostrovím Rjúkjú, japonské ministerstvo jej ovšem ujistilo, že převezme plnou odpovědnost za všechny závazky a práva daná již uzavřenými smlouvami. Proto 18. prosince 1872 DeLong uznal japonský postoj vůči bývalému království Rjúkjú.[26] Na souostroví došlo k reorganizaci dosavadních daní a tribut placený do té doby prefektuře Sacuma, byl nyní převeden do Tokia ve výši 8500 koku rýže.[27] Přesto se zdálo, že souostroví Rjúkjú plně nepochopilo svoji dosavadní pozici, jelikož nadále platilo tribut i čínské vládě.[28]

V roce 1872 japonská vláda vyslala tajně na Tchaj-wan majora Kabajamu Sukenoriho (1837–1922), aby celou situaci ohledně ztroskotaných námořníků z Rjúkjú prošetřil přímo na místě. Samotný major Kabajama, obdobně jako Saigó Takamori a jeho mladší bratr Saigó Cugumiči (1843–1902), Itagaki Taisuke a Soedžima Taneomi, podporoval myšlenku trestné expedice na Tchaj-wan.[29] Zároveň v Japonsku 23. září jednal Soedžima s americkým vyslancem v Japonsku Charlesem

[23] Přepis jména kmenového vůdce zřejmě není přesný, jelikož v dané době neexistovala přesná pravidla pro přepisování jmen místních domorodců, většinou odpovídalo pouze fonetickému znění. Eskildsen 2005a, 24.

[24] Uzavření této dohody popisuje článek v *Japan Weekly Mail*, 4. dubna 1874, s. 263–266. O LeGendreho úspěšné diplomatické cestě možno dočíst též v TNA, FO 46/180, 25. června 1874, případně v Davidson 1903, 116-122.

[25] Kerr 2000, 363.

[26] Kerr 2000, 364.

[27] Kerr 2000, 364.

[28] Bakešová a Fürst a Heřmanová 2004, 58.

[29] Mizuno 2009, 702.

DeLongem, který podpořil myšlenku nedostatečné suverenity Číny nad celým územím ostrova Tchaj-wan a představil Soedžimovi bývalého amerického konzula v Amoji, Charlese LeGendreho,[30] který byl dobře seznámen se situací domorodých kmenů na Tchaj-wanu, a byl proto najat jako poradce japonského ministerstva zahraničí.[31] Jak LeGendre, tak samotný DeLong souhlasili s japonskou expedicí na Tchaj-wan a se zahájením jednání s místními domorodci za cílem ochrany obyvatel Rjúkjú a japonských ostrovů. Vstřícný přístup amerického vyslance v Japonsku DeLonga v otázce japonské expedice na Tchaj-wan je vysvětlován jako důsledek obavy z možného navázání spojenectví rychle se modernizujícího Japonska se sousední Koreou, popřípadě Čínou. Jeho cílem tak byla podpora prohloubení japonské izolace.[32]

LeGendre tvrdil, že jižní část ostrova a místní kmeny nespadají pod čínskou jurisdikci. Se Soedžimou neprojednával pouze otázku odškodného za zabité trosečníky z království Rjúkjú, ale též myšlenku anexe celého ostrova. Podle LeGendreho k takové akci mělo stačit 2000 mužů, na což mu Soedžima odpověděl, že je schopen dodat až 10 000 mužů.[33] LeGendre prezentoval obsazení Tchaj-wanu Japonskem jako rozšíření civilizace na domorodý ostrov a posílení prestiže japonského císařství.[34] Podle jeho názoru až civilizace a politická organizace znamenala přenesení státní suverenity na určité teritorium. To znamená, že podle něj civilizační proces místních „divochů“ znamenal efektivní jurisdikci a suverenitu nad danou oblastí.[35] Čína podle jeho mínění doposud v případě Tchaj-wanu tak neučinila, a proto stát, který anektoval území zabrané pouze symbolicky jiným státem, neporušil mezinárodní právo.[36] Ospravedlňoval tak kolonizaci cizího území šířením civilizace. Zároveň podporoval myšlenku japonské expanze jako prevence před britským a ruským ohrožením v Asii.[37] Sepsal proto několik memorand, v nichž radil, jak dosáhnout anexe Tchaj-wanu i přes možný čínský odpor, a to při využití incidentu s lodí *Rover* a dalších diplomatických kliček. O využití amerického vzoru v případě lodi *Rover* informoval i článek v *The Tokei Journal* ze 4. července 1874.[38] LeGendre poukazoval na to, že Čína opakovaně odmítla uznat domorodá území Tchaj-wanu jako území pod svou jurisdikcí. Poprvé tak guvernér Tchaj-wanu učinil v záležitosti incidentu lodi *Rover*, a podobně čínská strana reagovala i v případě ztroskotané britské lodi *Loudoun Castle* z července 1871. Obdobně v květnu 1874 čínský admirál v Amoji v jednáních s americkým vyslancem oznámil, že čínská vláda nenese odpovědnost za činy domorodých kmenů na ostrově Tchaj-wan.[39]

Celou situaci zhoršilo ztroskotání japonských námořníků z Ody 8. března 1873 u tchajwanských břehů. Jejich majetek byl rozkraden a trosečníci přežili jen díky svému rychlému úsudku. Tento incident se tak stal okamžitou záminkou pro trest-

[30] Gordon 1965, 171.
[31] LeGendre za tyto služby obdržel roční plat 12 000 jenů a příslib, že se stane prvním guvernérem Tchaj-wanu, pokud dojde k jeho dobytí. Liščák 2008, 64.
[32] Mizuno 2009, 705.
[33] McWilliams 1975, 242.
[34] Gordon 1965, 172.
[35] Eskildsen 2002, 395.
[36] LeGendre, 1874, 8–9.
[37] Leung 1983, 267.
[38] TNA, FO 46/180, 6. července 1874.
[39] Davidson 1903, 158.

nou výpravu na Tchaj-wan.[40] Nutno poznamenat, že až do japonské expedice na Tchaj-wan v roce 1874 čínská vláda neudělala prakticky vůbec nic pro ochranu ztroskotaných námořníků na Tchaj-wanu před místními divokými kmeny.[41]

Dne 11. března 1873 japonský ministr zahraničí Soedžima Taneomi v doprovodu LeGendreho a jejich překladatele Tei Ei-neje (pojaponštělý překlad jména, původní čínské znění Čeng Jung-ning) odjeli na dvou bitevních lodích do Pekingu.[42] Cílem jejich cesty byla ratifikace sino-japonské smlouvy z roku 1871, v níž Japonsko nezískalo doložku nejvyšších výhod. Proto se měla japonská mise pokusit o její revizi. Dalšími cíli byla gratulace čínskému císaři Tchung-č'iovi ke sňatku a jeho *de facto* získání trůnu,[43] vyřešení audienční otázky a urovnání incidentu z Botanu.[44] Soedžimovou snahou bylo především zjistit rozsah čínské suverenity nad Tchaj-wanem, jelikož pokud by Číňané přiznali plnou kontrolu dané oblasti, museli by s tím nést i odpovědnost za zločiny místních domorodců, zajistit bezpečnostní opatření do budoucnosti a zaplatit odškodné. Pokud by ale Čína odmítla odpovědnost, pak by Japonsko oznámilo svůj záměr o vyslání vojenské expedice na ostrov. Ještě před svým odjezdem poslal Soedžima 17. února členu státní rady Ókumovi Šigenobuovi dopis, v němž psal, „[...] *jsem naprosto přesvědčen, že mohu získat jižní část ostrova Formosa* [jiný název pro Tchaj-wan – poznámka autorky] *prostřednictvím jednání, pokud je to vše, co si přejete. Aby bylo možné získat celý ostrov, budeme se muset uchýlit k vojenským silám, ale pro tento okamžik je to těžké přesně určit. Pokud nyní skrze diplomacii zabereme jižní část ostrova, budu schopen získat celý ostrov do čtyř nebo pěti let.*“[45]

Dne 30. dubna si Soedžima s Li Chung-čangem (1823–1901) vzájemně vyměnili ratifikace sino-japonské smlouvy z roku 1871.[46] Soedžima se vyhýbal otevřenému jednání ohledně záležitosti Tchaj-wanu a Rjúkjú, jelikož se obával vyhlášení čínské suverenity nad souostrovím Rjúkjú.[47] Dne 21. června vyslal jednat v této otázce s místními ministry Cung-li jamenu Mao Cchanan-siem a Tung Sünem Janagiharu Sakimicua (1850–1894). Jelikož ministři Cung-li jamenu nepořídili žádný oficiální zápis celého jednání, je možné spoléhat se pouze na japonské zdroje, tedy na výpověď samotného Soedžimy, Janagihary a překladatele Tei Ei-neje. Janagihara měl čínské ministry informovat o tom, že Japonsko nechápe východní část ostrova Tchaj-wanu jako oblast plnoprávně spravovanou Čínou. Slovy o tom, že byli „japonští poddaní“ v roce 1871 na východě Tchaj-wanu povražděni místními

[40] Leung 1983, 272.

[41] Davidson 1903, 111.

[42] Soedžima se plavil na lodi jménem *Rjúdžókan* (původní název zněl *Stonewall*), jež byla zakoupena od Spojených států amerických již v roce 1867. Druhá loď nesla jméno *Cukuba*. Jednalo o první japonskou diplomatickou misi na vlastních moderních námořních plavidlech řízených samotnými Japonci, proto se této misi občas říká „*první japonský pokus o diplomacii pomocí namířených zbraní*“. McWilliams 1975, 244.

[43] Dne 23. února 1873 mělo být ukončeno regentství císařovny Cch'-si.

[44] Audienční otázka se týkala etikety vyžadované Čínou při zahraniční návštěvě samotného císaře. Její součástí bylo například takzvané *kowtow*, to je tradiční forma rituální poslušnosti sestávající ze tří úklonů a devíti pokleknutí před čínským císařem, což bylo cizinci považováno za pokořující.

[45] Citováno podle McWilliams 1975, 243. Originál možno nelézt ve Waseda University Library, MS B-26, 17. února 1873.

[46] Obsah této smlouvy blíže viz TNA, FO 46/151, 8. ledna 1872.

[47] Leung 1983, 269.

domorodci, chtěl nenápadně naznačit, že bylo království Rjúkjú inkorporováno do japonského císařství. Dále pokračoval, „*z tohoto důvodu hodlá japonská vláda v blízké budoucnosti poslat proti nim* [tchajwanským domorodcům – poznámka autorky] *trestnou výpravu. Ale vzhledem k tomu, že domorodé oblasti přiléhají k území ovládanému čínskou vládou, se náš vyslanec domnívá, že bude nejlepší Vás předem informovat předtím, než Naše vláda podnikne jakékoliv kroky, aby se zabránilo sebemenším sporům na Vašem území nebo podezření z Vaší strany, což by mohlo ohrozit mírové vztahy mezi našima dvěma říšemi.*“[48] Čínská protistrana na to reagovala tím, že se Rjúkjú nachází pod čínskou suverenitou a je jejím tributárním státem již po stovky let. Janagihara odvětil, že se jedná ve skutečnosti o japonské poddané a dříve, než stačili čínští ministři jakkoliv reagovat, se dotázal, proč Čína nepotrestala tchajwanské domorodce. Na to ministři Cung-li jamenu odpověděli, že se domorodci ostrova nenacházejí pod čínskou jurisdikcí.[49] Janagihara proto prohlásil, že by Japonsko mělo dostat povolení k pacifikaci domorodých oblastí ostrova, než tak učiní jiná mocnost a případně zabere celý ostrov.[50] Soedžima si tento rozhovor poněkud neopodstatněně vyložil jako potvrzení japonské suverenity nad souostrovím Rjúkjú a čínský souhlas s expedicí na Tchaj-wan. Čínští ministři vznesli právo suverenity nad Rjúkjú stejně jako Janagihara, nebyl zde zmíněn ani přímý souhlas Číňanů s japonskou expedicí na Tchaj-wan a navíc Soedžima nezískal žádný oficiální písemný dokument, pouze nejisté a ne příliš přesvědčivé ústní potvrzení. Jeho přesvědčení o diplomatickém úspěchu vycházelo z čínského uznání nedostatečné jurisdikce nad oblastmi Tchaj-wanu obývanými původními obyvateli. Navíc čínští ministři na Janagiharovo oznámení o plánované japonské trestné expedici na Tchaj-wan nereagovali odmítavě. Čínská protistrana tak nikdy přesně nestanovila svůj postoj, což byl důsledek nedostatečné diplomatické zkušenosti a Soedžimovy taktiky.[51]

V souvislosti s politickými rozbroji ohledně výpravy na Korejský poloostrov opustil Soedžima na podzim 1873 japonskou vládu. Jeho postoj expanzivní politiky v souvislosti s vysláním expedice na Tchaj-wan a vyřešení otázky suverenity nad souostrovím Rjúkjú převzaly tři významné osobnosti japonské politické scény – Iwakura Tomomi (1825–1883), Ókubo Tošimiči (1830–1878) a Ókuma Šigenobu (1838–1922). Ókubo a Ókuma 6. února 1874 společně podle návrhu Janagihary a Tei Ei-neje připravili memorandum nazvané „*Podmanění si tchajwanských domorodců*“, kde obdobně jako LeGendre navrhovali předběžná jednání s čínskou vládou a domorodými kmeny na Tchaj-wanu. LeGendre tuto myšlenku podpořil slovy, „*pro dobro celého civilizovaného světa, bude domorodá část Formosy* [...] *připojena k japonskému císařství*“.[52] Na počátku března 1874 započaly vojenské přípravy na budoucí expedici na Tchaj-wan pod vedením samuraje z Kagošimy Saigóa Cugu-

[48] Citováno podle McWilliams 1975, 265. Originál možno nalézt v Digital Archive of the Documents on Japanese Foreign Policy publikovaný japonským ministerstvem zahraničí, jedná se o Nihon Gaikó Bunšo, VI, dokument s názvem Shi Shin Nikki, s. 178.

[49] Leung 1983, 270.

[50] Gordon 1965, 173.

[51] Soedžima byl úspěšný i v oblasti audienční otázky, jelikož byl 29. června 1873 po osmdesáti letech přijat čínským císařem jako vyslanec cizí nepodřízené země. Před ním se jednalo o britského vyslance George Macartneyho (1737–1806) přijatého císařem Cchien Lungem v roce 1793. Nebyl tak nucen před císařem pokleknout, pouze se třikrát uklonit. McWilliams 1975, 269.

[52] Gordon 1965, 175.

mičiho. Jeho plán byl schématem pro kolonizaci ostrova, jelikož zaměstnal pouze 800 vojáků a k tomu 2300 pracovních sil, jejichž cílem bylo vystavění nutného zázemí – to jest budov, kasáren, cest a mostů.[53] Dne 4. dubna vznikla dokonce Kancelář pro záležitosti oblastí tchajwanských domorodců s centrem v Nagasaki, jejímž ředitelem byl jmenován Ókuma Šigenobu. Téhož dne byl Saigó Cugumiči oficiálně jmenován velitelem japonských expedičních sil a následujícího dne obdržel od premiéra Sandžóa Sanetomiho (1838–1891) rozkazy k expedici. Zatímco první klauzule prohlašovala, že cílem expedice je pacifikace tchajwanských domorodců, druhá stanovila, že „*důvodem je postupná civilizace domorodců, případně započetí výnosného obchodu mezi nimi a japonskou vládou*“.[54] Tato druhá klauzule ovšem požadovala předchozí uvědomění čínské vlády. Dne 11. dubna japonské noviny *Japan Weekly Mail* informovaly veřejnost o tom, že jsou přípravy na trestnou expedici téměř hotové.[55]

Japonci využili v této záležitosti i pomoci cizinců. Kromě již výše zmíněného generála LeGendreho se měl expedice účastnit také americký poručík Douglas Cassel, jehož úkolem mělo být nalezení vhodných míst pro zřízení vojenského zázemí na východním pobřeží Tchaj-wanu, a poručík James R. Wasson, který vedl inženýry terénních prací. Japonská vláda spoléhala i na zahraniční námořní plavidla, jako například na americkou loď *New York*. Přesto se Japoncům plné podpory ze strany Západu nedostalo. Nejdříve ruský chargé d'affaires v Tokiu varoval místní Rusy, aby se zdrželi jakékoliv účasti v dané záležitosti.[56] O legitimitě japonské akce začali pochybovat rovněž diplomatičtí reprezentanti Itálie a Španělska.[57] Proti expedici se především postavil britský vyslanec v Japonsku sir Harry Parkes (1828–1885), který se obával případné války Japonska s Čínou. Poprvé o japonském záměru vyslat vojenskou expedici na Tchaj-wan informoval britskou vládu již 25. srpna 1873.[58] Parkes pochyboval, že by Japonci při své expedici nepřešli přes žádné čínské území, a proto kontaktoval britského vyslance v Pekingu Thomase Francise Wadeho (1818–1895) s cílem získat pohled čínské vlády na danou záležitost. Od toho se pak měl odvíjet jeho případný souhlas či nesouhlas s expedicí a s účastí britských poddaných.[59] Parkes váhal, přestože považoval Tchaj-wan za součást Číny, ale nemohl britským lodím a poddaným zakázat účastnit se expedice, pokud by se nejednalo o akci vyloženě nepřátelskou vůči Číně. Na druhou stranu byl přesvědčen, že narušení čínských vod bez předchozího varování nebo získání čínského souhlasu musí být považováno za agresi proti Číně.[60] Wade Parkese informoval o tom, že Japonci o expedici čínskou protistranu předem neinformovali, a že, ačkoliv se domorodé teritorium nachází mimo výkon práva čínské vlády,

[53] Gordon 1965, 175.
[54] Eskildsen 2002, 397.
[55] Japan Weekly Mail, 11. dubna 1874, 279.
[56] TNA, FO 46/178, 11. dubna 1874.
[57] Leung 1983, 274.
[58] TNA, FO 46/167, 25. srpna 1873. Tehdy to považoval za velmi vágní zvažování dané možnosti, jež podle něj měla proběhnout až v delším časovém horizontu v závislosti na podpoře zahraničí.
[59] TNA, FO 46/178, 6. dubna 1874.
[60] TNA, FO 405/16, 4. dubna 1874.

stále se jedná o císařský majetek.[61] Zprávu mu potvrdil samotný japonský ministr zahraničí Soedžima Taneomi.[62] Přesné vyjádření čínské vlády ovšem neobdržel. Dne 17. dubna nechal Parkes v japonském anglicky psaném deníku *Japan Daily Herald* zveřejnit kritiku amerického vyslance v Tokiu Josepha Armora Binghama (1815-1900) za jeho schvalování participace amerických občanů a plavidel na japonské expedici konané na čínském území.[63] Joseph Bingham nahradil v září 1873 Charlese DeLonga a pokračoval v jeho politice podpory japonské expedice na Tchaj-wan. Parkes ovšem přesvědčil Binghama o svém negativním postoji vůči japonskému počínání. Bingham proto 18. dubna oficiálně protestoval u japonského ministra zahraničí Terašimy Munenoriho (1832–1893) proti začlenění amerických obyvatel a plavidel do vojenské expedice proti Číně. Zároveň také požadoval stažení tří amerických občanů (včetně LeGendreho) a americké lodi *New York*.[64] Obával se totiž narušení politiky usmiřování s Čínou. Samotný Li Chung-čang považoval americkou participaci na japonské trestné expedici za porušení mezinárodního práva a čínsko-americké smlouvy.[65] Binghamův požadavek byl ovšem vznesen příliš pozdě, jelikož poručíci Wasson a Cassel již odjeli na Tchaj-wan. Podařilo se mu pouze zadržet participaci americké lodi *New York*.

Odpor zahraničních vyslanců Japonce velmi překvapil, protože doposud američtí diplomaté, jakými byli Charles DeLong, Charles LeGendre a později i Joseph Bingham, podporovali myšlenku japonské expedice na Tchaj-wan. Obdobně v období čínsko-japonských jednání v roce 1873, se ani anglický vyslanec v Pekingu Thomas Francis Wade, ani americký vyslanec v Číně Frederick Ferdinand Low (1828–1894) nevyjádřili odmítavě vůči japonskému oznámení plánované trestné expedice.[66] Toto počínání ze strany západních diplomatů japonskou expedici na Tchaj-wan málem ukončilo. Japonská vláda totiž nařídila expedičním jednotkám vyčkat v Nagasaki, dokud nebude mezinárodní nátlak vyřešen. Dne 25. dubna japonské noviny *Japan Weekly Mail* informovaly japonskou společnost o oddálení expedice na Tchaj-wan.[67] Saigó Cugumiči ovšem odmítl odložení mise a na vlastní zodpovědnost na základě předchozího nařízení samotného císaře vyslal 29. dubna část svých jednotek z Nagasaki do Amoje. Jednalo se o první odmítnutí rozkazů civilní správy vysoce postaveným vojenským velitelem, které se do budoucnosti stalo nebezpečným precedentem.[68] Přesto jeho počínání mělo tichou podporu Ókuby Tošimičiho i Ókumy Šigenobua. Za cílem usmíření si amerického vyslance Ókuma stáhl z expedice alespoň generála LeGendreho.

Saigó za svými jednotkami vyplul na ostrov 17. května a o pět dní později se vylodil v oblasti jižního Tchaj-wanu. Nalézalo se zde osmnáct domorodých kmenů, čítajících 2360 bojeschopných mužů.[69] Samotné vojenské střety trvaly pouhé tři

[61] TNA, FO 405/16, 18. dubna 1874, obdobně tak informoval ve zprávách z TNA, FO 46/179, 5. května 1874.
[62] TNA, FO 46/179, 26. května 1874.
[63] Mizuno 2009, 727.
[64] Gordon 1965, 176.
[65] Gordon 1965, 176.
[66] Mizuno 2009, 729.
[67] Japan Weekly Mail, 25. dubna 1874, s. 323.
[68] Kerr 2000, 359.
[69] Davidson 1903, 143.

týdny, a to od 17. května do 4. června.[70] K nejvýznamnější vojenské akci došlo mezi 1. a 3. červnem, kdy proběhl útok na vesnici Botan.[71] O její pacifikaci podal 9. června 1874 Harry Parkes zprávu.[72] Dne 16. června Parkes informoval o tom, že by se britští poddaní konfliktu neměli účastnit a o tři dny později mu bylo nařízeno, že v případě války mezi Čínou a Japonskem musí Velká Británie zachovat neutralitu.[73] Mezi červnem a prosincem, kdy došlo ke stahování japonských expedičních sil, již žádné boje neprobíhaly.[74] Vojáky ovšem sužovalo místní podnebí a tropické choroby, v důsledku čehož čtvrtina z nich zemřela. Ztráty na životech v důsledku horečky se odhadují na 500 mužů, přičemž k akceleraci úmrtí docházelo od srpna 1874. V posledních týdnech expedice umíralo na horečku průměrně třináct Japonců denně.[75] Harry Parkes 26. srpna 1874 informoval o příjezdu japonské lodi do Nagasaki se 300 japonskými invalidy z Tchaj-wanu na palubě.[76] Podobný osud se nevyhnul ani komodoru Casselovi (v japonském námořnictvu byl povýšen na hodnost komodora), který zemřel na malárii krátce po svém návratu do vlasti v roce 1875. Naopak japonští vojáci mezi domorodé obyvatelstvo zanesli neštovice. Většina Číňanů (na rozdíl od místních domorodců) na jihu Tchaj-wanu pacifikaci domorodého obyvatelstva přivítala.[77] Dokonce předpokládala, že se Japonsku dostane podpory od čínské vlády, jako odplaty za zavraždění Rjúkjúanů, které považovala za čínské poddané.[78]

Japonská společnost byla ovlivňována domácím tiskem, které značně přehánělo při popisu domorodého obyvatelstva jako zaostalého, agresivního, krutého, nelidského, bez jakýchkoliv etických či morálních zásad, dokonce místní kmeny opodstatněně označovaly jako kanibaly.[79] Tisk byl plný článků a obrázků z dobývání Tchaj-wanu, přičemž mezi nejznámější patří triptych od Očiaie Jošiikua z října 1874 z novin *Tokio Ničiniči Šinbun*, který prezentoval velké japonské vítězství nad tchajwanskými divochy (viz obrázek 1).[80] Poukazování na zaostalost domorodců pomáhalo Japoncům se sebeurčením a odlišením se od ostatních „zaostalých“ Asiatů a zároveň ospravedlňovalo expedici jako takovou. Po dobu pěti měsíců trvalo čínsko-japonské vyjednávání, které mělo vyřešit vzájemný spor ohledně japonské trestné expedice na Tchaj-wan. Dne 10. dubna se o japonské invazi na Tchaj-wan dozvěděl britský vyslanec v Číně Thomas Francis Wade a 18. dubna o tom informoval čínskou vládu. Předseda Cung-li jamenu princ Kung, strýc čínského císaře a významný státník, považoval japonské počínání za porušení I. a III. Článku čínsko-japonské smlouvy z roku 1871, požadoval proto po japonském ministru zahraničí vysvětlení a na pozici Speciálního císařského vyslance ve vojenských a di-

[70] Gordon 1965, 177. Události popisuje zpráva Harry Parkese z TNA, FO 46/180, 30. května 1874, a dále zprávy ze 4. června, 15. června a 16. června 1874.
[71] Události z bitvy popisuje James R. Wasson v Eskildsen 2005a, 245; Eskildsen 2002, 403–404.
[72] TNA, FO 46/180, 9. června 1874.
[73] TNA, FO 46/180, 16. a 19. června 1874.
[74] Japonské počínání na ostrově v daných měsících podrobněji popisuje Davidson 1903, 132–169.
[75] Davidson 1903, 166.
[76] TNA, FO 46/182, 26. srpna 1874.
[77] Eskildsen 2005a, 14.
[78] TNA, FO 405/16, 11. května 1874.
[79] Eskildsen 2002, 399.
[80] Eskildsen 2002, 405.

Obrázek 1: Triptych Očiaie Jošiikua zobrazující vítězství japonských vojáků nad tchajwanskými domorodci.

Picture 1: Ochiai Yoshiiku's triptych of victory of Japanese soldiers over Taiwanese aborigines.

Zdroj:[81]

plomatických záležitostech jmenoval Šen Pao-čena. Asistenta mu dělal Pchan Wej. Dne 28. května do Šanghaje přijel Janagiwara, který čínskou protistranu ujistil o tom, že se japonská akce omezuje pouze na podřízení místních domorodců.[82] Janagiwara navíc Cung-li jamen informoval o tom, že samotní obyvatelé Rjúkjú poslali japonské vládě petici požadující potrestání tchajwanských domorodců. Jednalo se ovšem spíše o nedorozumění, jelikož petice z roku 1871 japonské vládě sice pocházela ze souostroví Rjúkjú, ovšem od místních japonských představitelů, kteří působili ve městě Šuri.[83] Až 19. června 1874 byl v novinách *The Japan Mail Daily Advertiser* vysvětlen čínský postoj k celé záležitosti. Čína považovala Tchajwan za své území, i když se nenacházel pod plnou jurisdikcí. Odmítala japonské porušení smlouvy z roku 1871, jež přislibovala respektování nedotknutelnosti území druhého státu. Stavěla se proti japonskému boji s tchajwanskými domorodci, kteří platili čínské vládě daně. Požadovala proto okamžité stažení japonských jednotek a převzetí odpovědnosti čínskou vládou. Navíc poukazovala na to, že japonští poddaní byli pouze okradeni (to je trosečníci z Ody), a proto by měli být domorodci předáni místním autoritám, čímž naznačovala, že Rjúkjú nepovažuje za japonské území.[84] Obdobně v článku z *Japan Daily Herald* z 18. června 1874 guvernér čínské provincie Fu-ťien poukazoval na to, že by „divoši“, kteří měli na svědomí za-

[81] Eskildsen 2002, 405.

[82] Gordon 1965, 178.

[83] Leung 1983, 265. Také existuje dokument, který popisuje, že vysoce postavený Rjúkjúan Cuhako Ojakata v roce 1871 informoval Tokio o incidentu na Tchaj-wanu požadujíc potrestání tchajwanských divochů. Ve skutečnosti tento dopis pocházel až z července 1874, to znamená, že byl napsán až po vyslání trestné expedice. Leung 1983, 266.

[84] TNA, FO 46/180, 19. června 1874.

vraždění trosečníků z Rjúkjú, měli být souzeni podle čínských zákonů, to je smrtí. Přitom nečinil rozdíl mezi občany Rjúkjú a pevninské Číny.[85]

Ve dnech 22. až 26. června jednal Pchan na Tchaj-wanu se samotným Saigóem Cugumičim a domluvil se s ním na stažení japonských jednotek z Tchaj-wanu výměnou za odškodné ve výši nákladů expedice.[86] Poprvé zde byl zmíněn návrh ke stažení japonských jednotek do prosince roku 1874. Peking ujednané podmínky ovšem odmítl, což pobouřilo jak Tokio, tak japonské veřejné mínění, jež se začalo přiklánět k myšlence válečného konfliktu s Čínou.[87] Následná jednání mezi Šenem a Janagiwarou v Pekingu ovšem uvízla na mrtvém bodě, a proto v červenci a srpnu 1874 bylo Japonsko s Čínou velmi blízko válce. Místo hledání společného řešení docházelo k nedorozuměním na obou stranách a přípravám na ozbrojený konflikt. Janagiwara proto 15. července opustil Peking. Japonci se pokusili situaci zvrátit tím, že vyslali do Fu-ťienu jednat s místním guvernérem Li Che-nienem a generálem Wen Zuejem Charlese LeGendreho. Ovšem již na své zastávce v Amoji byl generál LeGendre 6. srpna zatčen.[88] Vysvobodil se zaplacením kauce ve výši 25 000 dolarů a následně odjel do Šanghaje za americkým konzulem Georgem F. Sewardem.[89]

Odpovědnost za Saigóovo jednostranné počínání na sebe převzal Ókubo Tošimiči, který byl samotným císařem 1. srpna jmenován jako Zplnomocněný vyslanec a mimořádný ambasador. V jednáních s Čínou vystřídal Janagiwaru a 27. srpna přijel do Pekingu. S ministry Cung-li jamenu začal vyjednávat od 14. září. Ókubo zahájil svá jednání výtkou vůči čínskému postoji na Tchaj-wanu. Poukazoval na to, že Čína vyhlásila jurisdikci nad místními divochy, ale neučinila nic, čím by jim zabránila v agresi vůči ztroskotaným námořníkům. O dva dny později čínská protistrana odporovala tím, že „*byly zlepšeny způsoby chování místních domorodců, těm, kteří měli dostatečné inteligenční dispozice, bylo umožněno vzdělání, a jejich komunita byla zorganizována, čímž nad nimi byla vytvořena vláda*“.[90] Civilizace místních domorodců neměla být podle nich příliš rychlá a uspěchaná, ale poklidná a postupná. Ókubo nebyl s čínskou odpovědí spokojen. Odmítal s čínskou protistranou jednat, pokud nebudou podepsány oficiální dokumentace prezentující výsledky jednání a v důsledku vlastní neústupnosti především co se výše odškodného týkalo, nebyla jednání příliš úspěšná. Podle Thomase Wadeho měl Ókubo původně požadovat tři miliony dolarů.[91] Ókubo navíc nehodlal získat pouze odškodné, ale též pro Japonsko vydobýt jednostranné výhody západních mocností v Číně, především co se týkalo cestování a obchodování ve vnitrozemí země a zaměstnávání cizinců v Číně.[92]

Do konfliktu se proto rozhodl vložit britský vyslanec v Pekingu Thomas Francis Wade. Wade varoval již Janagiwaru, že v případě čínsko-japonské války vyšle Velká Británie své lodě na ochranu vlastních obchodníků a majetku v Číně. Wade se obával, že v případě úspěchu japonské expedice budou ohroženy britské zájmy na

[85] TNA, FO 46/180, 18. června 1874.
[86] Jednání popisuje Davidson 1903, 151–154.
[87] Kerr 2000, 360.
[88] TNA, FO 46/181, 13. srpna 1874.
[89] Gordon 1965, 181–182.
[90] Davidson 1903, 160.
[91] TNA, FO 405/16, 16. listopadu 1874.
[92] TNA, FO 46/182, 11. září 1874.

Tchaj-wanu a v čínských přístavech, a stejně tak vítězství Číny by mohlo znamenat navýšení čínského sebevědomí a zhoršení podmínek nerovných vztahů se Západem. Obdobně reagoval i britský viceadmirál sir Charles Frederick Alexander Shadwell (1814–1886), který požadoval posílení britských pozic za cílem ochrany obchodu a britských zájmů, jelikož se obával japonské kolonizace Tchaj-wanu.[93] Podobně jako Wade reagoval americký chargé d'affairs v Pekingu Samuel Wells Williams (1812–1884), který již dříve varoval před tím, že by americká participace na japonské expedici na Tchaj-wan mohla poškodit čínsko-americké smlouvy. Spojené státy americké se proto rozhodly podpořit mírová jednání a Williams následně nařídil americkému konzulovi v Amoji J. J. Hendersonovi, aby zatkl všechny Američany, kteří napomáhali Japoncům. Podobné rozkazy dostali i ostatní američtí konzulové v Číně. Z toho důvodu došlo k výše zmíněnému zatčení generála LeGendreho v srpnu 1874 v Amoji. Pro západní mocnosti bylo stěžejní zachovat na Dálném východě rovnováhu sil.

Wade předpokládal, že Číňané doufali v britskou arbitráž. Dne 25. října Wade po Japoncích požadoval usmíření s Čínou a nakonec právě mezi ním a Ókubou vznikl návrh dohody. Ókubo nakonec přijal čínskou nabídku odškodného ve výši 500 000 taelů výměnou za stažení veškerých japonských jednotek z ostrova do 20. prosince.[94] Dne 31. října 1874 byla mezi Čínou a Japonskem podepsána takzvaná Pekingská smlouva. Za Japonsko ji podepsal Ókubo Tošimiči a za čínskou protistranu devět ministrů Cung-li jamenu v čele s princem Kungem. Smlouva obsahovala tři články, přičemž v prvním Čína uznávala oprávněnost japonské akce na Tchaj-wanu jako snahy o ochranu vlastních poddaných, ve druhém článku se Čína zavázala zaplatit odškodné jak postiženým rodinám a přeživším, tak japonské vládě jako kompenzaci za výdaje spojené s trestnou výpravou, to je za postavené budovy, cesty, mosty a podobně.[95] Pozůstalí zabitých Rjúkjúanů a zbylí přeživší dostali 100 000 taelů (z celkového odškodného ve výši 500 000 taelů) a Japonsko dovezlo pozůstalým 1620 koku rýže a dalších 10 koku rýže dostal každý z přeživších.[96] Zbylých 400 000 taelů se Čína rozhodla zaplatit za japonské stavby na Tchaj-wanu, ve skutečnosti se ovšem jednalo o eufemisticky nazvané odškodné pro Japonsko, jelikož Čína nechala po stažení japonských jednotek veškeré pozůstatky japonské „okupace" na Tchaj-wanu zničit.[97] Ve třetím článku se Čína zavázala předejít dalším útokům domorodých obyvatel Tchaj-wanu na cizí námořníky a trosečníky a obě strany přislíbily vzájemnou výměnu dosavadní korespondence ohledně japonské expedice na Tchaj-wanu.[98] Samo souostroví Rjúkjú ve smlouvě nebylo zmíněno, přesto si japonská strana vykládala podepsání smlouvy jako uznání vlastní suverenity nad bývalým královstvím, jelikož zde byla zmínka o „japonských poddaných" postižených tchajwanskými domorodci. Čínská protistrana toto označení „japonských poddaných" ale vztahovala na ztroskotané námořníky z Ody, ne na obyvatele souostroví Rjúkjú. Proto také Čína původně chtěla

[93] TNA, FO 46/180, 7. července 1874.
[94] Gordon 1965, 184.
[95] Obsah smlouvy viz Davidson 1903, 164; popřípadě TNA, FO 46/183, 7. ledna 1875.
[96] Kerr 2000, 371.
[97] Davidson 1903, 165.
[98] Leung 1983, 277.

vyplatit odškodné pouze trosečníkům z Ody.[99] Na druhou stranu se Thomas Wade stal garantem doplňující formální dohody, v níž byli obyvatelé Rjúkjú čtyřikrát zmíněni jako „japonští poddaní“. Proto je tato dohoda opatřená podpisem britského představitele považována za formální uznání japonských přednostních zájmů nad souostrovím Rjúkjú čínskou protistranou.[100] Přesto Rjúkjú nadále platilo tribut i Číně.[101] Samotný Ókubo 15. prosince přiznal, že Pekingská smlouva podepsaná s Čínou neměla žádnou legální základnu pro japonskou suverenitu nad Rjúkjú.[102]

Podle mezinárodního práva neexistoval důvod platit agresorovi za to, že opustí území, které násilně obsadil.[103] Nesmyslnost Pekingské smlouvy byla podtržena tím, že Čína musela urychlit vyplacení reparací, protože v posledním japonském táboře na Tchaj-wanu zůstali už jen dva vojáci postižení malárií a existovala tak obava, že by nevydrželi dostatečně dlouho naživu.[104] Prostřednictvím této smlouvy se obě země snažily zachovat přátelské vztahy, protože ani Japonsko, ani Čína nebyly připraveni na válku. Princ Kung ocenil snahu britského vyslance v Pekingu Thomase Wadeho již 1. října 1874. Harry Parkes informoval o tom, že japonská politická opozice vůči usmíření se s Čínou viděla ve stažení se z Tchaj-wanu politickou prohru. Na druhou stranu zároveň uznávala, že by válka s Čínou znamenala pro japonské ostrovy zvýšení daní a možnou domácí revoltu.[105] Proto také japonský ministr Woojeno Kagenori oficiálně poděkoval jménem japonské vlády Thomasu Wademu za zprostředkování jednání mezi Čínou a Japonskem.[106]

Možný konflikt mezi zeměmi vyvolal v čínských představitelích potřebu podpory zbrojení. Významný čínský státník Li Chung-čang viděl v Japonsku spojence proti Západu, ale zároveň jej chápal i jako případnou hrozbu, protože znepřátelené japonské císařství by kvůli své geografické blízkosti mohlo být větším nebezpečím než západní mocnosti. Plně si uvědomoval, že se Čína potýkala s vnitřními problémy a že její vojsko bylo značně zaostalé. Proto začal podporovat politiku námořního zbrojení.[107] I další čínští úředníci, jako například guvernér provincie Šantung Ting Pao-čeng a guvernér provincie Chunan Wang Wen-šao sepsali memoranda doporučující podporu zbrojení.[108] Ovšem nelze říci, že by možná válka s Japonskem ohledně Tchaj-wanu stimulovala modernizační program čínské armády.[109] Například k posílení námořních sil nedošlo, jelikož k tomu chyběly potřebné finance, což se negativně projevilo v následné válce s Japonskem v letech 1894–1895.[110]

[99] Leung 1983, 280.
[100] Kerr 2000, 360.
[101] Například 15. prosince 1874 o tom informovaly noviny *Court Gazette*, Kerr 2000, 366.
[102] Leung 1983, 278.
[103] I samotný Thomas Wade se ve svém dopise z 18. prosince 1874 dotazoval, proč Čína nereagovala na japonský útok a místo toho se rozhodla k ústupku ve formě odškodného, ale přímé odpovědi se mu nedostalo. TNA, FO 46/190, 18. prosince 1874.
[104] Bakešová a Fürst a Heřmanová 2004, 58–59.
[105] TNA, FO 46/182, 26. srpna 1874.
[106] TNA, FO 405/16, 14. ledna 1875.
[107] Hsü 1964–1965, 215.
[108] TNA, FO 881/3817, prosinec 1875.
[109] Gordon 1965, 185.
[110] Hsü 1964–1965, 227–228.

Li Chung-čang si byl navíc dobře vědom, že by Čína nedokázala bránit Tchaj-wan proti japonské invazi.[111] Proto již Šen Pao-čen, který přijel na Tchaj-wan 17. června 1874, neměl za úkol bojovat s Japonci, nýbrž reformovat tchajwanský právní systém a plánovat rozvoj ostrova. Podobně Čína pokračovala v reformách ostrova po ukončení čínsko-japonského sporu o Tchaj-wan vysláním reformisty Liou Ming-čchuana na ostrov v roce 1885 jako prvního guvernéra. V říjnu 1885 se Tchaj-wan stal namísto původního začlenění do provincie Fu-ťien samostatnou provincií s hlavním městem Tchaj-pej a s guvernérem Liouem v čele. Liou následně umožnil správní i daňovou reformu, jež zpřehlednily výběr daní a vlastnictví půdy, započal s výstavbou železnic a telegrafů, s modernizací těžby uhlí, se zakládáním škol a nemocnic a s rozšiřováním velkých měst.

Blízké vztahy s Japonskem se snažil Li Chung-čang udržovat až do roku 1879, kdy Japonsko anektovalo proti čínské vůli souostroví Rjúkjú. K inkorporaci souostroví docházelo postupně. Prostřednictvím podepsání Pekingské smlouvy se Japonsko na mezinárodní scéně snažilo dokázat svoji suverenitu nad souostrovím Rjúkjú. Proto pokračovalo po ukončení sporu s Čínou ohledně trestné expedice na Tchaj-wan v postupné inkorporaci souostroví do svého císařství. Nejdříve v lednu 1875 Ókubo žádal po rjúkjúském dvoru ukončení veškeré komunikace s Čínou a uzavření obchodní stanice na čínském pobřeží, a následně 31. března požadoval nahrazení čínských názvů japonskými. Obdobně žádal převzetí japonských svátků a festivalů a japonského trestního i občanského zákoníku.[112] V květnu 1875 Harry Parkes informoval o převedení správy souostroví Rjúkjú pod japonské ministerstvo vnitra.[113] Na doporučení admirála Enomotoa Takeakiho bylo v roce 1879 Rjúkjú zrušeno jako *han* a připojeno k Japonsku jako prefektura (*ken*) Okinawa (název byl odvozen od pojmenování největšího ostrova ze souostroví). Li Chung-čang inkorporaci souostroví do japonského císařství s ohledem na expedici na Tchaj-wan konanou v roce 1874 komentoval následovně: „*v době, kdy Japonsko anektovalo Rjúkjú jako prefekturu Okinawa (duben 1879), ostatní národy vznášely kritiku, že se jednalo o důsledek čínských ústupků a její slabosti v otázce tchajwanského incidentu z roku 1874. I když se tak může zdát; není tomu tak. V roce 1874, jak vysoce postavení úředníci, tak ti ostatní, jednali s japonskou protistranou o závislosti Rjúkjú na Číně, a proto bylo špatné zacházení s trosečníky z Rjúkjú vnitřní záležitostí samotné Číny. Ta také podle toho jednala o odpovídajícím potrestání tchajwanských domorodců. Co to má společného s Japonci?*“[114]

5. Závěr

Cílem článku bylo pomocí využití pramenů z britského národního archivu přiblížit roli britských diplomatů v zahraniční politice Japonska v otázce trestné expedice na Tchaj-wan z roku 1874. Jak bylo zmíněno výše, vyslanec v Japonsku sir Harry Parkes a vyslanec v Číně Thomas Francis Wade hráli v této záležitosti klíčovou roli. Thomas Francis Wade měl nejen významnou roli při zprostředkování urovnání

[111] Gordon 1965, s. 181; HSÜ, 1964–1965, 213.
[112] Kerr 2000, 368.
[113] TNA, FO 46/191, 25. května 1875.
[114] Leung 1983, 278.

čínsko-japonských vztahů podepsáním Pekingské smlouvy z 31. října 1874, ale též jeho interpretace ujednání Pekingské smlouvy dopomohla Japonsku dovršit svoji expanzivně vedenou zahraniční politiku. Obdobně jako samotní Japonci, chápal pojem „japonští poddaní“ zmíněný v Pekingské smlouvě v souvislosti s obyvateli souostroví Rjúkjú. Tím na mezinárodní scéně potvrzoval uznání japonské svrchovanosti nad souostrovím Rjúkjú. Článek tímto poukazuje na úzkou provázanost mezi rozšířením japonské suverenity na souostroví Rjúkjú a trestnou expedicí na Tchaj-wan.

Někteří historici, jako například Robert Eskildsen, označují japonskou expedici na Tchaj-wan z roku 1874 jako mimetický imperialismus.[115] Japonsko podle něj v období Meidži převzalo západní ideje o síle a hierarchii, což vedlo k imitaci západního imperialismu. Eskildsen dokazuje imitaci západně vedeného imperialismu poukazováním na původní kolonizační ráz japonské expedice na Tchaj-wan a varuje před zamlčováním původního záměru kolonizace ostrova některými japonskými autory (například Išiim Takašim).[116] Nutno poznamenat, že nelze říci, že by západní svět měl jakýsi imaginární patent na imperiálně vedenou zahraniční politiku. Japonské ostrovy do období Meidži sice nepřekypovaly agresivní zahraniční politikou vůči svému okolí, ovšem otevřením se světu a získáním nových prostředků umožňujících prosazení vlastní vůle i v zahraničí, získalo do rukou moc, jíž v dané době nedisponoval žádný jiný z okolních států Japonska. Užití síly jako instrumentu pro získání dominance bylo pro Japonce velmi lákavou alternativou, jelikož pro ně představovala způsob, jak zvýšit vlastní prestiž, status a moc ve světě ovládaném západními mocnostmi. Bylo zřejmé, že pokoření Japonska ve formě nerovných smluv se západními mocnostmi vedlo japonské státníky k zásadní představě – posílit vlastní stát na jejich roveň. Inspirace Západem tak předznamenala rychlou modernizaci japonských ostrovů a vedla k představě nadřazenosti Japonska nad ostatními asijskými státy. Japonci si dopomáhali zobrazováním domorodců jako zaostalých a necivilizovaných bytostí, vytvářeli obraz civilizační propasti mezi japonským císařstvím a zbytkem Asie. Představa nadřazenosti tak vedla k podpoře expanzivně vedené zahraniční politiky ve jménu civilizační mise. Expedice na Tchaj-wan se stala příležitostí k získání atributů západní civilizace a povýšení vlastního statutu ve světovém uspořádání. Japonsko si tak přejímáním způsobů a technických výdobytků západní civilizace dopomohlo formovat novou národní identitu a politický řád. Ačkoliv většina historiků vidí počátek japonského imperialismu v nové a moderní podobě až v čínsko-japonské válce z let 1894–1895 a v následném ukořistění Tchaj-wanu, stejně jako v anexi Koreje z roku 1910, jeho kořeny můžeme nalézt již v expedici na Tchaj-wan pořádané o dvacet let dříve v roce 1874.

Přiblížením japonské expedice na Tchaj-wan z roku 1874 můžeme vidět vývoj japonské diplomacie. Z izolacionistického státu se stal národ významně figurující na mezinárodní scéně. Trestná výprava na Tchaj-wan byla jen předznamenáním rostoucího japonského sebevědomí a prohlubující se znalosti moderní diplomacie. Právě tato expedice v širší perspektivě ukazuje rozdílnost mezi čínskou (obecněji asijskou) a japonskou formou kolonialismu. Zatímco Čína pokračovala ve svém

[115] Eskildsen 2002, 403, 417–418.
[116] Eskildsen 2005b, 283.

dlouhodobě vedeném tributárním systému, Japonsko započalo s prosazováním vlastní expanzivní politiky pomocí imitace západního imperialismu. Tím v raných letech éry Meidži (70. léta 19. století) započaly narůstat spory mezi Japonskem a Čínou jako dvou mocných států na Dálném východě, které si začaly navzájem konkurovat ve snaze dosáhnout národní prestiže a bezpečnosti. Ačkoliv samotná trestná expedice na Tchaj-wan z roku 1874 neměla za cíl narušit mír s Čínou, japonská expanzivní politika vedla nutně k rozšiřování území japonského císařství na úkor Číny, jež byla doposud v Asii hlavním politickým činitelem. V následujících letech Japonsko úspěšně praktikovalo západní způsoby diplomacie pomocí namířených zbraní v otevření Koreje Kanghwaskou smlouvou z roku 1876. Pronikání na sousední poloostrov vedlo k narůstajícím konfliktům s Čínou a Ruskem, z nichž Japonsko vyšlo jako vítěz. Imitováním západních hodnot a výdobytků moderní doby se Japonsko stalo v Asii významným činitelem, který ovlivnil v následujících letech vývoj sousedních států.

Použité zdroje

Literatura

BAKEŠOVÁ, Ivana, FÜRST, Rudolf a HEŘMANOVÁ, Zdeňka (2004): *Dějiny Taiwanu*. Praha: Lidové Noviny.

BEASLEY, William Gerald (1991): *Japanese Imperialism, 1894–1945*. Oxford: Clarendon Press.

BENEDICTOVÁ, Ruth (2013): *Chryzantéma a meč*. Praha: Malvern.

BIX, Herbert P. (2002): *Hirohito a vznik moderního Japonska*. Praha.

CONROY, Hilary (1960): *The Japanese Seizure of Korea – 1868–1910*. Filadelfie: University of Pennsylvania Press.

DUUS, Peter (1995): *The Abacus and the Sword*. Londýn: University of California Press.

ESKILDSEN, Robert (2002): Of Civilization and Savages – The Mimetic Imperialism of Japan's 1874 Expedition to Taiwan. *The American Historical Review*, roč. 107, č. 2, s. 388–418.

ESKILDSEN, Robert (2005a): *Foreign Adventures and the Aborigines of Southern Taiwan, 1867–1874, Western Sources Related to Japan's 1874 Expedition to Taiwan*. Tchajpej: Institute of Taiwan History Academia Sinica.

ESKILDSEN, Robert (2005b): Taiwan: a Perisphery in Search of Narrative. *The Journal of Asian Studies*, roč. 64, č. 2, s. 281–294.

GORDON, Leonard (1965): Japan's Abortive Colonial Venture in Taiwan, 1874. *The Journal of Modern History*, roč. 37, č. 2, s. 171–185.

HILSKÁ, Vlasta (1953): *Dějiny a kultura japonského lidu*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

HSÜ, Immanuel C. Y. (1964–1965): The Great Policy Debate in China, 1874 – Maritime Defense Vs. Frontier Defense. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, roč. 25, s. 212–228.

JANOŠ, Jiří (2007): *Japonsko a Korea*. Praha: Academia.

JANSEN, Marius Berthus (1984): Japanese Imperialism – Late Meiji Perspectives. In: Myers, Ramon H. a Peattie, Mark R. (eds.): *The Japanese Colonial Empire, 1895–1945*. Princeton: Princeton University Press, s. 61–79.

KERR, George H. (2000): *Okinawa: The History of an Island People*. Tokio, Rutland, Singapur: Tuttle.

LEGENDRE, Charles (1874): *Is Aboriginal Formosa a Part of the Chinese Empire?* Šanghaj, Hongkong, Jokohama: Lane, Crawford & Company.

LEUNG, Edwin Pak-Wah (1983): The Quasi-War in East Asia – Japan's Expedition to Taiwan and the Ryúkyú Controversy. *Modern Asian Study*, roč. 17, č. 2, s. 257–291.

LIŠČÁK, Vladimír (2008): *Dějiny Číny, Taiwanu a Tibetu v datech*. Praha: Libri.

MASON, Richard Henry Pitt a CAIGER, John Godwin (2007): *Dějiny Japonska*. Praha: Fighters Publications.

MAYO, Marlene J. (1972): The Korean Crisis of 1873 and Early Meiji Foreign Policy. *The Journal of Asian Studies*, roč. 31, č. 4, s. 793–819.

MCWILLIAMS, Wayne C. (1975): East Meets East. The Soeajima Mission to China, 1873. *Monumenta Nipponica*, roč. 30, č. 3, s. 237–275.

MIZUNO, Norihito (2009): Early Meiji Policies Towards the Ryukyus and the Taiwanese Aboriginal Territories. *Modern Asian Studies*, roč. 43, č. 3, s. 683–739.

REISCHAUER, Edwin Oldfather a CRAIG, Albert Morton (2008): *Dějiny Japonska*. Praha: Lidové noviny.

YI, Tae-Jin (2004): Was Korea Really a "Hermit Nation"? In: Korean National Commission for UNESCO (ed.): *Korean History*. Elizabeth N. J.: Hollym, s. 385–412.

ZISCHKA, Anton (1936): *Japonsko a jeho světový vývoj*. Praha: Šolc a Šimáček.

Noviny

Japan Weekly Mail, 4., 11., 25. dubna 1874.

Nepublikované prameny

The National Archives, London:

Foreign Office:

FO 46/151

FO 46/167

FO 46/178

FO 46/179

FO 46/180

FO 46/181

FO 46/182

FO 46/183

FO 46/190

FO 46/191

FO 405/16

FO 881/3817

National Archives of Japan:

Cabinet Library, Western Books, DAVIDSON, James, The Island of Formosa, Past and Present, Jokohama 1903.

Summary

This study describes the Japanese expedition to Taiwan in 1874. Japan changed its previous policy as a result of its opening to the world and the subsequent Meiji Restoration. From a conservative and traditionalist Asian state, Japan became a progressive nation, inspired by Western values. The rapid modernization of the country led to a feeling of superiority of the Japanese Empire over other Asian countries, which naturally led to the deterioration of relations with Japan's neighbours. The Japanese political scene had to deal with two major problems. The first were worsening relations with Korea, which later led to the signing of the Treaty of Kanghwa in 1876. Thanks to this treaty, Korea was opened to the world. The second problem was the growing conflict with China, which led to competition between countries on the Korean peninsula, the Ryukyu Archipelago, and the island of Taiwan.

The dispute over the sovereignty over the Ryukyu Archipelago accompanied the expedition to Taiwan, as it became a pretext for punitive expedition. Shipwrecked sailors from Ryukyu and their subsequent massacre on Taiwan's shores in 1871 gave Japanese politicians who supported expansionist foreign policy the idea of using the incident for sending a punitive expedition to Taiwan. This was meant to be a solution for both the internal and external problems of Japan. The Japanese islands were faced with the internal discontent of the samurai caste, and the military expedition to Taiwan was a good opportunity to divert their attention. At the same time, Japan had the opportunity to extend their dominance to the island of Taiwan and, through this punitive expedition, assert Japanese sovereignty over the archipelago of Ryukyu. Thus, it was also an opportunity to satisfy Japanese statesmen, who supported Japanese expansionist foreign policy in Asia.

Preliminary Sino-Japanese negotiations regarding the incident on the island of Taiwan and the sovereignty of the Ryukyu Archipelago did not lead to clarification of the Chinese position on these issues. Fear of a possible conflict between China and Japan evoked opposition among representatives of Western powers against the Japanese expedition to Taiwan. Despite their opposition and thanks to the initiative of the expedition's commander Saigó Tsugumichi, Japanese units sailed towards Taiwan. The punitive expedition officially started in May 1874 and fighting lasted only until the end of June. The pacification of the indigenous people on the island of Taiwan was not a problem for the rigorously trained Japanese soldiers. The local climate, however, proved to be a greater difficulty and led to a series of casualties. Japanese press depicted the Taiwanese natives as underdeveloped and, by doing so, supported public opinion of Japanese "superiority" over other Asian nations. This helped to create a new national identity and justified the expedition itself.

Sino-Japanese negotiations were held for five months and were meant to lead to a solution to the dispute regarding the Japanese punitive expedition to Taiwan. Finally, negotiations were successfully completed through the agency of the British ambassador in Beijing, Thomas Francis Wade. Wade feared that a successful Japanese expedition would be a threat for British interests on the island of Taiwan and in Chinese ports. He also feared that China's victory could mean an increase in China's self-confidence and lead to worsening conditions of unequal relations with the West. He therefore suggested arbitration and, thanks to his actions, a draft of a mutual Sino-Japanese treaty was created. The Japanese promised to withdraw their troops from Taiwan by December 20, 1874 in exchange for compensation in the amount of 500,000 taels. This so-called Convention of Peking was signed on October 31 and included a Chinese recognition of the legitimacy of the Japanese punitive expedition to Taiwan as an effort to protect its own subjects. At the same time, China promised to prevent further attacks on shipwrecked sailors by the indigenous people of Taiwan.

Japan simultaneously presented the treaty as a formal recognition of Japanese sovereignty over the Ryukyu Archipelago and gradually started with its incorporation into the Japanese Empire. Finally, in 1879, Japan incorporated the Ryukyu Archipelago into its Okinawa Prefecture. Thanks to its expansionist foreign policy, Japan had gained a new territory. This action, however, was just the beginning of Japanese imperialism. Historian

Robert Eskildsen labeled the Japanese expedition to Taiwan in 1874 as mimetic imperialism. Japan imitated Western ideas of power and hierarchy, and with their help increased its prestige, status and power in a world dominated by Western powers. The expedition to Taiwan became an opportunity to gain the attributes of Western civilization and the advancement of their own status in the world order. Japan helped shaped its own new national identity and political order by using the ways of Western civilization. Although most historians see the beginning of Japanese imperialism in a new and modern form in the Sino-Japanese War of 1894–1895, the subsequent capture of Taiwan, and the annexation of Korea in 1910, its roots can be found in the expedition to Taiwan held twenty years earlier in 1874.

K textové lingvistice: diachronní a synchronní hledisko uplatněné v rámci české a frankofonní lingvistiky

Helena Horová *

Abstract: *The main aim of our study is to introduce the topic of textual linguistics from the diachronic and synchronic perspective by employing the comparative approach during the processing of relevant linguistic sources. The study will explore the development of textual linguistics as one of the youngest linguistic fields. Furthermore, the study will focus on the research subjects of textual linguistics and the establishment of basic vocabulary in this field, with a heightened focus placed on the use of Czech and francophone linguistic sources. In the introductory chapter of our text, we will discuss the origins of textual linguistics/the linguistics of text, followed by the development of this field as documented by selected linguistic publications. The second section of this paper will seek to apply the comparative approach when processing sources in the Czech and French language so as to delineate the pivotal terms of textual linguistics.*

Key words: *text, textual linguistics, discourse, discourse analysis, coherence, cohesion.*

* PhDr. Mgr. Helena Horová, Ph.D., Katedra románských jazyků, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, horova@kro.zcu.cz.

1. Úvod

V této studii se zabýváme problematikou textové lingvistiky jako jedné z nejmladších lingvistických disciplín. Upozorňujeme na hlavní křižovatky jejího vývoje a její protagonisty, pokoušíme se vyrovnat s přetrvávající nejednotností terminologie. Opíráme se při tom o domácí české, ale zejména frankofonní zdroje, které významnou měrou a z různých hledisek přispěly k postupnému poznávání vlastností nadvětných celků (stranou ponecháváme problematiku typů textu).

Vycházíme z premisy systémové povahy jazyka. V tom smyslu, zjednodušeně řečeno, předpokládáme, že jazyk je systémem produktivním, otevřeným, jenž se trvale vzájemně ovlivňuje s mimojazykovou realitou. Je systémem dynamicky se vyvíjejících jednotek různých úrovní (fonologické, lexikální, syntaktické atd.), v našem případě jednotek na úrovni textovosti. S tím souvisí obtížnost přístupu k jazyku jako k systému, neboť jde o systém měkký, tj. takový, v jehož rámci působí mnoho faktorů a v němž jednotlivé prvky a vztahy mezi nimi jsou obtížně vymezitelné. Proto v období vzniku a vývoje určité lingvistické teorie bují a přelévá se obsah pojmů. Jejich uživatelé mnohdy hovoří o tomtéž, avšak pomocí odlišně pojatého terminologického aparátu. Cílem této studie je pokus o lepší orientaci v teorii textové lingvistiky na současném stupni vývoje.

2. Inspirátoři a zakladatelé textové lingvistiky

Hlavní představitelé textové lingvistiky (mnohdy označované také lingvistika textu/lingvistika diskurzu) vystoupili v sedmdesátých letech dvacátého století s názorem, že základní jednotkou, se kterou by měla lingvistika pracovat, je text (Černý 1996, 375; Paveau a Sarfati 2008, 184). Jednalo se o reakci na vyhraněné zaměření jednotlivých lingvistických směrů devatenáctého století a první poloviny století dvacátého, jako byl strukturalismus a generativismus. Tento názor podpořil také R. Jakobson, když v roce 1960 na univerzitě v Indianě uvedl: „*L'insistence à tenir la poétique à l'écart de la linguistique ne se justifie que quand le domaine de la linguistique se trouve abusivement restreint, par exemple, quand certains linguistes voient dans la phrase la plus haute construction analysable, ou quand la sphère de la linguistique est confinée à la seule grammaire, ou uniquement aux questions non sémantiques de forme externe*“[1] (Jakobson 1963 cit. dle Adam 2008, 9). Jakobson poukazuje na riziko určitého omezení lingvistického bádání v případě, že za nejvyšší analyzovatelnou jednotku bude pokládána věta.

Shodnou formulaci nacházíme také u amerického socioligvisty W. Labova, který se vyhraňuje vůči omezení se na analýzu věty jako nejvyšší jednotky a nabádá ke studiu diskurzu, který je podle něj hlavně z hlediska formy dosud neprobádanou oblastí: „[...] *l'analyse du discours, sans être en soi un domaine vierge, l'est au moins du point de vue technique, en ce sens qu'aucune de ses parties fondamentales n'a encore été sérieusement pénétrée*“ (Labov 1978, cit. dle Adam 2008, 10). Hlav-

[1] „*Úpornost, s níž byla poetika držena vně lingvistiky se dá ospravedlnit jen tehdy, je-li pole lingvistiky nadměrně omezeno, například pokládají-li někteří lingvisté větu za nejvyšší analyzovatelnou konstrukci, nebo tehdy, když oblast lingvistiky zahrnuje pouze gramatiku, nebo pouze nesémantické otázky vnější formy*“ (překl. autorka).

ními představiteli nově se utvářejícího lingvistického směru, tedy textové lingvistiky, byli v průběhu druhé poloviny dvacátého století britští lingvisté M. Halliday a R. Hasanová, nizozemský lingvista T. A. van Dijk, Rakušan W. U. Dressler, Francouz C. Chabrol a další. Z českých lingvistů se tematice nadvětných celků věnovali (v druhé polovině dvacátého století po současnost) např. V. Skalička, J. Hrbáček, K. Hausenblas, F. Daneš, J. Hoffmannová, O. Müllerová, J. Hrbáček, H. Loucká a další. Je však třeba v té souvislosti vzpomenout též významu Mathesiova modelu funkční perspektivy větné, neboť to byl on, kdo zavedl pojmy *téma* a *réma*. Oba pojmy používané Vilémem Mathesiem v rámci věty se staly podkladem pro analýzu koheze mezi větami na základě tematické návaznosti v rámci textové lingvistiky. Pokud se jedná o frankofonní prameny zabývající se problematikou lingvistiky textu, tak musíme zmínit především Jeana-Michela Adama, profesora lingvistiky na Univerzitě v Lausanne, který je autorem řady významných publikací a odborných článků (např. *Linguistique textuelle: des genres de discours aux textes* z roku 1999; *Les textes types et prototypes* z roku 2008 aj.). K rozvoji této disciplíny ve Francii dále přispěli lingvisté D. Slakta, B. Combettes, M. Charolles a v neposlední řadě S. Moirandová.

3. K předmětu textové lingvistiky

Prvním z těch, kteří použili termín textová lingvistika, byl rumunský lingvista Eugen Coseriu, který již v roce 1950 vymezil textovou lingvistiku jako teorii kontextového a ko-textového vyjádření významu (Coseriu 1955–56, 29). Tento koncept později J.-M. Adam nazývá textovou analýzou diskursu (Adam 2008, 20). Pojem *diskurz* (dříve diskurs) je pro textovou lingvistiku klíčový. Setkáváme se s ním také u již zmíněného Van Dijka, který zavedl nejdříve termín *diskurs*, pro jehož popis využíval tzv. *textové gramatiky*. Textová gramatika měla podle Van Dijka sledovat vztahy mezi gramatickými jevy v rámci větších celků, než je věta. Text se tak stává základní jazykovou jednotkou (Černý 1996, 375). Obecně platí, že textová lingvistika/lingvistika diskurzu se zabývá studiem textu, jeho částí a vazeb mezi nimi a kontextem. Podle F. Čermáka specifikuje kontext (ať už jazykový, nebo nejazykový – kontext situace) potřebnou vnější informaci o významu, např. doplňuje to, co je elipsou vynechané apod. (Čermák 2001). F. Čermák definuje text jako: „*libovolný, resp. nespecifikovaný jazykový projev (psaný či mluvený, ukončený či neukončený aj.), tj. akt parole (mluvy) jako celek nebo jako část; obvykle však bývá větší než věta. Jednotkou textu bývá ovšem promluva* [...] *Diskurz je alternativní jméno pro text jakožto jednotku mluvy* [...]*; obv. se však chápe jako text obsahující i více než jediného mluvčího a mající povahu mluvní události* [...]“ (Čermák 2001, 169). Jaká je pak podstata textu a do jaké míry souvisí s rovinou *langue* a *parole*? Jak uvádí Černý, tato otázka představitele textové lingvistiky spíše rozděluje. První skupina lingvistů spojuje text spíše s promluvou, než se systémem jazyka, neboť chápe text jako proces (ne jako výsledek) a opírá se o syntax věty, kdy dochází k aplikaci syntaktických prostředků zjištěných ve větách na větší celky, tedy na odstavec a text. Druhá skupina toto kritizuje a zdůrazňuje nezbytnost pracovat se systémovými prvky textu. (Černý 1996, 377). Černý také poukazuje na terminologickou neustálenost termínu věta, kterého se užívá v souvislosti se systémem

jazyka i promluvy. Představitelé textové lingvistiky chápou *větu* jako abstraktní jednotku jazykového systému a pro jednotku promluvy používají termín *výpověď*. Dressler operuje s termínem *text* jako obdoby výpovědi a s termínem *textém* jako jednotky jazykového systému (Černý 1996, 377).

Z novějších publikací české provenience postihující oblast textové lingvistiky můžeme zmínit dílo J. Hrbáčka z roku 1994 *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*, kde autor pracuje v úvodu své publikace s pojmy text, promluva a promluvový komplex; přičemž text chápe jako jazykovou strukturu komunikátu (promluvy), text je strukturou komunikační jednotky. Komunikační jednotka je pak uzavřeným útvarem, zatímco text může být jen částí takového útvaru (Hrbáček 1994, 9). J. Hoffmannová chápe textovou lingvistiku jako analýzu diskurzu. Diskurz definuje jako „*integrovaný celek textu a kontextu, jako spojení jazykové realizace interakce a jejího kontextového přesahu*“ (Hoffmannová 1997, 8). Je zjevné, že předmět textové lingvistiky je vymezován rozmanitě, z různých zorných úhlů (jako k procesu, či jako k jeho výsledku) a ne vždy uchopitelně. Za diskutabilní pokládáme např. otázku, zda za text (jako jednotku) je možno pokládat *neukončený* jazykový projev.

4. K vývoji textové lingvistiky (na základě vybraných lingvistických děl publikovaných převážně ve francouzštině)

Poté, co jsme zpřehlednili rozmanitá vymezení předmětu textové lingvistiky, nás zajímá textová lingvistika z hlediska diachronního. Zajímají nás především lingvisté, kteří se této disciplíně věnovali v Evropě v druhé polovině dvacátého století a na začátku století jednadvacátého. Jako základní zdroje k zpracování této kapitoly nám poslouží publikace v češtině a francouzštině pojednávající o lingvistice jako takové a publikace zaměřené na vývoj jazyka. Z hlediska pramenů je pro účely naší studie důležitý článek J.-M. Adama, který publikoval v roce 2011, a který přináší seznam stovky nejdůležitějších lingvistických děl, jejž s textovou lingvistikou a předmětem jejího studia bezprostředně souvisejí. Jedná se o článek „*Emergence de la lingustique textuelle en France (1975–2010). Parcours bibliographique en 100 titres*“, jehož cílem je zrekapitulovat nejdůležitější období textové lingvistiky pomocí přehledu vydaných publikací a představit jednotlivá pojetí chápání této disciplíny jednotlivými autory.

Jak jsme již uvedli výše, prvním z lingvistů, kteří použili termín textová lingvistika, byl Eugenio Coseriu, a to v článku „*Determinación y entorno. De los problemas de una lingüística del hablar*“ z roku 1955. Později, v roce 1969, zaznamenáváme u H. Weinricha užití termínu *Textlingvistik*, a to v článku pojednávajícím o německé syntaxi. J.-M. Adam připomíná (Adam 2011), že tento německý lingvista působil v devadesátých letech dvacátého století také ve Francii. Na půdě Collège de France pronesl několik přednášek k textové lingvistice a gramatice textu. V návaznosti na publikace Weinricha vycházejí ve Francii díla, která obsahují kapitoly věnované textové lingvistice, jako např. článek „*La structuration du texte*“ autorů Riegela, Pellata et Rioula, který vyšel v publikaci „*Grammaire méthodique du français*“ a článek „*Texte et discours*“ v dosud posledním vydání knihy „*Grammaire méthodique du français*“ (PUF 1994 a PUF 2009 cit. dle Adam 2011).

Ve svém článku „*Emergence de la lingustique textuelle en France (1975–2010). Parcours bibliographique en 100 titres*“ podtrhuje J.-M. Adam význam a přínos, který měl pro rozvoj textové lingvistiky francouzský lingvista Denis Slakta, jenž publikoval v 70. letech dvacátého století na téma gramatiky a analýzy diskurzu. Vyjádření informace pomocí věty, tedy výpověď v konkrétní a jedinečné situaci, je podle něj produktivním aktem. Jazyk je pro něj určitým souborem aktivit spočívajících v tom, jak něco ve francouzštině říct, vypovědět, oproti tomu diskurz je souborem aktivit, které spočívají v tom, jak něco ve francouzštině udělat. Toto pojetí nazývá Slakta *le tournant actionnel de la linguistique du discours*. Z jeho nejvýznamnějších studií musíme zmínit „*Esquisse d'une théorie lexico-sémantique*“ z roku 1971, především však článek z roku 1975, který položil základy textové lingvistiky ve Francii – „*L'ordre du texte*“, který vyšel v časopisu *Études de linguistique*. Následuje „*Introduction à la grammaire de texte*“ z roku 1977.

V úvodu našeho článku jsme zmiňovali skutečnost, že textová lingvistika se začala utvářet z potřeby pracovat s větším celkem, než je věta. K tomu vyzývá Slakta v publikaci *Sémiologie et grammaire de texte. Pour une théorie des pratiques discursives* z roku 1980. Hájí potřebu „*la nécessité de franchir, sans regret, le Rubicon de la phrase*“[2] (Slakta 1980, 127).

Slakta přisuzuje gramatice textu úlohu pokračovatele saussurovského konceptu: „*La grammaire de texte tente d'expliquer à quels principes d'organisation, à quels types de règles est soumis l'aspect formel d'un système de signes*“[3] (Slakta 1980, 5). J.-M. Adam uvádí, že teze Slakty stojí v protikladu k Saussurovi a Benvenistovi, neboť věta nepředstavuje nejvyšší strukturu pro lingvistickou analýzu a v protikladu k tezím Chomského uvádí, že věta není nejvyšší analyzovatelnou strukturou: „*Contre Saussure et Benveniste, Slakta affirme que la phrase ne constitue pas le niveau ultime de l'analyse linguistique et contre Chomsky il postule que la phrase ne peut être prise comme point de départ*“[4] (Adam 2011, 6). V roce 1985 publikuje Slakta text „*Grammaire de texte: synonymie et paraphrase*“, v němž uvádí, že existence věty je podmíněna schopností usouvztažnitelnosti, resp. navázání kontaktu s dalšími větami a tento vztah zahrnuje koheze a progrese, „[...] *la phrase n'existe que de pouvoir entrer en relation avec d'autres phrases et cette relation implique à la fois et contradictoirement la cohésion et la progression*“[5] (Adam 2011, 9). Teze Slaktova článku tvrdí, že pro textovou kohezi je nesmírně důležitá synonymie, neboť umožňuje opakování informace v textu, zatímco parafráze je důležitá pro progresi textu. Z pohledu české lingvistiky je zajímavé, že Slakta ve svých publikacích často odkazuje na Pražský lingvistický kroužek a jeho teorii funkční perspektivy věty, neboť podle Slakty, gramatika textu potřebuje koncept textové koheze, chápaný jako jednotu opakování a návaznosti a popisu gramatických prostředků, jejichž funkcí je zajistit návaznost jednotlivých částí/vět a integraci každé

[2] „[...] *nutnost překročit nelítostně Rubicon věty*“ (překl. autorka).

[3] „*Gramatika textu se snaží vysvětlit, jakým organizačním zásadám, jakým typům pravidel podléhá formální aspekt systému znaků*“ (překl. autorka).

[4] „*V protikladu k Saussurovi a Benvenistovi Slakta tvrdí, že věta nepředstavuje nejzazší úroveň lingvistické analýzy a v protikladu k Chomskymu deklaruje, že věta nemůže být chápána jako východisko*“ (překl. autorka).

[5] „[...] *věta existuje pouze díky schopnosti vstupovat do vztahu s jinými větami a tento vztah implikuje zároveň i v protikladu kohezi i progresi*“ (překl. autorka).

věty do určité formální abstraktní struktury, která bude vyšší, než je věta. Slakta se sám považuje za pokračovatele pražských kolegů Mathesia, Firbase a Daneše. Dalšími jevy, kterými se Slakta zabýval, jsou např.: téma a réma, koreference, anafory aj. (Adam 2011).

V sedmdesátých letech jsou ve Francii publikovány články ke gramatice textu: Dominique Maingueneau vydává v roce 1976 „*À propos de la grammaire de texte*“ a Jean-Michel Adam a Jean-Pierre Goldenstein ve stejném roce „*Vers une grammaire de texte*“ (Adam 2011).

Významné publikace jsou v průběhu osmdesátých a devadesátých let dvacátého století spojeny se jménem Sophie Moirandové, která v roce 1975 vydává v časopisu *Langue française* článek „*Le rôle anaphorique de la nominalisation dans la presse écrite*“ a v roce 1990 publikuje jedno ze svých nejvýznamnějších děl: *Une grammaire des textes et des dialogues*. Ve stejném roce, tedy v roce 1990, vychází dánské autorce Litě Lundquistové ve francouzštině vydaná kniha *L'analyse textuelle*. Jak Moirandová, tak Lundquistová se výrazným způsobem věnovaly problematice textové analýzy, zvláště pak v kontextu lingvodidaktiky francouzštiny.

Lundquistová představuje z našeho pohledu velmi strukturovanou a účinnou metodu analýzy textu, která je aplikovatelná na texty různých žánrů a různé tematiky (ekonomické, právní, literární aj.). Metodologie autorky sleduje tři hlavní cíle analýzy textu: porozumění smyslu daného textu, schopnost tvorby vlastního textu, zaujetí kritického postoje k dané realitě prezentované v textu. Velmi přínosné jsou kapitoly pojednávající o textové koherenci, o sémantických a syntaktických rovinách textu; v užším pohledu pak o problematice vztahů mezi jednotlivými větami i vyššími částmi textu a o textových konektorech. Je nesporné, že smysl textu je závislý na výběru a způsobu uspořádání jednotlivých prvků (slov, vět), které vytvářejí text. Uspořádání vět do textu, určení pořadí, v jakém se věty v textu vyskytují, je pro čtenáře textu zásadní. Nevhodná struktura textu může vést až k nepochopení jeho smyslu. Podle autorky existuje mnoho způsobů, jak uspořádat informace uvnitř textu. Události v textu mohou být např. uspořádány na základě hlediska časového (např. chronologicky, odkazy na úvod a závěr textu, ...), hlediska logického (od příčiny k důsledku), na základě argumentace nebo výčtu apod. Jednou z forem explicitního uspořádání textu je rovněž užití textových konektorů. Jako konektory označuje autorka spojovací výrazy (původně příslovce a spojky), které umožňují autorovi vyjádřit různé vztahy (odporovací, slučovací, časové, atd.) mezi jednotlivými částmi textu. Lundquistová dělí textové konektory (*connecteurs textuels*) do několika skupin: *connecteurs additifs* (konektory slučovací), *énumératifs* (výčtové), *transitifs* (transitivní), *explicatifs* (vysvětlovací), *illustratifs* (názorné), *comparatifs* (srovnávací), *adversatifs* (odporovací), *concessifs* (přípustkové), *causatifs*/*consécutifs*/*conclusifs* (kauzativní/účinkové/důsledkové), *résumatifs* (shrnující), *temporels* (časové), *métatextuels* (metatextové) a další (Lundquist 1983, 81–82).

Na zásadní roli logických konektorů v textu poukázala také Moirandová, a to právě v publikaci *Une grammaire des textes et des dialogues*. Moirandová uvádí několik příkladů klasifikace logických a časových konektorů, a to s ohledem na jejich sémantickou či funkční povahu. Funkční povahy jsou konektory rétorické/*connecteurs rhétoriques*, užité např. v rámci nějaké prezentace/přednášky,

nebo jako metatextové ukazatele/*indicateurs métatextuels*. Rozdělení konektorů do skupin tak, jak to učinila Lundquistová (viz výše), je podle Moirandové příkladem tzv. sémantické klasifikace. Ta může být však zdrojem mnohých úskalí, neboť jeden výraz může patřit do několika skupin. V rámci textové analýzy je proto podle Moirandové, stejně jako u Lundquistové, nezbytné při klasifikaci jednotlivých konektorů vždy vycházet především z daného kontextu. Jedině tak bude klasifikace jednotlivých konektorů správná.

Posledním autorem, o kterém musíme v rámci našeho přehledu pojednat, je již několikrát zmiňovaný Jean-Michel Adam, který, soudě podle rozsahu jeho publikací a ohlasů na ně, výrazně přispěl k rozvoji textové lingvistiky. Z jeho četných publikací lze za „učebnici" textové lingvistiky považovat především dílo „*La Lingusitique textuelle*", jehož první vydání pochází z roku 2005. Třebaže autor v názvu uvádí termín textová lingvistika, v textu knihy jej nahrazuje termínem „textová analýza diskurzu/*analyse textuelle des discours*", termínem, který v sobě zahrnuje gramatiku textu, analýzu diskurzu a stylistiku. Kniha se zabývá vymezením textové lingvistiky a klade konkrétní otázky týkající se textu a diskurzu, které s touto disciplínou úzce souvisejí. Adam vyzdvihuje přínos teorií Saussura (rovina langue/parole), Benvenista (o výpovědi) a Bachtina (druhy diskurzu) pro položení základů textové lingvistiky. Textová lingvistika je vymezena s ohledem na analýzu diskurzu, Adam vymezuje společné a rozdílné rysy těchto disciplín. Předmětem studia textové lingvistiky je podle Adama text a jeho vztah k diskurzu. Zabývá se rovněž nejmenší textovou jednotkou. Velkou pozornost věnuje typům soudržnosti textových jednotek (*liages des unités textuelles*), mj. anaforním prostředkům a textovým konektorům. Je pojednáno o struktuře textu a textové funkci slovesných časů. Adam přináší také klasifikaci textových konektorů. Rozlišuje první skupinu – konektory argumentativní/*connecteurs argumentatifs*, které dále člení na: a) *connecteurs argumentatifs marqueurs de l'argument*, b) *connecteurs argumentatifs marqueurs de conclusion*, c) *connecteurs contre-argumentatifs marqueurs d'un argument fort*, d) *connecteurs contre-argumentatifs marqueurs d'un argument faible*. Druhou skupinu tvoří textové organizátory a konektory/*organisateurs et marqueurs textuels*: a) *organisateurs spatiaux*, b) *organisateurs temporels*, c) *organisateurs énumératifs (additifs, marqueurs d'intégration linéaire)*, d) *marqueurs de changement de topicalisation*, e) *marqueurs d'illustration et d'exemplification*. Třetí skupinu tvoří výpovědní markery/*marqueurs de prise en charge énonciative*: a) *marqueurs de cadres médiatifs et de sources à savoir*, b) *marqueurs de reformulation*, c) *marqueurs de structuration* (Adam 2008, 115–122). Klasifikace Adama se v mnohých rysech shoduje s pojetím Moirandové a Lundquistové.

Analýzou uvedených pramenů zpřehledňujících vývoj směrů zabývajících se nadvětnými celky docházíme k závěru, že na začátku nového tisíciletí je textová lingvistika již chápána jako jedna z autentických disciplín lingvistiky. Jaké je naše překvapení, když v článku J.-M. Adama „*Emergence de la lingustique textuelle en France (1975-2010). Parcours bibliographique en 100 titres*" nacházíme informaci, že v roce 2008 se v Paříži konal světový lingvistický kongres „*Le Congrès mondial de Linguistique Française*", jedna z jehož sekcí byla věnována textové lingvistice a byla nazvána „*Linguistique du texte et de l'écrit, stylistique*". Třebaže se již jednalo o značný posun v chápání textové lingvistiky jako samostatné disciplíny,

ještě byla stále zařazena do skupiny společně se stylistikou. Lze předpokládat, že k určitému překrývání bude docházet i nadále, poněvadž materie textu bude i nadále nahlížena z různých hledisek.

5. Koheze, koherece a koreference – pojmová nejednotnost

Textová lingvistika zavedla řadu nových pojmů a termínů, které se vztahují k textu jako základní jazykové jednotce. V naší studii se zaměříme především na *kohezi*, *koherenci* a *koreferenční síť*. Budeme se snažit porovnat jednotlivá pojetí definic tak, jak je uvádějí české a frankofonní prameny.

Ve třetím oddílu jsme vymezili klasifikaci textových konektorů podle S. Moirandové. Podle této autorky je to právě užití časových nebo logických konektorů, které činí text kohézním/koherentním. Cílem těchto konektorů je podle autorky nejen spojit jednu větu s druhou, odstavec s odstavcem, ale také vyjádřit daný sémanticko-logický vztah mezi jednotlivými segmenty textu. Připomíná tu však, že užití logických a časových konektorů není jedinou možností; kohéznosti může být dosaženo pomocí dalších prostředků, např. užitím tzv. koreferenčních sítí. Podrobně se věnuje problematice *koreference* a *koreferenční sítě*/*réseau co-référentiel*. Cílem vymezení koreferenční sítě daného textu je podle autorky odhalení lexikálního a gramatického systému daného jazyka, v konkrétním případě francouzštiny jako jazyka cizího, který má být osvojen. Vymezení koreferenční sítě podle ní může výrazně napomáhat osvojení cizího jazyka.

V souvislosti s koreferenční sítí uvádí autorka termíny anaphora/*anaphore* a katafora/*cataphore*. Anaforou mohou být osobní, vztažná a ukazovací zájmena. Anaforou lexikální povahy může být např. opakování daného výrazu v textu, dále sémantická ekvivalence a také užití hyperonym a hyponym. Katafora odkazuje podle autorky k tomu, co bude následovat (Moirand 1990, 25–25). Pojetí Moirandové je velmi blízké pojetí, které představila v české lingvistice Jana Hoffmannová. Podle ní se termíny koheze a korehence k sobě velmi úzce vztahují a často se jich užívá synonymně. Pokud se však rozlišují, bývá koherence podle Hoffmannové situována do obsahově tematické a sémantické dimenze textu. Představuje tedy především sémanticko-pragmatický aspekt soudržnosti textu. Koheze oproti tomu představuje aspekt syntaktický, výrazový, explicitní vyjádření obsahových souvislostí. (Hoffmannová 1997, 146). Hoffmannová přináší také přehled způsobů a prostředků textové spojitosti: 1) Mechanismus *koreference* je podle autorky založen na tom, že dva výrazy (nebo více výrazů) v textu odkazují k téže osobě, předmětu, skutečnosti. Jejich reference je podle autorky shodná, identická a jejich vzájemný vztah je právě označován jako koreference. Autorka rozlišuje referenci exoforickou (poukazy k mimotextovým skutečnostem) a referenci endoforickou (jeden výraz v textu poukazuje k jinému výrazu téhož textu, se kterým má shodnou referenci). Pokud je reference dána vztahem k výrazům, které v textu předcházejí, jedná se o anaforu; pokud k výrazům, které v textu následují, jedná se o kataforu. Prostředky anaforické a kataforické koreference jsou nejčastěji zájmena a specifické prostředky vnitřní organizace textu. 2) Anaforickým kohezním prostředkem je *elipsa* – při obsazování pozic syntaktické struktury je vynechán ten člen, který je možno automaticky z kontextu doplnit. 3) Anaforickým kohezním prostředkem

je také *substituce*, při které dochází k nahrazení výrazu jiným členem, který však není k plnovýznamovému výrazu ve vztahu referenční totožnosti. 4) *Lexikální koheze* je založena na přímém opakování výrazu, nebo na různých typech lexikální ekvivalence (např. vztah hyponym a hyperonym). 5) Spojování textových jednotek pomocí *konektorů*. Funkci konektorů plní spojovací výrazy, příslovce, částice, textové orientátory, konstrukční a metatextové prvky aj. 6) Různé typy *tematických posloupností*, které jsou důležitým prostředkem koherence a koheze (Hoffmannová 1997, 147–149).

F. Čermák definuje koherenci a kohezi následovně: „*Koherencí textu se míní funkční souvislost, spojitost, resp. soudržnost a identita textu obecně, zvl. pak vzhledem k inferenci, tj. schopnosti mluvčího informaci z něj vyvozovat, jeho mimojazykové zkušenosti a znalosti* [...] *Naproti tomu kohezí se myslí souvislost, resp. spojitost a vázanost textu, resp. jeho konstrukcí syntakticko-sémantické povahy, zvl. z hlediska referenčního vztahu mezi zájmeny, členy a substantivy* [...]“ (Čermák 2001, 170). M. Čechová a kol. ve *Stylistice současné češtiny* poukazují na skutečnost, že text je určitou *uzavřenou jednotkou*, jejíž podstatou je především jednota komunikačního cíle a záměru a jednota obsahu i tematická návaznost jednotlivých složek, kterou autoři označují jako *koherenci*. Koherence je formálně posílena, je-li text kohézní, tedy výrazově spojitý. Prostředkem vyjádření jednoty textů je podle autorů užití spojovacích výrazů, vyjádření deiktickými zájmeny nebo příslovci, dále rovněž opakování slov či výpovědí, užití odkazů, aj. (Čechová a kol. 1997, 77). Naproti tomu J. Černý (Černý 1996) vymezuje kohezi a koherenci opačně. *Koheze* je podle něj vlastnost spíše sémantická (týká se obsahové stránky textu) a *koherence* je spojitost mezi formálními prvky. Mezi koherentní faktory řadí J. Černý konektivitu, rekurenci a parafrázi. Jak vyplývá z uvedených definic pojmů *koherence* a *koheze*, jedná se o jevy velmi blízké, které různí autoři delimitují různým (někdy i protichůdným) způsobem.

S oběma termíny souvisí také další prostředky, které zajišťují soudržnost textu/diskurzu. Má k nim velmi blízko také *reference/koreference*. Jejím nejdůležitějším prostředkem je *anafora* a *deixe*. Termínem *anafora* se podle J. Černého označuje v gramatice použití tzv. deiktických slov, která zastupují jiné výrazy, které v textu předcházejí. Autor v souvislosti s uvedenými termíny a lingvistikou textu poukazuje na důležitost pragmatických faktorů řečové činnosti, jako jsou např. kontext či situace (Černý 1996, 375–378). Podle F. Čermáka je *koreference* (spřažená reference): „*vztah* [...] *totožnosti u dvou či více složek věty, textu* [...]“ (Čermák 2001, 171). Anaforu a kataforu definuje autor následovně: „*Anafora, resp. anaforická reference je vztah těmito prostředky zabezpečovaný v textu zpátky, k předchozímu výskytu téhož* [...] *Opačným, avšak řidším případem anafory je katafora, referující v textu dopředu, k tomu, co teprve bude zmíněno* [...]“ (Čermák 2001, 170). *Deixe* zahrnuje podle autora „*deiktické prostředky k identifikaci výrazů jazyka s objekty, denotáty vnějšího světa*“ (Čermák 2001, 170).

Z francouzských lingvistů se kohezí a koherencí zabýval mimo jiné Gérard Vigner (2004), který poukazuje v souvislosti s výše uvedenými pojmy na jejich specifické místo také ve výuce cizímu jazyku. Podle něj definuje pojem koherence onu vlastnost textu, která odkazuje ke znalosti světa sdílené zároveň mluvčím i adresátem, tedy „*La notion de cohérence définit cette propriété du texte de ren-*

voyer à une connaissance du monde partagée tout à la fois par l'instance émettrice et le destinataire"[6] (Vigner 2004, 61). Koherence je podle Vignera záležitostí slovní zásoby, tedy podmiňuje porozumění v cizím jazyce. Oproti tomu koheze je podle Vignera spjata s tematickou posloupností textu. Ta je zaručena např. pomocí anafor či textových konektorů, tedy z hlediska didaktiky cizích jazyků schopností žáka používat těchto prostředků. Jejich cílem je pomoci čtenáři lépe se v textu orientovat. Vigner rozlišuje dvě velké skupiny konektorů: 1) konektory časoprostorové/*connecteurs temporels et spaciaux* a 2) konektory logické/*connecteurs marquant les articulations du raisonnement*. Do druhé skupiny patří konektory argumentační, výčtové a reformulační/*connecteurs argumentatifs, énumératifs, de reformulation*. Ze stylistického hlediska se konektory z první skupiny nejčastěji vyskytují ve vyprávění a popisu, konektory z druhé skupiny pak v útvarech prezentujících vlastní myšlenky autora. Jako příklad logických konektorů uvádí Vigner spojovací výrazy vyjadřující příčinu a důsledek (*parce que*, *puisque*, *car*, *donc*, *d'ailleurs*, ...). Velmi důležité místo zaujímají v rámci logických konektorů také rétorické konektory/*connecteurs rhétoriques* (Vigner 2004, 68–69).

Závěrem tohoto oddílu lze uvést, že koheze a koherence jsou pojmy, jejichž vymezení je do té míry nestabilní, že se pro ně někdy užívá společné označení *koherence*. Jsou považovány za konstitutivní vlastnost textu. Zajišťují zpravidla ucelenost textu, tedy souvislost mezi jeho částmi a srozumitelnost celku. Koherence znamená smyslovou soudržnost, spojitost výroků obsažených v textu jako celku. Koherentní text je vnímán jako smysluplný. Koherence vyplývá z logiky sémantických a pragmatických vztahů v rámci textu a kontextu/situace. O kohezi mluvíme v případě, že koherence je formálně podpořena lingvistickými prostředky. Ze studia českých a frankofonních pramenů zjišťujeme, že se obě pojetí nijak výrazně neliší.

6. Závěr

V českém i francouzském diskurzu týkajícím se textové lingvistiky přetrvává pojmová nejednotnost, související s rozmanitostí přístupů. Tato nejednotnost zřejmě nebude v nejbližší době překonána (ač není nepřekonatelná). Stejně jako jsme v úvodu vymezili jazyk jakožto otevřený systém, otevřenost charakterizuje i metodiku užívanou zúčastněnými badateli. Pokud bychom se pokusili naleznout shodu mezi badateli týkající se uvedených vymezení základních pojmů textové lingvistiky, stojíme před velmi obtížným úkolem. Průsečíkem může být vymezení základní jednotky textové lingvistiky, neboť většina lingvistů se shoduje v tom, že onou jednotkou, se kterou by měla textová lingvistika pracovat, je text, případně diskurz (Jakobson, Paveau, Sarfati, Labov a další). Text chápeme jako libovolný jazykový projev spojený s promluvou a opírající se o aplikaci syntaktických prostředků. Textovou lingvistiku jako samostatnou disciplínu definuje mezi prvními Coseriu, a to jako teorii kontextového a ko-textového vyjádření významu. Kromě pojmu „textová lingvistika/lingvistika diskurzu" se u některých autorů setkáváme s pojmem „gramatika textu/textová gramatika", nebo také „textová analýza/ textová analýza diskurzu". Z naší studie vyplývá, že je to právě „diskurz", který je

[6] „*Pojem koherence definuje schopnost textu odkazovat k poznání světa sdílenému mluvčím i adresátem*" (překl. autorka).

pro textovou lingvistiku/gramatiku textu klíčový, protože tyto disciplíny, ať už je pojmenováváme jakýmkoli způsobem, studují text, jeho části a vztahy mezi částmi textu a kontextem. Nejednotnost nacházíme také u pojmu „věta“, který je vymezován v souvislosti se systémem jazyka i promluvy. Překvapivým zjištěním pro nás byla pojmová nejednotnost u termínů „koherence“ a „koheze“, se kterou jsme se setkali jak v pramenech českých, tak v pramenech frankofonních. Koherence je podle Čermáka chápána jako soudržnost textu obecně, jako jednota komunikačního cíle. Čechová vymezuje text jako uzavřenou jednotku, pro kterou je příznačná jednota obsahu a tematická návaznost, které označuje jako koherenci. Kohézní text je podle Čechové textem, který je výrazově spojitý. Do protikladu k těmto závěrům stavíme pojetí Černého, který oba termíny vymezuje opačně. Koheze je podle něj sémantická vlastnost textu, naopak koherence souvisí se spojitostí formálních prvků textu. Francouz Vigner spojuje kohezi s tematickou posloupností textu a koherence je podle něj záležitostí slovní zásoby a podmiňuje porozumění danému textu. Zřejmě s ohledem na problematičnost vymezení obou pojmů začala textová lingvistika používat společné označení koherence, která je chápána jako soudržnost, spojitost výroků obsažených v textu jako celku.

Cílem naší studie bylo představit textovou lingvistiku z hlediska diachronního a synchronního, především vymezit jednotlivá pojetí vybraných pojmů textové lingvistiky některými autory. Vzhledem k pojmové nejednotnosti konstatujeme, že je zcela nezbytné průběžně sledovat nejen výsledky veškerých bádání v textové lingvistice, ale zejména porovnávat závěry jednotlivých lingvistů se zvláštním důrazem na jasnou interpretaci pojmů. Za obecně perspektivní v textové lingvistice pokládáme aplikování metody sémanticko-analytické a statistické,[7] případně součinnost textové lingvistiky s lingvistikou korpusovou. Úsilí o kvantifikaci závěrů posílí průkaznost teorie v textové lingvistice.

Použité zdroje

ADAM, Jean-Michel & GOLDENSTEIN, Jean-Pierre (1976): Vers une grammaire de texte. In: *Linguistique et discours littéraire*. Paris: Larousse, s. 185–250.

ADAM, Jean-Michel (1986): Dimensions séquentielle et configurationnelle du texte. *Degrés*, č. 46–47, s. b1–b22.

ADAM, Jean-Michel (1990): *Éléments de linguistique textuelle*. Bruxelles: Mardaga.

ADAM, Jean-Michel (1999): *Linguistique textuelle: des genres de discours aux textes*. Paris: Nathan.

ADAM, Jean-Michel (2005): *La linguistique textuelle: introduction à l'analyse textuelle des discours*. Paris: Armand Colin.

ADAM, Jean-Michel (2008): *Les textes: types et prototypes*. Paris: Armand Colin.

ADAM, Jean-Michel (2011): *Emergence de la lingustique textuelle en France (1975–2010)* (http://www.unil.ch/fra/files/live/sites/fra/files/shared/CONSCILA_Verbum.pdf).

[7] Kvantifikaci závěrů lingvistického výzkumu v analýze textů zdůrazňují a sami aplikují Wilmer, Altmann, Hřebíček, Ondrejovič, Sommerová, mimo jiné ve společné slovensky vydané publikaci *Úvod do analýzy textov*. Jejich záměrem je učinit závěry lingvistického výzkumu textů exaktnějšími prostřednictvím kvantifikace.

APOTHÉLOZ, Denis (1995): *Rôle et fonctionnement de l'anaphore dans la dynamique textuelle.* Genève – Paris: Droz.

COSERIU, Eugenio (1955–56): Determinación y entorno. De los problemas de una lingüística del hablar. *Romanistisches Jahrbuch* 7. Berlin: Freie Universitat Berlin, s. 29–54.

ČECHOVÁ a kol. (1997): *Stylistika současné češtiny.* Praha: ISV nakladatelství.

ČERMÁK, František (2001): *Jazyk a jazykověda.* Praha: Karolinum.

ČERNÝ, Jiří (1996): *Dějiny lingvistiky.* Praha: Votobia.

HALLIDAY, Michael Alexander Kirkwood a HASAN, Ruqaiya (1976): *Cohesion in English.* London: Longman.

HOFFMANNOVÁ, Jana (1997): *Stylistika a ...* Praha: Trizonia spol s.r.o.

HRBÁČEK, Josef (1994): *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny.* Praha: Trizonia spol s.r.o.

CHAROLLES, Michel a COMBETTES, Bernard (1999): Contribution pour une histoire récente de l'analyse du discours. *Langue française*, č. 121, s. 76–115.

LUNDQUIST, Lita (1980): *La Cohérence textuelle: syntaxe, sémantique, pragmatique.* Copenhague: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.

LUNDQUIST, Lita (1983): *L'analyse textuelle. Méthode, exercices.* Paris: CEDIC.

LUNDQUIST, Lita (1988): Linguistique textuelle en France. In: Hodus, Gunter et al.: *Lexicon der Romanistischen Linguistik.* Hamburg: Niemeyer.

MAINGUENEAU, Dominique (1976): À propos de la grammaire de texte. In: Maingueneau, Dominique (ed.): *Initiation aux méthodes de l'analyse du discours.* Paris: Hachette, s. 151–182.

MAINGUENEAU, Dominique (2014): *Discours et analyse du discours.* Paris: Armand Colin.

MATHESIUS, Vilém (1947): *Čeština a obecný jazykozpyt.* Praha: Melantrich.

MOIRAND, Sophie (1975): Le rôle anaphorique de la nominalisation dans la presse écrite. *Langue française*, č. 28, s. 60–78.

PAVEAU, Marie-Anne a SARFATI, Georges-Elia (2008): *Les grandes théories de la linguistique.* Paris: Armand Colin.

MOIRAND, Sophie (1990): *Une grammaire des textes et des dialogues.* Paris: Hachette.

SLAKTA, Denis (1971): Esquisse d'une théorie lexico-sémantique. *Langages*, č. 23, s. 87–134.

SLAKTA, Denis (1975): L'ordre du texte. *Études de linguistique appliquée*, č. 19, s. 30–42.

SLAKTA, Denis (1977): Introduction à la grammaire de texte. In: *Actes de la session de linguistique de Bourg-Saint-Maurice, publications du conseil scientifique de la Sorbonne Nouvelle-Paris III, 4–8 septembre 1977.* Paris, s. 7–63.

SLAKTA, Denis (1980): *Sémiologie et grammaire de texte. Pour une théorie des pratiques discursives.* 2 tomes. Paris X–Nanterre.

SLAKTA, Denis (1985): Grammaire de texte: synonymie et paraphrase. In: Fuchs, Catherine (ed.), *Aspects de l'ambiguïté et de la paraphrase dans les langues naturelles.* Berne: Peter Lang, s. 123–140.

VIGNER, Gérard (2004): *La grammaire en FLE.* Paris: Hachette.

WEINRICH, Harald (1969): Textlinguistik: Zur Syntax des Artikels in der Deutschen Sprache. *Jahrbuch für Internationale Germanistik 1.* Berne/Frankfort: Peter Lang, s. 61–74.

WEINRICH, Harald (1971): The Textual Function of the French Article. In: Chatman, S. (ed.): *Literary Style: a Symposium.* Oxford University Press.

WIMMER, Gejša, ALTMANN, Gabriel, HŘEBÍČEK, Luděk, ONDREJOVIČ, Slavomír a WIMMEROVÁ, Soňa (2003): *Úvod do analýzy textov.* Bratislava: Veda.

Résumé

L'objectif principal de notre étude est de présenter le sujet de la linguistique textuelle (LT) de points de vue diachronique et synchronique en exploitant au maximum l'approche comparative en travaillant avec les sources linguistiques en tchèque et en français. La linguistique textuelle est vue comme une discipline plutôt récente en comparaison avec d'autres disciplines linguistiques. En étudiant des sources tchèques et francophones on apprend que depuis quarante ans, la théorie du texte s'est très développée. Le premier chapitre de notre étude essaie d'esquisser les raisons qui ont contribué à la naissance de la linguistique textuelle comme une discipline autonome. La liste des linguistes qui se sont rendu compte de la nécessité de délimiter les termes "texte" et "discours" et qui ont considéré un texte comme un élément de base de la LT y est présentée. L'approche purement linguistique de Bakhtine, des travaux de Jakobson, Halliday et Hasan, Labov, van Dijk, Dressler, Chabrol et des membres du Cercle linguistique de Prague ont fait évoluer cette problématique. Le deuxième chapitre de notre étude essaie de définir l'objet d'étude de la linguistique textuelle en citant au début les travaux de Coseriu qui a déjà en 1950 employé le terme "la linguistique textuelle". Le troisième chapitre traite de l'évolution de la LT. Pour les buts de notre étude, l'article Emergence de la linguistique textuelle en France (1975–2010). Parcours bibliographique en 100 titres de J.-M. Adam est très utile car il fournit un aperçu portant sur l'évolution de la LT et des ouvrages et articles importants pour le domaine concerné. Adam souligne avant tout l'apport du linguiste français Denis Slakta pour le développement de la LT car c'était Slakta qui a posé des bases de cette discipline en France. Slakta positionne ses travaux entre l'analyse de discours et grammaire de texte et parle de "la nécessité de franchir, sans regret, le Rubicon de la phrase" (Slakta 1980, 127). Au cours des années quatre-vingts et quatre-vingt-dix c'était surtout Sophie Moirand qui s'est orientée vers le sujet de l'analyse textuelle et grammaire de texte; ses travaux sur les connecteurs textuelles sont très appréciés encore de nos jours. Et il ne faut pas oublier l'apport de linguiste danoise publiant aussi en français Lita Lundquist qui a su synthétiser des questions méthodologiques autour du texte et non-texte et qui a systématisé le sujet des connecteurs textuels en les divisant dans les groupes suivants: connecteurs additifs, énumératifs, transitifs, explicatifs, illustratifs, comparatifs, adversatifs, concessifs, causatifs/consécutifs/conclusifs, résumatifs, temporels, métatextuels et d'autres (Lundquist 1983, 81–82). Cette classification est très proche de celle de Moirand (Moirand 1980). La dernière partie du troisième chapitre est consacrée aux ouvrages de Jean-Michel Adam car ses maintes publications forment des bases solides pour délimiter la LT et son objet d'étude. On met l'accent surtout sur l'ouvrage La linguistique textuelle de 1999. Le dernier chapitre de notre étude essaie de délimiter les termes de base – la cohérence, la cohésion et la coréférence en s'appuyant sur les explications des linguistes tchèques et francophones. On arrive aux conclusions qu'il existe une unanimité importante concernant la délimitation des termes mentionnés et qu'il existe plusieurs explications et définitions du terme cohésion, surtout en relation avec la définition du terme cohérence. Toutes les sources avouent que les deux termes représentent un aspect constitutif du texte. Pour la plupart des linguistes, la notion de cohérence désigne l'effet de continuité et de progression sémantique et référentielle produit dans un texte par un dispositif linguistique. La notion de cohésion désigne plutôt l'effet de progression syntaxique. Mais il existe d'autres explications de ces termes. Les deux termes sont parfois employés comme s'ils étaient synonymes ou ils sont également très souvent désignés tous les deux par le terme cohérence. On présente la délimitation de Hoffmannová, Čermák et Čechová (sources tchèques) et Vigner, Adam et Moirand (sources francophones).

K otázce adaptace anglicismů ve francouzštině v porovnání s češtinou na příkladu názvů subkultur

Dagmar Koláříková *

Abstract: *This article deals with the analysis of English borrowings in French and Czech. The basis for the presented analysis is the field of youth subcultures (such as beats, hipsters, hippies, mods, teddy boys, rude boys, skinheads, rastafarians and punks) outlined by Dick Hebdige in his Subculture: The Meaning of Style. The aim of this analysis is to trace varying degrees of adaptation of English loanwords in the French language system in comparison with the Czech language. The article also describes the use of the term English loanword and various related concepts, for example the term adaptation, and examines different types of English borrowings that have been adapted, as well as adopted, in French and Czech.*

Key words: *Czech language, derivation, English loanword, French language, morphological adaptation, orthographic adaptation, subculture.*

* PhDr. Dagmar Koláříková, Ph.D., Katedra románských jazyků, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, kolariko@kro.zcu.cz.

1. Úvod

Svět kolem nás se neustále globalizuje. Z hlediska jazykového je globalizace spojena především s rostoucí expanzí angličtiny do sociálních a kulturních oblastí jiných jazyků. Výjimkou nejsou ani francouzština a čeština, ve kterých je přejímání anglicismů a amerikanismů jedním z nejvýznamnějších způsobů obohacování slovní zásoby,[1] a to i přesto, že v těchto zemích, především ve Francii, docházelo a stále ještě dochází ke snahám eliminovat příliv anglických slov.[2]

K problematice přejímání anglicismů a jejich adaptace se již vyslovila celá řada lingvistů. Z českých autorů to byli v posledních letech například Ivana Bozděchová, Renata Blatná, František Daneš, Jaroslav Hubáček, Olga Martincová, Marek Nekula, Diana Svobodová aj.[3] Z francouzsky píšících autorů se přejímáním anglicismů do francouzštiny zabývali zejména René Etiemble, Alfred Gilder, Yves Laroche-Claire, Maurice Pergnier, Michèle Lenoble-Pinson, Michel Voirol, Henriette Walter a další.[4]

Nelze ale říci, že přejímky z angličtiny zaujímají ve všech cílových jazycích stejnou pozici. Mohou být používány v jiné grafické podobě, s odlišným významem nebo se těšit různé míře užívání. V každém národním jazyce se tedy může vliv angličtiny projevovat specificky, neboť přejímání anglicismů je podmíněno jazykovým systémem a fonetickými zvláštnostmi daného jazyka. Považovali jsme proto za vhodné porovnat pozici anglicismů ve dvou rozdílných jazycích, jakými jsou francouzština a čeština.

Vliv angličtiny se dnes projevuje ve všech oblastech života společnosti. Jak uvádí Svobodová (2009, 22), „*typickou situací, kdy se jazyk uchyluje k lexikálním převzetím, jsou pojmenování cizích reálií, tedy jevů specificky vlastních prostředí výchozího jazyka*“. Protože jsme chtěli náš výzkum omezit jen na jednu oblast, rozhodli jsme se vyhledat přejímky z angličtiny spojené se vznikem subkultur mládeže, která se od šedesátých let 20. století svým konáním i zevnějškem stavěla proti většinové společnosti. Tyto subkultury mládeže se totiž utvářely především v Anglii a v USA, a proto jsme předpokládali, že anglické výrazy používané pro jejich pojmenování (tzn. cizích reálií) pronikly i do francouzštiny a češtiny. Za tímto účelem jsme excerpovali knihu Dicka Hebdige *Subculture: The Meaning of Style* (1979), která byla přeložena jak do francouzského (*Sous-culture: le sens du style* z roku 2008 v překladu Marca Saint-Upéryho), tak i do českého jazyka (*Subkultura a styl* z roku 2012 v překladu Miroslava Kotáska). Pro získání detailnějšího vhledu

[1] Je třeba ale připomenout, že v souvislosti s anglicismy se vždy nehovoří o obohacování slovní zásoby, neboť jejich použití se děje na úkor jiných slovotvorných procesů, případně již existujících ekvivalentů (Fridrichová 2014, 2063).

[2] Francie například uzákonila v roce 1994 tzv. Toubonův zákon, jenž nařizoval používání domácích slov místo anglických v televizi, reklamě a rozhlasu. Také v češtině se objevily snahy o regulaci jazyka. V roce 1999 podalo několik poslanců Parlamentu ČR návrh „zákona o jazyce České republiky“, jenž mimo jiné zahrnoval i omezení užívání cizích slov, tento zákon však byl vládou zamítnut (Svobodová 2009, 38).

[3] O anglicismech pojednali tito autoři například v těchto dílech: Ivana Bozděchová (1997), Renata Blatná (2000), František Daneš (1997), Jaroslav Hubáček (1981), Olga Martincová (2005), Marek Nekula (2005) nebo Diana Svobodová (2009).

[4] Problematikou anglicismů se zabývali v následujících dílech: René Étiemble (1964), Alfred Gilder (1993), Yves Laroche-Claire (2004), Michèle Lenoble-Pinson (1994), Maurice Pergnier (1989), Michel Voirol (2006), Henriette Walter (1997).

do zkoumané problematiky jsme využili knihu Josefa Smolíka *Subkultury mládeže: uvedení do problematiky* (2010). Při analýze francouzských ekvivalentů excerpovaných slov jsme vycházeli z elektronické verze výkladových slovníků *Le Trésor de la Langue Française informatisé* a *Le Petit Robert de la langue française* (Catach 2014) a ze slovníku Henri Goursaua *Le dictionnaire des anglicismes* (2015). Pro češtinu jsme čerpali z *Nového akademického slovníku cizích slov* (2006), ze slovníků neologismů Martincové *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1* (1998) a *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2* (2004) a ze *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (2005). Grafickou podobu přejímek jsme případně ověřovali i v publikaci *Školní pravidla českého pravopisu* (Sochrová, 2012). Nekodifikované formy slov byly vyhledány v internetových textech (převážně neformálního charakteru) pomocí vyhledávače *Google* a jejich frekvence výskytu ověřena v materiálech psaných korpusů *SYN, verze 4 z 16. 9. 2016* (dále jen *SYN verze 4*)[5] a *Araneum Francogallicum Maius*.[6,7]

Cílem výzkumu je najít odpovědi na otázky, do jaké míry jsou vyhledané přejímky z angličtiny schopny ve francouzštině a češtině zdomácnět a jaký je jejich další vývoj po eventuální adaptaci. Vycházíme z hypotézy, že anglicismy z excerpovaného materiálu pronikly do centra jazykového systému francouzštiny i češtiny a jsou kodifikovány alespoň v některé z námi sledovaných jazykových příruček. Zároveň předpokládáme, že se také potvrdí hypotéza, že integrace anglicismu do francouzské i české slovní zásoby souvisí s jeho nosností, tzn. schopností stát se základem pro další odvozování. Proto se pokusíme zmapovat užívání vybraných anglicismů ve francouzských a českých textech zveřejněných na internetu a obsažených ve sledovaných korpusech a posoudit míru jejich zapojení do jazykových systémů francouzštiny a češtiny. Předpokládáme rovněž, že výsledky výzkumu budou podmíněny typologickou růzností obou jazyků, neboť pro analytický typ (francouzština) je charakteristické, že jsou gramatické formy vyjadřovány pomocí členů a předložek, zatímco typ syntetický (čeština) má silnou diferenciaci sufixů a koncovek.

V teoretické části se nejprve zaměříme na vymezení základních definic pojmů *anglicismus*[8] a *adaptace* a dále představíme jednotlivé fáze adaptačního procesu a základní typy adaptace. V praktické části se pokusíme ověřit, do jaké míry podléhají anglické výrazy excerpované ze zmíněného díla procesu adaptace. Excerpovaný materiál nabízí více možností zpracování, vzhledem k omezenému rozsahu článku se však zaměříme jen na způsoby adaptace vybraných lexikálních jednotek z hlediska jejich grafické podoby a morfologického či slovotvorného začlenění.

---

[5] Ústav Českého národního korpusu FF UK: *Korpus SYN, verze 4 z 16. 9. 2016* (https://kontext.korpus.cz/first_form?corpname=omezeni%2Fsyn_v4&usesubcorp=, 3. 1. 2017).

[6] Ústav Českého národního korpusu FF UK: *Araneum Francogallicum Maius, verze 15.03* (https://kontext.korpus.cz/first_form?corpname=aranea%2Faranfran_fr_ar13___b_a, 3. 1. 2017).

[7] Obdobná metodologie výzkumu je používána i v rámci mezinárodního projektu *Empnéo* (vedeného profesorem J. F. Sablayrollesem), který se věnuje porovnání šíření výpůjček v několika jazycích současně (viz např. Mudrochová 2016 nebo Hildebrand a Polická 2014).

[8] Excerpované lexikální jednotky lze zároveň označit i jako internacionalismy. Anglicismy i internacionalismy řadí Horová mezi lexikologické jevy, které napomáhají tomu, aby se student zamýšlel nad vztahy mezi slovní zásobou výchozího a cílového jazyka (Horová 2014, 189).

2. Teoretické vymezení pojmů *anglicismus* a *adaptace*

Ve francouzské i české lingvistice se z hlediska terminologického vymezení přejímaných jazykových prostředků setkáváme s několika pojmy. Obvykle jsou rozlišovány dva typy cizojazyčných lexémů: *slova cizí* (resp. *slova cizího původu*) a *slova přejatá*, resp. *cizojazyčné přejímky* (ve francouzštině pak *mots d'origine étrangère* a *mots empruntés*), přičemž *slova cizí* jakou chápána jako „*slova, která se užívají záměrně jako slova cizího jazyka s plným vědomím a všemi důsledky této skutečnosti*" a *slova přejatá* jako slova integrovaná, která jsou součástí slovní zásoby přijímajícího jazyka (Svobodová 2007, 26). Jazykové příručky také často pracují s pojmem *výpůjčka*, který však Svobodová považuje za méně vhodný, neboť se k němu váže konotace „vrácení", což je ze synchronního hlediska nereálné (Svobodová 2009, 26). Někteří francouzští i čeští lingvisté užívají pro označení lexikální výpůjčky také termín *xenismus/xenizmus* (*xénisme*).[9] Termín byl zaveden německým badatelem Moserem, jenž takto označoval jazykové i nejazykové prvky, které odchýlením od normy platné v daném prostředí či kontaminací norem naznačují cizost (Karlík et al. 2002, 554). Z hlediska původu pak můžeme nově přejímané jazykové prvky nazývat *anglicismy*, *germanismy*, *romanismy* apod.

Pro název článku jsme zvolili výraz *anglicismus*. Abychom mohli s tímto pojmem pracovat, je zapotřebí ho nejdříve vymezit. Běžné francouzské slovníky (například *Le Petit Robert*) definují *anglicismus* jako „*emprunt à l'anglais*", tzn. *výpůjčka z angličtiny*. Ve slovníku *Le Trésor de la langue française informatisé* najdeme složitější definici: „*Mot, sens ou tour syntaxique anglais introduit dans le vocabulaire ou la syntaxe d'une autre langue.*"[10] Pod pojmem anglicismus se zde tedy rozumí slovo, význam nebo syntaktický obrat, který z angličtiny pronikl do slovní zásoby a syntaxe jiného jazyka. Ve slovníku *Le Colpron: Dictionnaire des anglicismes*, jehož autory jsou Constance Forest a Denise Boudreau, je anglicismus definován jako „*un mot, une expression ou une acception que l'on emprunte, légitimement ou non, à la langue anglaise*" (Forest a Boudreau 1999, VII). Z této definice vyplývá, že za anglicismus nepovažují jen slovo nebo výraz, jenž je přejat z anglického jazyka, ale i pouhý obsah takového slova, tzn. jeho význam.

Většina českých lingvistů definuje anglicismus jako „*jazykový prvek přejatý z angličtiny do jiného jazyka nebo podle angličtiny v něm vytvořený*" (Klimeš 1994, 25, srov. také Kraus 2006, 54). Tato definice pojímá anglicismy v širším slova smyslu. Bozděchová jejich definici zužuje: „*Mnohdy se však za anglicismy považují pouze anglická slova a pouze, nebo zejména ta, která si v novém jazyce zachovávají svou původní podobu. Aktuální pohled na anglicismy v češtině posledních let tedy sice zahrnuje staré anglicismy, v našem systému již adaptované (fotbal, džem, tramvaj, džez, mítink, sejf, summit, hobby, evergreen), ale nesoustřeďuje na ně svou hlavní pozornost. Dynamičtější (a často i problematičtější) jsou anglická slova procházející procesem počešťování, během něhož se nejenom adaptuje jejich*

[9] V češtině se s tímto pojmem můžeme setkat například u Daneše, který *xenizmus* chápe „*jako rezultát mezijazykové interference, většinou podmíněné kontakty mezi lidmi, jazyky a kulturami*" (Daneš 2002, 29–35), ve francouzské lingvistice ho používal například Louis Deroy v díle *L'emprunt linguistique* (1956).

[10] ATILF – CNRS & Université de Lorraine: *Le Trésor de la langue française informatisé* (http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/advanced.exe?8;s=2490101520, 3. 1. 2017).

forma, ale vyjasňuje i jejich funkčnost, tj. místo v českém lexikálním systému“ (Bozděchová 1997, 27).

V našem pojetí anglicismu budeme vycházet z definice uvedené ve slovníku *Dictionnaire des anglicismes: les mots anglais et américains en français*, který sestavili Josette Rey-Debove a Gilberte Gagnon. Anglicismus chápou jako: „[...] *un mot qui appartient à la langue anglaise (d'Angleterre ou d'Amérique) et qui est passé en français, où il est employé au même titre que les autres mots, d'abord timidement, avec des guillemets, de l'italique ou des commentaires, par quelques personnes, puis sans précautions et plus ou moins massivement*“ (Rey-Debove a Gagnon 1990, VII). Budeme tedy mezi anglicismy řadit i slova amerického původu, případně i dalších variant anglického jazyka. Uvedená definice zároveň vypovídá i o nutném předpokladu pro užívání anglicismu v cílovém jazyce, tzn. jeho přizpůsobení přijímajícímu jazykovému systému. Vyplývá z ní, že proces zapojení slov cizího původu do přijímajícího jazyka má několik mezistupňů. Nejprve se objeví u omezené skupiny osob a až později se dostane do povědomí širšího okruhu lidí. V této souvislosti se nejčastěji hovoří o *adaptaci*.[11]

Podle *Nového akademického slovníku cizích slov* je termín *adaptace* v lingvistice chápán jako „*proces zdomácňování (počešťování) cizích jazykových prostředků*“ (Kraus 2006, 21). Podobně definuje pojem *adaptace* i Rusínová (srov. také Svobodová 2009, 43), a to jako „*přizpůsobení cizího slova domácím typům*“ (Rusínová 2002, 311). Tento proces probíhá v různých jazykových rovinách, podle nichž lze, jak uvádí Svobodová (2009, 44–47), formální přizpůsobování jazykových prostředků rozdělit na tyto základní typy: adaptace výslovnostní (ortoepická), adaptace grafická (ortografická), adaptace tvaroslovná (morfologická) a adaptace významová (sémantická). Jiné dělení najdeme u Mravinacové, která rozlišuje adaptaci ortograficko-ortoepickou, morfologickou a slovotvorně-paradigmatickou (Mravinacová 2005, 190). Pojem adaptace tedy chápeme v této studii jako přizpůsobení se systému přijímajícího jazyka.

Německý romanista a lexikograf Höfler rozděluje anglicismy do dvou základních skupin na základě jiného kritéria. Anglicismy klasifikuje podle toho, zda je výraz přejímán jak po stránce obsahové, tak i formální (v tomto případě hovoří o tzv. *importation lexématique*), nebo zda je z anglického jazyka přejímán jen význam slova (do této skupiny řadí tzv. *substitution lexémetique*), přičemž jeho forma je nahrazena francouzskými lexémy (Höfler 1982, VI–VIII).

I ve francouzské lingvistice ale najdeme rozdělení anglicismů na základě jazykových rovin, a to především ve slovnících anglicismů Colprona.[12] První z nich byl vydán v roce 1970 (*Les anglicismes au Québec: Répertoire classifié*) a anglicismy v něm byly rozděleny na *anglicismes phonétiques* (fonetické), *graphiques* (grafické), *morphologiques* (morfologické), *de modalité grammaticale* (gramatické), *sémantiques* (sémantické), *lexicaux* (lexikální), *locutionnels* (frazeologické), *syntaxiques* (syntaktické) a *structuraux* (strukturální). V dalších vydáních (1994 a 1998)

[11] Proces přejímání cizojazyčných lexémů bývá často označován jako *integrace*. Ne všechny cizojazyčné elementy jsou ale integrovány do přijímajícího jazyka, a proto jsme pro naši studii zvolili termín *adaptace*, kterou chápeme spíše jako jakýsi předstupeň *integrace*.

[12] uOttawa: *Les anglicismes au Québec. Répertoire classifié. Gilles Colpron* (https://salic.uottawa.ca/?q=org_lexico_can_fr_1970_colpron, 10. 1. 2017).

jsou anglicismy rozlišeny na anglicismy sémantické, lexikální, syntaktické, morfologické, fonetické a grafické.

2.1. Analýza excerpovaných výrazů označujících subkultury mládeže

Jak uvádí Smolík, „*subkultury mládeže jsou skupiny mladých lidí, kteří mají společného něco (problém, zájem, zvyk), co je odlišuje od členů ostatních sociálních skupin*“ (Smolík 2010, 35). V následující tabulce jsou uvedeny jednotlivé názvy subkultur a stylů, které byly zmíněny v publikaci Hebdige *Subculture: The Meaning of Style* a jejich ekvivalenty ve francouzském a českém jazyce. Tyto názvy jsou doplněny pojmenováním jejich členů, případně užitím v dalších souslovích:

Tabulka 1. Seznam subkultur v angličtině, francouzštině a češtině.

Table 1. List of subcultures in English, French and Czech.

Anglické výrazy	**Ekvivalenty ve francouzštině**	**Ekvivalenty v češtině**
beat subculture	sous-culture respective des beats	subkultura beatníků beatnická subkultura
beat style	style beat	styl bítníků
the beat, beats, beatniks	le beat, les beats / beatniks	beatník, beatníci, bítnici
beat boom	émergence du beat	rozkvět beatníků
beatlemania	beatlemania	beatlemánie
hipster subculture	sous-culture des hipsters	subkultura hipsterů hipsterská subkultura
hipster style	style du hipster	hipsterský styl
the hipster, hipsters	le hipster, les hipsters	hipster, hipsteři
hippy culture	culture hippie	kultura hippies
the hippie / hippy, hippies	le hippie, les hippies	hippie, hippies
hippy happenings	happenings hippies	hipícké happeningy
mod subculture	sous-culture mod	subkultura mods
style of the mods	style mod	styl mods
the mod, mods	le mod, les mods	člen / příslušník mods, mods
teddy boy subculture	sous-culture teddy boy sous-culture ted	subkultura teddy boys
teddy boy style	style teddy boy / style des teddy boys	styl teddy boys
the teddy boy, teddy boys,	le teddy boy, les teddy boys,	teddy boy, teddy boys
the teds	les teds	teds/teddyové
teds aesthetic	esthétique des teds	teddyovská estetika
rude boy subculture	sous-culture rude boy	subkultura rude boys
rude style	style rude boy	styl rude boys
the rude boy, rude boys / rudies	le rude boy, les rude boys / rudies	rude boy, rude boys / rudies
skinhead subculture	culture skinhead	skinheadská subkultura
the skinhead, skinheads	le skinhead, les skinheads / skins	skinhead,skinheads / skinheadi
skinhead uniform	uniforme skinhead	skinheadská uniforma

(pokračování na další straně)

		(pokračování z předchozí strany)
Rastafarianism	culture / mouvement rastafari, rastafarisme	Rastafariánství
style rasta	style rasta	rastafariánský styl / styl rastafariánů
the rasta, rastas, rastaman, rastafarian, rastafarians	le rasta, les rastas / rastafaris	rastafarián, zástupci rastafariánství / rastafariáni
punk subculture punk style the punk, punks	sous-culture punk style punk le punk, la punkette, les punks	punková subkultura punkový styl/punk punker, punkerka, punkeři / stoupenci punku / pankáči

Jak uvádí Svobodová (2009, 22), jedním z důvodů přejímání cizích slov na úrovni *parole* může být i prostá neochota překladatelů cizojazyčných textů hledat domácí ekvivalenty. Protože jsme v našem článku vycházeli právě z ekvivalentů, které byly zvoleny překladateli, podívejme se nyní, jaké možnosti pro daná pojmenování nabízejí francouzské a české jazykové příručky a další materiály, se kterými jsme pracovali, a zároveň si alespoň ve stručnosti představme zkoumané subkultury.

2.2. Beat generation

Subkulturu *beat generation* reprezentovali příslušníci volného generačního hnutí v USA v 50. a 60. letech 20. století. Výrazem *beats* byli označováni „*lidé, kteří hledají všechny (tedy i stinné) tváře Ameriky jako tuláci, autostopaři a dobrodruzi*“, přičemž pojem *beat* zde znamená „*být bit, utiskován a odlidštěn*“ (Smolík 2010, 110–111).

Ve slovníku *Le Petit Robert de la langue française* (dále jen PRLF) najdeme výraz *beat*, který je zde považován za nesklonné adjektivum a týká se *beatniků* (*les beatniks* jsou zachyceni v samostatném hesle) nebo *beat generation*. *Le Trésor de la langue française informatisé* (TLFi) uvádí pod samostatným heslem jen substantivum *beatnik* s vysvětlením, že se jedná o hybridní slovo utvořené z adjektiva *beat* a sufixu *-nik*, přičemž adjektivum *beat* je podle tohoto slovníku používáno ve slangových výrazech, jako je například *beat generation*. Slovník připouští i použití *beatnik* jako adjektiva (například *révolte beatnik*). V *Dictionnaire des anglicismes* (DA) figurují pod heslem *beat* substantivum označující *tempo*, *rytmus*, *tlukot*, aj., dále spojení (*être*) beat ve smyslu *être foutu*, *à bout de souffle*, *exténué*..., tzn. *zničený*, *unavený*, *vyčerpaný*. V tomto slovníku najdeme i zmínku o *Beat Generation* a *beatniks* (lexém je uveden pouze v množném čísle). Z provedené analýzy vyplývá, že v žádném z námi sledovaných francouzských slovníků není kodifikován výraz pro člena/členy této subkultury – *le beat/les beats*, který byl užit při překladu do francouzštiny. Podrobili jsme tedy lexémy *beat/beats* a *beatnik/beatniks* kvantitativní analýze na bázi korpusu *Araneum Francogallicum Maius* a zjistili jsme, že je v něm zachyceno 2198 výskytů *beat*, 1276 výskytů *beats* a jen 150 výskytů *beatnik/beatniks*, přičemž oba lexémy se zde vyskytovaly buď jako substantiva, nebo jako adjektiva. Z kontextů ale vyplynulo, že většina výskytů *beat/beats* nemá nic společného s *beat generation*, oba výrazy byly použity zejména ve významu *rytmus*, *tlukot*, *bubnování* aj. (tedy ve významu, který uvádí pouze DA), v množném čísle pak především pro označení sluchátek značky *Beats by Dr. Dre*, zatímco

lexém *beatnik/beatniks* se vždy vztahoval k této subkultuře. Dále bylo zachyceno 31 výskytů excerpovaného výrazu *beatlemania*, který nebyl uveden v žádném z námi sledovaných francouzských slovníků. Pro všechny excerpované lexémy platí, že se jedná o slova graficky neadaptovaná, což je logické, neboť ve francouzštině existují homonymní výrazy *bit*, *bite*, *bitte* a mohlo by tak dojít k nežádoucí homonymii. Jak je patrné z analýzy, v případě přejatých slov *beat* a *beatnik* došlo jen k částečné adaptaci morfologické, kdy byly lexémy zařazeny ke slovnímu druhu, jako substantiva i k mluvnickému rodu a číslu, zatímco jako adjektiva zůstaly neohebné. Zároveň se jedná i o slovotvorně neadaptované anglicismy.

Pro porovnání předkládáme také zjištění z českých slovníků a jazykových příruček. *Nový akademický slovník cizích slov* (dále jen NASCS) uvádí výraz *beat generation* jako nesklonné substantivum rodu ženského. Dále v tomto slovníku najdeme pojem *beat* (-u, m), od něhož bylo v češtině odvozeno adjektivum *beatový*. Příslušník *beat generation* je zde uveden pod názvem *beatnik* (-a, m),[13] ze kterého bylo vytvořeno adjektivum *beatnický*. V češtině se tak vedle přejatého názvu subkultury *Beat generation* můžeme setkat i s adaptovanou podobou *beatnická generace* (korpus *SYN verze 4* zachytil 371 výskytů, zatímco původní název *Beat generation/beat generation* se zde vyskytuje 703krát). Ve slovníku se také vyskytuje excerpovaný výraz *beatlemánie*, ale v odlišné grafické podobě (*beatlemanie*[14]) s označením, že se jedná o expresivní slovo (Kraus 2006, 103). O zdomácnění tohoto pojmu svědčí i jeho odvozenina *beatlemaniak* (-a, m), kterou uvádí publikace *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2* (Martincová 2004, 48). Také v korpusu *SYN verze 4* převažuje výskyt grafické podoby *beatlemánie* (v počtu 511 v případě formy *beatlemánie* a v počtu 271 jako *beatlemanie*). V žádné z použitých příruček ale nenajdeme výraz *bítnici*,[15] který použil překladatel díla *Subculture: The Meaning of Style* a který je fonetickým přepisem slova *beatnici*.[16] Grafická adaptace výrazu beat se může jevit v češtině stejně problematická jako ve francouzštině, neboť i zde by mohlo dojít k záměně s českým slovesem *bít*, které má zcela odlišný význam. V korpusu *SYN verze 4* jsme nezaznamenali jediný výskyt grafické podoby *bítnik/bítníci*, byl zde ale zachycen ojedinělý výskyt adjektiva *bítnický* (8 výskytů, z nichž jeden označoval *bítnickou generaci*). Jiná situace ale nastává například u kompozita *bigbít*, kde k nežádoucí homonymii nedochází, a tak se můžeme v českých textech setkat jak s anglicismem graficky neadaptovaným (*big beat/bigbeat*), tak i s jeho graficky a morfologicky (v obou případech se jedná o skloňovatelné neživotné substantivum rodu mužského) adaptovanou variantou *bigbít*.[17] V námi sledovaném korpusu se jedná o poměr 10 511 výskytů počeštěné grafické podoby

[13] *Školní pravidla českého pravopisu* připouštějí pro množné číslo substantiva *beatnik* dvě varianty – *beatnici* a *beatnikové* (Sochrová 2012, 79).

[14] Také v publikaci *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1* je uveden výraz v této grafické podobě, tzn. *beatlemanie* (Martincová 1998, 40), přestože *Školní pravidla českého pravopisu* (Sochrová 2012, 161), podobně jako *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (Filipec et al. 2005, 172) připouštějí jako jedinou grafickou variantu *mánie*. Použití krátké samohlásky vyplývá pravděpodobně ze snahy přiblížit výraz původnímu anglickému slovu *beatlemania*.

[15] Tato grafická podoba je běžně používaná například ve slovenštině, ruštině i dalších slovanských jazycích. Předpokládáme, že ortograficky adaptovaný tvar *bítnici* se v češtině neujal kvůli možné záměně s *bídníky*.

[16] Slovo *beatnik* vytvořil v roce 1958 sanfranciský novinář Herb Caen, pro použití přípony -nik se údajně inspiroval ruskou družicí Sputnik.

[17] Figuruje například v názvu pořadu, který byl uváděn Českou televizí.

oproti 2058 výskytům původní grafické podoby *big beat* a 1940 výskytům lexému v podobě *bigbeat*. Za zmínku stojí i grafická podoba *big-beat*, která byla v korpusu zaznamenána v počtu 100 výskytů. U tohoto syntagmatu ale není důvod pro formální vyjádření těsnějšího vztahu připojení spojovníkem, neboť se jedná o přívlastkové spojení dvou původně podstatných jmen. V českých příručkách je navíc kodifikována pouze varianta *big beat*. Ortograficky i morfologicky adaptovanou formou je také *bítlsák* (-a, m), který je uveden v NASCS jako slangový výraz pro mladíka napodobujícího „*vnějšími znaky, např. dlouhým účesem, členy angl. skupiny Beatles*“ (Kraus 2006, 112), jehož výskyt byl zachycen i v korpusu *SYN verze 4*, ale v menší míře než grafická podoba *beatlesák* (u 1 výskytu se jednalo i o podobu *beatlsák*). Z analýzy je tedy patrné, že v češtině došlo u všech excerpovaných výrazů k morfologické a slovotvorné adaptaci, v některých případech i k adaptaci grafické.

2.3. Hipsters

S *beat generation* jsou spojovány i kořeny subkultury *hipsters*. V té době byl za *hipstera* považován „*člověk, který spojuje bílou a černou kulturu v proměnlivém rytmu be-bopu.* [...] *Jeho ideálem bylo poznat mechanismy spořádaného světa, aby je pak mohl obelstít*“ (Smolík 2010, 110). Tato subkultura se objevila znovu v 90. letech 20. století, termín se však začal používat v jiném pojetí.

Přestože se dnes jedná o velmi frekventovaný výraz, musíme konstatovat, že je uveden pouze v jedné z příruček, které jsme měli k dispozici, konkrétně ve slovníku *Dictionnaire des anglicismes*, a to jak v původním významu „*beatnik branché*“ (*branché* lze chápat jako *módní*, *jdoucí s dobou*), tak i v novodobém pojetí jako „*jeune urbain qui affiche un style vestimentaire et des goûts à la fois pointus, empreints de second degré et à contre-courant de la culture du moment*“ (Goursau 2015, 161). Z této definice vyplývá, že pojmem *hipster* dnes označujeme především mladé lidi, kteří chtějí být nezávislí na tradičních zvyklostech a hledají svůj vlastní styl v oblékání i při věnování se zálibám. I když lze v podstatě říci, že výraz nebyl kodifikován ve slovnících a jazykových příručkách, vyhledáváním na internetu jsme zjistili, že jak v češtině, tak i ve francouzštině poměrně zdomácněl, o čemž svědčí řada odvozenin. Ve francouzských textech převážně neformálního charakteru jsme zaznamenali substantiva *hipsterisme*, *hipsterisation* a *hipsteritude*, verbum *hipsteriser/se hipsteriser* nebo adjektivum *hipsterisé*. Také v češtině je běžně používáno adjektivum *hipsterský* (*hipsterská móda*, *hipsterský styl*, *hipsterský plnovous* aj.). Ojediněle se ale můžeme v neformálních textech zveřejněných na internetu setkat i se substantivy *hipsterismus*, *hipsterství*, *hipsterovství*, *hipsterizace* či *hipsterák* nebo se slovesem *hipsterovat*.

V korpusu *Araneum Francogallicum Maius* jsme zaznamenali 271 výskytů lexému *hipster* v singuláru a 202 výskytů v plurálu. O jeho morfologické adaptaci svědčí přiřazení ke gramatickému rodu (*un hipster/une hipster*, resp. *le/la hipster*) a číslu (*les/des hipsters*) v případě použití jako substantiva, je-li užit jako adjektivum, zachytili jsme morfologicky neadaptované formy (*des jeunes hipster*) i formy s označením čísla (*des auteurs jeunes et hipsters*). V korpusu jsme dále zaznamenali po 2 výskytech lexémů *hipsterisme* a *hipsteritude*. V korpusu *SYN verze 4* jsme si

ověřili, že adjektivum *hipsterský* se v češtině poměrně ujalo (184 výskytů), zatímco další slova vyhledaná na internetu se v korpusu nevyskytují, s výjimkou výrazu *hipsterství*, u něhož jsme zaznamenali 35 výskytů, a *hipsterismus* s 5 výskyty.

V obou sledovaných jazycích je *hipster* graficky neadaptovaným anglicismem (k adaptaci nemuselo dojít, protože výslovnost víceméně odpovídá grafické podobě), u kterého však proběhla adaptace morfologická i slovotvorná. U přejatého slova *hipster* se rovněž potvrdilo, že stupeň zdomácnění není vždy přímo závislý na stáří převzetí. Domníváme se totiž, že substantivum *hipster* se stalo základem pro další odvozování jak ve francouzštině, tak i v češtině až v dnešním pojetí pojmu.

2.4. Hippies

Subkulturou *hippies* byli označováni účastníci hnutí mládeže, které vzniklo ve 2. polovině 60. let 20. století v USA a které se vyznačovalo „*revoltou proti přetechnizované konzumní společnosti, kolektivním tuláckým životem, excentrickým oblékáním a chováním ap.*“ (Kraus 2006, 307). Existují různé teorie o vzniku názvu. Například Smolík uvádí, že název je odvozen z anglického černošského slangu, kde *hip* znamenalo *chytrý* (Smolík 2010, 113), zatímco v *Sociologickém slovníku* najdeme vysvětlení, že *hippies* je zkrácená forma anglického slova *hipster*, odvozeného z *hip*, což znamená *bedro*, *bok* (Geist 1992, 336).

Všechny námi sledované francouzské slovníky se shodují v tom, že *hippie* může ve francouzském jazyce označovat jak substantivum, tak i adjektivum vztahující se k této subkultuře (*mode hippie*, *mouvement hippie* aj.), připouštějí i pravopisnou variantu *hippy*. Maskulinum a femininum jsou u substantiva rozlišovány pomocí determinantu (např. *le hippie/la hippie*). Výraz se vyskytuje ve stejné grafické podobě i ve všech sledovaných českých příručkách. NASCS uvádí *hippie* jako skloňovatelné substantivum rodu mužského, zatímco množné číslo *hippies* může být podle tohoto slovníku i nesklonné[18] (Kraus 2006, 307). Ve *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (SSČŠV) je však pro množné číslo zmíněn jen tvar *hippiové* (Filipec et al. 2005). Nesklonnou podobu množného čísla ale připouští i *Školní pravidla českého pravopisu* (Sochrová 2012, 118). Analýza ukázala, že lexém označující tuto subkulturu a její členy byl sice zařazen do francouzského i českého jazykového systému, ale nestal se základem pro odvozování dalších slov. Domníváme se, že je tomu tak především proto, že jak ve francouzštině, tak i v češtině existuje celá řada výrazů, které vycházejí z řeckého slova *hippos* (*kůň*). Ve francouzštině se jedná například o slova *hippiatre*, *hippiatrie*, *hippiatrique*, *hippique*, *hippisme* (zvláště poslední dva výrazy bychom mohli mylně vztáhnout k subkultuře *hippies*). V češtině je nebezpečí záměny menší, neboť složeniny tohoto typu jsou zde vytvářeny od *hipo-* (*hipologie*, *hipologický*, *hipický* aj.), nicméně minimálně adjektiva *hipický* a *hipícký* by se také mohla stát předmětem nežádoucí záměny.

Fakt, že nejsou kodifikovány počeštěné formy, ještě neznamená, že by neexistovaly. Jedna z nich byla použita i v české verzi excerpované knihy (*hipícké happeningy*), běžné jsou i odvozeniny *hipík/hipíci* nebo *hipísák/hipísačka*, *hipísanda*,

[18] V *SYN verze 4* však mnohonásobně převažuje výskyt nesklonného lexému *hippies* (zachycen 4795krát), zatímco skloňovatelný lexém se v korpusu vyskytoval jen 3krát ve tvaru *hippiové* a 4krát ve tvaru *hippiů*.

hipísácký, *hipísácky*, *hipícky* aj. (některé z těchto výrazů lze najít i v grafické podobě s krátkým i – například *hipisanda*). Jak je z uvedených příkladů patrné, dochází zde k ortografické adaptaci ve větší míře, než by to odpovídalo současnému úzu. Je třeba ale poznamenat, že se tak děje pouze v neformálních textech, tzn. v komunikátech slangového charakteru.

Porovnáním výskytů daných lexémů v námi sledovaných korpusech jsme zaznamenali ve francouzštině 1882 výskytů *hippie/hippies*, a to buď jako substantiv, jejichž rod je vyjadřován příslušným determinantem, nebo adjektiv, u nichž bývá obvykle vyjádřeno číslo (*mouvement hippie*, *mouvements hippies*). Naproti tomu kodifikovaný výraz *hippy* se v korpusu vyskytoval 111krát v jednotném čísle (jako substantivum nebo adjektivum) a pouze 5krát v množném čísle (v tomto případě se vždy jednalo o substantivum – například *des hippys*, *vêtus de laine tricotée*). V korpusu *SYN verze 4* je zachyceno 976 výskytů lexému *hipík* (včetně plurálových tvarů), 87 výskytů různých tvarů lexému *hipísák*, 54 výskytů lexému *hipísačka* (plus 1 výskyt v grafické podobě *hipisačka* a 1 výskyt slova *hipisanda*), 171 výskytů adjektiva *hipísácký*, 8 výskytů adverbia *hipísácky* a 1 výskyt adverbia *hipícky*). Analýza prostřednictvím jazykového korpusu tedy potvrdila, že pojmenování *hippies* přestalo být uživateli českého jazyka pociťováno výrazně jako cizí, došlo k jeho grafické i morfologické adaptaci a následně i k adaptaci slovotvorné.

2.5. Mods

Subkultura *mods* vznikla v 60. letech ve Velké Británii. Její představitelé se vyznačovali přehnanou péčí o zevnějšek. Snažili se od rockerů odlišit stylovým vzhledem: nosili obleky, jezdili na italských skútrech. Svůj vzhled demonstrovali také poslechem sofistikovanější hudby než rockeři. Heslem subkultury *mods* bylo známé „*Ready Steady Go*“ (Smolík 2010, 128–131). Název *Mod(s)* je odvozen od *modernist(s)*, a proto bývají příslušníci této subkultury ve francouzštině označováni i jako *les modernistes* a v češtině *modernisté*.

Lexém *moderniste* se jako substantivum i adjektivum vyskytuje jak v PRLF, tak i v TLFi, v českých příručkách najdeme heslo *modernista* (-y, m), v němž jsou uvedeny i odvozené lexémy *modernistka* a *modernistický*, pouze v NASCS. V tomto případě ale nemůžeme hovořit o anglicismu, protože lexém byl odvozen od latinského *modernus*.

Jak je patrné z tabulky excerpovaných výrazů, ve francouzštině převažuje užití *mod* v jednotném čísle, čeština dává přednost plurálovému tvaru s koncovkou -s. Zkrácený název této subkultury se však nevyskytuje v žádné z námi sledovaných francouzských i českých jazykových příruček. Jak ve francouzštině, tak i v češtině se tedy jedná o přejaté slovo[19] s velmi nízkým stupněm adaptace. V češtině může být jedním z důvodů to, že tento typ substantiv (tzn. s plurálovou koncovkou -s) se jeví jako nejvíce konfliktní vůči morfologickému systému češtiny, a proto tato substantiva zůstávají v češtině nesklonná (Svobodová 2007, 75). Typickou skupinou jsou právě kolektiva, patří sem i již zmíněné *hippies* (jak už jsme ale uvedli, na rozdíl od

[19] Při ověřování užití názvu subkultury mods na internetu jsme zjistili, že zatímco většina evropských jazyků k jejímu pojmenování používá stejný neadaptovaný tvar (buď v jednotném, nebo množném čísle), v ruštině došlo k morfologické adaptaci a subkultura je označována pomocí skloňovatelného substantiva моды (někdy též субкультура Модов).

mods lze lexém *hippies* v češtině skloňovat). Dalším důvodem nízkého stupně adaptace může být i fakt, že tato subkultura neměla dlouhého trvání (zhruba 10 let), a proto předpokládáme, že nedocházelo k příliš častému výskytu lexému v jazyce masmédií, které by mohlo napomoci rozšíření užívání i mimo původní vymezené skupiny komunikantů. V neposlední řadě mohlo obecnému užívání přejatého slova *mods* zabránit i jeho poměrně úzké sémantické zaměření.

V korpusu *SYN verze 4* jsme sice zaznamenali 389 výskytů *mods*, ale na základě posouzení lexému v kontextu jsme zjistili, že jen zanedbatelná část výskytů se vztahuje ke sledované subkultuře, grafické podoby *MODS*, *MoDS*, *Mods* nebo *mods* označovaly nejčastěji *Multiple Organ Dysfunction Syndrome* (*syndrom multiorgánové dysfunkce*) nebo *Moravskou demokratickou stranu.* Také 636 výskytů *mods* v *Araneum Francogallicum Maius* neodpovídá skutečné frekvenci výskytu názvu subkultury *mods*, častěji zde byl tento výraz užit jako termín z oblasti informatiky.

2.6. Teddy boys a Rude boys

Subkultura *teddy*[20] *boys* (podobně i *teddy girls*) se rovněž zrodila ve Velké Británii. Jednalo se o mládež dělnické třídy snažící se o maximální konzumní vyžití a trávení volného času. Charakteristické jsou pro ně i pouliční projevy násilí a důraz na kult mužnosti (Smolík 2010, 129). V internetových textech o této subkultuře se používá i zkrácená podoba *teds*, nikoliv však výraz *teddyové*, který jsme našli v české verzi překladu. Běžně užívaná je zde i varianta *teddies*, která však nebyla použita v žádné z excerpovaných publikací.

Ani jedna z variant (*teddy boys*, *teds*, *teddies*) není kodifikována v žádné z námi sledovaných jazykových příruček. Francouzské slovníky uvádějí pouze sousloví *teddy-bear* (*plyšový medvěd*), v českých slovnících výraz *teddy* nefiguruje, výjimkou je pouze publikace *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2*, v níž je ale nesklonné substantivum *teddy* uvedeno pouze jako označení pro body s tangovým řešením kalhotek (Martincová 2004, 460). Ve všech francouzských slovnících ale najdeme heslo *boy* označující mj. *tanečníka.* Naproti tomu v českých slovnících je lexém *boy* zaznamenán pouze v NASCS, a to jen ve významu „*mladý poslíček, zřízenec nebo sluha (v hotelech, obchodních domech ap.)*“ (Kraus 2006, 119).

Stejná situace je i u *Rude boys*, kteří tvořili v polovině 60. let na Jamajce deviantní subkulturu. *Rude* znamená *drsný*, sousloví *rude boys* bývá překládáno jako *drzí chlapci.* Byli idealizováni řadou reggae a rockstedy hitů (Hebdige 2012, 68). Toto syntagma však do jazykového systému francouzštiny a češtiny neproniklo. V obou jazycích jsou *teddy* a *rude* ortograficky neadaptované, nesklonné atributy, které jsou rozvity původním nesklonným a neadaptovaným substantivem *boys.*

Ve sledovaných jazykových korpusech jsme zaznamenali výskyty názvů obou subkultur, konkrétně se jednalo ve francouzštině o 33 výskytů *teddy boys*, 1 výskyt *teddies* a 41 výskytů *teds*, ale jen zanedbatelná část se týkala subkultury *Teddy boys*, většinou se jednalo o zkratku *TEDs* (*troubles envahissant du développement*), označující *pervazivní vývojové poruchy.* V korpusu francouzských textů bylo

[20] *Teddy* je zdrobnělina od Edwarda. Pro příslušníky této subkultury bylo typické tzv. edwardovské sako – podle střihu saka Edwarda VII., který vládl v letech 1901–1910 (Smolík 2010, 127).

dále zachyceno 49 výskytů *rude boys*, zajímavé pro nás bylo zjištění, že v některých případech bylo k adjektivu *rude* přiřazeno -s pro označení plurálu. V českém jazykovém korpusu jsme zaznamenali 60 výskytů *teddy boys*, 3 výskyty *teddy boy*, 1 výskyt *teddy boyů* a několik výskytů *teddies* (tento lexém ale vždy označoval „nejhodnější medvídky"). Subkultura *Rude boys* byla v korpusu zachycena 37krát, v singulárovém tvaru 29krát.

Domníváme se, že nízký stupeň adaptace těchto syntagmat ve francouzštině i v češtině souvisí se stejnými důvody, které jsme zmínili již u subkultury *mods*. Dalším důležitým faktorem, proč nedošlo k morfologické adaptaci, může být i to, že se jak u *teddy boys*, tak i u *rude boys* zřetelně jedná o přejetí celých sousloví tvořících lexikální jednotky.

2.7. Skinheads

Subkultura *skinheads* je reprezentována příslušníky hnutí mládeže „*manifestující svůj odlišný postoj ke společnosti zvláštním oblekem, vyholenou hlavou, krajními názory a agresivním chováním*" (Kraus 2006, 733).

Název příslušníka subkultury figuruje v PRLF v podobě *skinhead* (substantivum může být použito jako maskulinum i femininum v singuláru i plurálu) nebo *skin* (např. *bande de skins*). Také DA obsahuje hesla *skin* a *skinhead*, ale pouze skinhead zde označuje příslušníka subkultury, výraz *skin* je uveden jen jako ekvivalent pro *peau* (*kůže*) nebo *revêtement* (*povlak*, *potah*, *plášť* aj.). TLFi tento pojem neuvádí. Ve francouzštině se jedná o graficky a slovotvorně neadaptovaný anglicismus, k morfologické adaptaci došlo díky zařazení k rodu a číslu. Jak vyplývá z excerpovaných výrazů, lexém *skinhead* může být v nezměněné podobě použit i jako adjektivum (např. *uniforme skinhead*, *culture skinhead*). Jedná se tedy o anglicismus se slovnědruhovou polyfunkčností (vedle použití jako adjektiva jsme zaznamenali i jeho použití ve funkci adverbia – *s'habiller skinhead*).

Naproti tomu všechny české příručky obsahují heslo *skinhead* s variantou *skin*. Lexém je kodifikován jako ortograficky neadaptovaný, u kterého však došlo adaptaci morfologicko-slovotvorné. Jedná se o substantivum rodu mužského, skloňovatelné podle příslušného vzoru, v množném čísle se připouští tvary *skinheadi* i *skinheadové*). Publikace *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1* uvádí řadu odvozených slov od základů *skinhead* a *skin*: *skiňák*, *skinheadský*, *skinheadství*, *skinský* (Martincová 1998, 272–273). V tomto slovníku se ale vyskytuje i anglický výraz *skinheads*, přejatý do češtiny v původní anglické formě plurálu a v češtině užívaný jako nesklonné substantivum v množném čísle. Na internetu lze nalézt i graficky adaptované tvary, např. *skinhed*, *skinhedi*, *skinhedka*, *skinhedský* aj. K morfologické adaptaci lexému *skinhead* došlo především proto, že jeho zakončení umožňuje toto substantivum skloňovat. I když u slova dochází k pravopisné adaptaci vycházející z anglické výslovnosti, tato počeštěná forma ještě není hojně užívána, což může souviset i s tím, že anglická podoba může lépe plnit estetickou funkci.

Porovnáním výskytů lexémů *skinhead* a *skin* ve sledovaném francouzském korpusu by se mohlo na první pohled zdát, že se ve francouzštině častěji používá výraz *skin* (sečteme-li tvary v singuláru a v plurálu, jedná se o 2815 výskytů) než *skinhead* (570 výskytů), prostudování kontextů však odhalilo, že se u lexému *skin*/*skins*

častěji jednalo o homonymní termín z oblasti informatiky,[21] případně pro označení *kůže* nebo *pokožky*. Analýza českého korpusu ukázala vysokou frekvenci užívání slova *skinhead* (v součtu všech tvarů se jednalo o 11 687 výskytů), přičemž v 1. pádě množného čísla mnohonásobně převažuje tvar *skinheadi* (3193 výskytů) oproti *skinheadové* (pouze 7 výskytů). Také lexém *skin* je velmi frekventovaný, nicméně počet výskytů (13 318) je relativní, neboť i v češtině se často objevuje *skin* v jiném významu, a to jako součást názvů výrobků určených pro pleť nebo pokožku. U slova *skinheads* bylo zachyceno 4396 výskytů. Pro zajímavost uvádíme i srovnání s počeštěnou podobou *skinhed*, u které jsme zaznamenali jen 77 výskytů.

2.8. Rastafariáni

Subkultura *rastafariánů* představuje vyznavače *rastafariánství*, které se zrodilo na Jamajce a tematizuje náboženskou a rasovou otázku černého obyvatelstva. Hudebním znakem rastafariánů je reggae, typické jsou pro ně vlasy spletené do dredů. Pro označení rastafariánů se používá i zkrácený název *rasta* nebo pojmenování *rastaman* (Kraus 2006, 682).

Francouzské slovníky PRLF a TLFi shodně uvádějí výrazy *rastafari* a *rasta*, které mohou být užity jako substantiva nebo adjektiva. V DA se heslo věnované rastafariánům nevyskytuje. Ve francouzských textech jsme ale zaznamenali i výskyt lexému *rastaman* a také adaptované podoby *rastafari*, neboť jsme našli substantivum *rastafarisme* (bylo použito i ve francouzské verzi překladu) a *rastafarien*, stejný tvar se zároveň používá i jako adjektivum (např. *culture rastafarienne*). Domníváme se, že slovotvornou adaptaci usnadňuje především zakončení na -i, které umožňuje připojení produktivních sufixů -isme a -ien.

V NASCS figurují hesla *rasta*, *rastafarián*, *rastafarianizmus/rastafarianismus* a *rastaman* a dále adjektivum *rastafariánský*, které bylo odvozeno od *rastafariána*. O dalším počeštění svědčí zejména *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2*, kde je uveden výraz *rasta* nejen jako substantivum, ale i jako nesklonné adjektivum (např. *rasta účes*, *rasta komuna*), *rastaman*, ale i *rastamanka*, *rastamanský* (vztahující se k rastamanům, pro ně charakteristický – např. *rastamanské sandály*) a *rastový* (charakteristický pro rasty – např. *rastové copánky*). Najdeme zde heslo pro *rasta-styl/rastastyl* a zmínku o *rastafariánství* (Martincová 2004, 381–382). SSČŠV neuvádí žádný z těchto pojmů.

Na základě údajů získaných z korpusu *Araneum Francogallicum Maius* můžeme konstatovat, že nejužívanějším výrazem je *rasta* (514 výskytů, v tomto počtu je ale mj. zahrnuto i 7 výskytů *rasta man*), po něm následuje *rastafari* (144 výskytů) a 25 výskytů lexému *rastaman*. Vyšší počet výskytů u *rasta* a *rastafari* je logický, neboť v obou případech se jedná o anglicismy se slovnědruhovou polyfunkčností (bývají užívány jako substantiva a adjektiva). Jako substantiva bývají tyto anglicismy častěji zakončeny na -s, jako adjektiva zůstávají nesklonná, ale i u nich jsme zaznamenali ojedinělý výskyt plurálového -s (např. *adeptes Rastafaris* nebo *populations rastas*). V korpusu byly také zachyceny 4 výskyty *Rastafariens* jako substantiva a 4 výskyty *rastafarienne* jako adjektiva v ženském rodě (např. *ère rastafarienne*). Český korpus vykazuje 310 výskytů *rasta*, a to především jako nesklonného adjek-

[21] Pro označení volitelného grafického vzhledu aplikace.

tiva, např. *rasta barvy*, *rasta copánky* aj., často bylo ale *Rasta* také součástí názvů nebo přímo názvem, které neměly s danou subkulturou nic společného. Substantivum *rasta* bylo zachyceno jako nesklonné, pokud se vztahovalo k subkultuře (ve 2 případech však přijalo -s v plurálovém tvaru), v přeneseném významu pak i jako skloňovatelné (např. zájem o copánky, dready, *rastu*). Lexém *rastafarián* je v korpusu zachycen v počtu 258 výskytů, což je srovnatelné s *rastamanem*, u něhož jsme zaznamenali 284 výskytů. V obou případech se jedná o skloňovatelná substantiva, která se stala základem pro odvození feminin *rastafariánka* (8 výskytů) a *rastamanka* (6 výskytů).

2.9. Punk

Subkultura *punk* se formovala od 70. let v USA a Velké Británii jako „*generační protest, vyznačující se záměrnou primitivností, drsností a agresivitou*“ (Kraus 2006, 671).

PRLF obsahuje hesla *punk* a *punkette*. Lexém *punk* byl do francouzštiny přejat jako substantivum i jako adjektivum. Substantivum označuje buď příslušnou subkulturu, nebo jejího člena, adjektivum to, co je pro ně charakteristické. Adjektivum je nesklonné, nicméně může přijímat znak množného čísla (*musique punk*, *tenues punk* nebo *tenues punks*). Členka punkové subkultury může být ve francouzštině pojmenována jako *une punk* nebo *une punkette* (nejspíš se ale nejedná o slovotvornou adaptaci přejatého slova *punk*, neboť *punkette* existuje i v angličtině). Stejná hesla figurují i v DA, jen v TLFi nejsou tyto lexémy kodifikovány.

Jak ukázala analýza českých jazykových příruček, v češtině došlo k vyšší míře zdomácnění přejatého lexému *punk*, a to jak po stránce grafické, tak i z hlediska morfologicko-slovotvorné adaptace. Ve SSČŠV je kodifikováno nejen skloňovatelné substantivum *punker*, ale i jeho hovorový protějšek *pankáč*. *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1* a také NASCS uvádějí dubletní varianty *punk/pank*, *punker/panker*, hovorový výraz *pankáč* a odvozené adjektivum *pankáčský*. V češtině se ale ujala i další odvozená adjektiva *punkový/pankový* a *punkerský/pankerský*, stejně jako označení pro příslušnici této subkultury: *punkerka/pankerka* a *pankáčka*. V neformálních textech jsme zaznamenali rovněž hojný výskyt slova *pankárna* a ojediněle i použití slovesa *pankáčovat*.

V korpusu *Araneum Francogallicum Maius* jsme našli 5505 výskytů lexému *punk* a 56 výskytů *punkette* v singuláru a 36 výskytů v plurálu, a to ve všech významech, které byly popsány výše. V českém korpusu se *punk* vyskytoval 19 447krát, *punks* 110krát a lexém *punker* 817krát. V korpusu jsou zachyceny i zdomácnělé podoby *pank* (počet výskytů 130 je ale opět relativní, neboť většinou byl výraz *pank* užit jako součást názvu skupiny *Lady Pank*). Po zadání hesla *panker* bylo sice vygenerováno 2627 výskytů, ale tato grafická podoba se v nich vyskytovala jen ojediněle, zbylé tvary byly vytvořeny od *punker*. Při dotazu na *pankery* jsme zaznamenali 14 výskytů v 1. pádě a 10 výskytů v některých z dalších pádů. Je tedy velmi pravděpodobné, že tvary některých pádů vybízejí spíše k použití nepočeštěné grafické formy. Podoby se slovotvorným základem *punk* převažují i v případě feminina (871 výskytů lexému *punkerka* oproti 7 výskytům počeštěné grafické podoby *pankerka*) a adjektiv *punkerský* (210 výskytů oproti 1 výskytu v podobě *panker-*

ský) a *punkový* (18 365 výskytů oproti zanedbatelnému počtu 6 výskytů podoby *pankový*). Výjimkou je pouze *pankáč* s 2745 výskyty, zatímco u grafické podoby *punkáč* bylo zachyceno jen 430 výskytů. Tyto údaje dokládají, jak už bylo řečeno, že přejaté slovo *punk* v češtině velmi zdomácnělo.

3. Závěr

Vzhledem k tomu, že je kniha Dicka Hebdige prezentována jako příručka pro studium problematiky subkultur, vycházeli jsme z toho, že excerpovaná přejatá slova jsou odbornými názvy daných subkultur, jejichž míru adaptace jsme se snažili konfrontovat s mírou adaptace pojmů označujících stejnou skutečnost, ale figurujících v neformálních textech. Adaptací těchto přejímek jsme se v článku zabývali pouze z hlediska osamocených lexémů, jak ale ukázala analýza korpusových materiálů, do systému každého jazyka zasahují především prostřednictvím konkrétního kontextu.

I když se jednalo pouze o vybranou skupinu cizích slov, potvrdilo se, že tendence k přizpůsobování se francouzštině a češtině probíhá u různých slov jinou měrou a po různých stránkách a že do značné míry vychází z typologie daného jazyka. Na základě provedené analýzy excerpovaných lexémů z oblasti subkultur můžeme konstatovat, že u většiny lexikálních jednotek došlo k velmi nízkému stupni integrace do francouzského jazykového systému. Příznačné je pro ně zachování původní grafické podoby. Většina přejatých lexémů také není součástí morfologických a slovotvorných paradigmat a svou slovnědruhovou povahu a gramatické významy (rod a číslo) vyjadřují jen prostřednictvím syntagmatu. Pouze přejatá substantiva *hipster* a *rastafari* se stala základovými slovy pro odvozování dalších lexikálních jednotek. U všech zkoumaných lexémů jsme však zaznamenali tendenci k rozvoji slovotvorného paradigmatu vyjadřováním různých funkcí přesunem do příslušných syntaktických pozic (například lexém *skinhead* byl použit nejen jako substantivum, ale i jako adjektivum a adverbium).

Naproti tomu v češtině se všechny lexikální jednotky (s výjimkou *mods*, *teddy boys* a *rude boys*) staly základovými slovy pro odvozování dalších substantiv nebo jiných slovních druhů a vytvořily tak často početné slovotvorné řady. Nejvíce lexikálních jednotek bylo vytvořeno od skloňovatelných substantiv *punk*, *rastafarián*, *skinhead*, *beat*. Jak už bylo v článku řečeno, velmi konfliktní vůči morfologickému systému češtiny jsou substantiva s plurálovou koncovkou -s, což se potvrdilo u lexikálních jednotek *mods*, *teddy boys* a *rude boys*, které zůstaly v češtině trvale neadaptované. Nicméně na příkladu *hippies* jsme si mohli ukázat, že i substantiva tohoto typu se mohou stát slovotvornými motivanty.

Před začátkem výzkumu jsme si nebyli jisti, zda se neukáže, že excerpovaná přejatá slova omezující se jen na jednu komunikační oblast (v našem případě oblast subkultur, případně hudby), jsou jen slovotvorně izolované lexémy, které nejsou ve slovotvorném vztahu s dalšími lexikálními jednotkami. Svobodová například uvádí, že odborné názvy zůstávají na periférii systému, neboť jejich obecnému užívání brání jejich úzké sémantické a komunikační zaměření (Svobodová 2009, 24). Na základě provedené analýzy však můžeme konstatovat, že toto tvrzení je poplatné částečně jen francouzštině, pro češtinu se nepotvrdilo. Z výše uve-

dených příkladů je patrná výrazná tendence k adaptaci jak v rovině morfologické (mezi přejímkami převládají skloňovatelná substantiva), tak i v rovině slovotvorné (většina přejatých slov se stala východiskem pro slovotvorné procesy), u některých lexikálních jednotek bylo možné vypozorovat i tendenci k přizpůsobení grafické podoby přejatých lexémů českému pravopisu (například jsme zaznamenali koexistenci počeštěného a původního pravopisu ve formě dublet u lexémů *punk* a *skinhead* a jejich odvozenin). Původní cizí slova obvykle nenesou zatížení vedlejšími významy nebo stylistickými a expresivními příznaky. V průběhu adaptačního procesu se však někdy vytvářejí konkurenční varianty, které ale nemají stejnou komunikační platnost. Liší se nejen expresivitou (čímž přispívají k stylistické zabarvenosti komunikátu), ale většinou i nižším stupněm uzualizace, což potvrdila analýza korpusu.

Použité zdroje

Literatura

BLATNÁ, Renata (2000): K procesu přejímání slov. In: Hladká, Zdeňka a Karlík, Petr (eds.): *Čeština – univerzália a specifika 2. Sborník z konference*. Brno: Masarykova univerzita, s. 85–98.

BOZDĚCHOVÁ, Ivana (1997): Vliv angličtiny na češtinu. In: Daneš, František et al.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia, s. 271–279.

CATACH, Laurant (2014): *Le Petit Robert de la langue française 2014*. Brusel: Bureau Van Dijk, Éditions électroniques.

DANEŠ, František et al. (1997): *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia.

DANEŠ, František (2002): Xenizmy v dnešní češtině. In: Hladká, Zdeňka a Karlík, Petr (eds.): *Čeština – univerzália a specifika 4. Sborník z konference*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 29–35.

DEROY, Louis (1956): *L'emprunt linguistique*. Paříž: Les Belles Lettres.

ÉTIEMBLE, René (1964): *Parlez-vous franglais?* Paříž: Gallimard.

FILIPEC, Josef et al. (2005): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia.

FOREST, Constance a BOUDREAU, Denise (1999): *Le Colpron: Dictionnaire des anglicismes*. Laval: Beauchemin.

FRIDRICHOVÁ, Radka (2013): O anglicismech a kontaminaci francouzského pravopisu s pravopisným systémem angličtiny u studentů francouzštiny. In: *Masarykova mezinárodní konference 2013*. Hradec Králové: Magnanimitas, s. 2063–2071.

GEIST, Bohumil (1992): *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing.

GILDER, Alfred (1993): *Et si l'on parlait français? Essai sur une langue universelle*. Paříž: Le Cherche-midi.

GOURSAU, Henri (2015): *Dictionnaire des anglicismes*. Saint-Orens-de-Gameville: Éditions Henri Goursau.

HEBDIGE, Dick (1979): *Subculture: The Meaning of Style*. Londýn: Methuen.

HEBDIGE, Dick (2008): *Sous-culture: Le sens du style*. Paříž: La Découverte.

HEBDIGE, Dick (2012): *Subkultura a styl*. Praha: Dauphin/Volvox Globator.

HILDEBRAND, Zuzana a POLICKÁ, Alena (2014): Nové výpůjčky a jejich ekvivalenty v češtině, francouzštině, řečtině a polštině. *Časopis pro moderní filologii*, vol. 96, č. 1, s. 100–110.

HÖFLER, Manfred (1982): *Dictionnaire des anglicismes*. Paříž: Larousse.

HOROVÁ, Helena (2014): Porozumění francouzskému odbornému textu v kurzech pro vysokoškolské studenty (nefilology) na základě elementárních znalostí lexikologie. *Acta FF ZČU*, roč. 6, č. 1, s. 177–192.

HUBÁČEK, Jaroslav (1981): *O českých slanzích*. Ostrava: Profil.

KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek a PLESKALOVÁ, Jana (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

KLIMEŠ, Lumír (1994): *Slovník cizích slov*. Praha: SPN.

KRAUS, Jiří (2006): *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia.

LAROCHE-CLAIRE, Yves (2004): *Évitez le franglais, parlez français!* Paříž: Éditions Albin Michel.

LENOBLE-PINSON, Michèle (1994): *Anglicismes et substituts français*. Louven-la-Neuve: Duculot.

MARTINCOVÁ, Olga (1998): *Nová slova v češtině – Slovník neologismů 1*. Praha: Academia.

MARTINCOVÁ, Olga (2004): *Nová slova v češtině – Slovník neologismů 2*. Praha: Academia.

MARTINCOVÁ, Olga et al. (2005): *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR.

MRAVINACOVÁ, Jitka (2005): Přejímání cizích lexémů. In: Martincová, Olga et al.: *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, s. 187–211.

MUDROCHOVÁ, Radka (2016): Updates of the French neology course in higher education – showed on examples of contemporary lexemes. *Tojet – The Turkish Online Journal of Educational Technology*, s. 1252–1260 (http://tojet.net/special/2016_12_1.pdf., 2. 2. 2017).

NEKULA, Marek (2005): Anglicismy v češtině. In: Viereck, Wolfgang, Viereck, Karin a Ramisch, Heinrich: *Encyklopedický atlas anglického jazyka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 259–275.

PERGNIER, Maurice (1989): *Les anglicismes. Danger ou enrichissement pour la langue française*. Paříž: Presses Universitaires de France.

REY-DEBOVE, Josette a GAGNON, Gilberte (1990): *Dictionnaire des anglicismes: les mots anglais et américains en français*. Paříž: Le Robert.

RUSÍNOVÁ, Zdenka (2002): Slovotvorná adaptace přejatých slov a její povaha. *Čeština doma a ve světě* 4/2002, s. 311–322.

SMOLÍK, Josef (2010): *Subkultury mládeže. Uvedení do problematiky*. Praha: Grada.

SOCHROVÁ, Marie (2012): *Školní pravidla českého pravopisu*. Praha: Fragment.

SVOBODOVÁ, Diana (2007): *Internacionalizace současné slovní zásoby*. Ostrava: Ostravská univerzita.

SVOBODOVÁ, Diana (2009): *Aspekty hodnocení cizojazyčných přejímek: mezi módností a standardem*. Ostrava: Ostravská univerzita.

VOIROL, Michel (2006): *Anglicismes et anglomanie*. Paříž: Éditions Victoires.

WALTER, Henriette (1997): *L'aventure des mots français venus d'ailleurs*. Paříž: Éditions Robert Laffont.

Internetové zdroje

ATILF – CNRS & Université de Lorraine: *Le Trésor de la langue française informatisé* (http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/advanced.exe?8;s=2490101520, 3. 1. 2017).

uOttawa: *Les anglicismes au Québec. Répertoire classifié. Gilles Colpron* (https://salic.uottawa.ca/?q=org_lexico_can_fr_1970_colpron, 10. 1. 2017).

Ústav Českého národního korpusu FF UK: *Araneum Francogallicum Maius, verze 15.03* (https://kontext.korpus.cz/first_form?corpname=aranea%2Faranfran_fr_ar13___b_a, 3. 1. 2017).

Ústav Českého národního korpusu FF UK: *Korpus SYN, verze 4 z 16. 9. 2016* (https://kontext.korpus.cz/first_form?corpname=omezeni%2Fsyn_v4&usesubcorp=, 3. 1. 2017).

Résumé

Toute langue évolue et l'emprunt aux autres langues est un facteur déterminant de son enrichissement. Depuis des décennies, ce sont surtout des mots anglo-américains qui s'installent non seulement dans le français, mais qui pénètrent aussi dans le tchèque. Certains anglicismes, grâce à leur usage courant, sont intégrés dans le système linguistique des langues d'accueil, d'autres demeurent des emprunts non adaptés en gardant leur caractère étranger.

Le but de cet article est donc de tracer les différents degrés d'adaptation des anglicismes provenant du domaine des sous-cultures jeunes du dernier tiers du XX-e siècle (notamment beats, hipsters, hippies, mods, teddy boys, rude boys, skinheads, rastafarians, punks), dans le système de la langue française, en les comparant avec ceux adaptés ou non adaptés à la langue tchèque. Les anglicismes analysés sont extraits du livre de Dick Hebdige Subculture: The Meaning of Style (1979) et leurs équivalents français et tchèques sont recherchés dans les versions française Sous-culture: Le sens du style (2008) et tchèque Subkultura a styl (2012).

Le cadre théorique de cet article s'articule autour de quelques définitions du terme anglicisme et divers concepts associés à cette problématique, y compris celui d'adaptation. Il examine également les différents types d'adaptation des anglicismes dans les deux langues. Les différents facteurs linguistiques contribuant à l'assimilation des anglicismes choisis dans le lexique du français et du tchèque y sont également analysés. La présence ou l'absence des anglicismes ainsi recueillis et analysés dans la partie pratique est vérifiée dans les dictionnaires électroniques du français Le Trésor de la Langue Française informatisé et Le Petit Robert de la langue française (2014) et dans le dictionnaire de Henri Goursau Le dictionnaire des anglicismes (2015). Les équivalents tchèques sont vérifiés dans les dictionnaires de mots étrangers ou de néologismes figurant dans la bibliographie ainsi que dans les Règles de l'orthographe tchèque. Dans le but de savoir quelle place prennent les anglicismes dépouillés au sein du système des deux langues, leur usage est aussi vérifié dans les textes d'internet et dans les corpus Araneum Francogallicum Maius et SYN verze 4.

L'étude montre les différentes modifications que les anglicismes dépouillés subissent au sein du français et du tchèque au niveau graphique ou morphosyntaxique. Elle met aussi en évidence certains facteurs qui contribuent à leur francisation ou tchéquisation, ou, par contre, ceux qui peuvent entraver le processus d'intégration. La plupart des termes anglais dépouillés sont enregistrés dans des dictionnaires de langue (après avoir été francisés ou tchéquisés) et figurent aussi dans les textes ou corpus fouillés avec des indices du genre et du nombre propres du français et du tchèque. Il ressort de cette analyse que la tchéquisation des noms de sous-cultures passe aussi très souvent par le remplacement de graphèmes employés en anglais par ceux plus caractéristiques du tchèque (punker/panker, skinhead/skinhed). Les cas de dérivation suffixale sont aussi plus nombreux en tchèque, ce sont surtout des noms et des adjectifs qualificatifs qui sont formés sur la base d'une

lexie anglaise ou d'une forme tchéquisée et d'un suffixe tchèque (skinheadský/skinhedský). Cette étude comparative nous permet de faire ressortir les différences qui relèvent, entre autres, de la différente typologie des deux langues.

L'étude montre que l'adaptation consiste à porter certaines modifications sur les anglicismes avant de les intégrer dans le système de la langue française ainsi que dans celui du tchèque. Il s'agit d'un processus vivant et c'est pourquoi l'adaptation des anglicismes reste une question d'actualité dans les études contemporaines des linguistes.

Šperky jako součást kroje střední doby bronzové

Soňa Nožinová & Petr Krištuf *

Abstract: *The aim of this paper is to reconstruct the costumes of high-ranking women and men in Middle Bronze Age society. Costumes are seen as a badge of social status, which, through jewellery, communicate affiliations to a social group. We believe that an analysis of grave goods can reveal jewellery sets associated with the Bronze Age elite. For women, the costume typically includes two pins, luxury bracelets, necklaces and rings on the feet and hands. Jewellery is worn mostly symmetrically. In contrast, the male costume is equipped with only one pin, and is sometimes accompanied by a rod-shaped bracelet. The arrangement of jewellery is asymmetric and the costume is usually accompanied by a weapon.*

Key words: *jewellery, costume, Middle Bronze Age, grave goods, West Bohemia, principal component analysis.*

* Bc. Soňa Nožinová a PhDr. Petr Krištuf, Ph.D., Katedra archeologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, nozinova@students.zcu.cz, pkristuf@kar.zcu.cz.

1. Úvod

Oděv patří k artefaktům, jejichž studium je na základě archeologických metod velmi komplikované, jelikož textil a další materiály používané na výrobu oděvů se v archeologických kontextech nacházejí jen velmi zřídka. Zároveň je ale oděv důležitým artefaktem, který má velmi významný komunikační účel. Je společensky „viditelný“ (Wobst 1977) a může tak nést informace o svém nositeli, resp. jeho společenském postavení.

V této práci se snažíme o rekonstrukci kroje. Kroj byl etnografy vždy vnímán nejen jako praktický artefakt, ale především jako odznak společenského postavení (např. Bogatyrev 1936). Má typické součásti charakterizující společenský status jedince, který sdílí s dalšími členy komunity. Stírá se tak individualita na úkor příslušnosti ke společenské skupině. Rekonstrukce kroje je tak v archeologii velmi zásadní pro poznání společenského statusu jednotlivců. Jeho součástí naštěstí není pouze oděv, ale i další doplňky, za které považujeme i šperky (např. Kristiansen 2013; Langová 2012). Kolekce těchto šperků se nám daří v archeologických kontextech identifikovat a můžeme se tak pokusit alespoň o částečnou rekonstrukci podoby kroje.

Šperky a ozdoby lze rozdělit do tří skupin podle vztahu k tělu jedince. První skupina šperků je umístěna na těle a zpravidla je k němu připojena takovým způsobem, že je s ním integrována. Do této kategorie se řadí především prsteny a náušnice. Některé druhy kruhových šperků na kotnících a pažích by také mohly patřit do této kategorie. Tyto šperky mohly být považovány za nedílnou součást sociální identity, podobně jako snubní prsteny v dnešní době. Byly člověku přiděleny nebo je získal v určité fázi života a je pravděpodobné, že je majitelé vlastnili po celou dobu života a byli s nimi i pohřbeni (Sørensen 2010, 56).

Druhá skupina šperků jsou tzv. související předměty k ozdobě těla (Sørensen 2010, 56). Jsou odnímatelné, přenosné mezi osobami a nejsou fyzickou součástí těla. Tato skupina zahrnuje ozdobné přezky a ozdoby pasu, také velké šperky krku, rukou a nohou ve formách kroužků a spirál. Používání těchto ozdobných předmětů bylo v zásadě dočasné. Mohly být nošeny a odstraněny v souladu se zvyklostmi života tehdejší společnosti.

Třetí skupinu tvoří přídavné ozdobné předměty, které byly šity nebo jinak přichyceny ke kusům oděvu. Jedná se zejména o knoflíky, spony nebo jehlice. Uvedené předměty byly pravděpodobně považovány za funkční součást samotného oděvu. Jejich používání se řídilo podle druhu nošeného oděvu (Sørensen 2010, 57).

Šperky jako doplňky kroje můžeme sledovat ve dvou rovinách. Za prvé to jsou formální vlastnosti šperků, tedy jejich tvar, typ, výzdoba apod. Tyto vlastnosti jistě mohou nést určité sdělení. Druhou rovinou je umístění šperků v rámci kroje na lidském těle. U krojů jednotlivých společenských skupin předpokládáme formální podobnost šperků a zároveň i podobnost jejich prostorového uspořádání. Na druhou stranu mohou některé součásti kroje z tohoto schématu vybočovat a zdůrazňovat některé individuální vlastnosti jedince. To se může projevit například zvýšeným počtem šperků na vybraných částech těla, což vede k jejich vizuální akcentaci (Sørensen 2010).

Hlavním cílem práce je odhalit struktury v kombinaci různých typů bronzových šperků a pokusit se je spojit s některými společenskými skupinami. To není snadné, neboť rekonstrukce společnosti doby bronzové je poměrně komplikovaná. Nicméně můžeme předpokládat, že tehdejší svět byl rozdělen na mužskou a ženskou část a tomu odpovídá i způsob nošení různých typů šperků (Sørensen 2010). Dále vycházíme z toho, že určité kolekce šperků mohly být vyrobeny pro potřeby různých iniciačních a přechodových rituálů a jsou odznakem pozice jedince v hierarchii společnosti (Kristiansen 2013).

Na základě analýz hrobových kontextů doby bronzové ve Skandinávii se ukazuje, že lze některé struktury v souborech šperků skutečně spojit s určitými společenskými kategoriemi (Kristiansen 2013). V těchto hrobech se například nachází opakující se kombinace ženského šperku. Způsob, jakým byly šperky nošeny, nám nastiňují stovky šperků nalezených v hrobech, kde byl zesnulý pohřben oblečený a se šperky. Každý z nalezených šperků na horní polovině těla byl opotřebován. Opakující se rovnoměrné opotřebení vzorů, viděné na ženských špercích severské doby bronzové, je projevem stávajících standardizovaných způsobů nošení šperků. Opotřebení nasvědčuje mimo jiné dlouhodobému užívání většiny šperků (Kristiansen 2013, 761–762). Jak ukazuje právě studium kolekcí šperků a jejich opotřebení, byl ženský kroj v severské době bronzové podle všeho tvořen třemi prvky: provázkovou sukní s halenkou, sadou šperků, která se pravděpodobně měnila podle sociálního statusu, a krycí částí oděvu, podobnou plášti. Tyto tři prvky společně tvoří definici severského ženského kroje v době bronzové (Kristiansen 2013, 762).

Na základě dosavadních poznatků o době bronzové v Čechách dokážeme odlišit pouze základní společenské kategorie. Soustředíme se tedy především na rekonstrukci kroje dospělých jedinců s vyšším, či výjimečným společenským postavením a pokusíme se poukázat na rozdíl v kroji mezi muži a ženami v této společenské kategorii. Vrstvu vysoce společensky postavených jedinců jsme zvolili z toho důvodu, že ji lze v archeologických pramenech zachytit pravděpodobně v podobě výjimečně vybavených pohřbů (Krištuf, Švejcar a Praumová 2013).

2. Materiál

Jeden z největších a nejlépe zdokumentovaných souborů středobronzových hrobů pochází ze západních Čech (Šaldová ed. 1988; Čujanová-Jílková 1970 a další). Jako hlavní zdroj dat této práce byl použit katalog Evy Čujanové-Jílkové (1970). I přesto, že se jedná o práci, která vznikla před 45 lety, soubor středobronzových hrobů v západních Čechách se od té doby nijak výrazně nerozšířil. Nutno poznamenat, že katalog je založen na starších výzkumech, především Františka Xavera France, ale i dalších.

Práce je založena na analýze 233 hrobů, které pocházejí ze 167 mohyl na 34 západočeských pohřebištích. Kromě šperků obsahovaly hroby i další artefakty. Celkem jich bylo 1837. Ačkoliv všechny použité lokality byly prozkoumány již v 19. století a v 1. polovině 20. století, byly velmi dobře zdokumentovány. Zasloužili se o to badatelé jako již zmíněný František Xaver Franc, Josef Szombathy, Josef Smolík a další.

Tabulka 1: Četnost jednotlivých typů náramků v souboru.
Table 1: Frequency of each type of bracelets.

Typy náramků	**Počet**	**%**
tyčinkovité	125	39,3
ploché	58	18,23
žebrované	44	13,83
se spirálovitými konci	20	6,28
masivní	5	1,57
neurčen	65	20,44
Celkem	318	100

Tabulka 2: Četnost jednotlivých typů jehlic v souboru.
Table 2: Frequency of each type of pins.

Typy jehlic	**Počet**	**%**
s pečetítkovitou hlavicí	73	31,87
se zavinutou hlavicí	22	9,6
s hřebíkovitou hlavicí	15	6,55
s kolečkovitou hlavicí	14	6,11
s roztepanou hlavicí	11	4,8
s knoflíkovitou hlavicí	10	4,36
s terčovitou hlavicí	9	3,93
se spirálovitou hlavicí	6	2,62
s plochou hlavicí	5	2,18
s kuželovitou hlavicí	3	1,31
s dvojkónickou hlavicí	2	0,87
s dvojkuželovitou hlavicí	2	0,87
s kulovitou hlavicí	2	0,87
se srpovitou hlavicí	2	0,87
čtyřhranná	1	0,43
s kónickou hlavicí	1	0,43
s pístovou hlavicí	1	0,43
s vroubkovanou válcovitou hlavicí	1	0,43
s vývalky na hlavici	1	0,43
se žebrovanou hlavicí	1	0,43
srpovitá jehlice s tordovanou jehlou	1	0,43
neurčen	46	20
Celkem	229	100

Nejčastěji zastoupeným druhem šperku jsou náramky (tabulka 1). Celkem jich bylo objeveno 318 ve 147 hrobech. Nejběžnějším typem byly tyčinkovité náramky, kterých bylo nalezeno celkem 125. Tvoří tak 39,3 % souboru náramků. Dále se objevují náramky ploché (58 ks), žebrované (44 ks), se spirálovými konci (20 ks), masivní (5 ks). U ostatních náramků nejsou typy určeny (65 ks).

Druhým nejčastějším druhem šperku jsou jehlice (tabulka 2). Celkem jich bylo objeveno 229 ve 160 hrobech. Nejběžnějším typem byly jehlice s pečetítkovitou hlavicí, kterých bylo nalezeno celkem 73, což je 31,87 % souboru jehlic. Dalšími typy jehlic jsou jehlice se zavinutou hlavicí (22 ks), s hřebíkovitou hlavicí (15 ks), s kolečkovitou hlavicí (14 ks), s roztepanou hlavicí (11 ks), s knoflíkovitou hlavicí (10 ks), terčovitou hlavicí (9 ks), se spirálovitou hlavicí (6 ks), s plochou hlavicí (5 ks), s kuželovitou hlavicí (3 ks), s dvojkónickou hlavicí (2 ks), s dvojkuželovitou hlavicí (2 ks), s kulovitou hlavicí (2 ks), se srpovitou hlavicí (2 ks) a po jednom kusu byla nalezena jehlice čtyřhranná, s kónickou hlavicí, s pístovou hlavicí, s vroubkovanou válcovitou hlavicí, s vývalky na hlavici, se žebrovanou hlavicí a srpovitá jehlice s tordovanou jehlou. U ostatních jehlic nejsou typy určeny (39 ks).

Dalším druhem šperku jsou prsteny (tabulka 3). Celkem jich bylo nalezeno 118 ve 44 hrobech. Nejčastějším typem byly prsteny spirálovité (74 ks). Tvoří 62,7 % souboru prstenů. Dále se objevují prsteny páskovité (26 ks). U ostatních prstenů nejsou typy určeny (18 ks), ale pravděpodobně se jedná o jeden ze 2 uvedených typů.

Posledním diskutovaným druhem šperků jsou závěsky a z nich vytvořené náhrdelníky. Závěsků bylo nalezeno celkem 21 v 6 hrobech. Objeveny byly závěsky srdcovité (15 ks). Tvoří tak 71,42 % souboru závěsků. Dalšími jsou závěsky kolečkovité (5 ks) a u 1 kusu není typ určen (tabulka 4). Náhrdelníků, které jsou povětšinou tvořeny kolekcemi výše uvedených závěsků, bylo nalezeno celkem 14 ve 14 hrobech.

3. Metody

Základem práce je detailní deskripce hrobů, které obsahují šperky střední doby bronzové v západních Čechách. U těchto hrobů byly popisovány jejich základní charakteristiky a veškerá hrobová výbava. Je tedy důležité si uvědomit, že kontext, který jsme analyzovali, je složen pouze z těch hrobů střední doby bronzové, ve kterých byl objeven nějaký artefakt označený jako šperk. U hrobů byla sledována prezence či absence jednotlivých typů artefaktů. Latentní struktury ve složení hrobové výbavy byly odhalovány pomocí vícerozměrných exploračních metod, konkrétně byla použita analýza hlavních komponent. Pro tuto úlohu byl využit program STATISTICA 7. Při interpretaci, resp. validaci zjištěných struktur bylo využito jejich porovnání s dalšími deskriptory, které nevstupovaly do analýzy hlavních komponent. K tomu bylo využito hodnot faktorových skóre, přičemž jsme vycházeli z předpokladu, že významné jsou pro každý pól faktoru pouze ty objekty, jejichž hodnota faktorového skóre je u kladného pólu vyšší než 1 a u záporného pólu nižší než -1 (viz např. Neustupný 2007).

Tabulka 3: Četnost jednotlivých typů prstenů v souboru.
Table 3: Frequency of each type of rings.

Typy prstenů	**Počet**	**%**
spirálovité	74	62,7
páskovité	26	22
neurčen	18	15,25
Celkem	118	100

Tabulka 4: Četnost jednotlivých typů závěsků v souboru.
Table 4: Frequency of each type of pendants.

Typy závěsků	**Počet**	**%**
srdcovité	15	71,42
kolečkovité	5	23,8
neurčen	1	4,76
Celkem	21	100

Analýzou hlavních komponent byly zpracovány pouze deskriptory, jejichž četnost v souboru dosahovala minimálně 10 %. Pro analýzu hlavních komponent bylo tedy vybráno 10 deskriptorů: amfora (56), dýka (40), džbán (32), hrot šípu (31), jehlice (151), mísa (55), náramek (146), prsten (44), sekera (24), náhrdelník (25; tabulka 5).

Prostorový kontext šperků byl získán vizuální analýzou kresebné dokumentace vybraných hrobů. Detailní prostorová dokumentace byla během výzkumů na konci 19. století provedena F. X. Francem (Šaldová ed. 1988).

4. Výsledky

Analýzou hlavních komponent bylo rotováno celkem 6 faktorů majících hodnotu vlastního čísla nad 0,9, které postihují 74,18 % variability souboru (tabulka 6).

U faktoru jedna lze sledovat závislost mezi deskriptory dýka (0,7) a sekera (0,66), mající vysokou kladnou hodnotu koeficientu. Mírně vyšších kladných hodnot koeficientu (0,2) dosahuje i deskriptor hrot šípu. Další deskriptory (amfora, jehlice a džbán) nedosahují tak vysokých hodnot a nejsou pro strukturu relevantní. Na opačném pólu stojí deskriptor náhrdelník (−0,55), se kterým částečně souvisí prsten (−0,23). Zjištěné údaje ukazují, že deskriptory na kladném pólu, dýka spolu se sekerou, se ve velkém počtu případů budou vyskytovat společně v jednom hrobě. Zatímco náhrdelník a v menší míře prsten se s těmito artefakty ve většině případů vyskytovat nebudou.

Druhý faktor má vysoké hodnoty na kladném pólu pro deskriptory amfora (0,78) a prsten (0,77). To ukazuje na jejich vzájemnou závislost. Další deskriptor s mírně vyššími hodnotami na kladném pólu je náhrdelník (0,27). Ostatní deskriptory mají nízkou hodnotu koeficientu. Patří mezi ně dýka, náramek, mísa

Tabulka 5: Seznam deskriptorů pro analýzu hlavních komponent.
Table 5: List of descriptors used for the principle component analysis.

Deskriptory	**Počet hrobů**	**%**
AMFORA	56	24
DÝKA	40	17,1
DŽBÁN	32	13,7
HROT ŠÍPU	31	13,3
JEHLICE	151	64,8
MÍSA	55	23,6
NÁRAMEK	146	62,6
PRSTEN	44	18,8
SEKERA	24	10,3
NÁHRDELNÍK	25	10,7

Tabulka 6: Výsledky analýzy hlavních komponent. Hodnoty faktorových zátěží pro faktory 1–6.
Table 6: Results of principle component analysis, values of factor coefficient for the factors 1–6.

	Faktor 1	**Faktor 2**	**Faktor 3**	**Faktor 4**	**Faktor 5**	**Faktor 6**
AMFORA	0,186150	0,788860	0,105291	0,004122	-0,067395	0,223630
DÝKA	0,708881	0,109511	0,210596	0,026853	0,153795	-0,225325
DŽBÁN	0,037452	0,014295	0,879286	-0,168093	-0,056386	0,004505
HROT ŠÍPU	0,209923	0,005032	0,207826	0,141150	-0,025908	-0,800992
JEHLICE	0,112766	-0,026559	-0,071311	-0,093822	0,905556	0,009516
MÍSA	-0,025895	0,088411	0,123042	-0,924520	0,065377	0,010587
NÁRAMEK	-0,018102	0,099415	0,383746	0,179271	-0,050864	0,712265
PRSTEN	-0,236819	0,770817	-0,059015	-0,173849	0,065932	-0,152109
SEKERA	0,660403	-0,051673	-0,025049	0,170854	0,253392	-0,221137
NÁHRDELNÍK	-0,559518	0,272857	0,349437	0,245109	0,448369	-0,111908
Vlastní čísla	1,837082	1,508560	1,142888	1,033138	0,964777	0,931953
% celkového rozptylu	18,37082	15,08560	11,42888	10,33138	9,64777	9,31953

a džbán. Záporné koeficienty mají také velmi nízké hodnoty. Náleží deskriptorům sekera, jehlice a hrot šípu. Lze zde tedy sledovat hlavně závislost mezi amforou a prstenem.

Faktor tři dosahuje nejvyšších kladných hodnot zátěží pro deskriptor džbán (0,87). Dále je možno vidět mírnou závislost mezi džbány a deskriptory náramek (0,38) a náhrdelník (0,34). Ostatní deskriptory dosahují relativně nízkých hodnot koeficientu, a nejsou proto pro strukturu tohoto faktoru relevantní.

U čtvrtého faktoru je nejvýraznějším deskriptorem mísa (−0,92), která náleží zápornému pólu. Ostatní deskriptory dosahují velmi nízkých hodnot a nejsou pro tento faktor relevantní.

Pátý faktor v kladném směru dosahuje nejvyšších hodnot pro deskriptor jehlice (0,9). Lze zde sledovat mírnou závislost mezi deskriptorem jehlice a náhrdelník (0,44). Relativně vyšších kladných hodnot dosahuje také deskriptor sekera (0,25). Záporné koeficienty jsou velmi nízké a náleží deskriptorům amfora, džbán, náramek a hrot šípu.

Šestý faktor má nejvyšší hodnotu v kladném pólu pro deskriptor náramek (0,71), který se vylučuje s deskriptorem hrot šípu (−0,8). To indikuje, že se tyto dva artefakty budou vyskytovat společně v hrobech jen velmi zřídka. Záporných hodnot koeficientu dosahují i deskriptory dýka a sekera, ale jejich hodnoty jsou již velmi blízké nule.

4.1. Prostorové rozmístění šperků

Z nálezových okolností šperků v pohřební výbavě střední doby bronzové v západních Čechách, zaznamenaných ve velmi pečlivých nákresech mohylových hrobů Františka Xavera France (Šaldová ed. 1988), lze pozorovat opakující se podobnosti uložených šperků, doložených i z výzkumů hrobů ve Skandinávii. Tyto podobnosti uložení šperků mohou indikovat skutečnost, že jedinci v západních Čechách byli pohřbeni v oděvu spolu s artefakty, které byly součástí jejich každodenního života. Z nákresů některých mohylových hrobů obsahujících šperky, například z lokalit Hájek, Javor, Všekary, Černá Mýť či Sedlec, lze pozorovat uložení jednotlivých druhů a typů šperků a ostatních artefaktů (zbraně, keramika apod.) vzhledem k pohřbenému jedinci. Podle bohaté výbavy ve většině těchto hrobů se lze domnívat, že se jednalo vesměs o jedince s vysokým společenským statusem. Rekonstruovaný kroj tak vztahujeme především k této sociální vrstvě. Nejprve se podíváme na pravděpodobně ženské hroby.

Jedná se například o bohatý kostrový hrob (M01/30/02) na lokalitě Šťáhlavy-Hájek, který je podle pohřební výbavy pravděpodobně ženským hrobem. Na každé ruce byl umístěn jeden tyčinkovitý a jeden žebrovaný náramek. Uvnitř náramků byly zachovány fragmenty kostí. Celkem v hrobě bylo nalezeno čtrnáct prstenů. Osm spirálovitých prstenů bylo nošeno na prstech u rukou, což dokládá též zachování fragmentů kostí uvnitř prstenů. Šest páskovitých prstenů bylo objeveno v oblasti dolních končetin a zachování kostí uvnitř těchto prstenů svědčí o nošení na prstech u nohou. Na každé noze byly nošeny tři páskovité prsteny. V oblasti horní části hrudníku byl nalezen náhrdelník, který sestával ze spirálovitých trubiček, jedenácti jantarových korálků, jedenácti srdcovitých závěsků a pukliček. Náhrdelník byl pravděpodobně třířadový. Na hrudi byly nalezeny i dvě jehlice s pečetítkovitou hlavicí, jejichž hroty směřovaly vzhůru k lebce. Miska na nožce a amfora byly podle umístění uloženy u nohou.

Další kostrový hrob (M01/30/04) na lokalitě Šťáhlavy-Hájek byl dvojhrob. Podle pohřební výbavy se mohlo pravděpodobně jednat o dvě ženy. U prvního zemřelého jedince byly nalezeny dva typy jehlic, které se nacházely v horní části hrudníku, hroty k lebce. Jedna jehlice byla se spirálovitou hlavicí a druhá s pečetítkovitou hlavicí. V oblasti jedné horní končetiny byly nalezeny dva žebrované náramky se zachovanými kostmi uvnitř a v oblasti druhé horní končetiny byl nalezen náramek se spirálovitými konci. V oblasti horní končetiny byly nalezeny

také čtyři spirálovité prsteny. V oblasti dolních končetin byly nalezeny tři páskovité prsteny. Podle uchovaných kostí uvnitř prstenů byly tyto prsteny umístěny na prstech u nohou. U druhého zemřelého jedince byl na horní části hrudníku nalezen náhrdelník. Skládal se ze spirálovitých trubiček a devíti jantarových závěsků.

Na lokalitě Šťáhlavy-Hájek byl také objeven kostrový hrob (M01/30/03). Pohřební výbava obsahovala dva ploché náramky, nacházející se v oblasti obou horních končetin. Náhrdelník se spirálovitými trubičkami a sedmi terčovitými závěsky byl nalezen v oblasti lebky a hrudníku. Vedle náhrdelníku byly umístěny dvě terčovité jehlice s hroty směřujícími vzhůru. U hlavy byla nalezena i jedna mísa.

Na lokalitě Šťáhlavy-Hájek se nachází i hrob (M01/14/01), kde byla nalezena jedna jehlice s pečetítkovitou hlavicí v oblasti pasu. Dva tyčinkovité náramky s úlomky kostí a dva spirálovité prsteny, též s úlomky kostí, byly nalezeny v oblasti horních končetin. V oblasti dolních končetin se nacházela mísovitá nádoba a hrnek.

Bohatý kostrový hrob (M06/32/01) byl objeven i na lokalitě Milínov-Javor. Jeho pohřební výbava obsahovala náhrdelník, nacházející se podle umístění na horní části hrudníku. Skládal se z deseti terčovitých závěsků se středovým trnem a ze spirálovitých trubiček. V oblasti hrudníku se nacházel i pár jehlic s pečetítkovitými hlavicemi. Každá paže byla zdobena jedním náramkem tyčinkovitým, společně s náramkem žebrovaným, což dokládají zachované fragmenty kostí uvnitř náramků. Dále bylo nalezeno pět spirálovitých prstenů, bronzový a jantarový kotouč. Dvě šipky a dýka byly umístěny v dolní části hrobu. Amfora byla umístěna na podložce u nohou.

Další bohaté kostrové hroby pochází z lokality Červený Hrádek-Černá Mýť. Jedná se o hrob (M13/28/01), kde v oblasti hrudníku byly nalezeny dvě jehlice se zavinutou hlavicí. Dále pohřební výbava obsahovala pět náramků. Jedním typem náramku byl náramek žebrovaný a zbylé čtyři byly náramky tyčinkovité. Nacházely se na horních končetinách, což dokazují fragmenty kosti nalezené v nich. V oblasti pánve byla nalezena spirálovitá trubička. Kolem stehenních kostí bylo nalezeno 34 bronzových puklic a tři bronzové kornoutky. V oblasti nohou byl spolu s keramikou, jako hrnek, amfora a soudkovitá nádoba, nalezen i jeden hrot šípu.

V druhém hrobě (M13/47/01) z této lokality byl nalezen náhrdelník ze spirálovitě vinutých trubiček, puklicí a spirálovitým přívěskem, který se podle umístění v oblasti horní části hrudníku nacházel na krku zemřelého jedince. U ramen byl nalezen pár jehlic. Obě dvě jehlice byly s kolečkovitou hlavicí. Dále byly v hrobě nalezeny 4 kusy náramků, dva tyčinkovité náramky a dva ploché náramky. Zemřelý jedinec měl tyto dva typy náramků po jednom na obou předloktích. Dále bylo kolem zemřelého nalezeno 60 bronzových puklic čtyř různých velikostí, jedna šipka, pinzeta a keramika (hrnek, džbán), která byla umístěna u nohou zemřelého.

Bohatý kostrový hrob se nalezl i na lokalitě Všekary-Hustá Léč. Konkrétně se jedná se o hrob (M26/01/01). Bylo zde nalezeno 13 srdcovitých závěsků v oblasti hrudníku, pravděpodobně tvořících náhrdelník. Dvě jehlice s pečetítkovitou hlavicí byly umístěné na horní části těla s hroty směřujícími k lebce. Dva náramky se spirálovitými konci byly nalezeny v oblasti horních končetin. Dále bylo nalezeno v oblasti horních končetin deset spirálovitých prstenů a v oblasti pasu 19 knoflíků

s protichůdnými otvory. V oblasti nohou byla nalezena keramika (amfora, dva džbány a dvě mísy).

Dalšími zkoumanými hroby, kde byla sledována prostorová distribuce artefaktů, jsou bohaté mužské hroby. Tyto lze sledovat například na lokalitě Sedlec-Hůrka nebo Šťáhlavy-Hájek.

Na lokalitě Sedlec-Hůrka byl objeven kostrový hrob (M07/09/01). Součást hrobu byla jedna jehlice s hřebíkovitou hlavicí, nacházející se u lebky na levé straně zemřelého jedince. U pravého ramene byla nalezena sekera s postranními lištami se zbytky dřevěné násady ovinuté bronzovým drátkem. Podél pravé strany horní části těla zemřelého se nacházel meč se čtyřmi nýty a středovým žebrem. V horní části hrobu v oblasti lebky byl nalezen soubor osmi šipek.

V dalším hrobu (M07/21/02) na této lokalitě byla nalezena jehlice s hřebíkovitou hlavicí, a to v jeho horní části. Ve střední části byl nalezen meč, který měl lichoběžníkovitý týl, 4 otvory pro nýty a na hrotu zbytky pochvy ovinuté bronzovým drátem. V dolní části hrobu se nacházela mísa.

Třetí kostrový hrob z této lokality (M07/39/01) obsahoval v oblasti lebky zemřelého jedince osm zlatých svitků, což by mohlo indikovat určité vlasové ozdoby nebo ozdoby pokrývky hlavy. Sekeromlat byl nalezen nad lebkou. Dále byla nalezena na horní části těla zemřelého jedince jedna jehlice s pečetítkovitou hlavicí. V oblasti horní části těla byly objeveny tři šipky a v oblasti dolních končetin dvě šipky. U dolních končetin byla nalezena i dýka s dvěma nýty a nákončím pochvy.

Další hrob této lokality (M07/39/04) se jeví jako kostrový, což dokládají nalezené lidské zuby. V blízkosti zubů byla nalezena jedna jehlice s pečetítkovitou hlavicí a šest zlatých svitků. Lze předpokládat, že se jednalo o oblast hlavy zemřelého jedince. Meč s jazykovitou rukojetí se nacházel podél horní části těla. V tomto hrobě bylo nalezeno i deset zřejmě nahodile rozmístěných šipek.

Z lokality Šťáhlavy-Hájek pochází kostrový hrob (M01/48/01), jehož součástí byla jehlice s vývalky na hlavici, nalezena v oblasti lebky. V blízkosti čelisti se nacházela sekera s postranními lištami s částečně zachovanou dřevěnou násadou, ovinutou bronzovým drátem. Meč se čtyřmi nýty a zbytky dřevěné pochvy byl objeven v oblasti horní části těla zemřelého jedince, kde se nacházely i bronzové cvočky a čepelka z pazourku. Ve výšce kolen byl nalezen džbánek a v dolní části v oblasti nohou se nacházela mísa s dýkou.

Z nákresů je možno vidět uložení šperků v hrobech vzhledem k zemřelému jedinci. Nálezy kostí v prstenech a některých náramcích ukazují, že šperky byly v době pohřbu umístěny na těle, nikoliv jen přidány do hrobu jako milodar. V bohatých hrobech se našlo i více než 10 kusů prstenů. Páskovité prsteny byly uloženy u dolních končetin, čemuž nasvědčuje nošení těchto prstenů na prstech u nohou. Prsteny se nacházely jen u bohatých hrobů a vždy minimálně tři. Tento typ prstenů zřejmě nosili jen určití jedinci s vysokým postavením. Spirálovité prsteny byly podle uložení nošeny na prstech rukou.

Všechny typy nalezených náramků se podle umístění nosily na horních končetinách a většinou v párech na každé ruce jeden. Společně bylo nalezeno i více typů náramků, po jednom i po dvou kusech, například u lokality Šťáhlavy-Hájek (M01/01/01). Náramky byly podle pohřební výbavy objeveny v mužských i v ženských hrobech. Dle nákresů mohylového hrobu (M13/28/01) lokality Červený

Hrádek-Černá Mýť bylo objeveno celkem 5 náramků a jeden hrot šípu. Z nalezených náramků byly čtyři náramky na jedné ruce. Vzhled těla jedince mohl být zvýrazněn přidáním více stejných předmětů na jednu část těla (Sørensen 2010, 58). Hrot šípu s dýkou a vícero náramků bylo objeveno i v hrobě (M06/32/01) na lokalitě Milínov--Javor.

U náhrdelníků nalezených v oblasti hlavy a hrudníku lze předpokládat, že byly nošeny na krku. Lze se domnívat, že bohaté náhrdelníky složené ze závěsků, spirálek, trubiček nebo korálků a páskovité prsteny objevené v hrobech s bohatou výbavou symbolizovaly vyšší společenský status pohřbeného jedince. Příkladem je náhrdelník nalezený na lokalitě Červený Hrádek-Černá Mýť.

Jehlice byly ve většině případů nalezeny v oblasti horní části těla. Nalezeny byly po dvou nebo po jedné s hroty směřujícími k hlavě. To by mohlo svědčit o způsobu jejich nošení, i když se musí počítat s určitými postdepozičními procesy.

U vybraných bohatých mužských hrobů lze spatřovat, že neobsahovaly kromě jedné jehlice v oblasti hlavy a zlatých svitků žádné jiné šperky (např. náramky, prsteny nebo náhrdelníky). Součástí těchto hrobů byly meče, které byly umístěny podél těla zemřelého jedince nebo sekery a sekeromlaty umístěné v oblasti hlavy. Nálezy mečů a absence šperků nasvědčuje, že se jednalo o jinou skupinu pohřbených jedinců s vyšším společenským statusem.

5. Diskuze

Snažíme-li se rekonstruovat kroj určitých skupin dospělých osob, bylo by vhodné identifikovat jejich hroby. Bohužel stav kosterního materiálu z hrobů střední doby bronzové v západních Čechách dovoluje odhad věku pouze ve sporadických případech a odhad pohlaví není možný prakticky vůbec (Pankowská et al. 2012). Je proto nutné pracovat s jinými daty. S hroby žen bývají v mnoha obdobích pravěku spojovány právě šperky (např. Neustupný 2008), nicméně pro střední dobu bronzovou to neplatí výlučně, neboť některé druhy šperků se zcela jistě nacházejí i v hrobech mužů (Krištuf, Praumová a Švejcar 2011). Přesto se zdá, že některé typy šperků jsou spojeny výhradně s ženskými hroby. Jedná se především o bohaté náhrdelníky složené z terčovitých nebo srdcovitých závěsků. Tuto skutečnost by mohla podporovat i nejsilnější struktura v souboru prezentovaná faktorem 1, kde hroby s náhrdelníky leží ve výrazné opozici k hrobům se zbraněmi. Ty jsou v době bronzové tradičně spojovány převážně s mužskou částí populace (Krištuf, Švejcar a Praumová 2013). Jasná opozice hrobů s náhrdelníky pak může naznačovat, že náleží ženám. Jejich celkový počet v souboru je však poměrně nízký (20 hrobů). To nasvědčuje tomu, že se jedná o velmi úzkou skupinu žen. Vzhledem ke složení pohřební výbavy, bohatých kolekcí bronzových artefaktů a konstrukci mohyl (Krištuf, Švejcar a Praumová 2013), můžeme spekulovat, že se jedná o pohřby výjimečně společensky postavených žen, příslušnic tehdejší nobility. Mužské hroby jsou pak reprezentovány hroby se zbraněmi. Zbraně se vyskytují asi v 25 % hrobů střední doby bronzové. V podstatě by to odpovídalo hrobům mužů, kteří zemřeli v produktivním věku. Ukazuje se, že tato poměrně široká společenská skupina mužů-bojovníků je dále vnitřně diferencována (Havlíková 2014). V některých jejich hrobech se vyskytují i šperky. Tyto hroby jsou pravděpodobně charakterizovány

kladným pólem faktoru 1. Nadále tedy pracujeme s předpokladem, že faktor 1 odráží protiklad v pohřební výbavě vysoce postavených mužů a žen a budeme se snažit rekonstruovat kroj těchto společenských skupin.

Základní součástí kroje vysoce postavených žen tak byly, jak již bylo zmíněno, náhrdelníky. Podle opakujících se uložení náhrdelníků byly tyto šperky nošeny na krku. Bohaté náhrdelníky byly složené ze závěsků (terčovitých se středovým trnem, srdcovitých), spirálek, trubiček nebo korálků. Z analýzy hlavních komponent dále vyplývá, že s pohřby s náhrdelníky dále souvisejí již pouze prsteny. Nicméně kroj, jehož součástí náhrdelníky byly, tvoří jistě i další šperky. Ovšem ty nacházíme i v krojích dalších společenských skupin. Proto se zaměříme na konkrétní typy jehlic a náramků a jejich rozmístění, ve snaze odhalit další struktury, které nejsou z analýzy hlavních komponent patrné.

Součástí těchto krojů jsou jehlice. Jehlice, jako funkční artefakt sloužící pravděpodobně ke spínání oděvu i jako ozdoba, jsou součástí většiny krojů střední doby bronzové. Z toho důvodu jsou pro většinu zjištěných struktur nevýznamné a tvoří vlastní strukturu reprezentovanou faktorem 5. Zde je vidět i částečná souvislost jehlic právě s náhrdelníky. To vysvětlujeme tím, že jehlice jsou součástí prakticky všech hrobů s náhrdelníky. Navíc jsou zde nalézány velmi často ve dvojicích. Díky výsledkům analýzy hlavních komponent je možné předpokládat, že dvojice jehlic byla typickou součástí ženského kroje významnějších jedinců. Lze tak usuzovat ze skutečnosti, že výskyt dvojic jehlic je vyšší právě u hrobů s náhrdelníky (graf 1). Jehlice byly nalezeny převážně v oblasti hrudníku či ramen. Pravděpodobně sloužily jako spínadla oděvu a ozdoby. To by svědčilo o oděvu, který byl u těchto žen spínán v oblasti ramen či prsou, a sice po obou stranách těla.

Dále si můžeme povšimnout, že v hrobech, které přisuzujeme společensky významným ženám, se vyskytuje výrazně menší spektrum typů jehlic než u ostatních hrobů (graf 2). To je pravděpodobně způsobeno tím, že se jedná o úzce a jasně vymezenou společenskou skupinu, zatímco ostatní hroby s jehlicemi, představují množinu různých společenských skupin. Kroj významných žen mohl být velmi uniformní, a proto se projevuje i menší pestrostí typů jehlic. Zdá se, že některé typy jehlic se navíc často vážou právě na tuto společenskou kategorii. Jedná se například o jehlice se zavinutou, roztepanou nebo spirálovitou hlavicí. U hrobů typických pro záporný pól faktoru 1 se také často vyskytují dvojice jehlic stejných typů.

Běžnou součástí krojů s náhrdelníky jsou též náramky. Nacházejí se vždy na horních končetinách, a to většinou v párech a na každé ruce jeden. Někdy i na každé ruce dva a více. Lze předpokládat, že čím větší počet náramků různých typů jedinec nosil, tím byl jeho kroj honosnější. Většinou se jedná o páry stejných typů náramků, které byly nošeny symetricky. Symetrie je důležitou vlastností bohatého ženského kroje. Lze jí spatřovat jak v preferenci dvojice jehlic často stejných typů, tak právě v nošení náramků. Výjimečně se u bohatých krojů žen vyskytuje asymetrické uspořádání náramků. Jedná se například o hrob (M13/28/01) z lokality Červený Hrádek-Černá Mýť, kde byly na jedné ruce objeveny čtyři náramky, zatímco na druhé pouze jeden. Takové uspořádání vybočující ze standardu by mohlo ukazovat na akcentaci určité části těla při aktivitách konkrétního jedince, jak naznačují některé studie z Německa či Skandinávie (např. Kristiansen 2013; Sørensen 2010). Navíc se u bohatých ženských krojů objevují honosnější typy náramků, a sice

náramky žebrované a ploché (graf 3). To by opět naznačovalo výjimečnému postavení jedinců, jejichž kroj rekonstruujeme.

Poslední součástí kroje vysoce postavených žen jsou páskovité a spirálovité prsteny. Prsteny zdobily prsty rukou či nohou zemřelého, což dokládá i nalezení fragmentů kostí uvnitř některých prstenů. Nálezy páskovitých prstenů u dolních končetin nasvědčují nošení těchto prstenů výhradně na prstech u nohou. Domníváme se, že takto nošené prsteny na prstech u nohou mohou indikovat i typ nošené obuvi. Tento typ obuvi mohl mít otevřenou špičku, aby bylo vidět právě zdobení prstů jedinců těmito páskovitými prsteny.

Spirálovité prsteny byly podle uložení nošeny na prstech u rukou. U diskutovaných bohatých hrobů s náhrdelníky se opět vyskytují především ve vyšších počtech (graf 4). Byly tedy nošeny na několika prstech. Nošení velkého množství prstenů na prstech rukou i nohou výrazně snižuje praktické použití končetin k manuální práci. Lze zde tedy vidět případ, kdy zdobnost kroje měla zásadní vliv na použití některých částí těla. To, že bohaté kolekce šperků byly opravdu nošeny, a nejsou jen pohřební výbavou, ukazují stopy opotřebení, které byly pozorovány na souborech ve Skandinávii (např. Sørensen 2010). U nás prozatím podobné studie provedeny nebyly.

Pokud hroby se zbraněmi jsou považovány spíše za mužské, je možné s touto společenskou kategorií ztotožnit kladný pól faktoru 1. Ovšem je třeba si uvědomit, že obecně definovaná kategorie bojovníků má i vnitřní strukturu a hierarchii a je možné v ní vyčlenit další skupiny. Jak lze tedy pozorovat u faktoru 1 na kladném pólu, v mužských hrobech (hroby se zbraněmi) se častěji vyskytuje spíše jedna jehlice, ale za to více typů než u bohatých ženských hrobů. Opakující se nálezy jen jedné jehlice v horní polovině těla mohou nasvědčovat, že jehlice sloužila jako ozdoba či spínadlo horní části oděvu tvořícího mužský kroj. Ten byl spínán v oblasti ramene, a to pouze z jedné strany. Dále lze předpokládat, že nálezy pestrého spektra prezentovaných typů jehlic mohly zastupovat širokou a vnitřně členěnou mužskou společenskou skupinu. Není vyloučeno, že do této kategorie spadají i některé ženy, resp. je téměř jisté, že kroj některých skupin žen byl zdoben či spínán také pouze jednou jehlicí. Je nutné poznamenat, že jednu jehlici nacházíme i v bohatých hrobech bojovníků. Lze tedy konstatovat, že kroj mužské a ženské elity se zásadně lišil, a to pravděpodobně ve způsobu spínání. Zatímco haleny většiny populace (včetně mužské elity) byly spínány pouze na jednom rameni, haleny výjimečně postavených ženy byly spínány na obou ramenech.

Vymezená skupina mužů podle umístění artefaktů v hrobech nosila náramky na horních končetinách. Podle nálezů nejčastěji nosili jeden náramek (často tyčinkovitý). Zde je vidět výrazná asymetrie oproti bohatým ženským hrobům. Navíc se zdá, že některé skupiny mužů-bojovníků neměly náramky jako typickou součást kroje. Jedná se především o jedince pohřbené s lukostřeleckou výbavou. Faktor 6 naznačuje, že v těchto hrobech se náramky vyskytují jen výjimečně (graf 5). Podobně je tomu i u hrobů s prestižními zbraněmi jako jsou meče a sekeromlaty.

Prsteny se v mužských hrobech až na výjimky nevyskytují. Lze tedy předpokládat, že prsteny lze považovat spíše za šperky, které byly součástí ženských krojů nebo za šperky, které byly součástí všeobecně bohatě zdobenějších krojů. Stejně tak v mužských hrobech zcela chybějí ozdoby krku.

Graf 1: Počet jehlic v hrobech typických pro kladný a záporný pól faktoru 1.
Figure 1: Number of pins in the graves typical of positive and negative pole of the factor 1.

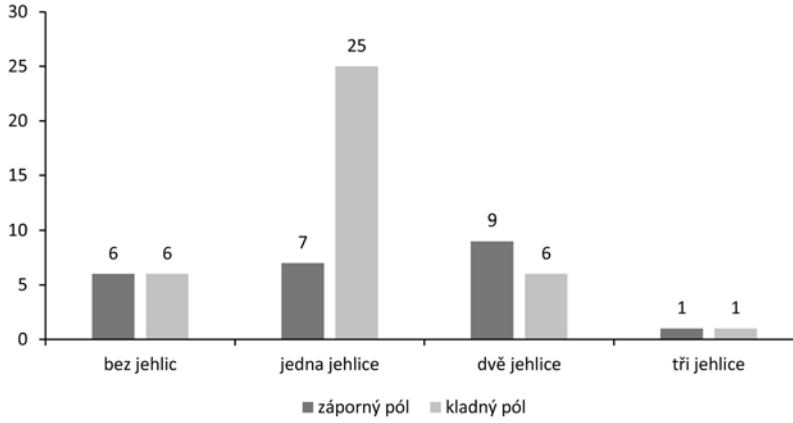

Graf 2: Typy jehlic v hrobech typických pro kladný a záporný pól faktoru 1.
Figure 2: Types of pins in the graves typical of positive and negative pole of the factor 1.

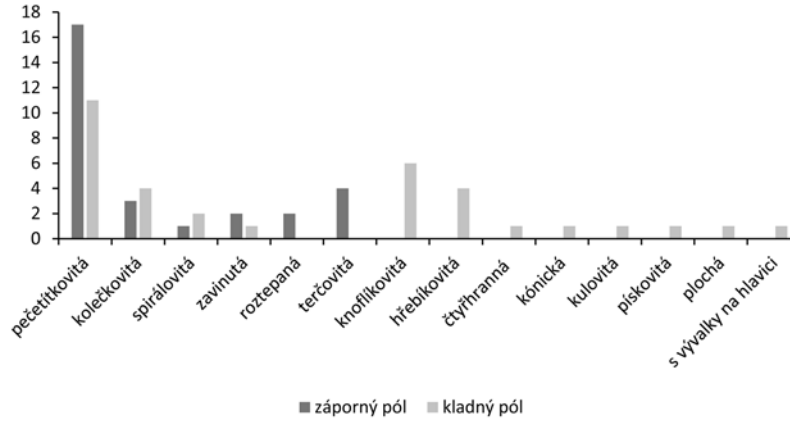

Graf 3: Typy náramků v hrobech typických pro kladný a záporný pól faktoru 1.
Figure 3: Types of bracelets in the graves typical of positive and negative pole of the factor 1.

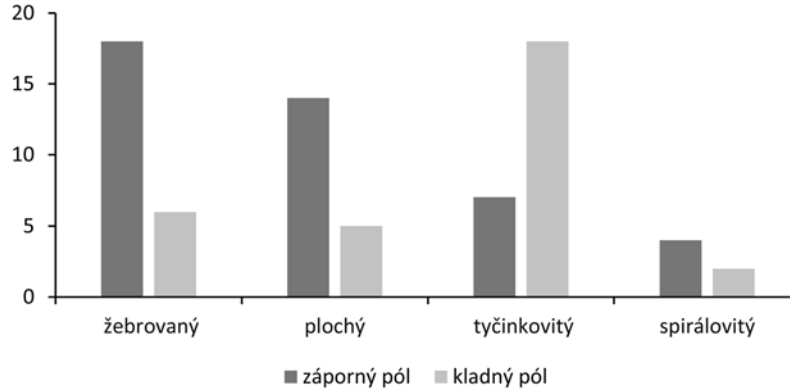

Graf 4: Počet prstenů v hrobech typických pro kladný a záporný pól faktoru 1.
Figure 4: Number of rings in the graves typical of positive and negative pole of the factor 1.

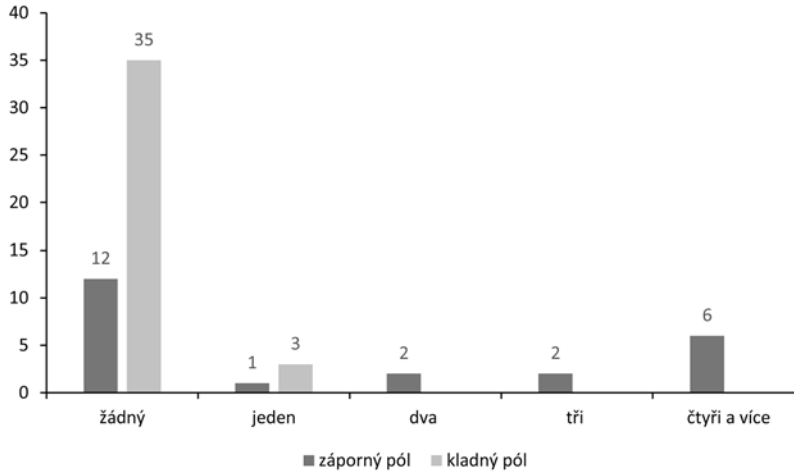

Graf 5: Počet artefaktů v hrobech typických pro kladný a záporný pól faktoru 6.

Figure 5: Number of grave goods in the graves typical of positive and negative pole of the factor 6.

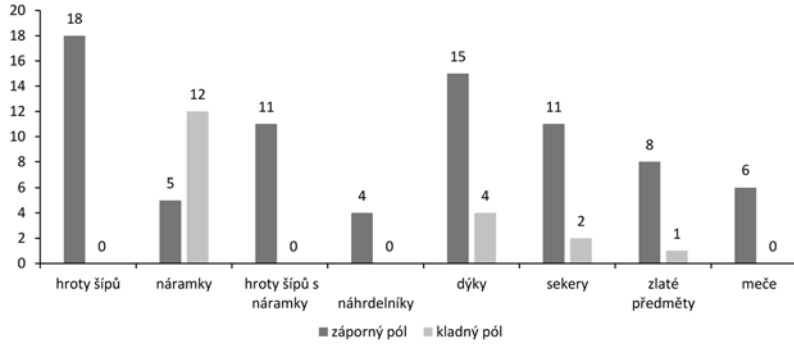

Ukazuje se, že šperky nebyly příliš častou součástí mužského kroje, a to ani kroje společensky významných mužů. To můžeme pozorovat i v hrobech, kde se vyskytuje více druhů zbraní (dýky, sekery, hroty šípů) nebo prestižní zbraně jako meče či sekeromlaty, jež jsou spojovány s mužskou elitou (srov. Havlíková 2014). V těchto hrobech se často vyskytuje pouze jedna jehlice, někdy doplněná jedním tyčinkovitým náramkem. Co do množství honosných šperků byl kroj mužské elity výrazně chudší než ženský, nicméně musíme počítat s tím, že komunikační roli šperků zde mohly nahrazovat zbraně, které lze také chápat jako součást kroje.

Podle některých autorů se v mužských hrobech vyskytovala pouze jedna jehlice, zatímco v ženských se jehlice vyskytovaly v párech (Čujanová-Jílková 1977, 84). Pokud předpokládáme, že zbraně jsou výhradně mužskými artefakty, pak tvrzení, že dvě jehlice náleží výhradně ženským hrobům a jedna jehlice mužským, je sporné. Například na lokalitě Červený Hrádek-Černá Mýť v hrobech (M13/28/01; M13/47/01) byly nalezeny jehlice v páru spolu s hrotem šípu a na lokalitě Milínov--Javor (M06/32/01) byly nalezeny jehlice v páru spolu s dýkou a hrotem šípu. Ovšem není vyloučeno, že některé typy zbraní se mohou vyskytovat i v hrobech žen. Z nedostatku antropologického materiálu lze pohlaví zemřelého sledovat jen z genderového konceptu. Naopak jedna jehlice byla nalezena podle složení pohřební výbavy i v ženských hrobech. Proto určovat pohlaví pohřbeného jedince podle počtu jehlic se zdá velmi nespolehlivé. Nicméně u hrobů elity se skutečně zdá, že muži využívali oděv spínaný jednou a ženy dvěma jehlicemi. To ovšem nemůžeme vztáhnout obecně na celou komunitu, neboť hroby s jednou jehlicí v souboru zcela dominují, a je tudíž jasné, že jednu jehlici obsahovalo i velké množství ženských krojů.

6. Závěr

Vše naznačuje tomu, že struktura reprezentovaná záporným pólem faktoru 1 je odrazem pohřbů společensky významných žen s honosným a zdobeným krojem. Jednalo se o oděv spínaný párem jehlic na obou ramenech, doplněný často bohatým náhrdelníkem. Paže byly zdobeny honosnějšími náramky, a to převážně symetricky. Symetrie je důležitou vlastností bohatého ženského kroje. Symetrická uspořádání se často používala k vytvoření vazby mezi vizualizací končetin. Běžné bylo i velké množství prstenů nošených na rukou i nohou opět v symetrickém uspořádání (obrázek 1). Přičemž nošení prstenů na prstech u nohou by mohlo svědčit o obuvi bez špičky nebo její úplné absenci.

Je pravděpodobné, že se tento kroj lišil od kroje ostatních žen, jenž se v některých ohledech (počet jehlic) mohl podobat spíše mužskému. Kroj vysoce postavených mužů se vyznačuje pouze jednou jehlicí a občas bývá doplněn jednoduchými tyčinkovitými náramky. Uspořádání šperků je spíše asymetrické.

Lze konstatovat, že kroje ostatních společenských skupin neobsahovaly náhrdelníky ani prsteny (na rukou ani nohou). To nasvědčuje tomu, že prsteny byly pravděpodobně součástí všeobecně bohatě zdobenějších krojů. V drtivé většině případů je součástí kroje střední doby bronzové jen jedna jehlice. To by mohlo svědčit o odlišném střihu haleny vysoce postavených žen, v jejichž hrobech se často nacházejí dvě jehlice. Snaha o určitou uniformitu a symetrii honosných krojů žen odkazuje spíše na příslušnost jedince ke konkrétní společenské skupině, než že by komunikovala jeho konkrétní vlastnosti. Prezentuje jedince jak součást skupiny, nikoliv jako individuum. Naopak asymetrické nošení jednoho či většího počtu náramků u mužů a části žen ukazuje, že šperky a jejich umístění u těchto společenských skupin mohlo mít určité sdělení, které komunikovalo vlastnosti každého jedince (srov. Sørensen 2010), resp. mohlo zdůrazňovat úlohu určité části jeho těla.

Studium kroje na základě kolekcí šperků může přinášet poměrně zajímavé výsledky, jak ukazuje prezentovaný příklad bohatých krojů významných žen a významných mužů-bojovníků. Otázkou je, zda podobných výsledků jsme schopni dosáhnout i u jiných společenských skupin (srov. Nožinová 2016). Ovšem představa, že bychom dokázali na základě kolekcí šperků dekódovat většinu společenských skupin doby bronzové, se prozatím ukazuje jako nepravděpodobná. Nicméně šperky mohou být významným pramenem pro poznání samotného oděvu doby bronzové. Pro takové studium je ale nutné sledovat mikroskopické stopy po opotřebení na jednotlivých kolekcích šperků. Tímto směrem by mohl pokračovat další výzkum, který by vedl k přesnější rekonstrukci krojů společenské elity v době bronzové.

Obrázek 1: Šťáhlavy – Hájek (okr. Plzeň – město). Mohyla 30, hrob II – prostorová distribuce artefaktů (podle Šaldová ed. 1988, tb. XVII).

Picture 1: Šťáhlavy – Hájek (Dist. of Plzeň – město). Barrow 30, grave II – spatial distribution of artefacts (Šaldová ed. 1988, tb. XVII).

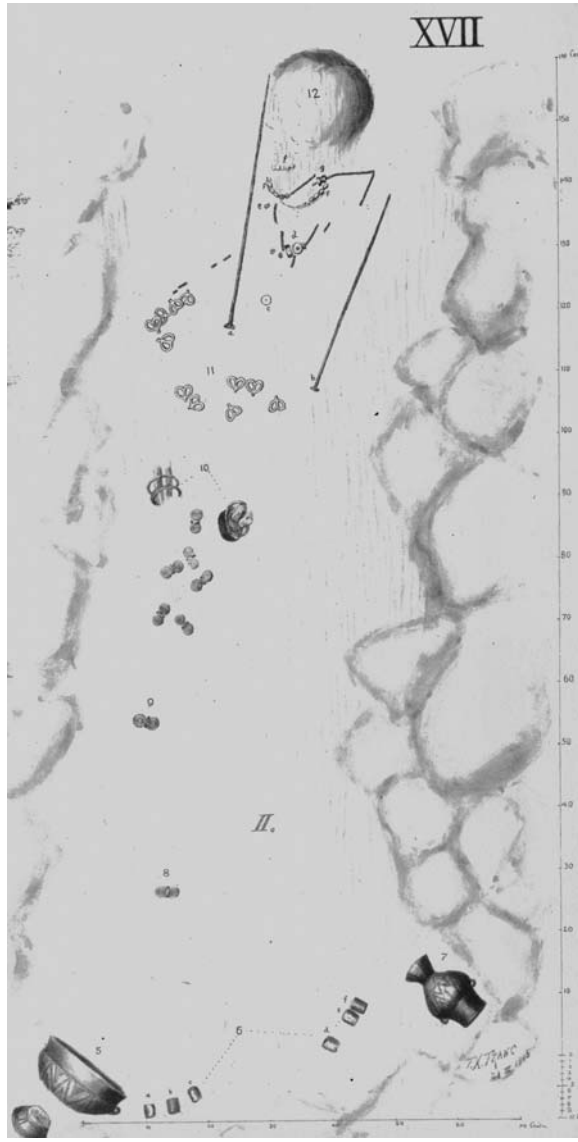

Použité zdroje

BOGATYREV, Petr (1936): Kroj jako znak (Funkční a strukturální pojetí v národopisu). *Slovo a slovesnost*, roč. 2, č. 1, s. 43–47.

ČUJANOVÁ-JÍLKOVÁ, Eva (1970): *Mittelbronzezeitliche Hügelgräberfelder in Westböhmen – Západočeská mohylová pohřebiště střední doby bronzové*. Praha: ČSAV.

ČUJANOVÁ-JÍLKOVÁ, Eva (1977): Mohylové pohřebiště ve Vrhavči a horizont nálezů středodunajské mohylové keramiky v západních Čechách – Der Hügelgräberfriedhof von Vrhaveč und der Fundhorizont der mitteldonauländischen Hügelgräberkeramik in Westböhmen. *Památky archeologické*, roč. 68, č. 1, s. 74–116.

HAVLÍKOVÁ, Markéta (2014): *Zbraně ve střední době bronzové a jejich účel v pohřebním ritu*. Nepublikovaný rukopis bakalářské práce. Plzeň: Katedra archeologie FF ZČU.

KRISTIANSEN, Kristian (2013): Female Clothing and Jewellery in the Nordic Bronze Age. In: Bergerbrant, Sophie a Sabatini, Serena (eds.): *Counterpoint. Essays in Archaeology and Heritage Studies in Honour of Professor*. Oxford: Oxford University Press, s. 755–769.

KRIŠTUF, Petr, PRAUMOVÁ, Radka a ŠVEJCAR, Ondřej (2011): Prostorové uspořádání mohylových pohřebišť na Plzeňsku – Spatial structures within barrow cemeteries in Pilsen-region. *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni* 4/2011, s. 104–128.

KRIŠTUF, Petr, ŠVEJCAR, Ondřej a PRAUMOVÁ, Radka (2013): Monumentalita mohyl v době bronzové: odraz rodiny, nobility, genderu nebo kulturní příslušnosti – The monumentality of burial mounds in the Bronze Age: reflection of the family, nobility, gender or cultural. *Archeologie západních Čech* 5/2013, s. 23–25.

LANGOVÁ, Michaela (2012): *Sídelní areál doby bronzové v Brandýse nad Labem – objekty s lidskými kosterními pozůstatky*. Nepublikovaný rukopis diplomové práce. Praha: Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou UK.

NEUSTUPNÝ, Evžen (2007): *Metoda archeologie*. Plzeň: Aleš Čeněk.

NEUSTUPNÝ, Evžen (2008): *Archeologie pravěkých Čech 4 – Eneolit*. Praha: Archeologický ústav AV ČR.

NOŽINOVÁ, Soňa (2016): *Účel šperků v pohřební výbavě střední doby bronzové v Čechách*. Nepublikovaný rukopis bakalářské práce. Plzeň: Katedra archeologie FF ZČU.

PANKOWSKÁ, Anna a kol. (2012): *Antropologická zpráva k projektu: Hierarchizace společnosti doby bronzové a její obraz v pohřebním ritu*. Nepublikovaný rukopis. Plzeň.

SØRENSEN, Marie Louise Stig (2010): Bronze Age Bodiness – Maps and Coordinates. In: Rebay-Salisbury, Katharina, Sørensen, Marie Louise Stig a Hughes, Jessica (eds.): *Body Parts and Bodies Whole: Changing Relations and Meanings*. Oxford: Oxbow, s. 54–63.

ŠALDOVÁ, Věra (ed.) (1988): *F. X. Franc: Šťáhlauer Ausgrabungen 1890. Přehled nalezišť v oblasti Úslavy, Radbuzy, Úhlavy a potoka Klabavky 1906*. Praha: ČSAV.

WOBST, Hans Martin (1977): Stylistic behavior and information exchange. In: Cleland, Charles Edward (ed.): *For the Director: Research essays in honor of James B. Griffin*. Museum of Anthropology, s. 317–342.

Summary

A costume is understood not only as a practical artefact, but also as a symbol of social status. It has typical components that characterize an individual's social status, which is shared with other community members. Individuality is suppressed at the expense of belonging to a social group. Reconstruction of the costume in archaeology is therefore

crucial to understanding the social status of individuals. Fortunately, the costume consists not only of a textile dress, but also of other elements such as jewellery. Collections of this jewellery are often identified during excavations, allowing us to partially reconstruct these costumes. The main aim is to reveal the structure of the combination of different types of bronze jewellery that were part of prehistoric costumes and try to identify it with some social groups.

This work is based on an analysis of 233 burials, which come from 167 burial mounds at 34 cemeteries in West Bohemia. All the sites were excavated in the 19th century and the first half of the 20th century but were well-documented. The most common jewellery are bracelets (318 pieces in 147 graves), followed by pins (229 pieces in 160 graves), rings (118 units in 44 graves), and pendants and pendant necklaces (21 pendants in 6 graves and 14 necklaces in 14 graves).

The basis of this study is a detailed description of the graves. Structures in the composition of grave goods were detected using multivariate exploratory methods, specifically principal component analysis (PCA).

For PCA, we used 6 factors with a value in its own numbers above 0.9, affecting 74.18 % of the variability of the collection. Regarding the jewellery, crucial factors are numbers 1, 5 and 6. On factor 1, we can observe a correlation between dagger (0.7) and axe (0.66) descriptors. On the opposite pole are necklaces (−0.55), which are partly related to rings (−0.23). The fifth factor in the positive direction reaches the highest values for the pin (0.9) and necklace (0.44) descriptors. The sixth factor has the highest value in the positive pole for the bracelet (0.71) descriptor, which never occurs with the arrowhead (−0.8) descriptor.

All factors indicate that the structure represented by the negative pole of factor 1 reflects the funerals of prominent women with opulent and ornate costumes. These were dresses fastened by pins on both shoulders, often accompanied by a rich necklace. The arms were decorated with rich, mostly symmetrical bracelets. Symmetry is an important feature of the rich female costume. A large number of rings worn on the hands and feet are also common, again in a symmetrical arrangement. These artefacts do not appear with the costumes of other social groups. Wearing rings on the toes could indicate shoes without toe caps or the absence of shoes altogether. This costume probably differed from other female costumes, which in some respects (i.e. the number of pins) may more strongly resemble male costumes. The costumes of senior men have only one pin, and are sometimes accompanied by simple bracelets. The wearing of jewellery is rather asymmetric. Weapons were also likely parts of these rich male costumes.

The uniformity and symmetry of opulent female costumes likely refers to the affiliation of individuals to a particular social group rather than actually communicating their specific character. From this point of view, the costume presents the individual as a member of a certain social group, not as an individual itself. However, the asymmetric wearing of a bracelet or appearance of a larger number of bracelets by men and by some women within these social groups shows that jewellery and its placement could communicate some individual characteristics.

s. 175–184

Rozhovor

Wojciech Mazurek /
Michal Chocholatý

Rozhovor s Wojciechem Mazurkem

*Michal Chocholatý**

Wojciech Mazurek je polský archeolog se soukromou firmou Sub Terra sídlící v Chełmu. V roce 2007 začal se sérií archeologických vykopávek na území bývalého tábora okamžitého vyhlazení Sobibor. V roce 2014 učinil se svým týmem, který doplňuje Yoram Haimi z Izraele a Ivar Schute z Nizozemí, objev základů sobiborských plynových komor. Je autorem několika článků na téma archeologických vykopávek v Sobiboru, účastníkem konferencí o archeologii holocaustu a od roku 2004 je v užším profesním kontaktu s Markem Bemem, bývalým ředitelem sobiborského památníku, se kterým pořádá panelovou výstavu s tematikou Sobiboru.

* * *

Proč ses začal zajímat o Sobibor a proč právě Sobibor?

Poprvé to bylo v roce 2004 na základě žádosti tehdejšího ředitele Marka Bema, který mě tam pozval. Přijel štáb z Discovery Channel, aby natočili film s tematikou všech míst spjatých s akcí Reinhardt.[1] V tom filmu také potřebovali ukázat geofyzikální prvky a já jsem řekl, že pomohu. Marek mě požádal, abych se o ně postaral, a tím to začalo. Tehdy to bylo naprosto neinvazivní. Naším cílem byla tři místa. Tábor číslo čtyři,[2] dále místo, kde jsme očekávali plynové komory, a třetí místo, to byl pokus najít Himmelfahrtstrasse.[3] V roce 2004 jsme měli tři cíle. Sobibor mě ale zajímal již dříve, avšak nikoli z archeologického hlediska, ale z historického, protože v roce 1993 jsem byl u otevření muzea, odkud mám také fotky, a byla to vskutku velká událost v rámci regionu. A od té doby tam bylo muzeum. Péče o něj byla různá. To první zpamátnění pocházelo z roku 1945 a bylo předěláno v osmdesátých letech. Ale *de facto* jakási péče *stricte* zásadní se ukázala teprve v roce 1993, kdy vzniklo muzeum a začalo se tam s pracemi souvisejícími se zpamátněním, aby o to místo bylo pokud možno postaráno lépe z hlediska zpamátnění, stejně jako z edukativního hlediska, protože tyto aspekty byly zanedbány. Bylo zřejmé, že místo jako takové existuje, že přicházejí turisté, ale nikdo vlastně neví, co tam bylo. Tam byl celou dobu jen les. Stojí tam ta socha, stojí tam ten kopec a kamenná věž. Ale o tom, co se tam dělo, vypovídala jen jedna deska, na které stálo, že tam zahynulo 250 000...

*Mgr. Michal Chocholatý, Katedra historických věd, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, andrzej.k@seznam.cz.

[1] V rámci této operace, jež měla za cíl likvidaci evropských Židů se současným zabavením jejich majetku, působily v letech 1942 a 1943 tyto tábory: Bełżec, Sobibór a Treblinka.

[2] Čtvrtý táborový úsek známý také jako Nordlager.

[3] Ulice obehnaná ostnatým drátem propleteným větvemi, jež vedla z přijímací oblasti tábora do plynových komor.

Ale ne Židů.

Tam bylo něco o sovětských zajatcích, bylo to zkrátka takové zvláštní. Ale později ji nechal vyměnit Tomasz Blatt.[4]

Právě. Potkal ses s ním někdy?

Potkal a samozřejmě ne pouze jednou. Udržoval jsem s ním kontakt, ale Marek Bem s ním byl v bližším kontaktu, protože Tomasz Blatt navštěvoval Sobibor pokaždé, když přijel ze Spojených států, kde bydlel. *Nota bene*, ale o tom si ještě povíme, byl tam prováděn také jistý problematický průzkum v devadesátých letech, inspirovaný Tomaszem Blattem, v zásadě nelegální.

Říkáš, že v devadesátých letech Tomasz Blatt inicioval nějaký průzkum?

Přesněji v devadesátém pátém, devadesátém šestém, protože tehdy jsem dělal vykopávky v Německu, když tu práci zde prováděli. Hledali kolejnice z krematorií a zřejmě je i našli. Něco odvezli do Států, ale my přesně nevíme co. [...] Och, dokonce narušili hroby, dalo by se říci, že se jednalo o profanaci. Tato záležitost je už delší dobu zametána pod koberec. Je lepší o tom nemluvit, ale vždycky to vyjde na povrch, není možné to ukrýt. Je to příliš vážná věc, než aby byla takto smetena ze stolu.

Dobrá, a kdy se začalo s tím profesionálním výzkumem s povolením?

V roce 2000 tam Marek Bem dělal nějakou práci s vedoucím Rady ochrany paměti boje a mučednictví. Tehdy se rozhodli, že udělají na podzim roku 2000 sondážní výkopy. Později, v roce 2001, profesor Andrzej Kola[5] provedl výzkum doslova rukama. S místní skupinou začali se sondážním geologickým průzkumem. Udělali okolo čtyř tisíc jam, díky kterým bylo prozkoumáno kolem devíti hektarů, a byly objeveny masové hroby.

Ano, já jsem tam byl v říjnu 2001 a potkal jsem jej tam s nějakou skupinou, Andrzeje Kolu, ale co dělal dřív, vykopávky v Bełżecu anebo v Sobiboru?

V Bełżecu. Byli tam kolem dvou let. Nejprve prováděli sondážní průzkum a pak také vykopávky, ale ne ve velkém měřítku. Avšak Bełżec je oproti Sobiboru mnohem menší, okolo deseti hektarů.

Tam byly ale vykopávky motivované zřejmě potřebou nového pomníku...

Ano. Souviselo to s novým pomníkem. Existují zajímavé snímky ukazující, jak hluboko se dostali. Tady v Sobiboru už jsme dělali mnohem více vrtů, takže výzkum byl přesnější. Tam dělali čtyři, šest, deset vrtů, zkrátka méně. Bylo tam zaznamenáno přes třicet hrobů. U nás je sedm, osm takových větších, patnáct celkem.

[4] Jeden z nejznámějších přeživších Sobibor. Zemřel v roce 2015.

[5] Archeolog, který vedl archeologický výzkum v Bełżecu a podílel se na počátečních výzkumech v Sobiboru.

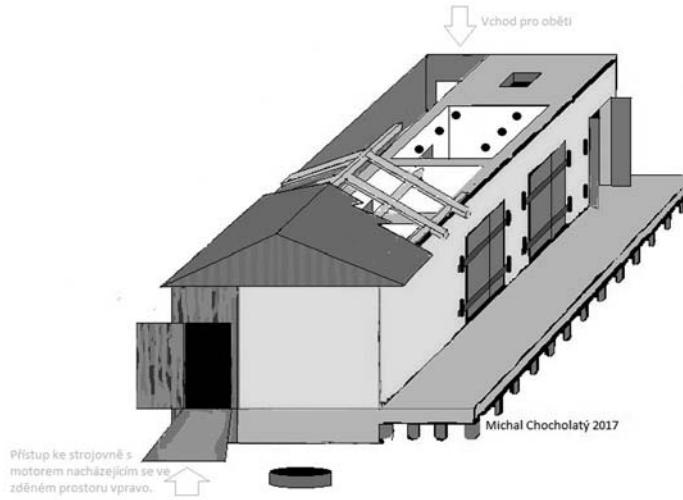

Možná podoba původních sobiborských plynových komor.

Když končila akce Reinhardt, poslední hrob již narušoval území krematoria, tedy přecházel do míst, kde dříve spalovali.

Tedy v místě mezi barákem pro Totenjuden a hroby?

Ano, mezi barákem Sonderkommanda[6] a čtvrtým hrobem, tím největším, kde bylo stanoviště spalování, protože tam je ten písek prosycen do hloubky tří metrů třiceti hnědým, ale i černým odstínem a celkově je tak různě obarven. To se vpíjelo z těch hranic. A tento hrob tu oblast již narušuje, protože je mladší než některá krematoria.

A jsou nějaké hroby pod mauzoleem?

Pod tím kopcem[7] je celá trojka. Ale je spojená s hrobem čtyři, severně. Během průzkumů na podzim 2013 se ukázalo, že jsme narazili na první kostrové hroby. Podle názoru Yorama Haimiho, se kterým společně provádíme výzkum, to mohou být pozůstatky pro likvidaci posledních skupin vězňů, kteří přijeli z Treblinky, ovšem podle mě je tato domněnka mylná, protože se jedná o úplně jinou formu pohřbu. To znamená, že ty osoby byly pochované v oblečení, byly tak hozené do jam, takže spíše se přikláním k tomu, že se již jednalo o poválečné období, čtyřicátý pátý rok. Máme ještě dva takové hroby: jeden narušuje krematorium

[6] Korektní je termín Totenjuden či Leichenjuden. Termín Sonderkommando se totiž užíval pro označení vězeňské čety, která měla na starosti vyprazdňování plynových komor a pohřbívání či pálení mrtvol výhradně v Osvětimi.

[7] Mohyla z lidského popela a písku v bývalém Lageru III, jak byl v Sobiboru nazýván sektor smrti s plynovými komorami, masovými hroby a spalovacími rožni.

a ten druhý vede skrz celou takovou táborovou vrstvu, včetně popela, takže to vypadá na nějaký čtyřicátý pátý, možná čtyřicátý šestý.

Takže se to neváže k táborové historii?

Spíše ne, spíše k „posttáborové“ historii. Existují výpovědi bývalých ukrajinských vojáků Rudé armády, kteří tam byli jako Hiwis,[8] pomocníci, a chytili je. Rusové je vyslechli a oni věděli o tom, že se tu něco dělo. A bylo by jednoduché se takto zbavit nepohodlné osoby, prostě ji tam hodit, protože na jakémkoli jiném místě by to bylo na očích. Takže to je nejpravděpodobnější hypotéza, že ty kostrové hroby se již váží k poválečnému období, k období „lidového boje“, jak se tomu říkalo.

Marek Bem například píše, že sobiborská krematoria vypadala jako ta v Chełmnu nad Nerem.[9]

Já mu celou dobu říkám, že to není pravda, že to zkrátka není možné. Nevím, proč se celou dobu drží té koncepce. Pro mě to není věrohodné ani v Chełmnu. Spalování mrtvol v místě, které je otevřené, bez přístupu kyslíku, to je velmi obtížné. Je to prakticky nemožné. Aby se dosáhlo vysoké teploty, je zapotřebí mít měchy. Bez toho nemáš šanci, bez kyslíku nic hořet nebude. Bude to doutnat a nic víc.

Takže podle tebe, jak nejpravděpodobněji vypadala krematoria v Sobiboru?

Byly to grily. Například takové, jaké zůstaly v Bergen-Belsenu, když je objevili Spojenci. Byly tam ještě nespálené části. Byly to malé koleje, na ně se položilo dřevo a teprve na to dřevo se hodily mrtvoly a pak se dalo znovu dřevo a znovu mrtvoly. Bylo to několik vrstev. Polili to a zapálili. Ale celou dobu bylo zapotřebí přitápět, protože samo to hořet nebude, ne?

Vězňové, svědci říkali, že pak to už samo hořelo.

Já nevím, když si uvědomím, jak těžké je pálení mokrých větví, to je velice těžké. Naše těla jsou přece plná vody, ne? Všechno vytéká a celou dobu to hasí oheň. Museli tam s tím mít problémy.

Dokonce i s těmi již exhumovanými těly? Tam už zřejmě nebylo tolik vody...

Ne, ta, která byla vytahována z těch kremačních hrobů, bylo to v zimě a ona byla vlastně taktéž ještě plná vody, protože byla zmrzlá. V roce 2013 jsme se dostali do čtvrtého hrobu a objevili jsme masu takových ještě nespálených částí. Když bagry přenášely ostatky na hranice, tak se to zřejmě již rozsypávalo. A v okolí toho hrobu jsme našli takřka celkově zachovalé tělo, ale s utrženou hlavou, nohama... a rabín říkal, abychom jej tam nechali, nedotýkali se jej, takže tato osoba u čtvrtého hrobu byla ponechána. Jak se ví, ta krematoria určitě neměla zděný charakter tak jako v Osvětimi nebo na Majdanku.

[8] Bývalí příslušníci Rudé armády a pomocníci nacistů rekrutovaní především v zajateckých táborech.

[9] Chełmno (německy Kulmhof): první tábor smrti, avšak nikoli se stacionárními plynovými komorami, ale s pojízdnými plynovacími vozy.

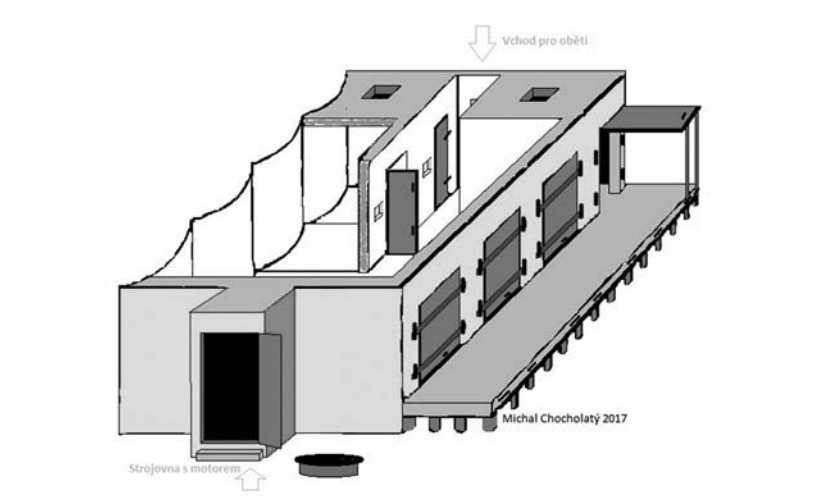

Možná podoba nových sobiborských plynových komor.

To samozřejmě ne, ale v Chełmnu je jakási jáma, která je vyzděná, je tam ještě její zbytek, ale neumím si to představit.

Já také ne. Je možné, že ta místa nebyla úplně dobře poznána. Tam je problém trochu jiného charakteru, protože to bylo experimentální místo, pokud jde o to, jak zabíjet. Tam dělali s těmi vězni zázraky. Ale přišli na to, že nejlepší je kouř, zplodiny z motoru, který se ukázal jako nejlepší v rychlosti zabíjení. Náklaďáky, které tam jezdily, jsou nejvíce známé z Německa, ještě z té akce T4[10] a z Východu také.

Když jste v roce 2014 spatřili základy plynových komor [v Sobiboru]*, co jste si pomysleli, jaký byl první dojem?*

Bylo to obtížné, protože to bylo přikryté vrstvou desek, na kterých byl asfalt. A v místě, kde je ta asfaltová cesta vedoucí od rampy až ke kopci, je vrstva betonu. My jsme nevěděli, čím ji rozbít, protože to bylo tak pevné, že na to nestačilo ani pneumatické kladivo. Bylo to mimořádně zabetonované. Šlo o to, že když vozili písek na kopec, zpevnili cestu, protože v opačném případě by se cesta propadla, jako je tomu nyní, kdy je nezpevnili, čímž ničí táborový terén. Pokoušíme se jim v tom zabránit, ale máme s tím trochu problémy. Domnívali jsme se, že komory budou pod asfaltem, protože tam je konec Himmelfahrtstrasse, a jestliže máme poslední díl, který už nepokračuje, předpokládali jsme, že právě tam budou plynové komory. *Nota bene*, taková první lokalizace [komor] od profesora Andrzeje Koly, to

[10] Zkratka organizace, která prováděla „eutanazii“ duševně a fyzicky nemocných pacientů na území Říše. V rámci jejích aktivit došlo k vývoji vyhlazovacích mechanismů uplatňovaných později v táborech smrti, především plynových komor.

byl objekt E.[11] A proto ta alej památky, vzniklá z iniciativy Marka Bema v roce 2004, končí právě u objektu E.

A nyní protíná Himmelfahrtstrasse...

Přesně. Takže v tuto chvíli tam jsou dvě cesty. Věděli jsme, kde je konec Himmelfahrtstrasse, tudíž v blízkosti musejí být plynové komory. Na druhou stranu, ty práce na památníku po roce 1945 to místo strašně poničily. Postavili tam tu věž, postavili podestu, na kterou dali sochu té vězeňkyně s dítětem, no a zničili to. Původní komory byly stavěné z polního kamene s velice slabou maltou, takže se to celé bortí. Konzervace nepřinesla očekávaný efekt. Ty pozdější komory, které stavěli v létě, byly mnohem lepší. Použili na ně cihly z Włodawy, z ghetta. Jsou již lépe zachované. Je tam pět vrstev cihel, ze kterých jsou k přečtení i názvy cihelen. Podlaha tam není. Ale nejzajímavější, anebo nejpřekvapivější či velmi poutavé, to jsou pozůstatky východních stěn plynových komor, protože nejsou rovné. Všechny jsou půlkruhové, každá místnost má východní stěnu půlkruhovou. Celou dobu se to snažíme vysvětlit. Možná to byl protikus k nějakým jímkám. Protože tam zůstávalo množství hmoty po očištění od mrtvol a oni to slévali, někam to muselo stékat. Ivar Schute to vysvětluje výbuchy, protože Němci v křížových místech uložili nálože, které explodovaly, a on říká, že od toho se stěny zakřivily. Ale že by se zakřivily tak pravidelně?

Takže tudy vedl ústřední koridor, a tady [na protilehlé venkovní straně budovy s plynovými komorami] *to bylo také tak?*

Ne, tady už to bylo rovné. A tady přiléhala taková malá rampa, která měla okolo sloupy. A tady tou stranou vytahovali mrtvoly.

A na druhé straně nebyly sloupy?

Na té straně byly tři sloupy, ale dřevěné. Takže otázkou je, zdali na nich něco nestálo, protože výkaly a všechno tohle se mohlo shromažďovat tam a později se to vyprazdňovalo. Jsou tam taková místa... tady jsme kopali a našli stopy jakoby po tuku... zelené, bílé, pouze u tohoto kraje. Ne všude. A otázkou je, vzhledem k tomu, že v této části bylo nejvíce neutěsněných míst, zda tu nestály nějaké nádrže, které jímaly ty nečistoty. Možná se obávali toho, že jakmile toho bude příliš, tak to tady bude všechno plavat, ne? Že to bude vidět. Tady v té části jsme našli takový objekt s betonovým odpadem. Zčásti taková korýtka, vedoucí jakoby z podlahy. Možná tudy bylo jednoduše vše odváděno a splavováno na jednu stranu. Všechno šlo na jednu stranu. V místě, kde je ta rampa, a v místě, kde stojí ta kamenná věž, zde se pravděpodobně očišťovala těla. Našli jsme tam vytrhané zuby, prstýnky, takové drobnosti a v těchto místech jakoby byla všechna těla čištěna. Naši kolegové z Osvětimi říkají, že u nich v plynových komorách byla těla také vytahována na jednu stranu, i když u nich byly [komory] konstruovány jinak. Tady [v Sobiboru] byla vytahována přes chodbu, nebyla vytahována z obou stran, jen z jedné strany.

[11] Jedná se o označení archeologů, pod kterým se ukrýval rozměrný, svého času blíže nespecifikovaný objekt. Archeologové se nejdříve domnívali, že by se mohlo jednat o plynové komory, ale v rámci dalších výzkumů tento předpoklad vyvrátili.

[...] Předpokládám, že původně stál motor tady v té místnosti, v první fázi, a ty zbylé tři byly výhradně plynové komory. Jejich provoz byl pro Němce pomalý, a proto ta přístavba, dost rychlá, během které přistavili tyto [komory]. Tím se tehdy mimořádně navýšila provozní kapacita, což zároveň radikálně navýšilo počet zplynovaných.

Šlo tedy pouze o přístavbu, nikoli o zcela novou stavbu?

Později zůstal tento objekt a motor stál zřejmě tady [v přístavku k zadní stěně budovy], ale až později. Zde je studna a její oblast je narušena právě tímto objektem [ve kterém stál později motor]. Kolej vedla zřejmě tudy, ta, která vedla od rampy,[12] a zde byla také možná využívaná ke sbírání nějakých těch výkalů, či něčeho takového. A později to bylo uděláno tak, že tady jsou ty nádrže a tady je prázdné prostranství. Mezi Sonderkommandem a plynovými komorami je to prostranství prázdné a já si myslím, že zřejmě tudy procházela kolej, protože tam nejsou žádné jiné objekty.

Já o tom slyším poprvé, že je například možné, že mrtvoly vytahovali odtud sem a že se tady nacházely nádrže. A je možné, že celá ta stavba byla podsklepená?

Ne, určitě ne. Tím jsme si jistí, protože tam jsou položené základy bez dalších výkopů. Samozřejmě jsou tam místa po výbuších.

Kremační [v originále *ciałopalny* hrob] *znamená, že tam zkrátka položili koleje, na kterých pálili lidi?*

Ano, ano. Bylo to takhle: všechny ty původní hroby, trojka, čtyřka a později pětka, byly nejdříve kostrové, ale později se v rámci toho vytahování přeměnily na spalovací. Spalovalo se na krajích. Máme devět fragmentů krematorií, z nichž některé jsou velmi málo zachované. Zřejmě tam, kde to bylo zapotřebí, postavili rošt a na něm spalovali [exhumované mrtvoly]. Teď už nemůžeme pokračovat v průzkumu, protože už jsou zčásti zabetonované a je konec, konec.

Ano, četl jsem od tebe nějaký článek, že výstavba pomníku koliduje s archeologickými výzkumy. To je škoda.

Obrovská, ale i tak jsme dostali velkou výjimku od rabína, který nám vůbec dovolil kopat na těch masových hrobech. Celou dobu tam byl jeho prostředník. Jakmile jsme narazili na kosti, v případě kostrových hrobů jsme nalézali lebky, hned řekl, že nemůžeme dále kopat. Bohužel. Ale my na to, že nevíme, jestli to má nějakou souvislost s táborovou historií.

Jestli se jedná o Židy?

Ano. A začalo se s novým vyšetřováním, které ještě trvá. Je možné, že nejde o osoby spjaté s táborem. Jsou ve Štětíně na testech DNA a také antropologických testech.

[12] Tato úzkokolejka byla zprovozněna v červnu 1942 a jedním z jejích úkolů byl převoz nemocných a slabých vězňů z příjezdové rampy do Lageru III, kde byli zastřeleni nad masovým hrobem. Podle Huberta Gomerského ji obsluhoval Sepp Fallastr.

Nebude lehké posoudit, zda to byli Židé nebo ne, protože DNA to neodhalí. Ale vzhledem k formě pohřbu a stáří jsem si na 99 % jist, že to s táborem nesouvisí. Jsou to takzvaní „wyklęci“, jak se u nás říká, tj. osoby, které se po válce snažily klást odpor lidové vládě. Ale stejně tak může jít o nepohodlné osoby, které někomu překážely. Bez jakéhokoliv soudu byly zastřeleny a ukryty právě tam.

Našli jste základy plynových komor, což se v Bełżecu nepodařilo...

Nepodařilo. V Bełżecu byl problém, že všechno zastavili příliš brzy. Kolik toho bylo možno najít!

A jakým způsobem budou v Sobiboru vystaveny základy plynových komor? Bude nad nimi nějaká skleněná deska?

Takové byly plány, aby se základy ukázaly z východu, ale z toho asi sejde, protože je to příliš nákladné. Údržba něčeho takového je velice obtížná, údržba v písku, aby se to neponičilo. Myslím si, že to tak nebude, ale že se to zviditelní tak, že se ukáží obrysy základů způsobem nějaké nadstavby. Původně chtěli ukázat celou východní a celou jižní stěnu, aby to bylo celé vidět, ale to by vyžadovalo vskutku gigantické výdaje.

A jaké mají ty základy rozměry?

Je to víceméně čtrnáct metrů na asi dvacet dva, dvacet tři dohromady s tou místností na motor. Je možné je exponovat, ale otázkou zůstává, zda to bude finančně udržitelné. Musí to být pragmatické. Dobrá, přijedou se na ně na chvíli podívat [návštěvníci], ale ta údržba není lehká, je drahá.

Takže vy jste našli základy osmi místností?

Ano. Původně byly určitě tři plus jedna, tudíž jedna byla místností pro motor a ve třech se plynovalo. A později se té místnosti vzdali a přistavěli ten motor ze severu. A je to vidět, ta oprava, změna půdorysu, a působí to hodnověrně. Otázkou jsou však ty úzkokolejky. Nemáme stopy po kolejích.

Jde o tu úzkokolejku, která vedla od příjezdové rampy?

Ano, ano. U rampy máme negativy pražců vedoucích podél rampy. Vedou v dlouhém úseku a ztrácejí se v místě, kde bylo parkoviště a kde bylo vše zničené. A druhou část máme v té zatáčce, jak vede cesta od rampy ve směru kopce, tak pod ní vede taková nosná linie, což napovídá, že ta asfaltová cesta je zároveň trasou úzkokolejky. Disponujeme poválečným snímkem, na kterém je vidět pouze písek, z doby, kdy stavěli památník. A tam je taková písečná cesta, anebo jen násep. Je možné, že to bylo použito jako táborová trasa úzkokolejky. Doufejme, že se nám podaří pod to dostat, abychom to prozkoumali. Jestliže to není *stricto* spjaté s tou asfaltovou cestou, pak se lze domnívat, že to má souvislost s popisovanou úzkokolejkou. Ale zatím je to pouze hypotéza, protože pod tu asfaltovou cestu jsme se ještě nedostali. [...] V roce 2011 jsme začali s pracemi již v součinnosti se

stavební skupinu, zabývající se novým památníkem. No, ve velmi velkém měřítku, a tehdy se podařilo odkrýt poslední úsek Himmelfahrtstrasse, díky čemuž pak byly objeveny další objekty, neboť ta Himmelfahrtstrasse je páteří toho celého uspořádání. [Měří] dvě stě čtyřicet metrů. Zčásti tam bývala taktéž orná pole. A tohle šlo po kraji. Existovala tam místní cesta. Toto řešení se nabízelo, protože jiné východisko neměli, neboť stavěli tábor na otevřeném prostranství, kde byla pole. Všechno by bylo vidět. Šlo o to, aby to ukryli v lese. Němci si toho byli vědomi. Je tam oddělená hospodářská část, kde všichni dobře vypadají, členové Bahnhofskommando[13] přece byli výtečně oblečení, takže si nikdo nebude myslet, že by tady někdo zabíjel, ale naopak, že jde o hezké místo k životu.

Zkrátka v porovnání s Treblinkou se zdejší vyhlazovací oblast nacházela dále...

Ano, ano! Tam to bylo vulgární, jak v Treblince, tak v Bełżecu, to byly takové stroje na zabíjení. Tam bylo všechno vidět, ale tady to bylo skryté. Zabili tam většinu holandských Židů, ne? Holandských, slovenských a samozřejmě polských.

A co ten podkop, který jste objevili?

To bylo v roce 2013, na jaře. Našli jsme podivné fragmenty, narazili jsme na barák Sonderkommando. Bylo dobré, že v té vrstvě takzvaného táborového humusu, který tam byl v menším množství, se nám na každém metru objevily nějaké sloupky. Byly to takové základny pryčen. A jižním směrem byl takový divný koridor. Ukázalo se, že je to nejdříve mělké a pak stále hlubší a prochází to pod všemi těmi ploty.

Ale kam měl vést? Protože barák Totenjuden, já nerad říkám Sonderkommando, protože Sonderkommando byl celý tábor, barák Totenjuden se nacházel uvnitř toho vnitřního oplocení, takže, kam by šli? Na místo budoucího tábora čtyři, nebo...?

Ne, oni se vydali směrem ke kapličce. Našli jsme okolo třiceti metrů toho tunelu. A v lese je ještě dalších dvacet pět metrů takového propadu. Ale bohužel, v tom směru teď taktéž převáží kameny,[14] takže to narušilo zbytky tunelu. Nevíme, jak daleko se dostali. [...] To vyžaduje obrovské úsilí. Už jen stavba v tom písku, který se celou dobu sypal. Ale objevili jsme, že to bylo vyztužené. A nejsou tam stopy po dřevu, ale jen po kůře. Odstraňovali kůru ze všech těch klád, které používali ke spalování mrtvol. A nosili ji do svého baráku, a pak to umisťovali na stěnách. Dřevo na to nepoužívali, protože toho by si Němci všimli a dovtípili by se, co se děje. A na některých místech je výtečně zachovalá. Objevili jsme dokonce zvláštní nářadí, s takovým uchem. A máme problém, protože ten tunel není kontinuální. V místě, kde je oplocení třetího tábora, kde vede dvojitá řada sloupů, tam je přerušení. Jakoby nechtěli jít pod ty sloupy, aby nedošlo k závalu. Aby se táborové oplocení v důsledku kopání nezhroutilo, protože je jasné, že tehdy by byli odhaleni. Možné je, že kopali ze dvou stran, že tam byly dva baráky, z nichž jeden jsme odhalili, zatímco druhý může být blíže ke kapličce, a z tamté strany možná také

[13] Nádražní vězeňské komando, jež bylo přítomno při příjezdu transportů s vysídlenci do tábora.

[14] V rámci výstavby nového památníku.

kopali. Domluvili se, že se v jistém místě setkají, a dostali se k tomu oplocení třetího tábora, zastavili se a v té chvíli byli odhaleni.

Ale jaký prospěch by z toho měla ta skupina blíže ke kapličce, když kopali druhým směrem?

Zřejmě se jednalo o solidaritu, protože se vědělo, že útěk jedněch souvisí se zastřelením druhých. [...] Nedaleko toho baráku Sonderkommando, tedy Totenjuden, jsme narazili na zbytky vylámaných zubů, jako by tam prostě byly vysypané jako odpad, takže je možné si představit, že jedna skupina vytrhávala mrtvolám zuby a jiná seděla tady v kabinetu.

Tak to bylo v Treblince, o tom existují svědectví.

Dentisti seděli v jiném místě.

Ten holičský barák by se měl nacházet v bočním ramenu Himmelfahrtstrasse...

Ono je to na hranici s tím vchodem do plynových komor. Z jedné strany je vchod, z druhé strany východ, ale zřejmě je ještě třetí vstup akorát pod tím asfaltem, kde už vede stezka zřejmě přímo do komor. Ale je možné, že část chodila tudy a jiná tudy. Anebo tam byly také dvě fáze. Zpočátku tam mohl být jeden barák a později přistavěli další, protože bylo zapotřebí dělat všechno rychleji. Našli jsme tam hodně železných vlasových sponek. Ale vlastní vlasy ne. Co je ale zajímavé, překvapující, že u čtvrtého hrobu jsme našli celé copy vlasů. Ještě více než sedmdesát let poté. Bylo tam hodně těch vlasů.

Že by je nestačili odvézt?

Anebo je možné, že na počátku nestříhali vlasy.

Já si myslím, že ne, že teprve od října.

To si myslím.[15]

[15] Rozhovor pořízen dne 4. 4. 2017 v Chełmu.

s. 187–202

Recenze

Mariann Vaczi /
Jiří Zákravský

Paul Johnson /
Ondřej Stulík

Jiří Suk /
Jaroslav Bílek

Naděžda Heinrichová a kol. /
Jan Kubica

Frank McDonough /
Martin Liška

Pavol Frič (ed.) /
Petr Bláha

VACZI, Mariann (2015): *Soccer, Culture and Society in Spain: An Ethnography of Basque Fandom*. Londýn a New York: Routledge.

Všichni doktorandi znají ten pocit, kdy při tvorbě disertační práce náhle objeví čerstvě vydanou publikaci, jejíž název a anotace jednoznačně napovídají tomu, že na jejich stránkách bude řešeno přesně to téma, kterým se sami zabývají. První pocit, jenž se pravděpodobně dostaví, by se dal shrnout do věty: „Ale to je přeci můj výzkum." A tak tato skutečnost nakonec znamená minimálně zařazení dalšího zdroje do již tak dlouhé rešerše a čekání, co pro Váš výzkum bude čerstvý příspěvek do Vámi zkoumané problematiky znamenat.

Na počátku roku 2015, kdy jsem již pracoval na svém výzkumu k disertaci na téma využívání kopané jako nástroje politiky nestátními národy na příkladu Baskicka, došlo i v mém případě k podobnému setkání. Publikací, která na mne působila jako zjevení ještě předtím, než jsem ji vůbec mohl otevřít, byla kniha od Mariann Vaczi *Soccer, Culture and Society in Spain: An Ethnography of Basque Fandom* publikovaná v nakladatelství Routledge. Jedná se o text, který vychází z disertační práce autorky obhájené na Centru baskických studií v americkém Renu, kde v současné době působí jako odborná asistentka.

S trochou nadsázky je možné říci, že na světě není jiný fotbalový celek, který by měl více fanoušků mezi antropology, než Athletic Club z Bilbaa. Důvodem je skutečnost, že tento klub z hlavního města Biskajska si i v dobách globalizace zachoval svůj lokální charakter v tom smyslu, že v jeho barvách nastupují pouze Baskové. Pokud se ve svém studiu zajímáte o problematiku identit, vzápětí se nutně musí objevit otázky, kdo je tedy (ještě) Baskem, kdo o příslušnosti k baskickému národu rozhoduje atd. Přesně takové myšlenky napadaly autorku, jak sama přiznává, v době, kdy rozjímala nad tématem své budoucí disertační práce o baskické kultuře a ve dvě hodiny v noci v jednom z budapešťských barů padla otázka, proč nepíše vlastně o tomto specifickém klubu (s. 8). Důkazem skutečnosti, že se jednalo o počátek velmi plodné diskuse, je právě publikace *Soccer, Culture and Society in Spain: An Ethnography of Basque Fandom* vydaná o sedm let později.

Mariann Vaczi dělí knihu do čtyř částí. První je rovna představení fotbalového celku Athletic Club a jeho speciálního postavení v baskickém prostředí. Samotný výklad nemůže začít jinde než na přelomu 19. a 20. století, kdy se do Bilbaa dostala kopaná jako vedlejší produkt jeho obchodního spojení s geograficky blízkou Velkou Británií. Svůj krátký historický exkurz zakončuje ve 21. století. V této kapitole je zmíněna i historie baskického reprezentačního výběru, který byl vytvořen v době španělské občanské války a nakonec sezónu 1938/39 odehrál jako jeden z celků mexické ligy. V knize je však uveden na baskické půdě relativně rozšířený mýtus, že tento celek v tamní soutěži celkově zvítězil (s. 27). Jak ale upozorňuje např. historik Santiago de Pablo (2006) ve svém článku pro *El País*, tento tým obsadil druhou příčku. V následující kapitole se autorka věnuje obšírně filosofii klubu, která říká, že v jeho červeno-bílých barvách mohou nastupovat pouze Baskové, přičemž odpověď na otázku, kdo je Baskem, se samozřejmě v průběhu let proměňovala. Toto téma bylo významně disku-

továno v dobách, kdy Athletic nehrál dobře a hrozil mu pád do druhé nejvyšší soutěže, kde nikdy ve své dlouhé historii nepůsobil. Fanoušci i funkcionáři tak čelili zapeklitému dilematu, zda ponechat tradici rekrutování fotbalistů pouze z baskických zdrojů a cítit hrozbu možného sestupu, nebo naopak najmout ne-baskické hráče a nebezpečí pádu do nižší soutěže oddálit. Mariann Vaczi toto dilema důvtipně označuje s odkazem na slavný román Josepha Hellera jako Hlavu 22 (s. 55–73), což dle mého přesně popisuje myšlenkové pochody všech lidí, kteří mají k celku ze San Mamés pozitivní vztah.

Druhá část knihy je věnována otázce genderu, respektive otázce žen, které vstupují do „ryze mužského" světa fotbalu. Taktéž v této velmi zajímavé a opětovně čtivě napsané pasáži, která je tvořena třemi kapitolami, autorka pracuje s nepřeberným množstvím zdrojů, zejména je vhodné zmínit nespočet rozhovorů se samotnými fanoušky, hráči, politiky atd., na něž v publikaci odkazuje. Ve třetí části práce se Mariann Vaczi zaobírá střetáváním různých identit v baskickém prostředí. Nejprve se věnuje střetu mezi baskickými fotbalovými rivaly, mezi Athletic z Bilbaa a klubem Real Sociedad ze San Sebastiánu. Baskická derby jsou však dle autorky textu do jisté míry slavnostmi, kde dochází k manifestování společné – tj. baskické – identity (s. 133–134). Zcela souhlasím s tím, že mají jiný nádech než soupeření mezi ostatními fotbalovými rivaly nejenom na španělském území, což Vám rád potvrdí prakticky jakýkoliv příznivec celku z Bilbaa či San Sebastiánu.

Součástí této části knihy jsou taktéž úvahy spojené s existencí španělského reprezentačního výběru a participací Basků a Katalánců v něm (viz s. 149–166). Na soupisce reprezentace Španělska je totiž možné nalézt fotbalisty z Baskicka i Katalánska, kteří jsou známí svými nacionalistickými postoji, respektive nastupují za oficiálně neuznané reprezentační týmy těchto dvou regionů majících secesionistické požadavky. Na tomto místě je nicméně nutné připomenout, že na půdě Baskicka nežijí jen lidé, kteří by se identifikovali pouze jako Baskové, či pouze jako Španělé. Dle zatím posledního sociologického šetření, které zveřejnila Baskická univerzita, se jako Bask identifikuje necelá třetina obyvatel Autonomního společenství Baskicka a o své identitě pouze jako o španělské uvažuje 5 % lidí žijících na tomto území. Zbývající dotazovaní připouští, že jejich identita není pouze baskická či španělská a více než třetina (36 %) uvádí, že se cítí být stejně Basky jako Španěly (EHU 2016, 52, 60). Ostatně Alejandro Quiroga Fernández de Soto (2014, 233) ve své knize pojednávající o nacionalismu na španělském území a kopané uvádí, že španělská a baskická identita si vlastně nemusí konkurovat a připomíná v této souvislosti píseň kapely *Lendakaris Muertos*, v níž se zpívá, že „jsem víc baskický než dub v Gernice, když ale hraje [španělská] reprezentace, nevím, co se se mnou děje" a křičím „Gora España", či skutečnost, že velké triumfy španělského výběru byly slaveny i v baskických městech. Shodou okolností tento autor zveřejnil v *The International Journal of the History of Sport* recenzi na knihu Vaczi, v níž jí právě nedostatečné rozlišení mezi baskickými nacionalisty a těmi, kteří se nepovažují výlučně za Basky, částečně vytýká (Quiroga Fernández de Soto 2016, 361).

Poslední a nejkratší tematická část publikace je rovna pouze jedné kapi-

tole věnující se otázce životního cyklu, úmrtí a umístění popelu zemřelých ve fotbalovém stánku klubu, kterému po celý život fandili. Mariann Vaczi (s. 181–183) v tomto kontextu upozorňuje na symbolickou důležitost prachu v mytologii Basků a na obecné okolnosti, které fanoušky Athletic vedou k tomu, aby svůj popel nechali umístit na stadionu San Mamés. Pokud jsou předchozí témata, jimiž se v knize zabývala, relativně často řešena (např. filosofie náboru hráčů Athletic) či jim je věnována pozornost v obecné rovině v kontextu kopané (např. genderová témata), tato problematika je, pokud dobře vím, v souvislosti s nejpopulárnější hrou světa v baskickém prostředí novum. Její zařazení do knihy je tak dalším z mnoha prvků, které oceňuji.

Celkové hodnocení publikace, jak je pravděpodobně zřejmé z předchozích řádků, nemůže být jiné než nadmíru pozitivní. Domnívám se, že tato kniha by neměla být pouze „povinnou“ literaturou pro všechny, kteří se zajímají o baskickou kulturu či obecně o otázky spojené s identitou Basků, ale taktéž pro veškeré mladé sociální vědce – v prvé řadě samozřejmě antropology –, které čeká jejich první významný vstup do terénu. Nemyslím tím, že by jim Mariann Vaczi ve své publikaci dávala přesný návod, jak se vypořádat s nástrahami terénního výzkumu; to v žádném případě. Ukazuje však, že je možné provést kvalitní výzkum v prostředí, do něhož vstupujete prvně a nemáte v něm žádné informanty, což byla nástraha, s níž se sama musela na počátku svého dvacetiměsíčního pobytu v terénu vypořádat (s. 9).

Pokud se tedy zabýváte problematikou Baskicka a máte pozitivní vztah ke kopané, dílo *Soccer, Culture and Society in Spain: An Ethnography of Basque Fandom* by dle mého názoru nemělo ve Vaší knihovničce chybět. Na závěr této recenze mohu pouze říci, že mne těší, že jsem se s touto publikací mohl seznámit ještě předtím, než jsem dopsal poslední pasáže své disertační práce, která se nakonec dotýkala výzkumu Mariann Vaczi pouze zběžně. „Soutěžit“ s takto kvalitním textem by bylo opravdu tvrdým oříškem.

Další použité zdroje

DE PABLO, Santiago (2006): El deporte y la política. *El País*, 8. 10. 2006 (http://elpais.com/diario/2006/10/08/deportes/1160258407_850215.html, 12. 1. 2017).

EHU (2016): Euskobarometro Octubre 2016. Estudio periódico de la opinión pública vasca (http://www.ehu.eus/documents/1457190/1525260/Euskobarometro+octubre+2016+%28castellano%29, 12. 1. 2017).

QUIROGA FERNÁNDEZ DE SOTO, Alejandro (2014): *Goles y banderas. Fútbol e identidades nacionales en España*. Madrid: Marcial Pons Historia.

QUIROGA [FERNÁNDEZ DE SOTO], Alejandro (2016): Soccer, Culture and Society in Spain: An Ethnography of Basque Fandom [recenze]. *International Review of the History of Sport*, 3. 3. 2016, 360–362 (http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09523367.2015.1084092, 12. 1. 2017).

Jiří Zákravský[*]

[*] PhDr. Jiří Zákravský, Ph.D., Katedra politologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, jirkazak@kap.zcu.cz.

JOHNSON, Paul (2016): *Sokrates. Člověk pro naši dobu*. Brno: Barrister & Principal.

Sokratova filozofie patří mezi populární a vděčná témata. Sokrates byl moudrý člověk, mýtus, filozof, „ten první“ z moderně myslících filozofů apod. Přívlastků a přídomků má tento myslitel opravdu mnoho a záleží na každém, jaký přídomek považuje za nejpřesnější (nebo spíš na tom, jaký přídomek použil učitel základů společenských věd či občanské nauky na střední škole a který byl tak čtenářem osvojen). V každém případě je Sokrates předmětem zkoumání, popisů a filozofických úvah. O Sokratovi zkrátka všichni něco ví – alespoň to, že nic nenapsal. Absence Sokratova díla, které by bylo možné podrobně rozebírat, je pro jedny vítanou zprávou, protože si mohou „svého“ Sokrata lépe přizpůsobit, pro druhé je to fakt, který drtí jejich mysl společně s celou Sokratovskou mytologií, kterou v nejlepším případě berou na vědomí a snaží se k ní přistupovat maximálně neutrálně.

Paul Johnson, autor recenzované knihy, patří k prvním zmiňovaným a k těm, kdo mýtus Sokrata jako muže principů ještě přiživují. Johnson dává Sokratovi punc nadčasovosti – až jakési morální věčnosti. Autor a jeho filozofický vzor jsou v knize Sokrates neoddělitelné. Díky tomu není možné hodnotit Johnsonovo dílo bez přiblížení jeho ideového ukotvení. Paul Johnson je konzervativní superstar a proslavil se především svým schematickým komentářem a hodnocením (hodnocení by bylo vhodné dvakrát podtrhnout) širokých epoch lidské činnosti, včetně klíčových osobností. Za zmínku z jeho odkazu stojí například dobře známé *Dějiny 20. století* (2008) nebo knihy *Darwin* (2012) či *Stalin* (2014). Šíře autorova záběru je na poměry současných specializovaných společenských věd skutečně udivující a přiživuje podezřívavost. Údiv nicméně není na místě (jisté „podezření“ ale ano), protože Sokrates (a ostatní zmíněné knihy, které ale nejsou předmětem recenze), není odbornou knihou, což by si měl každý čtenář hned z počátku uvědomit.

Kniha není určena pro zájemce o prohloubení znalostí o Sokratově době, nebo o diachronní komparaci vybraných kontextů Sokratovy doby a dneška (včetně nějakých analogií?). Kniha je určena pro širokou veřejnost a má vést k jakémusi pozitivnímu přemýšlení o člověku, „[...] *pro nějž je hledání ctnosti nikoli abstraktní ideou, ale praktickou náplní každodenního života*“ (s. 146). Tolik ke smyslu knihy, tedy morálnímu průvodci po tom, co je hezké a záslužné, a po tom, co je záslužné již méně. Určený smysl je ale zároveň kamenem úrazu recenzované knihy, protože pokud by ji četli studenti společných věd, mohli by se dostat k některým neuvědomělým dezinterpretacím, a to původně v dobré víře, že přece čtou knihu slavného historika.

Kniha má v zásadě dvě roviny. První rovina je zcela dominantní a je jí popis a hodnocení prvků Sokratovy filozofie a jeho filozofické reflexe dobových událostí a filozofie. Druhou rovinou je interpretace Platónovy filozofie a dalších filozofů, kteří se k Sokratovi a jeho filozofii vyjadřují. První rovinu nelze hodnotit ve smyslu uměleckého díla a jediné, co stojí za upozornění, jsou projevy Johnsonova hodnocení Sokrata – Johnsonovo hodnocení je modelovým příkladem toho, jak by se nemělo pracovat s kontextem v sociálních vědách

(což bude zdůvodněno dále v textu). Interpretace jako druhá (ale v knize minimálně přítomná) rovina je zajímavější a v některých případech hodná korigování, a to pro případ, že by knihu chtěli číst studenti různých oborů sociálních věd nebo filozofie. Postupně se Johnson věnuje Sokratovu významu, jeho způsobu filozofování, historickému kontextu, ve kterém filozofoval, jeho přístupu k základním kategoriím ve filozofii, smrti a odkazu do dnešních dnů. Nutno podotknout, že Johnson mezi jednotlivými fázemi přeskakuje, ale základní linie je v knize evidentní.

Johnsonovým výchozím bodem pro interpretaci (ale i hodnocení) Sokrata jsou díla *Vzpomínky na Sokrata* od Xenofonta (např. 1972) a série Platonských dialogů *Kritón* (např. 2005a), *Obrana Sókrata* (např. 2005b), *Lachés* (např. 1995) a mj. *Symposion* (např. 1993), kde Sokrates vystupuje jako mluvčí. Je až s podivem, že tato díla Johnson chápe jako „[...] *důvěryhodný záznam Sokratova obsáhlého a zásadního příspěvku k tomu, jak máme používat mysl, abychom dospěli k pravdě*“ (s. 9). V čem bere autor takovou jistotu o důvěryhodnosti? Na pozadí jiných „dokladů“ o rekonstrukci, řazení, opisech, možnému redigování a vůbec pravosti Platonových děl (například v případě tzv. *Sedmého listu*, pokud budeme brát Platonovo dílo komplexně), je jeho „jisté“ tvrzení poněkud nepochopitelné. I pokud by byly Platonské dialogy zcela autentické, správně řazené, nedoplňované apod., je otázkou, kde končí „Platonův záznam o Sokratovi“ a kde začíná Platonova vlastní filozofie. Johnson se s tímto věčným problémem vyrovnává pro něj typickou schematičností. Na jedné straně připouští, že hranice mezi oběma sférami je nejasná, na druhé straně obviňuje Platona, že Sokrata ve svých pozdějších dialozích použil jako mluvící loutku, čímž se dopustil vraždy a kvaziďábelského přivlastnění si slavného mozku (s. 10; srov. s. 67). Vyjádření vlastních preferencí nemusí být na škodu, ale na škodu je, pokud autor knihy takové osobní hodnocení představuje jako fakt opřený o další fakta (dokonce „záznamy“) a nepřidává k tomu jediný odkaz. Krom popisu Sokratova života a Sokrata jako statečné a skromné osobnosti rozumějící ženám apod., můžeme v prvních dvou částech nalézt další zjednodušení, např. že byl Aristofanes přítelem Sokrata, což není jistý fakt, ale je pravděpodobné, že Sokrates znal Aristofanovo dílo (s. 14).

V další části Johnson vykresluje kontext Sokratovy tvorby, tj. historické Athény především za Perikla, kdy od obsahu jeho politiky přeskakuje například ke stavitelství a k popisu výšky sochy bohyně Athény (s. 35). Preferovaný kulturní rozměr je upřednostněn, byť je celé dějinné pojednání soustředěno okolo Periklovy osoby – Periklem začíná a Periklem končí. V této části není čtenářova pozornost roztříštěna a text má svižný spád. Navazující část představuje Sokrata jako filozofa ve vztahu k filozofickým kategoriím a jejich dobové reflexi (a to i na pozadí jeho smrti). O Thaletovi Johnson například tvrdí, že si myslel, že země plave na vodě, což je vzhledem k současnému metaforickému výkladu a faktu existence pouhých útržků presokratických filozofů, mezi něž Thales patřil, už relativně překonaná interpretace. Dalším problémem může být, že Sokrata Johnson chápe jako vpravdě zdvořilého člověka. „*Uměl lidem, kterých se vyptával, a to podrobně, dodat pocit důležitosti a bylo zřejmé, že jejich odpovědi jsou pro*

něj cenné“ (s. 58). Z jakých dokladů Johnson čerpá, to opět nelze zjistit. Naopak je možné se domnívat, že Sokrates například zpochybněním moudrosti řemeslníků o jejich vlastním řemeslu a jeho podstatě, mohl řemeslníky, ale i jiné obyvatele Athén popuzovat. Dle Platona Sokrates občany mj. i káral za jejich neznalost, čímž v nich chtěl probudit lásku k moudrosti (viz např. Platon 2005, 49, 61), nikdo ale nevylučuje, že vzbudil k moudrosti opačné emoce.

Poměrně alarmující je Johnsonův přístup k interpretaci Sokratova negativního vztahu k sofistům. Sofisté jsou jistě důležitým kontrastním bodem pro pochopení Sokratovy filozofie, ale Johnson tento vztah nerozebírá na Sokratových výrocích (viz např. Platon 1939, 3; 1996, 16–17, 21), jak by bylo záhodno, ale dokládá jej jakousi „imaginací“: „*Avšak všichni ti, kdož Sokrata skutečně znali, zejména pokud s ním vedli rozhovor, si uvědomovali, že sofistou není v žádném ohledu*“ (s. 59). Nejcennější z této recenzované části knihy je konstatování, že Sokrates kladl otázky pro další otázky, používal ironii a zpochybňoval zdánlivou moudrost, když (nekonečně) pátral po podstatě pojmů, na které se ptal (s. 61–63). To je ale příliš „skromné“ zjištění.

Vrcholem knihy a obrazu Sokrata by měla být jeho smrt a události, které jí bezprostředně předcházely. Tato pasáž začíná opravdu dobře: Johnson poutavě líčí obžalobu na pozadí vztahu mezi Meletem a Anytem, včetně dalších událostí v Athénách po vládě třiceti (s. 111–113). Pasáž je ale i zde provázena přílišnou schematičností v přehnané snaze autora přiblížit dnešnímu čtenáři líčenou dobu. Příkladem může být věta: „*Konkrétně se musíme pokusit přestavit si Sokrata, jak hovoří k městskému shromáždění na americkém Středozápadě ve třetí čtvrtině 19. století*“ (s. 118). Přirovnání nelze z hlediska normativního kontextu polity považovat za relevantní. Jedním z největších problémů (nejen této pasáže) je ale série klišé: Athény byly rozhodně liberální společností (s. 69); Sokrates byl konzervativní radikál (s. 70), Sokrates byl monoteista (s. 79), i když ho Johnson nespojoval přímo s křesťanstvím (s. 141); „[...] *Sokrates byl tím posledním, kdo by se vychloubal*“ (s. 82) apod. Na druhou stranu je nutné dodat, že k pozoruhodně dobrým pasážím v této části Johnsonovy knihy patří rekonstrukce témat (nikoliv jejich interpretace) dialogu *Laches* (s. 65–66).

Poslední část knihy se věnuje Sokratovu odkazu platnému až do dnešní doby a je složena z rekonstrukce některých témat. Prvním příkladem, který má čtenáře inspirovat, je odmítnutí odplaty za bezpráví, jakési moudré nastavení druhé tváře (které je podle Johnsona prvkem civilizace). Druhým hodnotovým odkazem je Sokratův postoj k homosexualitě. Johnson cituje delší pasáž ze *Symposionu* (s. 93–94), která vyznívá pro maximální toleranci a moudrou zdrženlivost jak v tělesných požitcích, tak v hodnocení druhých. Třetí zmínka, uváděná jako jeden z příkladů, je o principiální ukotvenosti Sokratovy etiky vystavěné na principu neubližování druhým (s. 89). Pokud chtěl Johnson vykřesat nějaký přínos své knize, tak zde byla příležitost, kterou nevyužil. Johnson vůbec neuvažuje v intencích mezi utilitarismem a deontologií, ani jinak problém systematicky neřeší, a tím je jeho tvrzení pověstným „plácnutím do vody“, které může čtenáře plného otázek jen zmást.

Knihu Paula Johnsona není možné doporučit studentům společenských věd. Ne, že by v ní byl tolik znát autorův konzervatismus, který by knihu v očích jinak ideově situovaných čtenářů shazoval. Problém spočívá v autorově snaze o atraktivitu za jakoukoliv cenu, tj. především za cenu přesnosti a nabídky alternativních interpretací. To vše na úkor vytváření morálního etalonu a vyrovnaného „chlapíka Sokrata“, který zůstává (vedle Konfucia, Ezdráše a později Krista) osamocen ve svém prostředí a době, a to vůči zlému elitáři a nedemokratovi Platonovi, zprvu naivnímu Aristofanovi, náboženskému fanatikovi Meletovi a dalším. Pokud by se Paul Johnson držel v této rovině, nelze mu nic vyčítat – jeho Sokrates by byl takovým románovým spiskem pro čtenáře, kteří chtějí potvrzení svých domněnek (co by tomu asi řekl Sokrates?). Jako hořká pilulka, kterou ale nelze lehce spolknout, a která Johnsonovu knihu nutně vrací na pole kritiky ze strany sociálních věd, působí jeho konstatování, které navíc ve světle výše uvedeného působí až ironicky: „*Musíme však mít na paměti, jak málo dbali klasičtí a ještě více postklasičtí autoři o pravdu, že byli obvykle nepřesní, i když se snažili být pravdiví, a chyběla jim nestrannost, historická věrnost či věrohodnost, ba člověk má dokonce dojem, že i zdravý rozum* [...]“ (s. 11).

Další použité zdroje

JOHNSON, Paul (2008): *Dějiny 20. století*. Praha: Leda.

JOHNSON, Paul (2012): *Darwin. Portrét génia*. Brno: Barrister & Principal.

JOHNSON, Paul (2014): *Stalin*. Brno: Barrister & Principal.

PLATON (1939): *Protagoras*. Praha: Jan Laichter.

PLATON (1993): *Symposion*. Praha: Oikoymenh.

PLATON (1995): Lachés. In: Platon, *Charmidés, Lachés, Lysis, Theagés*. Praha: Oikoymenh, s. 53–81.

PLATON (1996): Hippias Větší. In: Platon, *Hippias Větší, Hippias Menší, Ión, Menexenos*. Praha: Oikoymenh, s. 15–47.

PLATON (2005a): Kritón. In: Platon, *Euthyfrón, Obrana Sókrata, Kritón*. Praha: Oikoymenh, s. 81–96.

PLATON (2005b): Obrana Sókrata. In: Platon, *Euthyfrón, Obrana Sókrata, Kritón*. Praha: Oikoymenh, s. 43–71.

XENOFÓN (1972): *Vzpomínky na Sókrata*. Praha: Svoboda.

Ondřej Stulík[*]

SUK, Jiří (2016): *Veřejné záchodky ze zlata: Konflikt mezi komunistickým utopismem a ekonomickou racionalitou v předlistopadovém Československu*. Praha: Prostor.

Odborné práce reflektující naší předlistopadovou minulost nesporně patří k důležitým příspěvkům soudobé vědy. O to více, když mají svou formou potenciál zaujmout i širší veřejnost a obohatit společenskou diskuzi o téma, které se zatím příliš nehřálo v záři reflektorů. Smutnou pravdou řady podobných

[*] PhDr. Ondřej Stulík, Ph.D., Katedra politologie a mezinárodních vztahů, Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni, stulik@kap.zcu.cz.

textů však je to, že se někdy ve snaze o vymezení vůči jednomu světonázoru až příliš zabalí do jiného, a stanou se tak téměř nápodobou toho, co se samy snažily reflektovat. Z těchto důvodů jsem tak z počátku přistupoval k nové knize Jiřího Suka s jistými obavami, protože psát knihu reflektující utopismus komunistické ekonomické nauky a zachovat si zdravý odstup nezkalený ideologickým pláštěm neoliberalismu může být podobně těžké jako tančit po minovém poli. Hned na úvod bych však rád řekl, že autor svůj úkol zvládl více než dobře a jeho kniha si i přes jisté výhrady, ke kterým se vzápětí dostanu, nesporně zaslouží místo mezi nejlepšími publikacemi, které v České republice o době komunistické nesvobody vznikly.

Autor se tedy, jak již bylo řečeno, na přibližně 295 stranách textu a devíti kapitolách včetně závěru snaží čtenáře seznámit s vývojem politické ekonomie a jejich čelních představitelů v komunistickém Československu. Za jednu z hlavních deviz celé práce považuji to, že tak nečiní pouhou deskripcí existujících záznamů o předních domácích ekonomech té doby a jejich vztahů s politickou či jinou sférou, ale dokáže svá zjištění i velmi úspěšně zasadit do kontextu komunistické politické ekonomie a dobového vývoje v Československu.

V první kapitole seznamuje Suk čtenáře především s teoreticko-konceptuálním pojetím marxismu-leninismu a stalinské politické ekonomie. Silnou stránkou kapitoly je to, že se autor nepouští do silných normativních hodnocení a neomezuje se pouze na strohé představení ideových východisek, ale snaží se o nastínění existující odborně-politické debaty o těchto tématech. I přes to se však autorovi daří držet rozsah a hloubku celé materie v mantinelech, které činí celý problém čtenářsky stravitelným, k čemuž podobně jako v celé knize výrazně přispívá jazyk, který není rigidně odborný v českém slova smyslu, ale spíše se svou poutavostí podobá stylu, který je pro odborné texty běžný spíše na západ od našich hranic.

Podobně konzistentně působí i druhá kapitola, která je především kontextuální a pojednává o praktické podobě výrobních a socioekonomických vztahů před pražským jarem. Ústředním tématem kapitoly jsou praktické nezdary dlouhodobého ekonomického plánování a trpké důsledky ekonomické centralizace. Třetí a čtvrtou kapitolu rozkrývající odborný vývoj a přerod Oty Šika považuji za jeden ze dvou vrcholů celé práce. Kapitoly totiž nejsou jen dobrým představením osudů jedné z nejvýznamnějších postav naší poválečné ekonomie, ale svého druhu i dobrou exkurzí do duše tehdejšího vědce, která nám pomáhá pochopit proč, jak a hlavně co formovalo tehdejší intelektuální elity a díky čemu, nebo spíše čemu navzdory se dokázali vymanit z područí k režimní realitě nekritické komunistické politické ekonomie směrem k plnohodnotné empirické vědě.

Pátá část pojednává o vztahu tajné policie k vybraným představitelům ekonomie minulého režimu. Po velmi kvalitní třetí a čtvrté kapitole je její výsledná podoba jistým zklamáním. Autor sice představuje řadu málo známých až neznámých informací o práci tajné policie vůči vědcům v komunistickém Československu, avšak nedaří se mu vykročit za hranici pouhé deskripce. Poslední tři kapitoly poté působí stejně rozporuplným dojmem. Suk v nich mapuje krkolomný vztah ekonomie a politiky v Československu před a po pražském jaru 1968, ale opět se až na výjimky soustředí na chronologický

popis událostí. Podobně jako v případě práce tajné policie se při popisu kariérních peripetiích některých vědců domnívám, že by práci slušelo, kdyby se snažila jít trochu více pod povrch a hlouběji se zabírala motivacemi a vystupováním některých aktérů.

Dojem z druhé části knih víc než dostatečně vylepšuje závěr. V tom se autor pouští do představení a komparace ekonomů pražského jara s ekonomiky kolem seminářů Václava Klause. Text díky velmi dobrým komparativním momentům působí spíše jako další kapitola než jako shrnující závěr celé knihy.

V souhrnu je tedy možné říct, že novou knihu Jiřího Suka je možné určitě doporučit všem zájemcům o hlubší porozumění minulému režimu. Čtenář se díky ní má možnost čtenářsky přívětivou, a přesto odborně dostatečně erudovanou formou dozvědět řadu zajímavých poznatků o vztahu a vývoji politiky a ekonomie v komunistickém Československu.

Jaroslav Bílek[*]

HEINRICHOVÁ, Naděžda a kol. (2015): *Německá próza po roce 2000*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.

Tato kolektivní monografie tvoří třetí svazek v pomyslné řadě publikací germanistů z Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové, které vznikly pod vedením Naděždy Heinrichové od roku 2011. První svazek *Německo-české reflexe na pozadí jazyka, literatury a didaktiky* (2011) byl sestaven za redakční spolupráce zmiňované autorky s Janou Ondrákovou a Thomasem A. Fritzem. Mezi další autory a autorky, kteří se na publikaci podíleli, patří Helena Dědičová, Lenka Maryšková, Jiří Sirůček a Marie Müllerová. Druhý titul *Obraz druhé světové války a holocaustu v německy psané literatuře* (2012) pochází z redakční dílny Naděždy Heinrichové a Jany Hrdličkové, přičemž obě přispěly také jako autorky. Ke spolupráci na třetím svazku si Heinrichová přizvala vedle lingvistky a překladatelky Heleny Dědičové, studentky Michaelu Bajerovou, Štěpánku Fráňovou a Terezu Stránskou.

V úvodu nejnovějšího textu Heinrichová objasňuje záměr a členění publikace. Monografie vznikla v rámci dvouletého projektu *Pasáže – literatura v proměně. Literatura a literární život v České republice a v Německu po roce 2000* (Specifický výzkum, č. 2131/2014–2015) iniciovaného česko-německým programem Setkání českých a německých spisovatelů.

První kapitola „Německý knižní trh“ obsahuje stručný, ale výstižný nástin faktů a faktorů, poukazujících na velký objem vydávaných titulů (90 000 knižních titulů ročně nově nebo v reedici), na prestižní pozici Mezinárodního knižního veletrhu ve Frankfurtu nad Mohanem a Lipského knižního veletrhu, na knižní ceny, na aktivity literárních domů a na institucionální podporu překládání německých autorů.

Hlavní část publikace, kapitola „Autoři“, nám představuje německy píšící autory podle jednotlivých generací s ohledem na významné his-

[*]Mgr. Jaroslav Bílek, Katedra politologie, Fakulta filozofická, Univerzita Hradec Králové, jaroslav.bilek@uhk.cz.

torické mezníky 20. stol. – 1945, 1968, 1990 a 2000. Přitom je rovněž zmíněno srovnání podle Aleidy Asmann (s. 24) a Aleše Urválka (s. 23, 24). Tato kapitola tedy obsahuje podkapitoly „Klasikové dvacátého století“, „Generace 1968, 1989, 2000“ a „Autoři neněmeckého původu píšící německy“. Nezbývá než konstatovat, že toto smysluplné členění má své opodstatnění a usnadňuje orientaci v poměrně obsáhlé látce odborníkům i laikům.

Ke klasikům dvacátého století autorky řadí nobelistu Güntera Grasse (1927), Martina Walsera (1927) a Hanse Magnuse Enzensbergera (1929) – všichni tito autoři jsou vedle své literární tvorby známí také svou osobní angažovaností v aktuálním společenském a politickém dění. Generaci roku 1968 zastupují autoři narození po roce 1940, kteří ve svých prózách tematizují období druhé světové války a bouřlivá šedesátá léta dvacátého století – Uwe Timm (1943), Peter Schneider (1940) a Bernhard Schlink (1944). Těmto tématům také odpovídá dobře zvolený výběr zmíněných titulů u jednotlivých autorů.

K těmto původem západoněmeckým literátům řadí autorky tvůrce pocházející z bývalé NDR – Wolfganga Hilbiga (1940), Moniku Maronovou (1940) a Christopha Heina (1944), kteří se svými západními kolegy sice sdílejí generační příslušnost, ovšem své texty věnují především specifikům života v NDR a v NSR. Nutno ovšem podotknout, že výběrem Heina autorky představují východoněmeckého autora, zabývajícího se odsunem Němců do NDR a historií RAF. Téma odsunu je ještě vhodně doplněno poznámkou pod čarou s odkazem na texty Reinharda Jirgla (1953) a Jörga Berninga (1964).

U autorů generace 1990, kteří se narodili v šedesátých letech, autorky již tak striktně nerozlišují jejich západní nebo východní původ, což patrně souvisí s faktem, že svá díla píší po roce 1989. Opět je patrná snaha vybrat ty nejreprezentativnější, a to nejen podle kritéria mediální popularity – Ingo Schulze (1962), Thomas Brusig (1964), Uwe Tellkamp (1964), Karen Duve (1961), Tanja Dückers (1968), Wolfgang Herrndorf (1965–2013), ale také méně známé tvůrce, jejichž texty jsou však neméně důležité pro pochopení názorového spektra autorů generace 1990 – Thomas Lang (1967) a Katharina Hackerová (1967). Příslušníci této generace kriticky reflektují poměry v NDR i v NSR před rokem 1989, zabývají se osobními vztahy, mezigeneračními konflikty, životním stylem i drogovou problematikou. Tato generace je velmi početná a silná svým vlivem snad na všechny sféry společenského, politického i soukromého života v Německu a ve střední Evropě, proto nebylo pro autorky této monografie jistě jednoduché sestavit výběr těch nejdůležitějších a/nebo nejzajímavějších. Nicméně bych alespoň v poznámce pod čarou zmínil k tématu života v NDR Jenny Erpenbeck (1967) a její knihu *Dinge, die verschwinden* a k tématu novodobých dějin Německa a mezigenerační vztahy její román *Heimsuchung*. Tato autorka je alespoň zmíněna na s. 16 v souvislosti s její novou knihou. Dále bych u Thomase Brussiga pod čarou uvedl jeho západního kolegu Svena Regenera (1961), který ve svém románu *Herr Lehmann* také vtipně a s porozuměním ztvárnil pohled na sjednocení Německa.

Výčet představitelů generace 2000 rovněž svědčí o pečlivém výběru autorek monografie, aby si bylo možno

udělat ucelenou představu o tvůrcích, kteří se narodili v sedmdesátých letech jak na východ, tak na západ od železné opony – Florian Illies (1971), Benjamin Lebert (1982), Jana Henselová (1976), Sabine Rennefanzová (1974), Madeleine Prahsová (1980) a Clemens Meyer (1977). V rámci této generace se profiluje také specifická skupina autorek, německou kritikou pro svůj nezvykle vyzrálý talent nazvaná dívčí zázrak, kterou podle autorek monografie reprezentují Judith Hermannová (1970), Julia Francková (1970) a Juli Zehová (1974). K tomuto jistě reprezentativnímu výčtu můžeme ještě doplnit, že někteří literární vědci (W. Eden, H. Müller) řadí k této skupině K. Duve, J. Erpenbeck a T. Dückers (Eden 2001, s. 9; Müller 2004, s. 19, 22). Výběr témat této generace je v podstatě stejný jako generace 1990, ale mnozí její tvůrci trpí, na rozdíl od svých starších kolegů, výraznou deziluzí z života ve znovusjednoceném Německu a sjednocující se Evropě, případně životní prázdnotou.

K výběru autorů generace 2000 bych si dovolil doplnit román Judith Schalanské (1980) *Blau steht dir nicht*, ve kterém tematizuje své dětství v NDR a cestování po svobodném světě v dospělosti.

Poslední podkapitola monografie je věnovaná autorům neněmeckého původu píšícím německy. Těmto tvůrcům dávají autorky opodstatněně poměrně velký prostor, protože jejich díla představují podle W. Schmitze a D. Kölligové *novou* (německou?) *literaturu*. Autorky označují tuto literaturu jako *migrační* nebo *migrantskou* (Schmitz a Köllig 2014, 73). Rovněž výběru zástupců této skupiny literátů věnovaly autorky potřebnou pozornost, a tak zde uvádějí tvůrce širokého generačního rozpětí a pestrého zastoupení zemí původu – Herta Müllerová (1953 Rumunsko), Saša Stanišič (1978 Bosna a Hercegovina), Katja Petrowská (1960 Ukrajina), Ilja Trojanow (1965 Bulharsko), Terézia Mora (1971 Maďarsko), Selim Özdogan (1971 Německo), Feridun Zaimoglu (1964 Turecko), Jan Faktor (1951 Československo), Maxim Biller (1960 Československo), Milena Oda (1975 Československo), Olga Grjasnowa (1984 Ázerbajdžán) a Marja Gaponenková (1981 Ukrajina). Nejčastějšími tématy těchto tvůrců je život v rodné vlasti a v zemi, která je přijala, rodinné příběhy, generační konflikty a kontrast života v zemích bývalého východního bloku a na Západě.

K této skupině bych doplnil Wladimira Kaminera (1967 Sovětský svaz) s jeho prvotinou *Russendisko*, ve které líčí život ruského přistěhovalce v Německu.

Na hlavní část monografie vhodně navazuje kapitola „Tematická rozmanitost německé prózy“, kterou autorky rozčlenily do tří podkapitol podle Hielscherovy definice základních témat německé literatury (s. 61) – „Historie“, „Osobní sféra“ a „Jazyk a řeč“. Tato témata považuji za velmi výstižná a jejich rozvinutím autorky monografie bezesporu přispěly k snadnější orientaci jak odbornému, tak laickému publiku. Závěr monografie je stručný, ale výstižný a vhodně uzavírá celé pojednání.

Kromě výše zmíněných návrhů na doplnění některých autorů lze publikaci vytknout pouze opakovaný překlep ve jméně překladatele a publicisty Tomáše Dimtera.

Následuje seznam použité literatury, soupis česky vydaných knih a résumé v německém a anglickém jazyce. Publikace dále obsahuje rozsáhlou přílohu s přehledem cen, udělovaných na Mezinárodním knižním veletrhu ve Frank-

furtu nad Mohanem a na Lipském knižním veletrhu v letech 2005–2015. Soupis česky vydaných knih a příloha jistě dobře poslouží odborníkům, laikům a stejně tak i čtenářům, kteří se chtějí s německou literaturou teprve seznámit.

Publikaci Naděždy Heinrichové a jejích spolupracovnic *Německá próza po roce 2000*, vydanou podobně jako předchozí zmíněné tematicky příbuzné texty v červenokosteleckém nakladatelství Pavel Mervart, považuji za výjimečně zdařilou.

Další použité zdroje

EDEN, Wiebke (2001): *„Keine Angst vor großen Gefühlen". Die neuen Schriftstellerinnen.* Berlin: Ebersbach.

MÜLLER, Heidelinde (2004): *Das „literarische Fräuleinwunder". Inspektion eines Phänomens der deutschen Gegenwartsliteratur in Einzelfallstudien.* Frankfurt am Main: Peter Lang.

SCHMITZ, Walter a KÖLLING, Daniela (2014): Gibt es eine Literatur der Migration? Zur Konzeption eines Handbuchs zur Literatur der Migration in den deutschprachigen Ländern seit 1945. In: Cornejo, Renata, Piontek, Slawomir, Sellmer, Izabela a Vlasta, Sandra (eds.): *Wie viele Sprachen spricht die Literatur? Deutschsprachige Gegenwartsliteratur aus Mittel- und Osteuropa.* Wien: Praesens Verlag, s. 55–76.

Jan Kubica[*]

McDONOUGH, Frank (2016): *Gestapo. Mýtus a realita Hitlerovy tajné policie*. Praha: Vyšehrad.

Represivní složky ve službách totalitních režimů a výzkum jejich role a funkce patří k tématům, která si nachází své čtenáře i mimo odbornou historickou obec. Částečně i proto je každoročně publikována řada prací různé úrovně, zabývajících se touto problematikou. Jedním z nejnovějších příspěvků na dané téma je práce britského historika Franka McDonougha *Gestapo* s podtitulem *Mýtus a realita Hitlerovy tajné policie*, kterou na český trh uvedlo nakladatelství Vyšehrad.

Autor knihy je profesorem mezinárodních dějin na univerzitě v Liverpoolu. Zabývá se především dějinami Německa v meziválečném a válečném období a britsko-německými vztahy v této době. Mezi jeho knihami najdeme monografii britského premiéra a představitele politiky appeasementu Nevilla Chamberlaina, práci o příčinách první a druhé světové války, studii o holocaustu nebo životopis jedné z hrdinek německého odporu proti nacismu Sophie Schollové. Recenzovaná publikace představuje vůbec první překlad autorova díla do češtiny.

Autorovým záměrem není podat kompletní přehled administrativní, správní a kompetenční struktury gestapa, jak by se snad dalo z názvu práce usuzovat, nýbrž analyzovat fungování této instituce na konkrétních případech lidí, kteří se s gestapem dostali do kontaktu. Vzhledem ke skutečnosti, že velká část archivních materiálů týkajících se činnosti gestapa byla na konci války zničena, ať už samotnými německými úřady či spojeneckým bombar-

[*]Mgr. Jan Kubica, Ph.D., Ústav cizích jazyků, německá sekce, Pedagogická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, jan.kubica@upol.cz.

dováním (což byl případ i nechvalně proslulé centrály na Prinz-Albrecht--Strasse v Berlíně), týká se většina v knize rozebíraných příkladů úřadoven gestapa v Düsseldorfu a Krefeldu, jejichž archivy konec války přečkaly téměř netknuté. Lze však předpokládat, že autor by došel k obdobným závěrům i v případě, že by byl měl k dispozici prameny i z dalších lokalit v Německu. Záběr knihy autor omezil pouze na území vlastního Německa před vypuknutím 2. světové války („*Altreich*"), činností gestapa na okupovaných územích se v knize nezabývá. Toto své rozhodnutí autor bohužel nijak blíže nezdůvodňuje. Je pochopitelné, že práce analyzující činnost gestapa na veškerých Německem okupovaných územích by dosáhla neúnosného rozsahu či by naopak zůstala příliš povrchním přehledem, na druhou stranu řada úředníků gestapa působila během své kariéry jak ve vlastním Německu, tak na okupovaných územích, a oddělit působení tajné policie čistě jen na základě geografického rozdělení tak není dost dobře možné.

Formálně je kniha členěna do jedné úvodní a osmi číslovaných kapitol. V první kapitole se autor zabývá okolnostmi vzniku gestapa jako samostatné organizační složky na pozadí postupného přebírání moci nacistickou stranou. Snad až příliš často se zde autor zabývá událostmi, které s gestapem nemají příliš mnoho společného. Celých sedm stran tak například věnuje průběhu Noci dlouhých nožů, přičemž sám píše, že podíl gestapa na celé akci byl velmi malý, neboť většina jeho příslušníků byla tvořena policisty z povolání a nikoli oddanými nacisty, na rozdíl od jednotek SS. Přináší však i řadu relevantních a málo známých informací – jen málokdo ví, že první šéf gestapa Rudolf Diels kvůli mocenským bojům v rámci NSDAP raději uprchl do československého exilu.

Ve druhé kapitole autor analyzuje složení personálu gestapa a jeho pracovní metody, přičemž dochází k některým dosti nečekaným závěrům. Na rozdíl od obecně rozšířené představy gestapo představovalo značně podfinancovanou organizaci, potýkající se navíc s nedostatkem personálu (pro celé území Německa v hranicích z roku 1937 se odhaduje, že gestapo mělo k dispozici 15–16 000 pracovníků včetně administrativních sil; autor bohužel neuvádí, kolik příslušníků pro srovnání měla např. „normální" kriminální policie či jak početné byly obdobné organizace v jiných státech). Velkou část příslušníků gestapa představovali policisté z povolání, jimž bylo často více či méně důrazně naznačeno, že pokus odmítnout nabídku převelení ke gestapu by pro ně mohl mít závažné kariérní i osobní důsledky. Asi nejpřekvapivější informací je zjištění, že zhruba polovina zaměstnanců gestapa měla vysokoškolský titul.

Další kapitoly se zabývají jednotlivými skupinami obyvatelstva, na které gestapo zaměřilo svou pozornost – protestanty, katolíky, jehovisty, komunisty, Židy, Romy, homosexuály a dalšími skupinami (v některých případech je více těchto skupin probráno v rámci jedné kapitoly). Základ těchto kapitol představují případy konkrétních osob, které gestapo vyšetřovalo, včetně několika jmen v tomto kontextu známých, můžeme například uvést protestantského teologa Martina Niemöllera či katolického biskupa von Galena. Stejně jako v první kapitole, i v těch následujících autor věnuje velký prostor popisu událostí a jevů, které sice souvisejí s omezováním občanských svobod v nacistickém Německu

a s uváděním tehdejších rasových teorií do praxe, avšak s gestapem jako institucí mají společného jen málo či dokonce vůbec nic. Extrémním příkladem tohoto přístupu je část šesté kapitoly věnovaná deportacím německých Romů, o kterých sám autor výslovně píše, že jejich realizace spadala výlučně do pravomoci kriminální policie kripo, nikoli gestapa.

V závěrečné kapitole autor nastínil poválečné zúčtování s gestapem jako institucí i s jeho jednotlivými příslušníky. I zde autor uvádí několik zajímavých konkrétních příkladů, celkově však tato kapitola žádné zásadní odhalení nepřináší: z odsouzených příslušníků si jen málokterý odpykal trest v plné výši, velká část bývalých agentů gestapa se dokázala zejména do západoněmecké společnosti bez větších problémů začlenit a se vzrůstajícím časovým odstupem od skončení druhé světové války se snižovala průměrná výše trestů a naopak stoupal počet osvobozujících rozsudků. Stojí nicméně za zmínku, že před soudem stanuli nejen příslušníci gestapa, ale v řadě případů i udavači, na jejichž podnět gestapo zahajovalo vyšetřování.

Přestože se autor místy pouští do příliš širokých výkladů souvislostí, čímž se kniha poněkud odchyluje od původního záměru, dokázal vyvrátit řadu mýtů panujících ohledně činností gestapa a předložit akademické obci i širší čtenářské veřejnosti čtivou práci, která se nezpronevěřuje požadavkům kladeným na odbornou publikaci. Kvalitní práci odvedl i zkušený překladatel Jindřich Manďák a textu knihy tak lze vytknout jen několik drobností jako posunutí začátku druhé světové války o čtyři měsíce (s. 121) či v českém jazykovém prostředí nepříliš obvyklé užívání křestních jmen při psaní o skutečných historických postavách.

Martin Liška[*]

FRIČ, Pavol (ed.) (2016): *Občanský sektor v ohrožení?* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Občanská společnost, jedněmi proklínaná, druhými vzývaná, ale přes to všechno velmi důležitá pro fungování liberálních demokracií. I z tohoto důvodu je jí přičítána velká důležitost v akademickém prostředí. Práce Karla B. Müllera jsou ve své podstatě již základní literaturou k tématu v oblasti politologie, historie či filozofie, ale zpravidla nesou spíše normativně-ontologický nádech. Nyní se však výrazně přihlásil o slovo se svým autorským kolektivem sociolog Pavol Frič s novou knihou vydanou v nakladatelství SLON a nazvanou *Občanský sektor v ohrožení?* A na úvod si řekněme, že je to pokus zdařilý a přínosný.

V první řadě upoutá tradičně povedený design, který je u nakladatele standardem, ačkoliv drobnou záhadou pro leckoho zůstává výběr ilustrací na titulní stránku, kdy tentokráte padla volba na pravděpodobně tuláky přicházející do zasněžené vesnice. Nicméně vizuálně je vše poměrně vkusné a redakční práce je odvedena velmi spolehlivě, ale nesuďme knihu dle obalu, byť by to v tomto případě nebylo asi vážným přešlapem.

[*]Mgr. Martin Liška, Ústav světových dějin, Filozofická fakulta UK, Martin-Liska@seznam.cz.

Předložená publikace se snaží, byť možná spíše implicitně, odpovědět na otázku, zdali všudypřítomná zmiňovaná krize je skutečnou hrozbou i pro občanský sektor. Text tak rozhodně není historickou sondou, ale výsostně aktuální empiricky zakotvenou analýzou modernizačních procesů v rámci občanského sektoru, která přináší poměrně zajímavé odpovědi na otázky, již mohou být poněkud znepokojivé. Jako kupříkladu první kapitola, jež se věnuje změnám v občanském sektoru a obecně i otázce image občanských organizací. I laickým okem je ve veřejném diskursu pozorovatelný trend poklesu či asi lépe řečeno ztráty důvěry k občanským organizacím v rámci společnosti, což je důsledkem střetu Václava Havla a Václava Klause o občanskou společnost. Zatímco Havlovou snahou bylo budovat silnou občanskou společnost, tak Václav Klaus stanul v čele odmítačů, kteří v rozvoji občanských aktivit spatřovali hrozbu pro demokracii. Výsledky šetření pak ukazují, že intenzivní Klausova propaganda padla na úrodnou půdu, zejména v posledních letech (Můžeme jen spekulovat, jak výraznou roli sehrává migrační krize.) nedůvěra občanů v občanský sektor stoupá s častým argumentem, že jediným cílem je zisk státních dotací na úkor potřebných. To se ostatně projevuje i v otázce financování, které je věnována následná kapitola. Objem financí ze státního rozpočtu sice narůstá, ale pořád je možné nalézt výrazné nedostatky v tomto procesu, jenž zpravidla díky nastavení státní správy nedokáže rozlišovat například mezi charitativními a sportovními organizacemi.

V otázce participace občanů otevírá další kapitola zajímavé roviny občanské angažovanosti. Vedle klasického a v českém prostředí velmi důkladně zpracovaného tématu voleb se zde autoři věnují otázce místních referend jako nástroje občanské participace. Referenda jsou však zatím chápána spíše jako forma rezistence vůči rozhodnutím elit a výzkumy ukazují, že spíše než pozitivní ovlivňování věcí veřejných je cílem hájení vlastních zájmů, tudíž dominují tzv. NIMBY (Not In My BackYard) otázky. Problematické je však vyjádření autorů, že referenda leží na pomezí konvenční a nekonvenční participace. Toto tvrzení se zdá poměrně problematické, protože lze jen těžko zařadit, byť na pomezí, aktivitu, která je zcela legální a ukotvená zákonem. Zcela jednoznačně je však možné tyto aktivity chápat jako prostředek občanské participace. Ostatně s tím souvisí i diskuse nových trendů, kde se objevuje téma virtuálního aktivismu. To je otázka, jež by jistě stála za hlubší rozpracování, protože otevírá mnoho rovin pro výzkum. Je to otázka kvality či plnohodnotnosti takovéto participace a vedle toho i záležitost tzv. digitální propasti, tedy nerovného přístupu k těmto možnostem participace.

Autoři ale dochází i k řadě závěrů, které jsou v perspektivě zastánců občanské společnosti poněkud znepokojivé. De facto se jedná o skutečnost, že se vzrůstající mírou profesionalizace organizací občanské společnosti dochází k tomu, že ztrácejí schopnost oslovit občany a mobilizovat je. Ti se naopak začínají mobilizovat na individuální bázi bez organizačního zázemí, a tím v zásadě ubírají legitimitu občanských organizacím a v určité perspektivě napomáhají jejich ostrakizaci.

Nicméně není zde zcela prostor na výčet partikulárních témat knihy, kterých otevírá nespočet. Velkou devizou publikace je solidní základ ve výzkumech a velmi širokém spektru literatury, v tomto ohledu nelze téměř

nic vážnějšího vyčíst. Snad jen absenci jakéhokoliv textu Karla B. Müllera ve zdrojích. Může se zdát, že snad jeho texty jsou až moc historizující, filozofující či cokoliv jiného, ale v rámci české sociálně vědní produkce mají nezastupitelné místo, avšak předpokládám, že autoři předložené publikace jsou s nimi seznámeni. Na druhou stranu se dá najít v soupisu skutečně vše podstatné, co domácí autoři dokázali k tématu vyprodukovat. Ano, určitě v knize čtenáři najdou problematičtější body, ale to je dáno spíše náhledem na problematiku než špatným přístupem autorů.

Knihu Pavola Friče a jeho kolektivu lze jistě doporučit všem zájemcům o problematiku občanské společnosti. Je velmi pravděpodobné, že se stane referenčním bodem pro další výzkumy a texty v této oblasti, jelikož otevírá řadu důležitých (a nezpracovaných) témat. A je jen dobře, že text podobného ražení je nyní akademické obci k dispozici, protože může stimulovat další zájem o participaci občanů, občanskou společnost a další kroky vedoucí ke zvýšení kvality demokracie.

Petr Bláha[*]

[*]Mgr. Petr Bláha, Katedra politologie a filozofie, Filozofická fakulta, Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Petr.Blahaml@ujep.cz.

Redakce časopisu

Šéfredaktor
Doc. PhDr. Pavel Vařeka, Ph.D.
vareka@kar.zcu.cz

Redaktor
PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D.
vnaxera@kap.zcu.cz

Členové redakční rady
Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc. (Metropolitní univerzita Praha)
Doc. PhDr. Nikolaj Demjančuk, CSc. (Katedra filozofie, FF ZČU)
Prof. John Garrard, Ph.D. (ESPACH, University of Salford)
Doc. Pavel Hošek, Th.D. (Evangelická teologická fakulta UK, Praha)
Prof. PhDr. Hynek Jeřábek, CSc. (Katedra sociologie, FF ZČU)
Doc. PhDr. Petr Koťátko, CSc. (Filosofický ústav AV ČR, Praha)
Doc. PhDr. Jana Lasicová, Ph.D. (Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, Banská Bystrica)
Prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice)
Prof. RNDr. Jaroslav Malina, DrSc. (Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty MU, Brno)
Prof. PhDr. Evžen Neustupný, CSc. (Katedra archeologie, FF ZČU)
Doc. Vladimir Penčev, Ph.D. (Ústav pro folklor Bulharské akademie věd, Blagoevgrad, Bulharsko)
Prof. PhDr. Milada Polišenská, Ph.D. (Anglo-americká vysoká škola, o.p.s., Praha)
Prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc. (Ústav světových dějin, FF UK, Praha)

Členové redakčního kruhu
Doc. PhDr. Marie Fenclová, CSc. (Katedra románských jazyků, FF ZČU, fenclova@kro.zcu.cz)
Prof. PhDr. Petr Charvát, DrSc. (Katedra blízkovýchodních studií, FF ZČU, pcharvat@kbs.zcu.cz)
Doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D. (Katedra antropologie, FF ZČU a Ústav etnologie, Filozofická fakulta UK, jakoubek@ksa.zcu.cz)
Mgr. Miloš Kratochvíl, Ph.D. (Katedra filozofie, FF ZČU, kratomi@kfi.zcu.cz)
PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D. (Katedra politologie a mezinárodních vztahů, FF ZČU, vnaxera@kap.zcu.cz)
Doc. PhDr. Přemysl Rosůlek, Ph.D. (Katedra politologie a mezinárodních vztahů, FF ZČU, rosulek@kap.zcu.cz)
Doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D. (Katedra historických věd, FF ZČU, sedivym@khv.zcu.cz)
Doc. PhDr. Jan Váně, Ph.D. (Katedra sociologie, FF ZČU, vanejan@kss.zcu.cz)
Doc. PhDr. Pavel Vařeka, Ph.D. (Katedra archeologie, FF ZČU, vareka@kar.zcu.cz)

Veškeré informace o časopisu včetně propozic pro autory a archivu on-line verze čísel časopisu naleznete na adrese časopisu: http://ff.zcu.cz/research/edicni-cinnost/acta/.

Acta FF ZČU, 2017, roč. 9, č. 1

Vydává Západočeská univerzita v Plzni

PhDr. Vladimír Naxera, Ph.D., editor, 2017

Registrace MKČR E 19585
Vychází třikrát ročně.

Odpovědný redaktor Vladimír Naxera
Technická redakce a sazba textu Libor Benda
Grafický design obálky Mladý ateliér, Tereza Kovářová & Michaela Dylová

Web: http://ff.zcu.cz/research/edicni-cinnost/acta/

ISSN (print) 1802-0364
ISSN (online) 2336-6346